

Күнгил Җөнидан Сүнгги нафас

Усмон Нурий ТҮПБОШ

Сафарингиз қаерға?..

«ЭРКАМ»
НАШРИЕТИ

Ё Роббий!

Дунёга гарқ бўлиб, бир пиёла сувда ҳалок
бўлганларнинг оқибатидан бизни асрагин!

Эй марҳаматлиларнинг марҳаматлиси
бўлган Роббим!

Умримизни ва ўлимимизни солиҳ бандаларингга
лутф айлаганинг баракот, неъмат ва олий
эзгуликлар ҳамда Сенинг дийдорингга қовушии
билин музайяну мукаррам қилгин!

Ё Роббий! Борлиқни илоҳий муҳаббат назари
билин томоша қила олишини, уни заковат,
ҳиссиёт ва виждан туйгулари ва иймон
ҳаяжонлари таҳтидан кузатиш, кўзлардан
оққан надомат шабнамлари билан гуфрон
иқлимига эришишини, ёргуғ юз ва виждан
ҳаловати билан Сенинг ҳузурингга бора олишини
барчамизга насиб айла!

© “ЭРКАМ” Нашриёти - 1443 / 2021

КҮНГИЛ БОҒИДАН
СҮНГИ НАФАС

Усмон Нурий Тўпбош

Таржима нусхасининг асли: Gönül Bahçesinden Son Nefes

Муаллиф: Усмон Нурий Тўпбош

Таржимон: Умида Турсун қизи

Мухарир: Санжар Сайд

Ношир ва маслаҳатчи: Одил Ҳамид

Саҳифалаш ва Муқова: Росим Шокир ўғли

ISBN: 978-625-440-295-1

Адрес: İkitelli Organize Sanayi Bölgesi
Mahallesi, Atatürk Bulvarı, Haseyad
1. Kısım No: 60/3-C, Başakşehir,
İstanbul - Türkiye

Тел: +90 212 671 0700 pbx

Факс: +90 212 671 0748

Электрон почта: info@islamicpublishing.org

Веб-сайт: www.islamicpublishing.org

Language: Uzbek

КҮНГИЛ БОГИДАН СҮНГГИ НАФАС

Усмон Нурий ТҮПБОШ

Сўзбоши

Биз ожиз бандаларини иймон нашъаси ва ҳаловати билан ризқлантирган Аллоҳ таолога ҳамду санолар бўлсин!

Инсониятни зулматдан нурга чўмишига васила бўлган коинотнинг абадий Фахри Мухаммад Мустафо соллалпоҳу алайҳи васалламга саловату саломлар бўлсин!

«Олтинолук» журналида нашр қилинган мақолаларимизни Роббимизнинг лутфи билан китоб ҳолида жамламоқдамиз. Китоб мазмуни қисқача қўйидагилардан иборат.

Одам боласи синов учун юборилган бу ғурбат диёридан айрилар экан, абадий олам эшигидан киради. Аммо бу оламнинг икки эшиги бор — бири ҳусронга, иккинчиси саодатга очилади. Банданинг қайси эшикдан кириши унинг бутун бошли умрининг хуносаси бўлган **сўнгги нафасига** боғлиқ. Шунинг учун умримизнинг ҳар лаҳзаси сўнгги нафас хавотири ва ҳаяжони ичра камолотга эришган гўзаллик билан ўтсинки, ўша онда саодатга очилган эшик узра абадият оламига қанот қоқишга муяссар бўлайлик. Шунинг учун бу фоний дунё ҳаётида маънавий ҳушёр, **сўнгги нафас** борасида эътиборли, эҳтиёткор ва сергак бўлишимиз керак.

Дарҳақиқат, охиратда аҳволимиз қандай бўлишига сўнгги нафасдаги ҳолатимиз аниқ ишора беради. Яхши банда сифатида бу фоний олам билан видолашиб учун саноқли нафасларни сўнгги нафас учун тайёрлаш зарур. Яъни масъуд ва баҳтиёр охират ҳаёти учун солиҳ амаллар билан зийнатланган, чиройли, файзли, ҳаловатли ва **сиротул мустақийм**, яъни тўғри йўл узра ўтган дунё ҳаёти лозим. Ҳаёт — гўёки пиёлани тўлдирган

томчилардек. Пиёладаги сувнинг тиниқлиги томчиларнинг соғлигига боғлик. Сўнгги нафас эса, худди пиёлага томган охирги томчи каби. Ҳадиси шарифда шундай марҳамат қилинади: «*Инсон ниманинг устида вафот этса, ўша нарсанинг устида тирилади. Қандай ўлса, шундай тирилади*» (Муновий, Файзул қодир Шархул Жомеъ ус-сигар, V, 663).

Сўнгти нафас, яъни ҳаёт саҳнасининг сўнгти пардаси ҳамманинг ўз оқибатини акс эттирган, беғубор, тиник ойнадек. Банда ўзини сўнгти нафасда аниқ-тиник танийди. **Нажиб Фозил** айтганидек:

*Ул демак, пардалар тортилар, пардалар тушар,
Азроилга «Хуши келибсан!» деба олиш ҳам ҳунар...*

Ўшал онда банданинг бутун бошли ҳаётининг ҳисоб-китоби банданинг қалби ва қўзи олдида намоён бўлади. Шу боисдан одамзод учун ўлим лаҳзасидан кўра ибратли манзара йўқ.

Дунё ҳаётидаги ибодат, муомалат ва ахлоқ билан олинган нафаслар сўнгти нафасимизнинг компаси каби. Айни пайтда, охиратдаги ҳолимизнинг бу дунёдаги таржимонидек десак ҳам тўғри бўлади.

Киёматта қадар бўлган қабр ҳаётимиз дунёдаги вазиятимиз ва амалларимизга боғлик. Ўлимни йўқотишга айланишдан кутқариб, ғолибликка йўналтира олиш, уни мотам эмас, «Шаби арус» ҳолига келтириш ўлимдан сўнгра боришни истаган манзилга яхши тайёргарлик кўрган ва ўлишни билган кишининг фойдасигадир.

Бундай бандалар **зикруллоҳ ва сахар** борасида ҳаётларини барокатли ўтказдилар. Яъни коинотдаги зикруллоҳ ҳалқасига дохил бўладилар ва хусусан, зикрнинг энг файзли лаҳзалари бўлган тонгти вакъларни сармояли қиласдилар. Сахарлар кундузларнинг миниатюра кўриниши эканини ва бу лаҳзалар-

ни уйкуга маҳкум этгандар чўлга, оташдай қояларга ёқкан баракотли найсон ёмғирлари ҳаба бўлганидек, бу баракот ва файдан маҳрум бўлишини яхши биладилар. Бундай хос бандалар ғафлатга тушмаслик учун ҳам **Қуръон ва тафаккур** иқлимидан узоқлашмайдилар. Бу иқлимда Ҳақ субҳонаҳу ва таолонинг илоҳий сифатларининг оламда комил маънода уч тажаллий макони — ИНСОН, ҚУРЪОН ва КОИНОТ эканини ўрганадилар.

Бу уч макондан бири бўлган коинот — жозиба оятлари билан тўла, тажаллий ва асрор китоби, асмои илоҳийнинг амалий кўриниши, гўёки сассиз Қуръон. Қуръон — сўзга бурканган жаҳон, инсон эса хар иккисининг кесишмасида бўлган ирфон нуқтаси ва тажаллий обидасидир.

Бу шуур билан яшаган орифлар **Қуръон ва тафаккур** иқлимида Қуръон доимо олдинда, илм унинг ортидан давом этишини идрок этгандар. Зеро, Қуръон ожиз бир инсоннинг илми эмас, бу дунёдаги бутун илмларнинг қоидаларини ваъз қилиб, одамларга лутф этган Робнинг илмидир. Шу билан бирга, илми кошифларга сабаб бўлган идрокларни ҳам яратган Ўзи. Шу жиҳатдан, **Қуръон ва тафаккур** ҳақида айтиладиган сўзлар қуйидагилар:

Зарра қадар чинор уруғи баракотли тупроқ воситасида баҳайбат дарахтга айланиб, муazzам улуғворлик касб этгани каби, тафаккур ва тасаввуримиз ҳам Қуръон билан озиқланиб, қувватланиши натижасида англаб етган ҳақиқатларимиз улуғвор бўлади. Шу жиҳатдан ҳам Қуръони каримнинг битмас-туганмас файзи ва улуғ иршоди бўлмаганида, тафаккур ва тасаввур қобилиятимиз “баракотли тупроқ”дан маҳрум бўлган, қуруқ уруғдек қолар эди. Шунинг учун ҳам биз бандалар учун Қуръон шарофати билан рўёбга чиққан илоҳий эҳсоннинг улуғлиги ва чексиз қудратини идрок қилишдан буюкроқ неъ-

мат йўқ. Бу каби ҳақиқатларни тафаккурга йўғрилган кўнгиллар илоҳий синовлар сабабли одам боласининг хатолари билан тўла фоний дунёда ичлари ва ташларини **тавба кўз ёши** билан ювадилар. Бундай хос бандаларни шоир шундай тавсифлайди:

*Бу эрларки кўнгил фазосидалар,
Тупроқча чўлгонни азосидалар.
Юлдузларни тасбех-тасбех ўгириб,
Намозда орқа саф ҳизосидалар.*

*Куни ҳар дам тўлиб, ҳар дам бошлаган,
Азал санадининг имзосидалар.
Бир он бегонага тушса кўзлари,
Бир умр кўз ёши жазосидалар...*

Хуллас, бундай Ҳаққа эришганлар **дуода** бардавом бўладилар, яъни Аллоҳ таолонинг

قُلْ مَا يَعْبُدُوا بِكُمْ رَبِّي لَوْلَا دُعَاؤُكُمْ

«Сен: «Агар дуо-илтижоларингиз бўлмаса, Роббим сизларга ҳеч қиймат бермас...»» («Фурқон» сураси, 77-оят) деган огоҳлантиришини идрок этадилар. Мана шундай кутлуғ идрок натижасида энг хайрли уммат бўлишига қатъий интилиб яшайдилар. Бунинг учун барча барча ҳолат ва хислатларни **хаққа ва хайрга даъват** зийнатлари билан безайдилар. Чунки энг хайрли уммат бўлишнинг йўли шу ёрдан ўтади. Ояти каримада шундай марҳамат қилинади:

كُتْمَ خَيْرٌ أَمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ تَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَتَنْهَوُنَ عَنِ الْمُنْكَرِ

«Сиз одамлар учун чиқарилган энг яхши уммат **бўлдингиз. Амру маъруф қиласиз, нахйу мункар қиласиз...**» («Оли имрон» сураси, 110-оят) Бу юксак вазифани муносиб адo

етиш учун самимий ғайратда бўлганилар, қўнгил оламини исломнинг зарофат, назокат ва гўзалликлари билан зийнатлайдилар. Холи, амали ва хатти-ҳаракатлари билан намуна бўлиб ҳаққа ва хайрга ташвиқ қилишда барчага ўрнак бўладилар. Улар ҳаққа ва хайрга даъватни:

أَدْعُ إِلَى سَبِيلِ رَبِّكَ بِالْحِكْمَةِ وَالْمُوعِظَةِ الْحَسَنَةِ
وَجَادِلْهُمْ بِالْيَقِينِ هُنَّ أَحْسَنُ

«Роббингнинг йўлига ҳикмат ва яхши мавъиза ила даъват қил. Ва улар ила гўзал услубда мужодала эт...» («Наҳл» сураси, 125-оят) огоҳлантириши сири асосида рўёбга чиқарадилар. Айнан бу гўзалликлар мўминнинг қўнгли ва ҳаётида акс этганида, унинг ҳоли ва амали фақатгина эзгуликлардан иборат бўлади. Бу мўмин энди **исор** аҳлидандир. Яъни моддий ва маънавий саховатнинг юксак чўққисидадир. Муқаддас **истигно** билан абадий бойлик узрадир. Ундаги **тижорат аҳлоқи** Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васалламнинг тижоратлари баракотидан файзлидир. Фоиз каби заарли унсурлар унинг ҳалол қозонига кира олмайди. Бундай сирларга эришган мўминнинг моли Аллоҳга берилган қарзи ҳасанадир. Шу жиҳатдан, **ижтимоий муносабатларда қарз ва қарздорлик** борасида ниҳоятда қатъиятли ва илохий ўлчовларга риояткор бўлади. Чунки у Аллоҳ ва Расули билан дўстлик барпо қилган. Бу дўстликни вафо билан мустаҳкамлаган. Бу улуғ дўстлар хеч қачон “**оҳ, садоқат**” дейдиган дараҷада ранжида этмайдилар. Бу билан ҳар қандай ҳолати ва сифати билан ушбу мўмин ўрнак иймон аҳли бўлиш мақомидадир. Бу мақомда **қадар ва асрори** унга фош бўлган, ҳар қандай илохий тақдир унга сафо инъом этади.

Қадрли китобхон!

«Сўнгги нафас» номи билан қаламга олганимиз бу асарда сизга тақдим қилмоқчи бўлганларимиз қисқача шулардан иборат. Қолаверса, сўнгти нафасга кўз камаштирувчи олижаноблик билан тайёрланган ва Ҳакнинг хузурига ёруғ юз билан борган бир Аллоҳ дўсти бизга намуна бўлиши учун **иймондан эҳсонга Мусо афанди қуддуса сирруҳ** сарлавҳаси билан ёд этдик. Бошқа тарафдан бу буюк инсонлар юрган улуғ тасаввуф йўлини ҳам қўлга олиш, унинг чиройли ва мукаммалигини намоён этиш узра қаламга олганимиз кўнгил томчиси бўлган **Иймондан эҳсонга тасаввуф** номли китобимиз хусусидаги «Олтинолук» журналидаги интервьюсини ҳам китоб охирида илова қилдик. Айтиш жоизки, ҳақиқий тасаввуф китоб ва суннатнинг теран мuloҳазаси билан, сир ва ҳикматлардан насиблашиб яшашдир. Китоб ва суннат қамровидан чиққан ҳар қандай колу ҳол ва хатти-ҳаракат ботилдир. Бу ҳақиқатни ифодалаш учун «Садоқатнинг событ пойи — шариат» дейилган. Умумий қилиб айтиш мумкинки, тасаввуфсиз мусулмонлик бўлиши мумкин, фақат бу «эҳсон» меъеридан маҳрум мусулмонники бўлади. Яъни маънавий таълим-тарбия хисобланган тасаввуфдан айри исломий ҳаёт кишини «Аллоҳни кўриб тургандек бандалик мароми»га етказолмайди.

Бу маромга етолмаганлар сўнгти нафасда танглик ва машаққатга дуч келадилар. Яъни сўнгти нафасда саодат эшигидан ўта олиш учун Аллоҳни кўраётгандек ибодат ҳаётини яшаш керак.

Шуни унутмаслик керакки, одамзод ҳар кеча-кундуз билиб-бilmай сон-саноқсиз ўлим сабаблари билан юзма-юз келади. Ўлим ҳар лаҳза инсоннинг пайида бўлади. Мавлоно ҳазратлари «Маснавий»да шундай дейдилар: «Аслида ҳар он

жонингнинг бир жузъи ўлим ҳолидадир. Ҳар он жон бериш вақти ва ҳар он умринг тугамоқдадир».

Дарҳақиқат, ҳар куни шу фоний дунё ҳаётидан яна бир кун узоклашиб, қабрга бир қадам яқинлашмаймизми? Ҳар ўтаётган кун сўнгига умр тақвимимиздан бир саҳифа узилмайдими?

Ўлим сукунатига бурканган қабртоши, лисони ҳол (холати) билан сўзлаётган оташли насиҳатгўй кабидир. Қабристонларнинг шаҳарлар ичиди, йўл четлари ва масжид ҳовлиларида барпо этишдан мақсад, том маънода амалий тафаккурга ундов, яъни ўлимни ўйлаб, дунё ҳаётини шунга кўра тартибга солиш учундир. Ўлимнинг юракни жунжиктирувчи залворини заиф елкалар кўтаролмайди. Ўлим қаршисида барча иқтидорлар ожиз ва сассиз қолади, ниҳоя топади.

Ўлим – инсоннинг шахсий қиёматидир. Қиёматимиздан аввал уйғонайликки, надомат қилгувчилардан бўлмайлик! Зеро, ҳар қандай фоний мажхул (ноаник) замон ва маконда Азоилга, муҳакқақ, дуч келамиз. Ўлимдан қочиб қутилиш мумкин бўлган ҳеч қандай макон ва имкон йўқ. Шундай экан, вақт йўқотмасдан «...фақат Аллоҳгагина қочинг» («Зориёт» сураси, 50-оят) хитобидан насибаланиб, илоҳий раҳматни ягона паноҳ ва бошпана деб қабул қилиш керак.

Пайғамбарлар ва улар хушхабарини берган кишилардан бошқа ҳеч қайси банда иймон хусусида оёғи тойиши мумкинлиги хавфидан саломатда эмас. Шунинг учун ҳар бир мўмин ўзига лутф қилинган умр неъматини муносиб қадрлашга ғайрат қилиши керак. Ўлимнинг совуқ жунжикмаларидан кутулишнинг ягона чораси — фақат солиҳона ҳаёт кечиришdir. Чунки ўлимга тайёр бўлганлар ўлимдан қўрқмайдилар, аксинча, уни абадий дийдор василаси ўлароқ қабул қиладилар. Улар «ўлимни чиройли қила олиш» ҳаловатига эришган масъуд бандалардир. Лекин

гофилона ҳаёт кечириб, охиратини маҳв этганлар ўлимнинг кўрқинчли ва қоронғу гирдоби қаршисида этни жунжиктирувчи совуқдан халос бўлолмайдилар. Мавлоно Румий ҳазратлари қуидаги сатрлар билан буни жуда гўзал изоҳлаган:

«Эй ўғлим! Ҳар бир кишининг ўлими ўз ранги кабидир.
Ўлим инсонни Аллоҳга етказишини ўйламасдан ўлимдан
нафратланадиганларга, ўлимга душман бўлганларга ўлим
кўрқинчли душман каби кўринади. Ўлимга дўст бўлганларнинг
қаршисига эса дўст бўлиб чиқади».

Ҳақиқатан ҳам, сўнгги нафас топ-тоза, силлиқ ва тиник ойнадек. Ҳар бир инсон бу ойнада умрини яхши-ёмони билан бирга, аниқ-тиник ҳолатда кузатишга муваффақ бўлади. Бу лаҳзаларда кўз ва қулоқларга ғафлат пардаси тушмайди. Биль-акс, барча пардалар кўтарилиб, кишини ҳар хил иқрорликка — акл ва вижданий пушаймонлик иқлимига туширади. Шундай экан, сўнгги нафасимиз ҳаётимизни пушаймонлик билан кузатадиган ойнамиз бўлмасин! Бу ойна ҳали Қуръони карим ва суннати сонийя ҳолида яшаётганимиздаёқ ҳаётимизга дохил бўлсин. Зеро, ҳақиқий баҳтиёрлар ўлим билан танишмасдан аввал уни танигандардир.

Бу асарни нашр қилишда мөхнати сингтан М.Али Ашмали ва М.Акиф Гунай биродарларимизга миннатдорлик билдираман, Аллоҳ таоло хизматларини садақаи жорийя сифатида даргоҳида қабулу мақбул қилишини тилаб қоламан!

**Роббимиз сўнгги нафасимизни абадий оламдаги муко-
фотларимизни томоша қиласидиган дераза айласин!**

Омин!

Усмон Нурий ТЎПБОШ
Ускудор / 2003

Сўнгги нафас

-I-

*Одамзод ҳаёти давомида сон-саноқсиз
ўлим билан юзма-юз келади. Бошидан
ўтказадиган бетобликлар, қутилмаган
воқеалар, фалокатлар рўй берини, ҳаётда
мудом мавжуд, лекин инсон гафлати
ва заифлиги туфайли қўп бора бехабар
қоладиган ҳаётий хавфи, аслида ўлим
билан инсон орасида нақадар нозик парда
борлигидан далолат қилмайдими?*

Сўнгги нафас -1-

Аллоҳ таоло бу оламда бақо сифатини фақат ва фақат ўзига хос қилган. Шунинг учун ҳам унинг буюк Зотидан бошқа ҳар қандай мавжудот фонийдир. Чунончи, ояти каримада:

كُلُّ مَنْ عَلِيَّهَا فَانٍ

«(Ер) юзидаги барча жонзот фонийдир» («Ар-Рахмон» сураси, 26-оят) дея марҳамат қилинмоқда. Бу огоҳлантиришнинг яна бир тажаллийси:

كُلُّ نَفْسٍ ذَائِقَةُ الْمَوْتِ

«Хар бир жон ўлимни татиб кўргувчидир...» («Анбиё» сураси, 35-оят) баёни узра ўлимни эслатади. Шу жиҳатдан, инсон ҳар доим ушбу ҳақиқатни тафаккур қилиши керак. Бу борада бошқа бир ояти каримада шундай марҳамат қилинади:

وَجَاءَتْ سَكْرُّهُ الْمَوْتِ بِالْحَقِّ ذَلِكَ مَا كُنْتَ مِنْهُ تَحِيدُ

«Ўлимнинг мастилиги (талвасаси) ҳақиқат бўлиб келди» («Қоғ» сураси, 19-оят).

Инсон бу фоний дунёга имтиҳон қилиниш учун юборилган. Шундай экан, унинг энг буюк мақсади ва ғояси Ҳак субҳонаҳу ва таолонинг розилилгига эришиб, Дорус Саломга, яъни саломат ва саодат уйи бўлган жаннатга ноил бўлишга ҳаракат қилиши керак. Унинг йўли

يَوْمَ لَا يَنْفَعُ مَالٌ وَلَا بَنُونَ ﴿إِلَّا مَنْ أَتَى اللَّهُ بِقُلْبٍ سَلِيمٍ﴾

«У кунда на мол манфаат берар ва на болалар. Магар, ким Аллоҳ ҳузурига тоза қалб ила келса, (манфаат топар)» («Шуаро» сураси, 88-89-оятлар) ҳақиқатининг маъносини англаб, ҳис қилмоқдир. Бунга эса нафсни тарбиялаш билан эришилади. Нафс тарбиясининг асоси эса Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламга таслимият, боғлиқлик ва итоатдан иборат. Яъни йигирма уч йиллик набавий ҳаётдан, тўғрироғи, Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васалламнинг кўнгил иқлиmlаридан насибалинишдир. Зоро, Ҳақ субҳонаҳу ва таоло Куръони каримни Жаброил алайҳиссалом воситаларида Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламнинг қалбларига индирган. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламнинг бутун ибодат, сўз, хатти-харатклатлари ва муомалотлари Куръони карим тафсири моҳиятидадир. Бу ҳақиқатлар доирасида Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васалламнинг қалб оламларидан муносиб тарзда насибалиниш учун Ул зот алайҳиссаломни жондан, молдан, аҳлу аёлдан, ҳулласи калом, ҳамма нарсадан ҳам ортиқ севиш шарт хисобланади. Бу муҳаббат бандани Ҳақ субҳонаҳу ва таолонинг муҳаббати билан камолга етказади. Яъни Он ҳазратларига бўлган муҳаббат, Аллоҳга муҳаббат, Аллоҳга муҳаббат эса Мухаммад Мустафо алайҳиссалату вассалламга бўлган муҳаббатдир. Умуман олганда, висол учун кўнгил мана шу мақом ва маромга етиши зарур.

Буларнинг барчаси сўнгти нафасга ҳозирланишнинг энг чиройли одимларидандир. Пиёлага тушган сўнгти томчи аввалги томчиларга кўра фарқли ишни бажариб, пиёладаги сувнинг тошиб, тўкилишига сабаб бўлганидек, нафасларимиз ҳам шундай. Яъни сўнгти нафасимиз аввалги нафасларимизга кўра окибат кўрсатади. Шунинг учун ҳам, сўнгти нафасга тайёргарлик, ҳозир олиб-бераётган нафасларни қандай қўллаганимизга боғлиқдир. Ҳаётини Аллоҳ ва Расулуллоҳ муҳаббати

билан ўтказган ва шу истикоматда умрини солиҳ амаллар билан безаган бандалар сўнгги нафасларида калимаи шаходат билан ҳаловат топадилар. Яъни Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васалламнинг мана бу хушхабарларига ноил бўладилар: «*Бир киши сўнгги нафасида (ихлосли қалб билан) калимаи тавҳид келтирса, Жаннатга киради...*» (Ҳоким, Мустадрок, I, 503)

Яъни бир умр калимаи тавҳид иқлимида яшаганлар сўнгти дамда у билан бирга Ҳаққа сафар қиласдилар. Чунки улар ўз вақтида калимаи тавҳиддаги «лаа» билан бутун фоний, изофий ва нафсоний ҳавасларни ва бутларни кўнгилдан ўчириб ташланлар, «иллаа» билан қалбни факат ва фақат Аллоҳ таолонинг муҳаббати билан тўлдирганлар.

Шуни унутмаслик керакки, бу борлик қудрат қўли билан бунёд қилинган, минг бир нақш билан зийнатланган фоний турар жой саналади. Борлиқда ҳеч нарса бемақсад, шунчаки яратилмаган. Одамзод учун дунёвий ҳаётнинг мақсади — охират саодатини қўлга киритишдир. Шунинг учун Роббимиз, биз бандаларини шундай огоҳлантиради:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّمَا تَقْوَى اللَّهُ حَقًّا نَّعَاتِهِ وَلَا تَنْمُتُنَّ إِلَّا وَأَنْتُمْ مُسْلِمُونَ

«**Эй иймон келтирганлар!** Аллоҳга ҳақиқий тақво ила тақво қилинг. **Ва факат мусулмон ҳолингиздагина бу дунёдан ўтинг!**» («Оли имрон» сураси, 102-оят). Ҳар бир ҳаёт эгасининг бошидан албатта ўтадиган ўлим — фоний ҳаёт билан видолашиб они бўлиб, ҳар бир жонзот учун ўз шахсиятига хос қиёматдир. Мавлоно ҳазратлари «Маснавий»да шундай дейдилар: «*Аслида ҳар он жонингизнинг бир жузъи ўлим ҳолидадир. Ҳар он жон берииш пайтидир. Ва ҳар он умрингиз адo бўлмоқдадир.*

Дарҳақиқат, ҳар куни бу фоний ҳаётдан бир кунга узоклашиб, қабримизга бир одим яқинлашамиз. Ҳаётнинг дарёдай оқиши олдида инсоннинг ғафлатда қолмаслиги учун Мавлоно ҳазратлари яна шундай танбехона ўйт берадилар: «Эй инсон! Ойнадаги сүнгти нақшга қара! Бир гўзалнинг кексалигидаги ҳолини, бир бинонинг бир куни харобага айланнишини мулоҳаза қил ва ойнадаги ёлгонга алданма!»

Сүнгти нафасимиз минг бир ҳикмат ичидаги илоҳий сирдир. Яъни келажагимиздаги бизга маълум энг қатъий ҳақиқат — ўлимнинг қачон воқеъ бўлиши илоҳий тақдирга боғлиқ. Дарҳақиқат, одам боласи умри давомида кўп бора ўлим билан юзма-юз бўлади. Касалликлар, кутимаган воқеалар, табиий оғат ва фалокатлар, ҳаётда ҳар доим мавжуд, инсон ғафлат ва ожизлиги туфайли кўп бор бехабар қоладиган ҳаётий хавфлар аслида ўлим билан инсон ўргасида нозик парда турганига далолат қилмайдими?

Ҳақ субҳонаху ва таоло одам боласининг ўлимдан кейин қандай ҳасрат ва надомат туйиши ҳақида хабар бериш учун шундай огоҳлантиради:

«Ва бирингизга ўлим келиб: «Эй Роббим, агар менинг ўлимимни яқин муддатга орқага сурсанг, бас, садака қилиб солихлардан бўлсан», демасдан аввал Биз сизларга ризқ қилиб берган нарсалардан нафақа қилинг» («Мунофиқун» сураси, 10-оят), «Улар у ерда: «Эй Роббимиз! Бизларни чиқар! Қилиб юрган амалларимиздан бошқа, солих амаллар қиласиз!» – деб доду фарёд солурлар. «Сизларга эслайдиган одам эслагудек умр бермаган эдикми?! Сизларга огоҳлантиргувчи келмаган эдими?! Бас, энди, тотаверинглар! Золимларга хеч бир ёрдамчи йўқдир», (дайилур)...» («Фотир» сураси, 37-оят).

Шундай экан, ҳаёти давомида кўп бор ўлим билан юзлашган одамзод қайсиdir маънода охиратда берилмайдиган мухлат ва фурсатга бу дунёда ҳар сафарида тақроран эга бўладигандек гўё. Аммо одам боласи ҳар лаҳзада сергак бўлиш ўрнига, афсуски, минг бир ғафлат ичида, аксарият ҳолларда хиссиз тарзда умр тақвимидан сахифаларнинг бир-бир тушишини қузатиб тураверади. Худди устига ёққан ёмғир томчиларидан бенасиб қоялар каби...

Замон тизгинидан тушаётган ҳар лаҳза бизни ҳақиқат тонгига яқинлаштираётганини ояти карима шундай ифодалайди:

وَمَنْ نُعَمِّرُهُ نُنَكِّسُهُ فِي الْحَلْقِ أَفَلَا يَعْقِلُونَ

«Кимнинг умрини узоқ қилсак, уни хилқатида noctor килиб қўямиз. Ахир, ақл ишлатиб кўрмайдиларми?!» («Йаасийн» сураси, 68-оят) Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васалламдан аввал яшаб, У зотнинг келишидан хабар берган Кус ибн Соида деган солиҳ бандада гўёки юқоридаги ояти каримани изоҳ этганидек Укоз бозорида сўзлаган нутқида бу фоний дунёнинг манзарасини шундай хулосалайди: «Эй одамлар! Келинг, эши-тинг, билинг ва ибрат олинг! Тирик ўлар, ўлик фано бўлар. Болалар туғилиб, ота-оналарининг ўрнини эгаллайди. Кейин бари ерпарчин бўлиб кетади. Бу воқеаларнинг кети узилмайди. Ҳаммаси шундай давом этади...»

Биз ҳам Ҳақ лутф этган саноқли нафасимизни тугатиб, сўнгти нафасни берган кунимиз дунё ва ундаги бутун алоқаларимиз билан видолашиб ёхуд видолашмасдан аввал ўлим билан учрашамиз. Бироқ Аллоҳнинг содиқ ва ошиқ бандалари учун бу учрашув ўлим эмас, балки масъуд бир тирилиш бўлиб, «Шаби арус»га айланади. Шунинг учун ҳам: «Ўлмасдан аввал ўлинг!» сирига етишмоқ керак. Бу сирни Мавлоно ҳазратлари

«Тирилмоқ учун ўлинг!» тарзида ифодалайдилар. Чунончи, ҳазрати Али розияллоху анху айтганлариңек: «Одамлар уйқудалар. Ылим билан уйғонадилар...» Шундан келиб чиқадики, нафсоний хисларимизу дунёвий истакларимизга мағлуб бўлмасдан, ҳақиқий ҳаёт — ҳайвоний рух билан эмас, Аллоҳ таоло томонидан бизга уфланган илоҳий рух билан бўлганини билмогимиз керак. Шундай экан, энг фожиавий ўлим Ҳақдан гафлатда қолиш, Унинг розилигидан маҳрум бўлишдир.

Шунинг учун ҳам ҳар бир мўмин қандай яшаб, қандай вафот этишини яхши идрок этиши ва иймондан эҳсонга эришиш таълимими олмоғи керак. Зоро, пайғамбарлардан бошқа ҳеч бир кишининг қандай ҳолатда ўлиши ва қай тарзда тирилиши хусусида аниқ ваъда йўқ. Демак, Юсуф алайҳиссаломнинг Аллоҳ таолога:

تَوَفَّنِي مُسْلِمًا وَالْحَقْنِي بِالصَّالِحِينَ

«...Мени мусулмон ҳолимда жонимни олгин ва солиҳларга қўшгин» («Юсуф» сураси, 101-оят) дея илтижо қилишида мўминлар учун ибрат бор.

Шу жиҳатдан ҳар бир банда хавф ва ражо, яъни кўркув ва умид туйгулари орасида маънавий маромга эришишга мажбур. Шунинг учун, бу ҳолати рухиятни таъминловчи маънавий уйғоқлик ва қалб ҳушёргилиги билан умрини ҳар доим сўнгти нафасини иймон узра бериш хавотирида кечириши керак. Охиратдаги ҳолатимизни аён қилувчи илк ва аниқ белги — охирги нафасимизни берар чоғда кўринади. Сўнгти нафасида абадий нажот учун кураша олган иймон қаҳрамонлари ва улар ноил бўлган мукофотлар, ҳидоят раҳбаримиз — Қуръони каримда ҳам бизга ибрат лавҳаси ҳолатида кўрсатилади:

Чунончи, фиръавннинг сехргарлари Мусо алайҳиссалом кўрсатган очиқ мўъжизани кўриб:

«Оламларнинг Роббига, Мусо ва Хоруннинг Роббисига иймон келтиридик!» дея дарҳол саждага боришди, иймон нэъмати билан шарафландилар. Лекин аҳмоқ фиръавн ғазабланди ва салтанати, куч-куввати билан гўёки инсонларнинг виждонига хукмронлик қила оладигандек, уларга таҳдид килганди: «Мен сизларга руҳсат бермасимдан унга иймон келтиридингларми? Қасам ичаманки, қўл-оёқларингизни кестираман, ҳаммангизни остираман!».

Сехргарлар эса: «Сенинг зулминг бизга зарап етказолмайди! Сенинг заараринг дунёлик. Охират саодати эса абадийдир!» дея буюк иймон қуввати билан қаршилик қилдилар. Бу қандай гўзал ибратки, шундай шафқатсиз зулм қаршисида ҳам улар зулмдан халос бўлиш дардига эмас, сўнгги нафасда иймон кучини кўрсатиш билан мусулмон ҳолатда жон бериш хавотирига тушдилар. Аллоҳ таолога шундай сўзлар билан илтижо қилдилар:

رَبَّنَا أَفْرِغْ عَلَيْنَا صَبْرًا وَتُوَفَّنَا مُسْلِمِينَ

«...Эй Роббимиз! Устимиздан сабр тўккин ва мусулмон ҳолимизда вафот эттиргин!» («Аъроф» сураси, 126-оят). Ниҳоят, ноил бўлганлари ҳидоят бадалини қўл-оёқлари кесилиш билан тўлаб, шахид ва валий шарафи билан Ҳақ субҳонаху ва таолога қайтдилар. Золимлар **асҳоби Ҳудудни ҳам Аллоҳга иймон келтирганларини** гуноҳ санаб, олов тўлдирилган хандакларга отгандилар. Ул содик мўминлар эса, бу зулмга қарамай, эътиқодларидан воз кечмадилар ва даъволари йўлида кўркмасдан ўлимга бориб, иймонлари бадалини Ҳақ таолога юксак бандалик кайфияти билан тўладилар. Зеро, Аллоҳдан чинака-

мига кўркканлар бошқа нарсалардан хавотирланмайдилар, чўчимайдилар. Асҳоби қорядан **Ҳабиби Нажкор** иймони ва иршоди сабабли тошбўрон қилиб ўлдирилганди. Лекин бу дунёнинг панжаралари бекилган сўнгти нафасида бораётган оламининг ойналари очилиб, ноил бўлғуси илоҳий лутфлар ул зотга кўрсатилган эди, қавмларининг фафлатига ачиниб: «... **Кошки қавмим билсалар эди!**» («Йаасийн» сураси, 26-оят) дедилар. Чунки ул зотга фоний оламда тошбўрон қилинганига жавобан абадий саодат баҳш этилганди.

Исовийликнинг дастлабки пайтларида румликлар, юонолар ва бутпарастлар бирлашиб, замонасининг аҳли иймонини арслонларга тилкалатардилар. Мўминлар эса йиртқич ҳайвонларнинг тишлари орасида тирик қолишнинг эмас, аксинча, иймонларини халос қилиш мужодаласини берардилар.

Чунки улар бу оғир зулмга сабр қилиб, Аллоҳ даргоҳидаги кутлуг мукофотни афзал кўргандилар. Ҳеч шубҳасиз, барча эзгуликлар ва яхши ҳол бир умр Аллоҳ билан баробарки, улар – шуури-ла яшашнинг лутфкор самараларидир. Шу жиҳатдан Аллоҳ билан бирга бўлиш бандаликнинг энг юксак ғояси ва буюк зарурати хисобланади.

Ривоят қилишларича, бир воиз курсида охират ҳолати ҳақида сўзламоқда эди. Жамоат ичида **шайх Шиблий ҳазратлари** ҳам бор эдилар. Воиз сухбат охирида Ҳақ субҳонаҳу ва таолонинг охиратда сўрайдиган саволлардан гапираётиб:

– Илмингни қаерда кўллаганинг сўралади! Мол-мулкингни қаердан топиб, қаерга сарфлаганинг сўралади. Ибодатларинг қай ҳолатда экани сўралади. Ҳаром-ҳалолга эътибор қилганинг сўралади! – каби барчаси ниҳоятда муҳим бўлган нарсаларни санади.

Шунчалик тафсилотли изоҳларга қарамай, масаласининг моҳиятига дикқат қаратилмагани учун Шиблий ҳазратлари мулойим оҳангда воизга мурожаат қилдилар:

— Эй воиз! Сўровларнинг энг муҳимларидан бирини унутдинг! Аллоҳ таоло қисқача шундай сўрайди: «Эй бандам! Мен сен билан эдим, сенга жон томирингдан ҳам яқин эдим, лекин сен ким билан эдинг?!»

Шундай экан, энг буюк дастур — Ҳақ билан бирга бўла олиш ва нафасларни гафлатда увол қилмаслиқдир. Ушбу каломи киборда бу ҳол нақадар гўзал ифодаланган:

*Зое бўлибди, англадик,
Сенсиз ўтган замонимиз...*

Бу дастурга даъват мақсадида Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам Ибн Умар розияллоҳу анхунинг икки елкаларидан тутиб шундай деганлар: «Дунёда бир гариб йўловчилик бўл!..» (Бухорий, Рикоқ, 3)

Ибн Умар розияллоҳу анху сухбатларда тез-тез шундай насиҳатлар килганлар:

«Шомга етганингда тонгни кўзлама, тонгга етишганингда шомни кутма. Соғ пайтларингда бетоб вақтинг учун, ҳаётинг давомида ўлиминг учун тайёргарлик кўр» (Бухорий, Рикоқ 3).

Ҳаётнинг ёз ёмғиридек оқиб кетишини ифодалаган бу жумлалар бизни ҳақиқий ҳаётга истиқоматлантиради. Чунончи, Аллоҳнинг Расули соллаллоҳу алайҳи васаллам буни бир дуоларида шундай ифодалаганлар: «Аллоҳум! Ҳақиқий ҳаёт фақат охират ҳаётидир» (Бухорий, Рикоқ, 1).

Бу сирни ниҳоятда чиройли идрок этган саҳобаи киромнинг ҳаёти сон-саноқсиз ҳикмат ва ибратлар билан тўладир.

Мушрикларга асир түшиб, ўлдирилаётган Ҳубайб розияллоху анхунинг шаҳид бўлишдан аввал биргина орзулари бор эди. У ҳам бўлса, «Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васалламга муҳабbat тўла салом юбора олиш эди. Кўзларини ғамгин ҳолатда осмонга қаратди ва:

“Аллоҳим! Бу ерда саломимни Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламга етказадиган киши йўқ. Ул зотта Ўзинг саломимни етказ!” – дея илтижо қилди.

Ўша пайтда саҳобалари билан Мадинаи мунавварада ўтирган Аллоҳнинг Расули соллаллоҳу алайҳи васаллам: «Унга ҳам саломлар бўлсин!» маъносида:

«*Ва алайҳиссалом!*» – дея марҳамат қилдилар.

«Эй Расулуллоҳ! Кимнинг саломига жавоб бердингиз? - дея сўралганди:

“*Биродарингиз Ҳубайбнинг саломига!*” – дедилар.

Қолаверса, Жаноби Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васаллам Ҳубайб розияллоху анхуни **«шаҳидларнинг улуси»** дея тавсиф этиб: **«У менинг жаннатдаги қўшинимдир!»** дея марҳамат қилгандар. Бу муҳабbat ва шавққа яна бир мисол келтирсак:

Уҳуд жанги ниҳоясида Жаноби Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васаллам шаҳид ва ярадорларни кўздан кечиришларини айтадилар. Зотан, Набий соллаллоҳу алайҳи васаллам Саъд ибн Роби розияллоху анхунинг оқибатларидан хавотирда эдилар. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам уни топиб, ахволи қандайлигини билиш учун саҳобалардан бирини жанг майдонига юбордилар. Саҳоба Саъд розияллоху анхуни қанча изласа ҳам тополмади. Ниҳоят сўнгти умид билан:

“Эй Саъд! Мени Расулуллоҳ юбордилар. Аллоҳнинг Расули сени тириклар орасидами ёхуд шаҳидлар ичидалигингни ул зотга хабар беришими сўрадилар”, – дея ярадор ва шаҳидлар ётган томонга қараб овоз берди.

Ўша аснода сўнгги лаҳзаларини яшаётган ва жавоб беришга мажоли бўлмаган Саъд розияллоҳу анҳу ўзини Расулуллоҳ сўраттирганларининг хабарини эшитиб, бор кучини тўплаб, зўрга инқиллаган товушда:

«Мен энди вафот этганлар орасидаман!» – дея олди. Аёнки, энди ўша ерларни кўраётганди...

Сахоба Саъд розияллоҳу анҳу томонга қараб югурди. У кишининг танаси қилич зарбаларидан илма-тешик бўлган, қонга беланиб ётарди. Ва у кишидан факат шу сўзларни эшитиди:

«Қасамки, кўзларингиз кўраётган муддатгача Пайғамбар алайҳиссаломни душманлардан ҳимоя қилмасангиз, ул зотга бирор мусибат етказишларига йўл қўйсангиз, сизлар учун Аллоҳ даргоҳида кўрсатиладиган бирор баҳона йўқ!»

Саъд ибн Робий розияллоҳу анҳунинг умматга гўёки васият моҳиятидаги ушбу сўзлари айни пайтда фоний ҳаётга видо сўзлари бўлди.

Хузайфа розияллоҳу анҳудан ривоят қилинган қуйидаги ҳодиса ҳам сахобаларнинг сўнгти нафасда кўрсатган олижаноб хулқ ва фазилатларини акс эттириши жиҳатидан диққатга сазовордир.

“Ярмуқ ғазотида эдик. Жанг шиддати пасайган, ўқ ва найза зарбаларидан яраланган мусулмонлар қайноқ қумларга йикилиб жон бераётганди. Шу пайтда мен ҳам минг бир машаққат билан ўзимни кўлга олиб, амакимнинг ўғлим Ҳори-

сни қидирардим. Сўнгги лаҳзаларини яшаётган ярадорлар орасида бир муддат айланиб, излаган кишимни топдим. Лекин, начора, қон ҳалқоби ичидаги ётган амакиваччам имо-ишоралар билан қийналиб гапиравди. Аввал тайёрлаб қўйган сув мешини кўрсатиб: «Сув ичасанми?» – деб сўрадим.

Ичкиси келаётгани маълум эди, чунки лаблари оташдан қоврулаётганди. Лекин жавоб берадиган мажоли йўқ эди. Имо-ишора билан чорасиз ҳолини кўрсатарди.

Мен мешнинг оғзини очиб, амакиваччамга сувни узатаётгандим, бироз нарироқдаги ярадорлар ичидан Икриманинг овози эшитилди: «Сув! Сув! Илтимос, бир томчи сув беринг!»

Ҳорис бу фарёдни эшитган заҳоти ўзидан воз кечиб, қош-кўзи билан сувни Икримага олиб боришимни айтди. Қайнок қумларда қоврулиб ётган ярадорлар орасидан югуриб-югуриб Икриманинг ёнига бордим ва дарҳол мешимни унга узатдим. Икрима қўлини узатар экан, Иёшнинг инграгани эшитилди:

– Илтимос, менга бир томчи сув беринг! Аллоҳ розилиги учун бир томчи сув!

Бу нолани эшитган Икрима қўлларини қайтиб олиб, сувни Иёшга олиб боришимни ишора қилиб тушунтирган бўлди. У ҳам Ҳорисдек ичмади. Мен қўлимда меш билан шаҳидлар орасидан айланиб-айланиб Иёшга етишганимда унинг охирги сўзларини эшитдим. У шундай деяётганди:

– Аллоҳим! Иймон даъвоси йўлида жонимизни фидо қилишдан қайтмадик! Энди биздан шаҳодат мартабасини қизғонма! Хатоларимизни кечиргин!

Аёнки, Иёш ҳам энди шаҳодат шарбатини сипқораётганди. Сув келтирганимни кўрди, лекин энди кеч эди. Калимаи

шаҳодатини айтдию жон берди. Дарҳол орқага қайтдим, югура-югурга Икриманинг ёнига келдим, мешни узатар эканман, не кўз билан кўрайки, у ҳам шаҳид бўлибди!

Ҳеч бўлмаса, амакиваччам Ҳорисга улгурай дедим. Югуриб-чопиб унга бордим. На чораки, у ҳам олов каби қумларда қоврила-қоврила жон таслим қилганди. Афсуски, сув тўла меш уч шаҳиднинг ўртасида қолди.

Хузайфа розияллоҳу анху ўша пайтдаги руҳий ҳолатини шундай ҳикоя қилганлар:

Ҳаётимда кўплаб воқеа-ҳодисага дуч келдим, лекин ҳеч қайсиси мени бунчалик таъсиrlантиrmади. Ўзаро қариндошлиқ риштаси бўлмаса-да, уларнинг бир-бирига бу қадар фидойи ва шафқатли бўлиши (яъни сўнгги нафасларини ҳам ҳаётларидагидек фазилатда беришлари ва **«фақат мусулмон ҳолатда вафот этинг»** ояти каримасининг шуури билан видолашишга уринишлари)ни суқлик билан томоша қилиб, ҳайронлик хис қилганим иймон садоқати хотирамда чуқур излар қолдирган...

Ҳақ субҳонаҳу ва таоло барчамизнинг сўнгги нафасимизни ҳусну хотима билан ниҳоялантиrsин! Фоний дунёдаги сўнгги нафасимизни абадий дийдорнинг илк нафаси айласин!

Омин!

Сўнгги нафас

-2-

*Яшаидан мақсад — комил банда ўлароқ ҳаёт
кечирин ва бандаликни чиройли адo этиб
жон бера олии демакдир. Зеро, олий мақсад
— Ҳақ таоло башариятга армугон этган,
Жаноби Пайғамбар соллаллоху алаиҳи васал-
ламнинг покиза ҳаётларидан ва қўнгил
ришталаридан насибаланиб, теран, назокат-
ли, хушёр ва ҳассос бандада бўла олии.*

Сўнгги нафас -2-

Бандаликни чиройли адо этиб, бу дунё билан видолашиб учун санокли нафасларни сўнгти нафаста тайёргарлик йўлида сарфлаш керак. Яъни охират ҳаёти масъуд кечиши учун дунё ҳаётини солих амаллар билан зийнатлаб, файзли, ҳаловатли ва сиротул мустақим узра кечирмоқ керак. Ҳадиси шарифда марҳамат қилинганидек, «Инсон қандай яшаса шундай ўлади ва қандай ўлса шундай тирилади» (Муновий, Файзул Қодир Шархул жомъе ус-сигар, V, 663).

Бунга сон-саноқсиз мисоллар бор. Ибрат ва ҳикмат тўла бу мисоллардан бирига дикқат қаратамиз:

Адапазарида муаззин бўлган мухтарам падарим Мусо афанди құддуса сирруҳнинг зиёрат сұхбатида пешин намозидаги вазифасини адо этиб келаётган экан, велосипедда яшил чироқ ёнганида йўлнинг нариги томонига ўтмоқчи бўлади. Шу аснода катта тезлиқда келаётган ва қизил чироқда тўхтай олмаган бир машина зарб билан муаззинга урилади. Қаттиқ зарбадан учиб, ерга тушган муаззин сўнгги нафасида бу дунёдаги охирги: «Сенга боряпман, Роббим!» жумласини шунчалик баланд овозда, завқ ва иштиёқ билан ҳайқириб айтадики, унинг сасини баҳтсиз ҳодиса атрофига тўпланган оломон ва машинасида уриб юборган ҳайдовчи ҳам эшитади.

Ана шундай бутун бошли масала сўнгги дамда суур вадузур билан Аллоҳга бора олиш, яъни ҳамманинг хавотирли туши бўлган ўшал дамда «Роббим, Сенга боряпман!..» дей олмоқдир. Ҳақ субҳонаху ва таоло барчамизга шундай баҳтиёрлик насиб этсин! Омин!

Қадимгиларнинг таъбири билан айтганда, бу ҳол: «**Сув ташиған кўза сув йўлида синади...**» нақлининг ниҳоятда баъмани қўринишидир. Киши ҳаётда нима билан машғул бўлса, вафот этаётганида ҳам ўша ҳолатда бўлади. Албатта, истисно ҳолатлар ҳам бўлади. Яъни бир бандада сўнгти нафасини иймон билан бериш учун нақадар солих амаллар билан безанганд ҳаёт кечирса-да, ўзига ишониб, Аллоҳнинг раҳматига эришишга мутлақ кўз билан қарамаслиги керак. Аксинча, бандада содир килган гуноҳлари ва заволли ҳаётига қараб Аллоҳнинг раҳматидан умидини узмаслиги керак. Зоро, охирги нафаси қандай бўлиши илоҳий сир хисобланади. Муқаддас китоби миз Куръони каримда сўнгти нафасида иймонларини асраб қолиш учун мужодала қилган солих бандаларни ўрнак қилиб кўрсатиши билан бирга, солих умр кечириб, нафсоний истаклариға ром бўлган ва оқибати куфрға дучор ҳолда ўлим топгандарнинг маҳзун оқибатлари ҳақида ҳам ибрат лавҳаси сифатида баҳс юритилади.

Чунончи, илмини ирфон билан зийнатламасдан, нафсини покламаган **Иблис, Корун, Бальом ибн Боуро** ва саҳоба бўла туриб дунё молига таъма килган Солаба буларга яққол мисолидир.

Маълумки, Иблис аввал-бошда Ҳақ даргоҳида юксак мавқега эга эди. Фақат кибри сабабли Ҳақ таолонинг курдати, азамати ва ҳашаматини кўрмай, ўзини Одам алайҳиссаломдан устун эканини иддао қила бошлади. Устунлик, кибр ҳамда ўзини борлиқ ва шараф эгаси санаши уни Роббининг амрига муҳолифат бўлишгача олиб борди. Алал-оқибат кибр ва қай-сарликнинг қурбони ўлароқ агадул-абад хароб бўлди!

Корун ҳам аввал факир ва солих зот эди. Тавротни Мусо алайҳиссаломдан кейин фақат угина яхши тафсир қила оларди.

Мусо алайҳиссаломнинг дуолари баракоти билан унга симё (алкимё) илми берилган эди. Лекин кейинчалик нафсининг ва шайтоннинг васвасаларига берилиб, қалби дунёга мойил бўлди. Хазиналарининг қалитини куч-кудратли жамоа қийинчилик билан кўтариб юрарди. Бунга алданиб, ҳаволангани сари бойлик гирдобига ғарқ бўла бошлади. Аммо Мусо алайҳиссалом унга бойлигининг закотини бериш кераклигини айтганларида:

«Молимга қўз тикдингми? Буларни мен қозондим!» дейишдек журъат ва густоҳликкача борди. Мол-дунёси уни кибрга бошлаб, ҳалокатига сабаб бўлди.

Хуллас, Қорун Мусо алайҳиссалом ва ҳазрати Ҳоруннинг маънавий даражаларига ҳasad қила бошлади. Бу ҳasad уни Мусо алайҳиссаломга ахлок бўхтони қилишгача олиб борди ва алалоқибатда тўплаган хазиналари билан бирга ер қаърига ғарқу ҳалок бўлди.

Мулк эгаси Ҳақ таоло эканини унтиб, мол-мулк ва мавқе каби тузоқлари бўлган дунёга кўнгил боғлаш — ғафлатларнинг энг аянчлисиdir.

Балъом ибн Боуро ҳам Аллоҳ таоло унга исми аъзам ўргатган, каромат сохиби бўлган солих банди эди. Бу зот банди исроилликлар учун олим ва валий инсон сифатида танилган эди. Лекин кейинчалик кибру ҳавоси ва нафсоний орзулиарига эргашиши оқибатида эски маънавий ҳолатидан мосуву бўлди. Ҳатто иймонсиз ўлим топди. Бу ҳодиса Қуръони каримда шундай келади: «**Уларга оятларимизни берганимизда, улардан ўзини олиб қочган ва уни шайтон эргаштириб кетиб, иғвога учганлардан бўлган шахснинг хабарини тиловат қилиб бер!** Агар хоҳласак, уни ўша(оят)лар билан кўтарар эдик. Лекин унинг ўзи ерга ёпишди ва ҳавоий нафсига эргашди.

Бас, унинг мисоли худди бир итга ўхшар, уни ҳайдасанг ҳам тилини осилтириб тураверадир, тек қўйсанг ҳам тилини осилтириб тураверадир...» («Аъроф» сураси, 175–176-оятлар).

Муносиб бандалик ҳаётида яшаб, дунёга алданиб, абадий саодатини мангу сафолатга бой бериш бадбахтлигига тушганлардан бири саодат асрида яшаган ва саҳоба бўлган Солабадир.

Солаба аввалиари масжиддан ва Пайгамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васалламнинг сұхбатларидан узоқлашолмаган. Мол-мулк эгаси бўлиб, дунё севгиси кўнглини забт этгач, ала-лоқибат жамоатни тарқ этади. Ҳатто фарз хисобланган закотини ҳам беришдан бўйин товлаб, оқибати аянчли ниҳоят топади. Кейинчалик Расулуллоҳнинг сўзларига амал қилмагани учун пушаймон бўлса-да, бефойда типирчилаш ичиди жон беряётиб, қулоқлари остида Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламнинг:

«Эй Солаба, шукрини адo эта оладиган оз мол шукрини адo қилолмайдиган қўп молдан фойдалидир» ўйтлари жаранг сочарди.

Тасаввуф тарихининг буюк намояндаларидан **Суфёни Саврий ҳазратлари** билан боғлиқ куйидаги ривоятга ибратла бир қаранг-а:

Суфёни Саврий ҳазратлари ёшликларида беллари букилиб, букри бўлиб қоладилар.

У кишидан сабаби сўралганида шундай дердилар:

Менга илм ўргатган бир устози пирим бор эди. Вафоти асносида ҳар қанча ўргатиб турсам ҳам, калимаи тавхидни айтольмади. Бу ҳолат белимни букиб қўйди...

Гувоҳи бўлинганидек, оқибат — мажхул. Фиръавнинг сехргарларидек залолатда яшаб, умрининг охирги лаҳзаларида хидоятга етганлар бўлганидек, Корун ва Бальам ибн Боуро каби хидоятда бўлиб, охирида дафтарни хусрон билан ёпгандар ҳам бор. Шундай экан, банда қандай мақом, мартаба ва устунликда бўлишидан қатъи назар, нафс ва шайтон мудом бир қадам орқада кутиб туради ва фурсатини пойлаб, оёқни сиротул мустақиймдан тойдира олади. Зеро, шайтон Қуръони каримда келтирилганидек, Ҳақ таолога:

«Сиротул мустақийм узра бўламан ва бандаларингни йўлдан оздираман!..» деди ва қайта тирилиш кунигача унга муҳлат беришни сўради. Имтиҳон сабабли унга бу муҳлат берилди. Бу хужумдан фақат ихлосли бандаларгина истисно эканини шайтон шундай эътироф этади: **«Ихлосини асраган бандаларинг мустасно!..»**

Пайғамбарлардан бошқа ҳеч бир банда иймон борасида оёғи тойилиш хавфидан мутлақо омонда эмас. Шундай экан, ҳар бир мўмин ўзига лутф этилган умр неъматини муносиб тарзда кечиришга тиришиши ва ундан унумли фойдаланиб қолиши керак. Ўлимнинг этни жунжикитирувчи ваҳимасидан кутулишнинг ягона чораси — фақат солиҳона умргузаронлик қилишдир. Чунки ўлимга тайёр бўлганлар ўлимдан қўрқмайдилар, аксинча, уни абадий дийдор висолоти дея қабул қиласидар. Улар — ўлимни чиройли қилиш ҳаловатига эришган масъуд бандалардир. Лекин ғофилона ҳаётда яшаб, охиратини барбод қилганлар эса, ўлимнинг даҳшатли ва зулмат гирдоби қаршисида жунжикишдан нажот тополмайдилар. **Мавлоно ҳазратларининг** мана бу сатрлари нақадар гўзал:

*«Эй ўғил, ҳар бир кишининг ўлими ўзининг рангида бўлади.
Инсонни Аллоҳга етказишини ўйламасдан, ўлимдан нафрат*

қиласындарга ва ўлимга душман бўлганларга ўлим қўрқинчли душмандек кўринади. Ўлимга дўст бўлганларга эса дўст бўлиб кўринади.

Эй ўлимдан қўрқиб қочаётган жон! Ишининг аслиятини, сўзниң тўғрисини истасанг, сен ўлимдан эмас, ўзингдан қўрқасан!

Чунки ўлим ойнасида кўриб, чўчиб тисарилганинг, қўрқканинг ўлим қиёфаси эмас, ўзингнинг ҳунук башарангдир. Руҳинг дараҳтга ўхшайди. Ўлим эса ўша дараҳтнинг япргидир. Ҳар қандай япроқ дараҳтнинг турига ўхшайди...»

Бир банда дунё ҳаётида «мен»лигини енгиб, руҳида пинҳон бўлган малоикий сифатлар истиқомати ҳолатига эришса, яъни «ўлмасдан аввал ўлмоқ» сирига ноил бўла олса, ўлим хаёлга келмаган даражада муazzам ва олий бўлган Роб дийдорига эришишнинг мажбурий илк қадами сифатида кўринади. Бу билан аксарият кишиларда кучли кўркувга сабаб бўлган ўлим қалбларда «Рафиқу Аъло»га, яъни «Энг аъло Дўст»нинг дийдорига эришиш ҳаяжонига айланади.

Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи вассалламнинг сўнгти лахзалари бу ҳаяжоннинг авж нуқтаси бўлган висолот лахзалари эди. Ул зот алайҳиссалом умрлари давомида ҳар қандай ҳолатда Роббининг буйруқларига муҳаббат билан итоат қилганлари учун ўлмасдан аввал ўлиб, вафотларини шаби Аруслга айлантиргандилар. Чунончи, ҳазрати Оиша ва ҳазрати Али розияллоҳу анхумлардан ривоят қилинишича, Жаноби Пайғамбари миз соллаллоҳу алайҳи вассаллам вафотларига уч кун қолганида Ҳақ субҳонаҳу ва таоло ҳар куни Жаброил алайҳиссаломни юбориб, Расулидан хол-аҳвол сўратади. Охириг кун, Жаброил алайҳиссалом бу гал ажал фариштаси Азроил алайҳиссалом билан бирга келдилар. Жаброил алайҳиссалом: «Эй Аллоҳнинг

Расули! Ўлим фариштаси Сизнинг хузурингизга кириш учун изн сўрамоқда! Ҳолбуки, у Сиздан аввал ҳеч бир Одам боласининг ёнига кириш учун рухсат сўрамаганди! Сиздан кейин ҳам Одам боласининг ҳеч қайсисидан ёнига кириш учун рухсат сўрамайди! Унга изн беринг!» – дедилар.

Ўлим фариштаси ичкарига кириб, Жаноби Пайғамбаримиз алайҳиссалату вассалламнинг рўпараларида тўхтади:

Эй Расулаллоҳ! Аллоҳ мени Сизнинг ёнингизга юборди ва Сизнинг ҳар қандай амрингизга бўйсунишимни буюрди! Агар хоҳласангиз, руҳингизни оламан! Хоҳламасангиз, руҳингизни ўзингизда қолдирман! – деди.

Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васаллам:

– Эй ажал фариштаси! Сен (ҳақиқатдан ҳам) шундай қиласанми? – дея сўрадилар.

Азроил алайҳиссалом:

– Менга Сизнинг амрингизга итоат қилиш буюрилди! – деди.

Жаброил алайҳиссалом:

– Эй Аҳмад! Аллоҳ Сени соғиняпти! – деди. Жаноби Пайғамбаримиз алайҳиссалату вассалам:

– Аллоҳ даргоҳида бўлиши янада яхшироқ ва давомтироқ-дир. Эй ўлим фариштаси! Қани, сенга буюрилган ишини бажар! Руҳимни, жонимни ол! – дея марҳамат қилдилар. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам олдиларида турган сув идишига қўлларини ботириб, нам қўлларини юзларига сурдилар ва: «Ла илаҳа иллаллоҳ! Ўлимнинг ақлни қочирадиган оғриқ ва шиоддати бор!» дедилар. Кейин қўлларини кўтардилар, кўзларини шифтга қадаб:

«Эй Аллоҳим! Рафиқи Аъло, Рафиқи Аъло (яни Аъло Дўст)!..» дея Роббиларига бўлган муҳаббатнинг кўриниши бўлган саноқсиз қутлуг хотираларга тўла умрни орқада қолдирив, бу фоний оламдан ҳақиқий оламига риҳлат қилдилар.

Файзли бандалик ҳаётидан кейин сўнгти нафасида Роббисининг висолотига эришиш ҳаяжонини бошдан кечирган буюк мутасаввуф Мавлоно ҳазратларининг дунё билан видолашибларини талаба шогирдлари Ҳусоматдин Чалабий шундай нақл қиласди:

Бир куни шайх Садриддин энг олди дарвешлари билан бетоб ётган Мавлонони кўргани келдилар. Мавлоно ҳазратларининг аҳволини кўриб, қайғуга ботдилар. Шайх Садриддин:

– Аллоҳ тезроқ шифо берсин! Бутунлай соғайиб кетишин гиздан умид қиласман! – дедилар. Шунда Мавлоно:

– Энди шифо сизларга муборак бўлсин! Ошиқ билан маъшук орасида қилчалик масофа қолди. У хам қисқариб, нур нурга қўшилишини хоҳламайсизми? – дедилар.

Мавлоно одамлар даҳшатли қўрқув ва хавотир билан қаршишладиган ўлимни қўрқинчли туш деб кўрмаганлар, аксинча, ўлимни фурбатдан халос бўлиш, Ҳусну Мутлоққа, яни адоксиз яхшиликлар эгаси бўлган Ҳақ таолонинг дийдорига етишиш дея қабул қилгандар. У кишининг рубоийларидан бирида ўлим ҳисси шундай ифодаланади:

«Мен ўлганимдан кейин ўлди, деманглар. Чунки ўлик эдим, ўлим билан тирилдим. Мени Дўст олиб кетди...»

Шунданми, Мавлоно ҳазратлари ҳаёт билан видолашибонларини «Шабъи арус» (тўй оқшоми) деганлар.

Шубҳасиз, Мавлоно ҳазратлари, Юнус Эмро, Азиз Махмуд Худойидек Ҳақ дўстлари, кўнгил арбобларининг дунёдаги хузурли ҳаёти қабр оламида ҳам давом этмоқда. Қуидаги мисралар, мана шу хузурни тараннум этаётир:

*Ўлим осуда баҳор диёридир, чаманзор
Кўнгилни гулдан каби авайлар.
Салқин толлар остида ётар қабрида,
Саҳарлари атиргул очилар, тунда сайрап булбуллар...*

Яхё Камол

Ўлимни бундай гўзаллик билан кутиб олиш учун манманлик ва эҳтирослардан халос бўлиб, илоҳий буйруқларга кўра умргузаронлик қилиш ва сўнгги нафасга тайёр бўлиш керак. Роббимиз ояти каримада шундай марҳамат қиласди:

وَاعْبُدْ رَبَّكَ حَتَّىٰ يَأْتِيَكَ الْيَقِينُ

«Ва сенга аниқ нарса (ўлим) келгунича Роббингга ибодат қил» («Хижр» сураси, 99-оят).

Бу дастур барча Ҳақ дўстлари ҳаётининг холосаси бўлди...

Ҳар бир ориф ва ошиқ кўнгил Ҳақ ўзига омонат ўлароқ берган умрни сиротул мустақийм узра ўтказиш, уни чиройли бандалик ва ибодат билан зийнатлаб, Роббисига бандалик бадали бўлган «қалби салим» олиб боришига жиҳду жаҳд қиласган. Яъни Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васаллам сўнгги нафасда «Рафиқи Аъло, Рафиқи Аъло — Улуг Дўст, Аъло Дўст...» дея тараннум этган бандалик кўринишини Ул зотнинг изларидан кетган орифлар ҳам давом этганлар. Чунончи, бу Ҳақ дўстларидан бутун умр Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам суннатлари узра яшашга гайрат қиласган **Махмуд Сомий афанди** куддуса сирруҳнинг сўнгги нафасдаги ҳолат-

лари биз учун гоят гўзал намунаидир. Сомий афанди қалби Пайғамбар муҳаббати билан тўла Ҳақ дўсти бўлганлар. Бир киши қорда энг олдинда юриб, орқадан келаётганлар унинг изларда бориб тўғри йўлни топганидек, Сомий афанди ҳам Жаноби Пайғамбаримизнинг изларидан юриб, умргузаронлик қилдилар. Бу иштиёқ ва муҳаббат самараси ўлароқ, унга Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васаллам яқинларида, таҳажҷуд азони ўқилаётган аснода сўнгти нафасини топшириш насиб этди. Ўша пайтда у кишининг ёнида бўлганлар Маҳмуд Сомийнинг сўнгти лафзлари «Аллоҳ, Аллоҳ, Аллоҳ!..» бўлганини эслайдилар. Аслида факат тили эмас, бутун зарралари билан бирга жисми ва руҳи доимо «Аллоҳ» дерди.

Булардан келиб чиқадиган хуроса шуки, бандаликни чиройли адо этиш ва ҳақиқий банда ўлароқ омонатни топширмоқ керак. Чунки Ҳақ таолонинг биздан кутгани ва сўрагани — Жаноби Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васалламнинг покизза ҳаётлари ва кўнгил толаларидан насибаланган, зариф, теран, мутаффакир, хушёр ва ҳассос бандалик учун ҳаракат қилишдир. Роббимизнинг «Қандай яхши банда!» илтифотига мушарраф бўлиш — факат Ҳаққа кўнгил кўя олишдек олий ишқ билан яшаш самарасидир. Бу илоҳий муҳаббат билан руҳоният ғалаба ҳолатида бўлиши учун кўнгил киру губордан поклансинки, бу кўнгилда Ҳақ күёшининг нури порласин... Бу ҳолат натижасида, иншаАллоҳ, олган ҳар бир нафасимизда сўнгти нафас учун тадорик кўрамиз.

Қолаверса, барча маънавий йўқотиш ва заарлар Аллоҳни унутиш оқибатидандир. Ояти каримада шундай марҳамат қилинади:

وَلَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ نَسْوَ اللَّهَ فَأَنْسَيْتُمُ أَنفُسَهُمْ أُولَئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ

«Аллоҳни унугланларга ўхшаган бўлманглар. У зот уларга ўз шахсларини унуттириди. Ундоқ кишилар фосикдирлар» («Ҳашр» сураси, 19-оят).

Дарҳақиқат, барча гуноҳлар Аллоҳни унугланимиз билан чиқиб келаверади. Зоро, банда «Аллоҳ» дер экан ва ўлим ҳақиқатини англар экан, ибодат ва амалларида риоятни унумайди, кўнгилларни оғримасликка интилиб яшайди. Яъни бирорвга тили ёхуд амали билан тикон ботирмайди. Бу назокатни Юнус Эмро ҳазратлари шундай изоҳлайдилар:

*Кўнгил Чалабнинг таҳти
Чалаб кўнгилга боқди,
Икки дунё бадбахти
Ким кўнгил вайрон қиласа...*

Ҳақ таоло ҳаётимиз маҳзун оқибатга дучор бўлмаслиги учун нафасимиз ва юрак отишимиш қандай бўлишини айтиб, Куръони каримда бизни кўп бор огоҳлантиради. Шунинг учун ҳам, мақсад — **«Эй иймон келтирганлар! Аллоҳга ҳақиқий тақво ила тақво қилинг. Ва фақат мусулмон ҳолингиздагина бу дунёдан ўтинг»** («Оли имрон» сураси, 102-оят) ояти каримаси доирасида яшай олишдадир. Акс ҳолда, бу фоний оламда умр узунми ё қисқами, ҳеч қандай маъно касб этмайди. Ала-лоқибат барча умрлар

كَانُهُمْ يَوْمَ يَرْفَنَهَا لَمْ يَلْبُثُوا إِلَّا عَشِيَّةً أَوْ ضُحْيَّهَا

«У(қиёмат)ни қўрган қунлари худди бу дунёда бир кеча ёки қундуздан бошқа турмаганга ўхшарлар» («Назиъат» сураси, 46-оят) илоҳий баёнининг тажаллийсига мансуб бўлади.

Шунинг учун биздан сўралгани бир оқшом муддати ёхуд бир қуш уйкуси муддатичалик бандалик, тоат ва ибодат, холос. Бу борада Жунайд Бағдодий ҳазратларининг мана бу насиҳатлари жуда гўзал танбех, десак муболағага йўл қўймаган бўламиз:

«Дунёниг бир соати — қиёматнинг минг соатидан кўра қиёматлироқдир. Зеро, қиёматда нажотга эришилажак бирорта ҳам амални бажариш имкони берилмайди».

Ҳар бир фасл, ҳар кун ва ҳар соат бу бандалик, тоат-ибодат учун буюк имконият беради. Бевосита шу кунларда адо этилган ҳаж бутун бошли сўнгти нафас таълими ҳисобланади. Шундай ҳажки, манзараси маҳшар саҳнасини эслатади гўё. Унда кийилган эҳром — кафан иқлими. Арафот — тавба ва илтижо макони. Шайтонни тошбўрон қилиш — дунёвий ва нафсоний занжирларни узиш натижасида ичимиздаги нафсни қанчалик тошбўрон қилишимиз кераклигини англата олиш кайфияти. Нихоят, онадан туғилган гўдақдек гуноҳлардан покланиб, Ҳақ дийдорига етишишни хотирламоқ... Умуман олганда, сўнгти нафасга қандай қадам қўйиш кераклигининг имтиҳонидир. Ҳақ таоло барчамизга шундай ҳаж қилишни насиб айласин!

Ё Роббий!

**Барчамизга охирги нафасимизни Жамоли Илохийга
эришиш муҳаббати ва иштиёқи билан беришга мадор бўла-
диган файзли умргузаронлик қилишни насиб айла!**

Омин!

Сўнгги нафас

-3-

Сўнгги нафас — бегубор, тиниқ ва покиза ойна мисоли. Ҳар бир киши бу ойнада бутун бошли умрини яхши-ёмони билан бирга аниқ-тиниқ томоша қиласи. Охирги нафас бериладайтган чогда кўз ва қулоқларга ҳеч қандай эътиroz ва гафлат пардаси тушибайди. Аксинча, бутун пардалар кўтарилади ва ҳар хил эътироф, ақл ва вижданни пушаймонлик гирдобига отади. Сўнгги нафасимизда ҳаётимизни пушаймонлик билан кузатишдан Аллоҳ ҳар биримизни асрасин!..

Сүнгги нафас -3-

Сүнгти нафас — тиник, покиза ва бегубор ойна мисоли. Одам боласи сүнгти нафасидан ўзини аниқ-тиник танийди. Бу пайтда кўз ўнгига ва қалбидаги бутун бошли ҳаётининг тафтиш натижаси намоён бўлади. Шу боисдан одам боласи учун ўлим лаҳзалиридан кўра ибратлироқ манзара йўқ.

Куръони каримда келтирилган қиссага кўра, бутун умри Аллоҳга исён қилиш билан ўтган фиръавн фақат Қизил денгизда илоҳий ғазабга дучор бўлаётганди, ўзини ва увол қилган умрени ҳақиқий маънода танийди. Дунёдаги нафсоний салтанатнинг ҳақиқий юзи чиндан нақадар улкан сафолат ва хусрондан иборат эканини сўнгти нафасда идрок этиб, ниҳоясиз пушаймонликдан ўртанаиди. Ояти каримада бу ҳолат шундай марҳамат қилинади: «...Токи унга ғарқ бўлиш етганида: «Бани Исройл иймон келтирган Зотдан ўзга Илоҳ йўқлигига иймон келтирдим ва мен мусулмонларданман», деди («Юнус» сураси, 90-оят).

Лекин аллақачон кеч бўлиб бўлганди! Қизил денгиз гирдобларида ғарқ бўлар экан, иймон ҳалқасидан паноҳ исташга мажбур бўлган фиръавнга Аллоҳ таоло шундай деди:

«Эндими! Олдин исён қилган ва бузғунчилардан бўлган эдинг-ку?!» («Юнус» сураси, 91-оят)

Шундай экан, бало келганида ўзини ўнгламокчи бўлиб, омонлик топганда яна аввалги янглиш йўли ва ҳолатига қайтганларнинг сўнгти нафасдаги уйғониши пушаймонлик ва охирни абадий хусрондан бошқа нарса эмас. Шунинг учун ҳам тавба ва пушаймонликни охирги нафасга қолдириш катта хато-

лардан, улкан алданишлардан биридир. Ҳақ таоло бир неча ояты каримада дунё ҳәтини имтиҳон учун яратганини баён қиласы. Ғафлатда қолиб, яратилишимиз мөхиятини унтуиш әхтимолига қарши илохий огохлантиришлар ояты карималарда шундай келади: **«Ҳар бир жон ўлимни татиб құргувчидир. Биз сизларни ёмөнлик ва яхшилик ила имтиҳон учун синаймиз ҳамда Бизгагина қайтарилурсиз»** («Анбиё» сураси, 35-оят), **«У ўлим ва ҳәётни сизларнинг қайсиларингиз амала да яхшироқ эканлигингизни синаш учун яратди...»** («Мулк» сураси, 2-оят).

Шунинг учун ҳам дунё ҳәтидаги ибодат, муомалат ва ахлоқ билан олиб-берган бутун нафаслар сүнгги нафасимизнинг күргазмасидек. Шу билан бирга, охиратдаги ҳолимизнинг дунёдаги таржимони десак ҳам түғри бўлади.

Имом Фаззолий раҳматуллохи алайҳ шундай дейдилар:

«Дунёда маърифат завқини англамаган киши охиратда мушоҳада таъмини ҳис қилолмайди. Инсон дунёда қозониб, бадалини тўлолмайдиган бир нарсага охиратда эга бўлолмайди. **Бу ерда ҳамма нимани экса, охиратда уни ўради. Одам қандай яшаса, шундай ўлади, қандай ўлса шундай тирилади.** Бу дунёда маърифатга, яъни Ҳақни таниб, қўлидан келганича амал қилишга муваффақ бўлолса, охиратда унинг неъматига шунчалик ноил бўлади». Шундай экан, ҳар бир киши олиб берадиган нафаси билан ўзини илохий жазо ёки мукофотга тайёрламоқда. Ҳақ таоло ояты карималарида биз бандаларини шундай огохлантиради: **«Эй иймон келтирганлар! Ўзингизни ва аҳли аёлингизни ёқилғиси одамлару тошдан бўлган ўтдан сақланг...»** («Тафсир» сураси, 6-оят), **«Ва вактики, жаҳаннам қиздирилса. Ва вактики, жаннат яқинлаштирилса. Ҳар бир жон нима ҳозирлаганини биладир»** («Таквир» сураси,

12-14), «**Бас, қаёққа кетмоқдасиз?!**» («Таквир» сураси, 26-оят). Шу жиҳатдан, ҳар бир киши борар жойига ва қаерга ҳозирлик кўраётганига диққат қилиши керак. Бу ишни сўнгти нафасга қолдирмасдан, умр бўйи шу хассосият билан яшамоқ керак. Зоро, фойда ва зарар, қозониш ва йўқотиш кайфияти дунё ҳаётига мансубдир. Қабрда қозониш ё йўқотиш масаласи ҳакида гап бўлиши мумкин эмас. Тупроқ устида фоний, изофий, нафсоний салтанат ва жозибаларининг алдовларига учганлар ва руҳоний сифатларининг кучини йўқотганлар тупроқ остида ҳусрон ва зорликка дучор бўлиши инкор этилмайдиган ҳақиқатдир. Боз устига, тупроқ остидаги умримиз, яъни қабр ҳаётимизнинг дунёдаги умримиздан қай хисса ортиқ бўлиши ҳам номаълум. Шунинг учун ҳам ақли салим инсоннинг ҳақиқий вазифаси узоқ қабр ҳаёти ва ундан кейинги абадий олам учун ҳозирлик кўришдан иборатдир. Яна бир жиҳатдан эса, мўмин кўнгилларда иймон нури билан ойдинликка етган ўлимнинг зулмат юзи чўчитгувчи хавотир бўлиб эмас, абадий тирилиш мұждаси билан келади. Ёру дўст манзили билан тўлган қабристонлар иймон ахли учун зулумот диёри эмас, сукунатдаги огохлантириш ва иршод ўлкасиdir. Шуур эгаси бўлган мўмин учун ҳаёт ўлим билан ичма-ич яшаган табиий ҳақиқат саналади. Шу жиҳатдан, мўмин ўлим билан ошноликда умр кечиради. Зоро, ўлимга тайёр бўлиб яшагани учун кўнгли хузур-халоватда бўлади. Умуман олганда, сўнгти нафасимиз энг гўзал лаҳзаларимизнинг бўлиши Ҳақ муҳаббати билан тўла кўнгил эгаси бўлишимизга боғлик. Акс ҳолда, «дунёга муҳаббат ва ўлимдан нафрат» билан ниҳояланган ҳаёт ҳусрон билан ниҳояланади.

Мукаммал охират тайёргарлиги Роббимиз Қуръони каримда билдирган **«севган сифатлари»** шамоилига кириб, яъни тақво, зухд ва эҳсон натижасида, марҳамат, шафқат, хиз-

мат, кечиримлилик, фидойилик ва сабрдек жамолий сифатлар билан зийнатланган, Аллоҳнинг севгисига мушарраф банда бўлиш орқали юзага чиқади. Бунга қўра, мўмин Ҳақ таолонинг карами ва саховатидан хисса олиб, икром ва эҳсон соҳиби бўлиши керак. Тақво ва садоқатни шиорига айлантириши лозим. Шу билан бирга, Роббиси севмаган — ғурур, кибр, исроф, зулм, фитна, фийбат, ёмон сўзлар, тухмат, ёлғон каби дўзахий сифатлардан тийилиш ҳам сўнгти нафасга ҳозирлик кўришнинг муҳим кисми хисобланади.

Банда сўнгти нафасини ҳусну хотима, яъни иймон билан бериши учун аввало қалбини поклаши, яъни уни жирканч ҳою ҳаваслардан тозалаб, кутлуг хислатлар билан зийнатламоғи керак. Зеро, бу билан қалбнинг тақво маромига етиши — ҳаёт сафарининг энг қийматли ҳидоят машъаласидир. Мавлоно ҳазратларининг қуидаги сўзлари ҳам гўёки ушбу фикрларни дастакламоқда: «*Қабр қуриши на тоши билан, на таҳта ва на гишт билан бўлади. Бегубор бир кўнгилда, ўзининг покиза оламида ўзига бир қабр қазишингни талаб қиласиди, бунинг учун Аллоҳнинг улуғ Зоти қаршисида ўз иддаоларинг ва манманлигинги йўқ қилмогинг керак!*»

Тазкия ҳақиқий маънода бўлиши ва кўнгилларнинг дараҷаси юксаклиги учун эса қалб Аллоҳ ва Расулига бўлган муҳаббат ҳислари билан ёниши керак. Аллоҳга муҳаббатнинг энг буюк аломати — Унга итоат этмоқлиқдир. Аллоҳга исён қилиб, уни севишни иддао қилиш, ўзини ўзи алдашдир.

Ояти каримда Ҳақ таоло шундай марҳамат қиласиди: «*Агар ота-оналарингиз, болаларингиз, ака-укаларингиз, жуфтларингиз, қариндош-уругларингиз, касб қилган молларингиз, касод бўлишдан қўрқсан тижоратларингиз ва хуш кўрган масканларингиз сизга Аллоҳдан, Унинг Расули ва*

Унинг йўлида жидду жаҳд қилишдан маҳбуброқ бўлса, у ҳолда, Аллоҳ Ўз амрини келтиргунча қутиб туринг. Аллоҳ фосиқ қавмни хидоят қилмас», – деб айт» («Тавба» сураси, 24-оят).

Бунинг учун Аллоҳ ва Расулига тегишли қудсий муҳаббатимизни ҳамма нарсадан устун тутиш ва сўнгти нафасимизгача уни давом эттиришга ҳаракат қилишимиз керак. Кўнгиллар Аллоҳ ва Расулига муҳаббат билан нақадар юксалгани ибодат ва амалларда ўзини кўрсатади. Дунёвий хирсларга ўралашган, илохий муҳаббатдан узоқ бир қалбнинг бандалиги билан ишқи илохий билан лиммо лим тўла кўнгилнинг бандалиги орасида улкан фарқ бўлади. Зоро, Аллоҳ ва Расулига ҳақиқий муҳаббат билан боғланган мўминнинг ҳолати ва амаллари, инсоний муносабатлари ибодат ва бандалик ҳаёти билан юксалади. Мўминнинг сўнгти нафасига тайёргарлик кўриши керак бўлган хусусиятлардан бири ибодатларни хушуъ билан адо эта олишдир. Ояти каримада Ҳақ таоло нажот топган мўминларнинг сифатларини санар экан, шундай марҳамат қилади:

قَدْ أَفْلَحَ الْمُؤْمِنُونَ ﴿الَّذِينَ هُمْ فِي صَلَاتِهِمْ خَاسِعُونَ﴾

«Батаҳқиқ, мўминлар нажот топдилар. Улар намозларида хушуъ қилувчилардир» («Муминун» сураси, 1-2-оятлар).

Шунингдек, аксинча, намозларини гофил тарзда адо этганлар ҳақида:

فَوَيْلٌ لِلْمُصَلِّيِّنَ ﴿الَّذِينَ هُمْ عَنْ صَلَاتِهِمْ سَاهُونَ﴾

«Бир «намозхонлар»га вайл бўлсинки, улар намозларини унутувчилардир» («Мааун» сураси, 4-5-оятлар) деб марҳамат қилади. Гувоҳи бўлинганидек, Ҳақ таоло бандаларининг

қалб ва жисм ҳамоҳанглигига дийдорга восита бўла оладиган ибодат ҳаётини яшашини хоҳлайди. Бу муроди илоҳий фақат намозга хос бўлмай, рўза, ҳаж, инфоқ каби бутун ибодатларнинг ўзагини ташкил этади. Шу жихатдан, рўза ибодати неъматлар қадрини билишимизни, кўнглимизни мотамлар чегарасига яқинлаштиришимизни, йўқсиллик ичидага ўртангандарни теран ҳислар билан англашимизни таъминламоги керак. Шу билан бирга, рўза бизни маълум вақтларда айрим ҳалоллардан тийилиш билан шубҳали ва ҳаромлардан узок бўлишни ўз маъноси билан англатади. Ҳаж зиёратида эса, азамати илоҳия қаршисида банданинг ҳечлигини эслатадиган гўёки кафан иқлимига киришнинг тафаккур ва шуури билан бандалик ҳаётини кечириш жоиз. Инфоқ қилган мўмин ҳам мулкнинг ҳақиқатда Аллоҳга тегишли эканини ҳис қилиб, омонатчи мақомида эканлигини унутмаслиги керак. Қолаверса, инфоқ шууридаги мўмин бошқаларнинг молларига кўз олайтирумайди.

Кўнгил киру зангдан поклангани сари, ибодатлар ҳақиқий маромига етади ва унда Ҳақ қуёшининг нури порлай бошлайди. Ибодатларнинг қай даражада хушу билан адо этилишига энг чиройли ўrnакларни Жаноби Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васаллам ва саҳобаи киромлардан ўрганамиз. Умрининг ҳеч қайси саҳифасини охират ҳақиқатидан айри мутолаа қилмаган Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам ибодатларда сўнгти нафаснинг ҳолати рухиясига бурканиш тақозо этилишига эътибор қаратганлар.

Чунончи, бир саҳобий Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламнинг хузурларига келди ва шундай деди:

– Эй Расулуллоҳ! Менга насиҳат қилинг. Фақат оз ва соз бўлсин! – деди.

Шунда Набий соллаллоху алайҳи васаллам:

– *Намозингни сүнгги бор намоз ўқиётган кишининг намозидек адо этгин! Пушаймон бўладиган сўзларни айтма! Одамларнинг қўлидаги нарсалардан умидвор бўлма!* – дея марҳамат қилдилар (Ибн Можа, Зуҳд, 15; Ахмад ибн Ҳанбал, Муснад, V, 412).

Шундай экан, ўлимга ҳозирлик қўришга ғайрат қилган мўмин сифатида ибодатларимиз, муомала ва муносабатларимизни суннатга мувофиқ тарзда барпо этишимиз лозим. Қўлимиздан ва тилимиздан уммат зиён кўрмаслиги, ўзимиз учун истаганимизни мўмин биродаримиз учун ҳам раво кўра оладиган даражага эришмоғимиз керак. Алалоқибат бу кўнглимиз бутун маҳлуқотни қамраб оладиган меҳр-шафқатга тўлиб, борлиққа Ҳақ назари билан қарай олишимизга хизмат қилиши керак. Сүнгти нафасига ҳозирланишдаги муҳим хусуслардан яна бири эса, эхсон ҳиссини қалбда собит ўрнатишдир. Яъни Ҳақ субҳонаҳу ва таоло билан ҳар лаҳза маънавий боғлиқлини таъминлаш ва ўзини мудом илохий кузатув остида эканлигини ҳис этмоқдир.

Банданинг энг буюк саодати Робби билан бирга бўла олишдадир. Лекин қалбга боғланмаган ва нафсига мағлуб бўлган ақл буни идрок этишдан ожиздир. Яъни энг улуғ саодатдан ғофилдир. Мўмин мутаваккил ва сабрли бўлиши керак. Ҳаётдаги бўрону пўртанаалар қаршисида ирода ва мувозанатини йўқотиб қўймаслиги лозим. Жаноби Пайғамбаримиз соллаллоху алайҳи васалламнинг бошларидан ўтган оғир имтиҳонларни, машақкатларни мулоҳаза қилиш керак, етти нафар фарзандларидан олти нафарининг вафотини кўрганларига қарамай, рухий ҳолатларида ҳеч қандай салбий ўзгариш бўлмасдан, чиройли розилик ва таслимият ҳолатларини эсда тутишимиз керак. Амакилари Ҳамза розияллоху анху ва қаттиқ

севган яқин саҳобалари Мусъаб розияллоху анху шаҳид бўлганларида кўрсатган чиройли сабрларини ҳеч қачон унутмаслигимиз лозим.

Ҳақиқат сафарига чиққан йўловчи фоний олам машаққатлари ва мусибатларини сабр билан, фаромушликни зикр, нонкўрликни шукр, дангасаликни тоат, баҳилликни саховат, худбинликни дигарғамлик, шубҳани яхши гумон, риёни ихлосу тавозу билан, исённи тавба, ғафлатни тафаккур билан бартараф этиб, маънавий қиёмга эришиши керак.

Қолаверса, муборак кун ва тунларда ҳамда билхосса, зикруллоҳ билан жилоланган сахар вақтлари Ҳаққа яқинлашишнинг бу фоний оламдаги бекиёс фурсат дамлари ҳисобланади. Охиратнинг саодат қуёши сахарларнинг нимқоронги дамларида яширинган. Ҳаёт ва ўлимни гўёки бир пайтда яшаган барча Ҳақ дўстлари сахар коронгуликларида Аллоҳга муҳаббат ва улуғвор ҳислар, зикру тафаккур билан Аллоҳ таолонинг розилигини излаганлар. Зоро, Аллоҳ ошиқлари учун зикр ва тафаккурлар сахарлар хижрон вақти дея ном олган.

Бу йўлдаги жиддий хусусиятлардан бошқа бири эса — Аллоҳ йўлида инфоқ қилишдир. Ояти каримада:

وَأَنْفَقُوا فِي سَبِيلِ اللهِ وَلَا تُلْقُوا بِاَيْدِيهِكُمْ إِلَى التَّهْلُكَةِ

«Ва Аллоҳнинг йўлида нафақа қилинг. Ўзингизни ҳалокатга дучор қилманг. Эҳсон қилинг, албатта, Аллоҳ эҳсон қилувчиларни хуш кўрадир» («Бакара» сураси, 195-оят) дея марҳамат қилинмоқда. Муфассирлар бу ояти каримада ифодаланган «ҳалокат»ни «факирлик хавотири ёхуд дунё муҳаббати сабабидан динига хизмат қилиш ва Ҳақ овозини юксалтириш йўлида ғайрат, фидойилик ва инфоқдан узоқ

туриш» дея тафсир қылғанлар. Шундай экан, ҳар қандай ҳолатда Аллоҳ йўлида моли ва жони билан инфоқ қила олиш учун сафарбар бўлмоқлари лозим. Зеро бу ҳаёт каби зиммамиизда бўлган дунё моллари ҳам омонатдир. Бу омонатларни ўз ўрнида сарф этиш, абадият сармояси бўлар экан, баҳиллик оқибатида уларни жамғариб, нафсига асраб қўйиш охиратда пушаймонликка сабаб бўлади.

Ҳар бир мўмин инфоқ борасида қўйидаги жиҳатни ёдидан чиқармаслиги керак:

Майит қабрга қўйилгач, курт-қумурсқалар жисмга ёпирилмасидан аввал қариндош-уруғи таъзияларини аллақачон битирган бўлишади. Кейинроқ меросхўрлар ундан колган мол-дунёни бўлишиш можароларига киришар экан, тупроқ ҳам танасини парчалаб, йўқ қилишни бошлайди. Ҳар икки фаолият ҳам бир қаращда айни вақтда давом этади ва бир вақтда тугайди. Бир томондан жисм тутатилар экан, бир тарафдан жамғарилган бойлик тарқатилади. Бу ҳолатни ҳайрат билан кузатган рух қилган ишларидан пушаймон бўлиб, қўлинни тиззасига шапатиламоқчи бўлади, лекин ўртада на қўл бор, на тизза! Фақатгина амаллар бундан мустасно! Дунёдаги таквоимиз ва солих амалларимиз охират ҳаётимизнинг энг хайрли сармояси бўлади. Жаноби Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи вассаллам шундай марҳамат қиласидар: «Қабр — (амалларга қараб) ё жсаннат боғларидан бир боғча ёхуд дўзах чуқурларидан бир чуқурдир» (Термизий, Қиёмат, 26).

Валҳосил, қиёматгача давом этадиган қабр ҳаётимиз дунёдаги ҳолатимиз ва амалларимизга қараб шаклга киради. Ўлимни пушаймонлик бўлишдан халос қилиб, зафарга айлантира олиш, уни мотам эмас, «Шабъи арус» қилиш ўлимга ҳозир бўлиб вафот этишни билган кишиларнинг ишидир. Шу

истиқоматда яшаган файзли ҳаёт ортидан Роббисига етишган баҳтиёрлардан бири, шонлик тарихимизда бемисл хотира тұхфа этган ўrnак шахсият **Зобит Музаффар** деган аскар бўлган.

Чаноққалъя жангыда ўзига хос ғайрат ва шижоатлари билан катта фойдаларга васила бўлган, кўкси иймонга тўла ёш йигит Чаноққалъя жангидан кейин ватан мудофааси учун бу сафар шарққа йўл олади. Қонли тўқнашув пайтида оғир ярадор бўлди. Орқасидан келадиган наслуга иккинчи бор қутлуғ хотира қолдириб, шаҳодат шарбатини ичди.

Олов ичида жанг қилган ва вазифаси устида шаҳид бўлган Зобит Музаффарбей сўнгги нафасида, овози чиқмайдиган ва кўзлари хеч қандай маъно ифодаламаган бир дақиқаларда чўн-тагидан ўралган бир қофоз чиқарди. Сўнг ердан бир хас олиб, танасидан оқаётган қонларга ботириб ёза бошлиди:

– Аскар! Қибла қайси тарафда?

Атрофидагилар Байтуллоҳга юзланиб, Аллоҳга жонини топширмоқчи бўлган Музаффарбейнни қиблага ўгириб, истагини бажо келтирдилар. Юзи дийдор нашъаси билан ойдинлашган зобит Роббисига шаҳидлик билан жон таслим қилди. Ана шундай, банда қандай касб ва ёки хунар билан машғул бўлишидан қатъи назар, қибла истиқоматидан айрилмаган бўлса, сўнгги дамларida ҳам Ҳақ субҳонаху ва таоло унга бир васила билан қиблани топишни насиб айлайди. Иш ҳаётида, хонадонида, инсоний муносабатларда, бандалик ҳаётида калимай тавҳид қамровида бўлиб, қиблани топғанлар ҳар қандай ҳоллари билан сўнгги нафасларида ҳам қибланинг ҳаловатли кайфиятига доҳил бўладилар. Албатта, қибладан мақсад — Қуръон ва суннат истиқоматида яшалган ҳаётдир. Муҳими — умримизни ва шу фоний нафасимизни, сиротул мустақим

узра ўтказа олишда. Акс ҳолда, қайси қояда парчаланиши ноаён, йўналишини йўқотган кемадек, пушаймонлик тўла оқибатга дучор бўлиши эҳтимоли катта. Ҳак субҳонаху ва таоло барчамизни бундай аянчли якундан муҳофаза қилсин. Гўёки ўлим чангалида яшагандай умргузаронлик қилиб, «**ўлмасдан аввал ўлинг!**» сирига етганлар – Аллоҳнинг дўстлари, ориф бандалардир. Бу каби бандаларнинг қиёматдан қўркув ва қайғудан омонда бўлиши илоҳий ваъдадир. Ортида абадий оламни яширган сирли бир парда ҳисобланган ўлим инсоний хусусиятларини муҳофаза қилиб яшаган ва Аллоҳнинг лутфи билан охирги нафас тадоригига муваффақ бўла олган бандалар учун буюк саодатдир. Асл маърифат эса Аллоҳ лутф этган бу жон омонатини сўнгги нафасда софият ва салим васфи билан қайтара олмоқдир. Шоир айтганидек:

*Ул дамда ки пардалар кўтаришлар, пардалар тушар,
Азроилга «хуши келибсан», дэя билмоқ ҳам ҳунар!*

Ҳақиқатдан ҳам, ул дамларда кўз ва қулоқларга ҳеч қандай эътиroz ва фафлат пардаси тушмайди. Аксинча, барча пардалар кўтарилади, ҳар хил эътироф, акл ва виждонни пушаймонлик чуқурига ташлайди. Шундай экан, сўнгги нафасимиз ҳаётимизни пушаймонлик билан кузатадиган сўнгти нафас бўлмасин! Бу ойна Куръони карим ва суннати сонийя ҳолатида ҳали ҳаётлигимиздаёқ умримизга кирсинг. Зеро, ҳақиқий баҳтиёрлар ўлим билан танишмасдан аввал ўзини таниб олади.

Роббимиз сўнгги нафасимизни абадий оламдаги мукофотларимизни томоша қиласдан дарча айласин!

Омин!

Борликда зикруллоҳ ва саҳар

Зикрнинг энг баракотли вақти — саҳар. Ҳақ субҳонаху ва таоло түннинг бу соатида адo этилган зикрга боишқа пайтлардагидан кўра кўпроқ қиймат беради.

Саҳарлардаги тоат-ибодат банданинг Роббисига бўлган холисона мухаббати ва эҳтиромининг бир ифодаси саналади. Тунги намоз ва масбехлар гўёки Улуғ Ёр билан учрашиб, сухбатлашишдек мазмун-моҳиятини касб этади. Саҳар ибодатлари файз ва руҳониятини бутун бошли кунга юклана-диган дараҷада адo этилиши керак.

Борлиқда зикрүллох ва сахар

Роббимиз «ал-Ҳай» исми-шарифининг тажаллиси билан бутун мавжудотларга ҳаёт бахшида этган. Коинотда «жонсиз» дейиладиган ҳеч қандай мавжудот йўқ. Ўсимлик, ҳайвон, инсон каби жонзотларга диққат қаратиб, жонзотлик фақат уларга хос кўрилса ҳам, атом ичида зарралар жунбишини илоҳий муҳаббат назари билан томоша қиласак, жонсиз саналган модданинг аслида нақадар жонли эканлигидан ҳайратга тушамиз. Бу ҳайрат микро борлиқлардан макро борлиқларга қараб доимий равишда ортиб боради.

Ҳақ субҳонаҳу ва таоло яратган ҳар бир жонли-жонсиз бутун маҳлукотига ўзини танитган ва уларни доимий суратда зикр қилиш вазифасини юклаган. Шунинг учун бутун мавжудотлар яратилиши тақозосига кўра, ўз ҳолатига хос тарзда Роббилирини танийдилар ва Уни зикр қиладилар. Жамоат, наботот ва ҳайвонот айни пайтда жаноби Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васалламни ва бошқа пайғамбарларни ҳам танийди. Бу ҳолат набавий мўъжизаларга доимий тарзда гувоҳ бўлинади. Улар ўрни келганда тошга, ҳассага ва бошқа шу каби мавжудотларга Аллоҳнинг лутфи билан гўёки рух берадилар. Шунинг учун **Абу Ҷаҳлнинг** кўлидаги тошлар **Пайғамбаримиз алайҳиссаломнинг** мўъжизалари ўлароқ тилга кирган. Ул зотнинг тўғри эканликларини тасдиқлаган ва Ҳақни зикр этган. **Мусо алайҳиссаломнинг** қўлларидағи ҳасса эса яна Аллоҳнинг лутфи билан аждарҳога айланиб, фиръавнни қўрқитган. Бир пайтлар Қизил денгиз илоҳий амрга бўйсуниб,

Мусо алайхиссалом ва уларнинг саҳобалари учун йўлга айланганди. Навбат фиръавн ва унинг аскарларига келганида эса, уларни таниб, ҳалок қилганди. Масжиди Набавийдаги хурмо тўнкаси Расулуллоҳнинг фироғу ҳасратларидан инграб йиғланган эди.

Қолаверса, бир қанча ҳайвонлар ҳам ўзларига зулм қилган эгалари устидан Борлиқ Нури соллаллоҳу алайҳи васалламга шикоят қилганлар. **Мавлоно ҳазратлари** борлиқнинг илоҳий буйруққа итоат қилишларини шундай чиройли ифода этгандар:

«Кўрмаяпсанми? Булутлар, Куёш, Ой ва юлдузларнинг ҳаммаси бир низом узра ҳаракатланади. Бу саноқсиз юлдузларнинг ҳар бири ўз вактида чиқади, чиқадиган пайти на орқада қолади, на олдинда бўлади.

Бу мўъжизаларни қандай қилиб пайғамбарларнинг мўъжизаларидан дея олмадик, англамадик? Улар тошини ва ҳассани ақлли қилолдиар. Уларга назар сол ва бошқа жонсизларни ҳасса билан, тоши парчаси билан таққосла. Тоши парчалари азиз Пайғамбар алайхиссаломга ва асонинг Мусо алайхиссаломга итоат қилиши бошқа жонсиз санаганимиз бутун мавжудотларнинг ҳам Ҳақ амрига қандай бўйсунгандаридан хабар берадилар. Улар шундай дейдилар: «Биз Аллоҳни биламиш ва Үнга итоат қиласмиш. Биз шунчаки яратилган беҳуда нарсалар эмасмиз. Барчамиш Қизил денгизга ўхшаймиз. Денгиз бўла туриб, қаърида гарқ қиласиган фиръавн ва Исроил ўғилларини таниб, ажратма олди!..»

Яъни фақат инсонлар ва жинлар эмас, ҳайвоноту наботот ва ҳатто жамодотга қадар бутун борликлар ҳақи -хурмати учун яратилганлари Фахри коинот соллаллоҳу алайҳи васалламни илоҳий сир билан танийдилар. Ул затта адоксиз бир муҳаббат

билан, шартларсиз итоат қиласылар. Лекин дунё ҳаётидаги имтихон сирига биноан күзларга тортилган ғайб пардаси буны фарқлаш учун күп ҳолларда монеълик қиласы. Жаноби Пайғамбаримиз соллаллоху алайхі васалламнинг бизни ғафлатдан уйғотувчи мана бу ҳадиси шарифлари накадар ибратлиидир: «Жинлар ва инсонларнинг исёнкорларидан бошқа, еру күкда бўлган бутун мавжудотлар менинг Аллоҳнинг элчиси эканлигимни биладилар» (Ахмад ибн Ҳанбал, Муснад, III, 310).

Бундан келиб чиқадики, Аллоҳ ва Расулини таниб, итоат қилиш кайфияти фақат инсонга хос эмас. Аксинча, бу хусусда бошқа маҳлуқотларнинг ғайри иродий ўлароқ олдинроқ савияда эканини айтиш мумкин. Ояти каримада Ҳақ субҳонаху ва таоло бу ҳақиқатнинг бошқа мавжудотдаги кўринишини шундай марҳамат қиласы:

«...Довуд билан бирга тасбих айтсин деб тоғларни ва қушларни бўйсундириб қўйдик. Шуларни қилгувчи бўлган Бизмиз» («Анбиё»сураси, 79-оят).

Роббимиз ояти карималарида ғофилларни уйғотяпти, яратган ҳар бир нарсаси Уни танишини ва бизнинг идрокимиздан ташқарида бир ҳоли лисоний билан Ҳоликни зикр қилишини аён этмоқда. Маҳлуқотнинг зикрини эшита олишга фақат ибодат, зикр, тасбех ва ҳақиқий бандалик ҳаётини яшаб, кўнгилни поклаган инсонлар мұяссар бўладилар. **Юнус Эмро ҳазратларининг** сарық гул билан сұхбати ҳам шулар жумласидандир. Ҳақ дўсти **Азиз Маҳмуд Ҳудойи ҳазратларининг** мана бу қиссаси ҳам наботот олами ҳам зикрүллоқ билан машғуллигини шундай ифодалайди. «Бир куни **Уфтода ҳазратлари** муридлари билан бирга кирга сұхбат қилгани чиқадилар. Амрларига қўра, барча дарвешлар қирнинг энг чиройли ерларини айланниб, устозларига бир дастадан гул келтирадилар. Фақат Қози

Махмуд афандининг қўлларида банди узилган, сўлғин бир донагина гул бор эди. Бошқалар завқу шавқ билан гулдасталирини устозларига тақдим этар экан, Қози Махмуд бўйинларини қисганча, банди синган ва сўлган гулни Уфтода ҳазратларига тақдим киладилар. Уфтода ҳазратлари бошқа муридларнинг қизиқиши тўла қараган нигоҳлари орасида шогирдларидан сўрадилар:

— Ўғлим Махмуд! Ҳамма даста-даста гул келтирди, сен нега банди синик, сўлғин бир гул олиб келдинг?

Қози Махмуд одоб билан бошларини қуи солиб, шундай жавоб қилдилар:

— ҳазратим! Сизга нима тақдим қилсам — оздир. Фақат қайси бир гулга қўлимни узатсан, уни «Аллоҳ, Аллоҳ» дея Роббисини зикр килаётган ҳолатда қўрдим. Кўнглим уларнинг бу зикр ҳолатига моънелик қилишини қабул қилолмади. Ноилож қўлимдаги зикрини давом эттирмаган гул-чечакни олиб келавердим.

Мавлоно ҳазратлари шундай дейдилар: «*Кушларнинг сultonи — лайлакдир. Унинг «лак-лак»лари нималигини биласанми? Улар Ҳамду лак, шукру лак, мулку лак, я, Мустаон! (Яъни ҳамд Сенга, шукр Сенга, мулк Сенга, эй Ўзидан ёрдам кутаётган Роббим!) деганидир*».

Муҳийиддин Ибнул Арабий куддуса сирруҳ бу борада шундай марҳамат қиладилар: «Бутун борлиқ ўзига хос равишда Аллоҳни зикр килади. Лекин бу борада мавжудодлар ҳар хил дараҷа ва савиядадир: Махлуқотлар орасида жамодот — ғафлатдан энг узокдадир. Чунки улар, емок-ичмок ва тоза ҳавога чиқишидек эҳтиёжлардан покдир.

Жамодотдан кейин наботот келади, уларнинг эҳтиёжи бор. Зеро, тупроқ, сув ва Куёшдан олган озукаларини илоҳий тайинга биноан ранг-баранг гуллар, япроқ ва мевалар вужудга келтириш учун сарфлайдилар. Ундан кейин ҳайвонот келади. Уларнинг вазифалари набототдан кўра бироз мураккаброқ. Шунинг учун эҳтиёжлари хам кўпроқ. Уларда нафсоният зиёдроқ. Инсонинг эҳтиёжлари эса битмас-туганмасдир. Манманлик, орзу-ҳаваслар ва дунёвий эҳтирослар уни мудом гафлатга бошлади».

Ояти каримада шундай марҳамат қилинади:

يَا أَيُّهَا الْإِنْسَانُ مَا عَرَّكَ بِرِبِّكَ الْكَرِيمِ ﴿الَّذِي خَلَقَكَ فَسُوِّيَكَ
فَعَدَلَكَ ﴿فِي أَيِّ صُورَةٍ مَا شَاءَ رَكِبَكَ

«Эй Инсон! Сени нима Карамли Роббинг ҳакида ғурурга кетказди?! У сени тўла-тўқис ва мўътадил қилиб яратганди. Ўзи хоҳлаган сувратда сени таркиб қилди» («Инфитор» сураси, 6–8-оят).

Коинот саҳифаларидағи сир ва ҳикматларни ҳақиқий маъноси билан идрок эта олиш факат қўнгил оламида теранлашишга боғлиқ бир кайфиятдир. Қўнгил кўзи билан ер юзига ва самога назар сололган мўмин қалбининг бутунлай бошқа ҳиссиёт билан тўлганини англаб етади. Куръони карим кўкларда ва ерда заррадан куррагача ҳамма нарсанинг Ҳолиқни зикру тасбеҳда эканини эълон қилмоқда. Осмонлар, ер, тоғлар, дарахтлар, майсалар, Қуёш, Ой, юлдуз ва чақмоқларнинг, ҳайвонлар, думалаган тошлар, Ҳатто ерга тушган ўнгу чапдаги соялар тонгу шомда сажда ҳолида эканини шундай марҳамат қиласиди:

«Аллоҳга осмонлару ерлардаги кимсалар ва уларнинг соялари хоҳ истасинлар, хоҳ истамасинлар, эртаю кеч сажда қилурлар» («Роъд», 15-оят).

«Ахир улар Аллоҳ яратган ҳар бир нарсанинг соялари ўнгга, чапга мойил бўлиб, Аллоҳга сажда қилиб ётганини ва улар бўйсунувчи эканини қўрмайдиларми?!» («Нахл» сураси, 48-оят).

Ояти карималар қаршимизда ниҳоятда муҳташам манзара намоён этмоқда. Бу манзарада сажда — соя билан бирга жуфт ҳолатда. Яъни бири мавжудотнинг, бошқаси ўша мавжудотнинг сояси сифатида бир пайтнинг ўзида жуфт сажда. Коинотнинг ҳар бир зарраси, ихлос билан ёки ихлосиз, ҳаммаси бирга Роббисига ибодат учун саждага боради ва ўзини Ҳоликнинг ҳузурида вазифасини адо этишга топширади... Бутун коинот саждада экан, ҳатто мункир ва ғофилларнинг борлиги ҳам ўз иродасига бўйсунмай, Ҳақ таолонинг иродасига ром бўлган экан, ҳайҳотки, бу ғофилларнинг қалблари инкор ва маъсият ичра ғафлату адашишдадир! Аллоҳдан бошқа илоҳлар топган ғофиллар билмайдиларки, илоҳлаштирган матоҳларининг соясига борганига қадар, бутун борлик, аслида инкор қилганлари Аллоҳга йўналган ҳолда ва Роббисининг бутун коинот учун қўйган низомига тобеъ ҳолатдадир. Бу қандай буюк алданиш ва зиёндири! Шунингдек, оятларда соялардан, жонзорлардан ва фаришталардан ташкил топган бир саҳна тасвирланади. Ҳаммаси ибодат важҳи билан хушуъда вазифасини адо этмоқда. Аллоҳга ибодат қилишдан қочиб, Унинг амрига мухолиф бўлиш бадбаҳтлиги эса фақат одам боласининг адашган ғофилларига тааллуқли кайфият бўлиб қолади. Ояти карималар бутун маҳлукотнинг ва ҳатто сояларининг ҳам Роббиларига бўйин эгиши, бу ғофиллар билан гўёки истеъзо қилгандек юзларига урилади.

Дархақиқат, атрофимизни ибрат назари билан кузатадиган бўлсак, чексиз уфқларга қараб ястанган кўкларнинг ердаги акси, узайган тоғлар ҳар хил сажда ҳолидадир. Дараҳтлар, гулу гиёхлар, инсонлар ва ҳайвонлар, тўрт тарафдан ерга тушган соялар, ҳаяжонли сажда ҳолатини нақадар чиройли намоён қиласи. Гўёки тупроқ ҳар бир мавжудотнинг сояси саждасидир. Ёмғир ҳодисаси ҳам гўёки самовий йиги, чақмокларнинг ортидан келган момоқалдироқлар эса само сийнасидан тарапалётган фарёдлардир.

Ердаги ва осмондаги маҳлуқотларнинг ҳолати хушёр бир қалб учун нақадар улкан иршод ҳисобланади. Энг кичик ҳашаротнинг игна учидек қалбидаги ниёзларидан то ҳайбатли ва улкан ҳайвонларнинг бўкиришигача – ҳаммаси илохий кудрат оқишиларининг айри-айри кўринишларидир.

Булбулларнинг бир томчи келадиган юракларидан тўклигани фарёд нағмалари, қумриларнинг «ху-ху»лари, лайлакларнинг «лак-лак»лари уйғоқ кўнгиллар учун нақадар таъсирили тасбехлардир. Ҳақ таоло ояти каримада шундай марҳамат қиласи:

«Осмонлардаги кимсалар, ердаги кимсалар, қуёш, ой, юлдузлар, тоғлар, дараҳтлар, жониворлар ва одамлардан кўплари, албатта, Аллоҳга сажда қилишини кўрмайсанми? Кўпларига эса, азоб ҳақ бўлди...» («Ҳаж» сураси, 18-оят).

Гувоҳи бўлганингиздек, маҳлуқотлар ва ҳаттоки жамодот ҳам ҳар доим тасбехот ҳолатидадар. Надоматлар бўлсинки, баъзи бир инсонлар Аллоҳнинг зикридан ғофил қолиш билан азобга дучор бўладилар. Ҳақиқатдан ҳам, борлиқдаги ҳар бир зарра Ҳоликни танийди: күшлар ибодат ва илтижоларни билади, тоғу дарёлар зикр ва тасбехда бардавомдирлар. Шундай экан, бу муҳташам зикр, тасбех ва ибодат жадвали қаршисида

ибратли манзаралардан насиба олмасдан, адашган, ғофил ҳолатда Ҳақнинг зикридан маҳрум қолиш — инсонликка ярашмаган нақадар аччиқ йўқотишидир. Шубҳасиз, илоҳий юксалишнинг чораси банданинг Роббисини унутмаслигидадир. Басират эгаси бўлған мўминлар қайси тарафга қараса, Унинг зикр нурини кўра оладилар, қаерга қулоқ тутсалар, Унинг тасбех нолаларини эшитадилар. Биз ҳам бу дунё ҳаётида Роббимизни нақадар кўп зикр қилсак, эртага илоҳий дийдорга шу қадар восил бўламиз.

Покиза виждан билан яшаб, иймон билан ўлиб, абадий ҳузур ва сафога эришишнинг биргина йўли — Роббини унутмаслиқдир. Зоро, Роббини унугланнинг умри ғафлат гирдобида увол бўлиб кетади. Бу ғафлатдан фақат ўлим билан уйғониш мумкин. Лекин у пайтда ҳаммаси тугаган ва улкан йўқотишига тушган бўлинади.

Ояти каримада шундай марҳамат қилинади:

«Аллоҳни унугланларга ўхшаган бўлманглар. У зот уларга ўз шахсларини унугтирди. Ундоқ кишилар фосикдирлар» («Хашр» сураси, 19-оят).

Саҳобалардан бири:

– Эй Расулulloҳ! Исломий ҳукмлар қўпайди. Менга Аллоҳнинг розилиги ва охират саодатини қозонишнинг осон йўлини ўргатинг, – деган эди, Набий соллаллоҳу алайҳи васаллам марҳамат қилиб унга шундай дедилар:

– *Тилинг доим Аллоҳнинг зикри билан нам бўлсин!* (Термизий, Даовот, 4; Ибн Можа, Адаб, 53)

Аллоҳни зикр қилиш — Аллоҳ лафзини фақат сўзда тақрорлашдан иборат эмас. Зикр — идрок маркази бўлған қалбда жойлашгандагина ният ва амалларнинг савияси орти-

шига омил бўла олади. Мана шу кайфиятдаги зикр — банданинг «Базми аласт»да «**Ҳа! Сен бизнинг Роббимизсан!**» тарзida Ҳақ субҳонаҳу ва таолога берган аҳдига вафо қилгани ва бу садоқат билан Роббисини асло унутмаслигиdir.

Зикрүллоҳдан ғофил қолиш хатаридан Ҳақ субҳонаҳу ва таоло биз бандаларини кўп бора огоҳлантирган. Ҳатто **Мусо** алайҳиссалом ва **Хорун** алайҳиссалом пайғамбар бўлсалар-да, Ҳақ субҳонаҳу ва таоло уларни фиръавн ҳузурига таблиғ учун юбораётиб:

«Сен ва оғанг мўъжизаларимни олиб боринглар ва Мени зикр этишда сусткашлик қилманглар», («Тоҳа» сураси, 42-оят) дея буюриб, ҳатто уларни ҳам бу огоҳлантиришлардан дариф тутмаган. Балки шу йўл билан бизга ўrnак ва ибрат кўрсатиш мурод қилингандир.

Мўмин кўнгилларнинг қаттиқ ғафлатдан кутилиб, илоҳий ризога ноил бўлиши доимий зикр қилиш билан рўёбга чиқади. Бу бир муддат ёки бир мавсум эмас, балки бутун умр бўйи, ҳар нафасни олиб-беришда Аллоҳни зикр қилиш шуури билан бўладики, факат шунинг шарофати билан маънавий уйғоқлик хосил бўлади.

Ҳақ субҳонаҳу ва таоло Қуръони каримда:

اَلَمْ يَأْنِ لِلنَّذِيْنَ اَمْتَوْا اَنْ تَحْسُّنَ قُلُوبُهُمْ لِذِكْرِ اللَّهِ وَمَا نَرَى مِنَ الْحَقِّ

«Иймон келтирганлар учун Аллоҳнинг зикрига ва нозил бўлган ҳаққа қалблари юмашаш, айни чогда, олдин китоб берилган, сўнг муддат ўтиши билан қалблари қотиб колган, кўплари фосиқ бўлганларга ўхшамаслик вақти келмадими?...» («Ҳадид» сураси, 16-оят) дея марҳамат қиласи. Бу оят Маккада машаққат ва муҳтожликда яшаб, ҳижратдан

кейин мүл-күл ризқ ва неъматларга етганлари учун ўзини йўқотиб қўйган баъзи саҳобаларни огоҳлантириш учун нозил бўлганди. Шунинг учун биз бандалар Роббимизга чексиз муҳабbat иқлимига кириб, дунёвий эҳтирослар ва фоний манфаатлар йўлдан оздирмайдиган бардамликка эришиш учун ғайрат қилишимиз керак.

Зеро, севганлар севимлиларини ҳар доим кўнгилларида олиб юрадилар ва асло хаёлларидан фаромуш қилмайдилар. Севгисиз қалб — хом тупроқдек. Маърифат — сева олишда. Зеро, борлиқнинг сабаби ҳам муҳаббатдадир. Ҳақ субҳонаху ва таоло Ўз зотига бўлган муҳаббатни соиқи билан ҳис этишни мурод қилган ва бу оламни яратган. Севгининг улканлиги — севиклиниң фидойилик ўлчовидадир. Субҳи содикларда, сахарларда уйғониб Ҳақ таолога илтижо қилиш ҳам бу ҳолатнинг энг яққол мисолларидан биридир.

Мўминларнинг доимий зикруллоҳ шуурида бўлиши тако-зо қилиниши билан бирга, бошқа тарафдан зикрнинг энг бара-котли вақти — субҳи содик, сахарлар. Ҳақ субҳонаху ва таоло туннинг бу вақтида адo этилган зикрларга бошқа вақтлардаги-дан кўра кўпроқ қиймат беради. Зеро, сахарларда зикр ва ибо-дат билан машғул бўлиш бошқа пайтлардагидан кўра машаққат-лироқдир. Шу сабабли субҳи содик — сахарлар ихё, яъни банданинг Роббига бўлган холисона муҳаббат ва эҳтироми-нинг бир ифодаси саналади. Роббимиз Ўз розилигига мушар-раф бўладиган саодатли мўминлар ҳақида шундай марҳамат қиласиди:

«Албатта, тақводорлар жанинатлар ва булоклардадир. Роббилари берган нарсаларни олувчилардир. Чунки улар бундан олдин эҳсон қилувчилардан бўлганлардир. Улар

Борлиқда зикрүллоқ ва сахар

кечалари оз ухлар эдилар. Ва улар сахарларда истиғфор айтар эдилар» («Зориёт» сураси, 15–18-оятлар).

Шунингдек, Ҳақ субҳонаху ва таоло яна шундай марҳамат қиласиди:

«Сени қоим бўлганингда кўрадиган. Ва сажда қилгувчиликлар ичиди ҳаракатланишингни (кўрадиган) Зотга» («Шуаро» сураси, 218–219-оятлар).

Жаноби Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васаллам бу ояти кариманинг нозилидан сўнгра бир кеча саҳобаларнинг уйлари оралаб айланганлар ҳамда бу уйларда Қуръон тиловати, зикр ва тасбехот товушлари янграётганига гувоҳ бўлгандилар. Кўнгилларда ишқ ва муҳаббати илоҳийнинг шиддати қанча бўлса, тунги намозлар ва тасбехотга рағбат ҳам шу дараҷада бўлиши муҳаққак. Шу жиҳатдан тунги намозлар ва тасбехот гўёки Улуг Ёр билан учрашиб, сухбат қилгандек моҳият касб этади.

Ояти карималарда шундай марҳамат қилинади:

«Ва кечасида ҳам Үнга сажда қил ва узоқ кечаларда Үнга тасбиҳ айт. Албатта, анавилар шошган(дунё)ни яхши кўурурлар ва оғир кунни ортларида қолдиурурлар» («Инсон» сураси, 26–27-оятлар).

«Уларнинг ёнбошлари ётар жойдан йироқ бўлур. Улар Роббилирига қўрқув ва умидворлик ила дуо қилурлар ва ўзларига ризқ қилиб берган нарсаларимиздан инфоқ қилурлар» («Сажда» сураси, 16-оят).

Дарҳақиқат, комилликка эришган мўминлар учун кечалар сукунат ва файз сабабли ўзига хос ғанимат онлари саналади. Бу ғанимат қадрини муносиб равишда билганлар билхосса тун ярмидан кейин, яъни борлиққа теран сукунат чўккан маҳалда

дуо, ибодат ва Ҳаққа илтижо билан ёлворишиларнинг қабули учун Роббиларига юзланишнинг файзли фурсатига мұяссар бўладилар. Кундузлари жисм озуқасини таъминлаш учун ишлаш вақти бўлса, тунлар мўминлар наздидага рухга озука бериб, қалбни файзи илоҳий билан ёритишнинг ғанимат дамларидир.

Бир Ҳақ дўстидан талабалари ҳикматини англай олмаган бир масала хусусида сўрайдилар:

– Устоз, атрофимизга қараб шуни кўрамизки, итлар бошқа бир ҳайвонлардек гўшт учун сўйилмасдан, ажали билан ўладилар. Боз устига, ҳалол ҳайвонларга қараганда кўринишда кўп болаласа-да, кўзга кўринарли ҳолатда кўпайишмайди. Лекин одамлар ибодат ниятида аксарият ҳолларда қўйларни қурбон қиласди ва гўшти билан озиқланиш мақсадида қўй сўйишади. Шунча сарфланишларига қарамай, қўйлар асосан биттагина кўзичоқ туғади. Лекин шундай бўлса ҳам, сонлари камаймайди, аксинча, ортиб бораверади. Қўйлардаги бу баракот ҳикмати нима экан, ажабо?

Ул устози пиру комил саволни табассум билан эшлитиб, шундай жавоб берган экан:

– Накадар чиройли ибратки, ҳайвонларда мушоҳада қилган бу ҳолатингиз — сахар вақтининг баракотига яққол ишоратdir. Чунки сахар — раҳмат ва файз жала каби қуйилган баракот вақтидир. Итлар тун бўйи вовуллаб юради. Фақат сахар вақти уйкуга кетишади. Қўйлар эса сахар вақтида уйғоқ бўлади. Шунинг учун сахар вақтининг баракотидан насибала-надилар.

Гувоҳи бўлганингиздек, субхи содикларда уйкуга ғарқ бўлганлар чўлу денгизга, вулқонларга ёққан баракотли найсон

Борликда зикрulloқ ва саҳар

ёмғирлари зое бўлганидек, сахар баракоти ва файзидан маҳрум бўладилар.

Ё Роббий!

Биз бандаларингни бир нафас бўлса ҳам Ўзингдан гоғил айлама! Кунларимиз ва тунларимизни зикрulloқ баракоти билан нурафшон айла! Сахарларнинг файзли ёмғирлари билан кўнгилларимизни ихё айла! Зикрulloқ-нинг муҳташам ҳақиқатидан насибаланишни барчамизга насиб айла! Сенинг азамати илоҳийянгнинг идрокидан маҳрум қолганларга ҳам хидоят бергин! Сахарларда Сени зикр қилганлар хурмати Ватанимиз ва миллатимизни ёмонларнинг ёмонлигидан асра!

Омин!

Куръон ва тафаккур

-1-

*Осмонлар юлдузлар билан қиёматга қадар қудрат
ва азамат тажаллиси сифатида қолса, Куръон
ҳам инсониятнинг иқбол ва истиқбол самосидек,
«оят» юлдузлари билан порлайди ва қиёматга
қадар яшайди. Шу жиҳатдан оламнинг энг хайрли
ва масъуд инсонлари Куръон сояси остида йигил-
ган ва унинг ҳаёт нури билан озуқалангандардир.*

Қуръон ва тафаккур -1-

Ҳақ субҳонаху ва таолонинг илоҳий сифатларининг оламда комил маънода уч тажаллий макони бор: **Инсон, Қуръон ва Борлик...**

Инсон бутун асмоул ҳуснанинг тажаллийларидан насибалинган мавжудот сифатида оламнинг асосини ташкил этади. Айни асмо тажаллиларининг калом ҳолатдаги тажаллиси эса **Қуръонни** ифодалайди. Қуръон инсонга қараганда янада муфассалдир. Фақат илдиздаги баробарлик туфайли, «Инсон ва Қуръон — эгиз...» деб таъкидланади.

Асмоий илоҳийнинг учинчи тажалли макони саналган **борлик** эса, Қуръоннинг том маънодаги тафсиридир. Борлик — сассиз Қуръон, Қуръон эса сўзга бурканган борлиқдир. Инсон хос жавоҳир бўлгани учун овозли ва овозсиз Қуръон нурлари ичидаги камол топган тажаллий султони мавқеидадир. Шу жиҳатдан **«Инсон, Қуръон ва борлик»** том маънода тавҳид оиласидир.

Само юлдузлар билан қиёматга қадар қудратли салтанаб иншооти каби қолганидек, Қуръон ҳам инсониятнинг иқбол ва истиқбол самоси сингари «оят» юлдузлари билан порлайди ва қиёматга қадар яшайди. Шу жиҳатдан, дунёнинг энг хайрли ва масъуд инсонлари Қуръон сояси остида жам бўлган ва унинг ҳаёт нури билан озукалангандардир. Ҳар қандай сир, ҳикмат ва ҳақиқат Қуръонда яширин, ҳар саодат иймонда зохирдир. Бу чексиз оламда аёнки, Ҳақ субҳонаху ва таоло хоҳласа заррада уммонни, истаса уммонда заррани яширади ёхуд ошкор қилади.

Бу ҳақиқатларга асосланиб, Мавлоно ҳазратлари шундай дейдилар: «*Бир куни мендә Аллоҳ таолонинг нурини инсонларда кўрайин деган бир истак уйғонди. Гўёки денгизни томчида, Кўёшини заррада кўришини хоҳладим...*»

Бир жиҳатдан ҳақиқатга етиш истаги ва иштиёқининг ҳақиқатдаги теранлигини ифодалаган бу баён тақозо қилаётган ҳақиқат — одам боласини юксалтирадиган энг катта воситанинг **ҳақиқати тафаккур** эканлигидир. Зеро, ҳақиқатга эришишнинг ягона воситаси, таъбир жоиз бўлса, шоҳ томири тафаккур ва тажассусидир. Борлиқнинг кўнгил ва тафаккурида нозик мақсадлар, нозанин ҳикматлар намоён бўлади. Оламнинг имтиҳон иқлимидаги иймон дарсхонаси экани аён. Илоҳий тарбия ва бошқарув хукмрон бўлган бу оламда зиддиятлар ва салбий хусусиятлар кўрсатган инсонлар эса нафсий ва шахсий қийматларини Ҳолиқнинг розилигидан маҳрум ҳаёт билан зое қилаёттганлари ва зарур абадият сармоясини таъминлай олмаганлари жиҳатлари нақадар буюк йўқотиш гирдобидалар. Одамзод Ҳаққа бандалик қадрияти ва шарафи билан яшаб, истиқбол тугуни, яъни ўлим муаммосини ечиши, уни кўнгил билан тафаккур килиб, ҳақиқатга боғлаши керак. Зеро, ҳаммани ҳаёт даشتida оловли гирдоб ҳолида ўраган ўлим, ҳеч истиносиз, ҳар кимнинг бошига тушадиган энг қатъий келажак экани айни ҳақиқат экан, уни тафаккур килиб, талаб қилинганидек яшаб, ҳаловат топиш — башарий гояларнинг энг олдида келиши лозим. Шу жиҳатдан одамзод борлиқни таниш ва ундаги илоҳий сир ва ҳикматлардан вокиф бўлиш истиқоматида тафаккур ва тасаввур билан йўл топиш, фақат Куръон иршодига муҳтождир. Зеро, инсон тафаккури, ақл, мезон ва идрокини комил тарзда намоён қила олса эди, Аллоҳ таоло бандаларига ёрдам бўлиши учун анбиёлар йўлламас, улуғ Китобини нозил қилмасди. Демак, инсон фитратидаги тасаввур

ва тафаккур истеъдодини қўллай олиши учун мана шундай илохий ёрдамга муҳтождир. Агар инсон Күръон билан ҳамсухбат бўлмаса эди, Аллоҳнинг «Аҳаддият» ва «Самаддият» каби сифатларидан вокиф бўла олармиди? Шундай қилиб, Күръони карим инсондаги тафаккур ва тасаввурга замин бўлиб хизмат қилаётган бутун ҳақиқатларнинг дарёсини оча олиш учун иршоди ва огоҳлантиришлари билан яратилишдаги сармояни энг тўғри ва энг гўзал тарзда бошқармоқда. Күръони карим биз учун очган тафаккур эшиги бўлмаса эди, бир неча ҳақиқатларни идрок этиш ва ифодалашдан маҳрум бўлар эдик. Шунинг учун Қуръоннинг чексиз-адоқсиз мазмун-моҳияти узра бош қотиришимиз зарурдир. Албатта, бу ҳам аниқ бир ўлчов ва доира ичидан бўлиши керак. Зоро, Күръони карим «**хўлу қуруқ нима бўлса**» ўзида мавжудлигини баён этганига қараганда, борлиқ каби ундаги ҳақиқатлар жамланмасининг охирига этиш мушкулдир. Айтиш мумкинки, тафаккур ва тасаввурни қандай қўллаш кераклиги хусусида Қуръоннинг кўрсатма ва эслатмалар билан чизилган уфқ бор. Бу хусусни яхши англаш керак ва унинг қайси нукталарда эканлигини идрок этиш лозим. Чунки бизга берилган ақл — қўл тарозиси ҳажмида, лекин тортилиши керак бўлган ҳақиқат Қоф тоғидек ҳайбатлидир. Шунинг учун ақлни ваҳий қозонида эритиш, уни таслимият билан зийнатламоқ керак. Шу жихатдан, ожизлигни идрок қилган ва ҳаддини билган муфассирлар ҳар қандай ояти каримада юклangan маъноларни лаёқатлари даражасида изоҳлаганларидан кейин: «**Аллоҳ яхшироқ билгувчи**дир...» дея бу Ҳақ субҳонаҳу ва таоло даргоҳидаги ҳақиқат қандай бўлса, шундайлигига иймон келтириш кераклигини таъкидлаганлар. Чунки хонадон ошхонасидаги бир идишда бўлган сув билан океандаги сув моҳиятнан фарқ қилиш билан бирга, улар орасида ҳажм ва вазн фарқи ҳам бор.

Бошқа жиҳатдан олганда, онадан туғилган оми гўдакка ранг тушунтирилса, унинг тасаввурода мутлақо бир из олади. Лекин бу из билан ранг ҳақиқати орасида қанчалик буюк моҳият фарқи бор? Бу ўлчовга сифмайди. Шунингдек, Куръон қамраб олган бутун лафзларга мана шу мантиқ ойнасидан қарааш ва башарий шартлар мезонига сифадиган маънонинг аниқ ва комил маъно эканини иддао қилишдан тийилиши керак.

Хулласи калом, ушбу барча мулоҳазалар ҳақиқатга етиш учун тафаккур ва тасаввурнинг инсон идрокига сифдириш худудига дикқатни жалб қилмоқда. Энди бу истиқоматда биздан талаб қилинган тоқат учун Куръоннинг эслатма ва кўрсатмаларидан кўнгилларга бир неча гулдаста тақдим қилишга ўтамиз.

Тенгиз хидоят ва саодат раҳбари бўлган Куръони каримнинг кўплаб ояти карималарида инсоннинг яратилишидаги ҳикматларни, борлиқдаги ҳар хил қоидалар ва Куръони каримнинг сўз мўъжизаси эканини мушоҳада қилишни бошлиайди. Инсоний қадр-қийматига яраша ҳаёт кечиришни хоҳлаганлар Куръони карим қатъий қўйган бу тафаккур дунёсига киришга мажбурдирлар.

Борлиқ ходисалари узра тафаккур қилаётган инсон дунёқараши: «Бу олам нима? Нима учун яратилди? Фоний кунларнинг ҳақиқати ва моҳияти нимада? Бу йўлларнинг қай бири саодат йўли?», валҳосил, «Кимман? Нимаман? Қандай яшашим керак? Қандай ўйлашим керак? Ва қандай қилиб бу фоний олам билан видолашибга ҳар доим тайёр ҳолатда бўла оламан?» каби саволларнинг жавобини излайди.

Бутун бошли борлиқ инжа қудрат оқими ва ҳассос ҳисоб-китоб ичра чайқалар экан, оламнинг энг устун борлиги

ва зийнати ҳисобланган инсоннинг ҳисобсиз, келиши чиройли, нафсониятига мағлуб сифатида ҳаракат қилишига йўл борми?

Ояти карималарда шундай марҳамат қилинади:

أَفَحَسِبْتُمْ أَنَّمَا خَلَقْنَاكُمْ عَبَثًا وَأَنَّكُمْ إِلَيْنَا لَا تُرْجَعُونَ

«Наҳотки Бизнинг сизни яратишимиз беҳуда бўлган ва сиз Бизга қайтарилемассиз, деб ҳисобласангиз?!» («Мўъими-нуун» сураси, 115-оят).

أَيْحَسَبُ الْإِنْسَانُ أَنْ يُتْرَكَ سُدًّى

«Инсон беҳуда тарқ қилинишнинг ҳисобини қилурми?» («Кийамаа» сураси, 36-оят).

Кишининг бегуноҳлик даври балоғатга етиши билан ниҳояланади. Бандаликни муносиб равишда адо этиш ҳаракатида бўлган мўминларга бу мавсумда янгича масъулият даври бошланади. Бу баркамолликка етиш даврида ақл билан бирга кўнгил қўзи билан ҳам тафаккур қилиш керак, оламнинг илохий сирлари, қудсий ҳикматлари, ҳақиқий ранглари факат иймонли кўнгилларга очилади. Ояти карималардан марҳамат қилинади:

«Устиларидаги осмонга назар солмайдиларми? Уни қандай бино қилибмиз ва зийнатлабмиз? Ва (ҳолбуки) унинг тешиклари ҳам йўқ?!

Ва ерни чўзиб қўйдик, унга тоғларни ташладик ва унда турли гўзал жуфтларни ўстирдик. (Роббисига) қайтувчи ҳар бир бандага кўргазма ва эслатма қилиб...» («Қоғ», 6–8-оят)

Қүёшнинг чиқиши ва ботиши билан кеча-кундуз ёришиб-сўнган юлдуз, ҳилол ва маҳтоб жунбишлари билан бошқарилаётган само салтанати остида ҳар хил неъмат ва лаззатлар ичидаги сафо суриб, бу оламнинг санъаткорини, бу неъматларнинг ҳақиқий эгасини излашга эринган нонкўрлик ва сўкирлик ичидаги умрини увол қилганлар ҳакида тушган кўйидаги оятлар қатъий эслатмадир:

«Биз осмону ерни ва уларнинг орасидаги нарсаларни бехуда яратганимиз йўқ...» («Сод» сураси, 27-оят)

«Осмонлару ерни ва уларнинг орасидаги нарсаларни ўйнаб яратганимиз йўқ! Биз уларни фақат ҳақ ила яратдик, лекин қўплари билмаслар» («Духон» сураси, 38–39-оятлар).

Бу жаҳон илоҳий азamat кўринишларининг санъат асарлари кўргазмасидир. Бу бадиий масканда тафаккур билан кезган ҳар бир иймонли киши фикр уйғоқлигига, борлиқдаги қудрат қаршисидаги хавотирлар ва қанчадан-қанча маънавий лаззатларга муяссар бўлади.

Ояти карималарда шундай марҳамат қилинади:

«Аллоҳ осмондан сув тушириб, уни ердаги манбалардан юритиб қўйганини қўрмадингми?! Сўнгра у ила турли рангдаги экинларни чиқаради. Кейин у курийди. Бас, уни сарғайган холида кўрарсан. Сўнгра уни қуруқ чўпга айлантирур. Албатта, бунда ақл эгалари учун эслатма бордир» («Зумар» сураси, 21-оят).

«Албатта, осмонлару ернинг яратилишида, кечашу кундузнинг алмашиб туришида, одамларга манфаатли нарсалари ила денгизда юриб турган кемада, Аллоҳнинг осмондан сув тушириб, у билан ўлган ерни тирилтириши ва унда турли жондорларни таратишида, шамолларни йўналтири-

шида, осмону ер орасидаги итоатгүй булуттада ақл юритувчи қавмлар учун белгилар бор» («Бақара» сураси, 164-оят).

Дархақиқат, күрадиган күзлар учун осмондан муҳаббат нурлари ёғмоқда, тупроқлардан зумрадлар пишкірмоқда. Еру самони муҳаббат чамбари билан қуршаб олган теран тафаккурли ҳар бир киши зохирий ва ички ҳисларини илохий муҳаббат билан мустаҳкамлаб, маънавий такомиллашмоқни касб қилиб олади. Аллоҳ таоло шундай марҳамат қиласы:

«У ерни чўзиб, унда баланд тоғлар ва анхорлар қилган, ҳар хил мевалардан жуфт-жуфт қилган Зотдир. У кечани кундузга ўратадир. Бунда, албатта, тафаккур қилувчи қавмлар учун оят-белгилар бордир» («Роъд» сураси, 3-оят).

Роббисига банда, Расулига уммат бўла олишни саодат санаганлар бу муҳаббат кўпригига саф тортадилар. Бу қутлуг жабҳанинг номи иймондир. У шундай иймонки, кўнгилда Ҳақ нурининг порлашидан ва илохий муҳаббатнинг юракда тўлиб-тошишидан иборат қудсий ҳислардир. Файзли кўнгил билан борликқа назар солғанлар шундай бир ҳисга ноил бўладиларки, гўёки бошлари узра само эмас, муҳташам билтур қандил илохий сирлардан кўз қамаштиргувчи нур сочмоқда, ер эса дов-дараҳт ва япроқлари билан дуога кўл очиб, ширин титроқ билан Роббилирига ёлвормоқдалар! Майсаю гиёхлар худди Мұхаммадий жамоат учун саждагоҳ, гулу чечаклар мамнун уммат бўлиб чайқалмоқда. Кудрат нишоналари бўлган тоғлар илохий ҳаловатда қиём ҳолида...

Булутлар сайёр файзу баракот манбаи сифатида айланган денгиз. Шамоллар илохий илхомнинг ғойибдан келган хабарчилари... Чакмоқлар — кўркув ва умид ишоралари. Момақалдироқ ва яшинлар — Қаҳҳор салтанатининг фармонлар ва гафлатдан огоҳлантирувчи бомбардимонлар... Кундузлар —

Унинг нури зухури, тунлар — сирлар ва хикматлар жумбуши...

Хулласи калом, жаҳон — жозиба оятлари билан тўла тажаллий ва асрор китоби, асмоул ҳуснонинг амалий тажаллиси, гўёки сассиз Қуръон... Қуръон эса сўзга бурканган жаҳон. Инсон эса ҳар иккисининг чорраҳасидаги ирфон обидасидир.

Оиша розияллоҳу анҳу Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламнинг ҳушёр қалбларига доир бир манзарани шундай нақл қилганлар: «Бир кеча Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам менга:

— Эй Оиша! Изн берсанг, тунни Роббимга ибодат қилиши билан ўтказмоқчиман! — дедилар. У кишига шундай жавоб бердим:

— Тўгериси, Сиз билан бирга бўлишини жуда ҳам яхии кўраман. Лекин Сизни севинтирган нарсани кўпроқ яхии кўраман, — дедим.

Кейин чиройли таҳорат олиб, намозга турдилар. Йиғлардилар. Шунчалар йиғладиларки, кийимлари, муборак соқоллари, ҳатто сажда қилган жойлари ҳам хўл бўлди. Шу пайт Билол намозга чақириб келди. Ул зотнинг йиғлаганларини кўриб:

— Эй Аллоҳнинг элчиси! Аллоҳ таоло сизнинг ўтган ва келадиган гуноҳларингизни кечириб юборган ҳолатида нега йиғлајпсиз? — дея сўрадилар.

Шунда Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам:

— Аллоҳга кўпдан-кўп шукр қиласидиган банда бўлмайинми? Аллоҳ бу кеча менга шундай оятлар туширдики, уларни ўқиб, тафаккур қилмайдиганларга надоматлар бўлсин!» — дедилар ва мана бу оятларни ўқидилар:

«Аллоҳни тик турган, ўтирган ва ёнбошлаган ҳолларида эслайдиган, осмонлару ернинг яратилишини тафаккур қиласидиганлар: «Роббимиз, буни бекорга яратганинг йўқ, Ўзинг поксан, бизни ўт азобидан сақлагин.

Роббимиз, албатта, Сен кимни дўзахга киритсанг, батаҳқиқ, уни шарманда қилибсан. Ва золимларга ёрдам берувчилар йўқ» («Оли имрон» сураси, 190–191-оят)» (Ибн Ҳибон, II, 386).

Бу ояти карималар нозил бўлган тунда Расулуллоҳ соллалоҳу алайҳи васаллам осмондаги юлдузларни ҳasad қилдириб, тонгга қадар йифлагандилар. Аллоҳнинг лутфи билан мўминларнинг кўз ёшлари, муҳаққак, фоний тунларнинг зийнати, қабр зулумотининг ойдинлиги, охиратдаги жаннат боғларининг шабнам томчиларидир. Ҳақ субҳонаҳу ва таоло лутф этган баъзи ойлар, кунлар ва тунлар — қутлуғ дийдорга ноил бўлишнинг қулай фурсатлари саналади. Роббимиз бунёд этган осмон тақвимида ўн икки ойдан баъзиларини бошқаларидан устун қилган. Шаҳруллоҳ сифатида «Ражаб» ойи шулардан биридир.

Жоҳилият даврида бу ойда қиличлар қинига кирав, қонли эҳтиросларга сакинат пардаси тортиларди. Исломият келганидан кейин ҳам Ражаб ойига ҳурмат ва эҳтиром давом этди. Бу муборак ой илк жума кечаси, фаришталар тилида айтилганда, «Рағоиб» ва 27-кечаси «Меъроҷ» билан, икки муборак тун билан шарафланди. Бу тунларни Расулуллоҳнинг файз ва муҳаббати билан зийнатламоқ энг муҳим вазифаларимиздан бири бўлади. Зоро, Расулуллоҳнинг муҳаббати қалбларимизнинг саодат сармоясидир. Унга муҳаббат билан итоат қилган ва унга кўнгил берган баҳтиёрлар Аллоҳ неъматларига ноил бўлган

пайғамбарлар, сиддиқлар ва солиҳлар карвонига қўшилган соодатли йўловчилардир.

Аллоҳ таоло қалбларимизни мушарраф бўлганимиз бу муборак қун, тун ва ойларнинг файз ва баракоти билан тўлдирсин, Расуллурроҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам нури билан ойдинлатсин, Ул зотнинг муҳаббати билан лимолим тўлдирсин. Бизни маҳшарда Расули акрам соллаллоҳу алайҳи васалламнинг байроби остида тирилтирсин. Ва Ул зотнинг шафоатларига ноил айласин! Бутун мусулмон оламизни хайру футухотга буркасин.

Эй Робби! Узоқ ғурбат ва чексиз ёлғизлик юргига оқиб кетяпмиз. У ерда қуёшимиз иймон, дўстларимиз набийлар ва солиҳлар, соодат боғларимизда солиҳ амаллар бўлсин!

Аллоҳим! Бизни Борлик ва ҳодисаларни қўнгил кўзи билан томоша қиласидиган хақиқий идрок соҳиби бўлган бандаларингдан айла! «Ўқи» амри жалилининг маъносидан қалбларимизга насибалар лутф айла!

Омин!

Куръон ва тафаккур

-2-

*Кўнглиmis Куръоний ҳақиқатларга ва жаноби
Пайгамбар соллаллоҳу алаиҳи васалламниң сун-
натларига иштиёқ ва муҳаббат билан лиммо-лим
бўлмоги керак. Зоро, Куръони карим ва Пайгамбар
соллаллоҳу алаиҳи васаллам бизни чексиз саодат
ва ҳидоят йўлига даъват қиласилар. Китоб ва
суннат фақат муҳофаза ва амал қилиши билан
риояти бајариладиган Пайгамбар омонати эка-
нини унутмаслигимиз керак.*

Қуръон ва тафаккур -2-

Одамзод факат эту устихондан иборат мавжудот эмас, балки ижод бадиаси, яъни санъят асаридирки, Ҳақ субҳонаху ва таоло улуг зотига дийдор истеъдодини, маҳлуқотлар ичидаги фақатгина унга насиб этган. Фитратидаги шараф ва ориятни асрраб-авайлаб, камолга етган бир киши илоҳий файзлардан файзиёб, илм ва амалда давомли, хайрлар манбаи бўлган муаззам бир қийматдир. Зоро, Роббиси уни «**аҳсанул тақвим**», яъни энг гўзал яратилиш васфига етказгандир.

Бундай лутфларга ноил бўлган инсон фоний ва омонат борлигини шубҳа ва жаҳолат гирдобида увол қилиши, янада аникроқ қилиб айтганда, ўзига азоб-уқубат кафанини бичиши нақадар қайгули!

Одамлар — нафс ўқига қарата сафланган имтиҳон нишонларидир. Шунинг учун ҳар ютоқишида бўғилиш, ҳар луқмада тиқилиш эҳтимолини кўздан қочирмасдан, умрни маънавий ҳушёрлик иқлимида кечириш талаб қилинади. Зоро, умр — фоний ҳаётнинг саноқли кунларини ўз ичига олган фурсат тақвимига ўхшайди. Бир кўринмас қўл ҳар куни бу тақвимнинг бир япрогини узяпти ва ажал шамолига иргитмоқда.

Ўтган кунлар — гувоҳларимиз, келажақдаги кунлар эса меҳмонларимиз. Меҳмон кунларимизга қатъий тайёрланишимиз керак. Умр — мангалик ҳужжатлари. Кироми котибин фаришталари ҳар бир амалимизни бехато ёзib бормоқдалар. Бу ҳужжатлар бир куни олдимизга ташланади ва бизга :

إِنْرَأْ كِتَابَكَ كَفَى بِنَفْسِكَ الْيَوْمَ عَلَيْكَ حِسْبًا

«Китобингни ўқи, бугунги кунда сен ўзингга ўзинг ҳисобчиликка кифоя қилурсан (дейилтур)» («Исро» сураси, 14-оят) дея марҳамат қилмоқда.

Китобимиз, яъни амал дафтаримиздан бошқа ерда қилган амалларимиз ҳам гувоҳлик учун Ҳақ хузурига келади. Ояти каримада марҳамат қилинади:

يَوْمَئِذٍ تُحَدِّثُ أَخْبَارَهَا

«Ўша кунда у (ер) ўз хабарини айтадир» («Залзала» сураси, 4-оят). Иншааллоҳ ўша куни мўмин сифатида барчамизнинг юзимиз ёруғ бўлади. Бунинг учун Қуръони карим бизга шундай буюради:

«Уларнинг ёнбошлари ётар жойдан йироқ бўлур. Улар Роббилирага қўрқув ва умидворлик ила дуо қилурлар ва ўзларига ризқ қилиб берган нарсаларимиздан инфоқ қилурлар» («Сажда» сураси, 16-оят).

«Албатта, биз қўрқинчли, шиддатли, узун кунда ўз Роббимиздан қўрқурмиз», дерлар» («Инсон» сураси, 10-оят),

«Ва улар ўз Роббилари азобидан қўрқадиганлардир.

Албатта, Роббилирининг азобидан омонлик йўқдир» («Мавориж» сураси, 27–28-оятлар).

Қуръони карим ўзини Аллоҳнинг азобидан омонда деб ҳисоблаганлар, фақат хусронга йўлиқканларни шундай баён қиласди:

«Аллоҳнинг макридан хотиржам бўлдиларми?! Аллоҳнинг макридан фақат зиён қўрувчи қавмларгина хотиржам бўлурлар» («Аъроф» сураси, 99-оят).

Илохий раҳмат ва мададдан бенасиб қолганлар эса фақат коғирлар эканини шундай аён қиласи:

«...Аллоҳнинг раҳматидан ноумид бўлманглар. Ҳақиқатан, Аллоҳнинг раҳматидан фақат коғир қавмларгина ноумид бўлурлар...» («Юсуф» сураси, 87-оят).

Мўминнинг юраги қўркув ва умид кутблари орасида бандалик ҳаяжони билан титрайди. Кўркув ва умид ҳислари орасидаги мувозанатга «байнал ҳафви ваър ражо» мақоми таъбир бўладики, мўмин дуо, ожизлик ва илтижода давомли бўлиб, ўлим келгунича мувозанат ва ҳамоҳанглигига қатъий риоя қилмоғи керак. Ояти карималарда шундай марҳамат қилинади:

«...Ундан қўрқиб тамаъ ила дуо қилинг. Албатта, Аллоҳнинг раҳмати яхшилик қилувчиларга яқиндир» («Аъроф» сураси, 56-оят). Шунингдек, мўминлар:

«...Унинг раҳматини орзу қилурлар ва азобидан қўрқурлар. Албатта, Роббингнинг азоби ҳазир бўлишга лойикдир» («Исрө» сураси, 57-оят) оятида келтирилганидек, тафаккур билан яшашлари талаб қилинади. Пайғамбарлар ва улар қўрсатиб, хушхабарини айтган кишилардан бошқа ҳеч ким учун абадий омонлик йўқ. Роббимиз буни унутмасдан, ҳар доим амал қилишимиз учун:

بِآيَهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَتَقْوَ اللَّهَ حَقًّا ثُقَاتِهِ وَلَا تَمُؤْثِنُ إِلَّا وَأَنْتُمْ مُسْلِمُونَ

«Эй иймон келтирганлар! Аллоҳга ҳақиқий тақво ила тақво қилинг. Ва фақат мусулмон ҳолингиздагина бу дунёдан ўтинг» («Оли имрон» сураси, 102-оят) деган. Аллоҳдан қўрқиши — қалбларнинг саодат нуридир. Куръони карим азоб оятлари

ва дўзах хабарлари билан тўла. Шунга қарамай, баъзи ғофил кишиларнинг:

«Аллоҳ Ғафурдир, Уни севиш керак, Ундан қўрқилмайди» ифодаларига карата Қуръони карим шундай огохлантиради:

«Эй одамлар! Роббингизга тақво қилинг ва ота боласига фойда бера олмайдиган, бола отасига бирор нарсада фойда бергувчи бўлмайдиган Кундан қўрқинг. Албатта, Аллоҳнинг ваъдаси ҳақдир. Бас, ҳаёти дунё сизни ғууррга кетказмасин. Ўта ғууррга кетказгувчи сизни Аллоҳ или ғууррга кетказмасин» («Лукмон» сураси, 33-оят).

Шунингдек, баъзи бир ғофилларнинг: «Гуноҳинг менга бўлсин!» каби маънавий зўравонликни эслатадиган аҳмоқона гуноҳ ҳаммоллигига киришиши нақадар қайгули?! Ғофил кимса дунёни роҳат маскани деб билади. Дунё неъматлари билан завқу сафога берилади. Солих ва мутафаккир киши эса, дунё ҳаётини ғанимат билади, маънавий мартабаларга эришишнинг ғайрат ва ҳаяжони билан яшайди. Ғофил киши қайғуда, яъни илоҳий тақдирга қарши низо ва исён ҳолатида бўлади. «Нимага?» ва «Нима учун?» деган саволларнинг боши берк кўчаларида сарсон кезади. Солих ва мутафаккир киши эса, ҳикматига қарашга ва ҳақиқатни теран англашга интилиб, ҳақиқий ҳаловатга эришишга ҳаракат қиласи ҳамда ризо ҳолида бўлади. Баъзи кишиларнинг гўё ўзида бошқача тасаввуфий теранликка етгандек ўзини тутиши, янада тўғрироғи, қалб ва ҳол жиҳатидан ўзи етолмаган мақомларнинг асос ва асроридан вокифдек ўзини тутиб, **Мавлоно, Юнус** ва уларга ўхшаганларнинг даражасига чиқмай туриб: «Мен на жаннат истайман, на-да дўзахдан қўрқаман. Мен Ҳақ ошиғиман, факат Уни севаман!..» қабилидаги баланд пардали сўзларни айтиб, ўзини қалбаки дарвешдек қўрсатишга уриниши асло мақбул иш эмас.

Аллох фоний бўлган, қалбида мосувога тегишли бўлган барча йўлларни бекитади. Фақатгина Аллоҳга борадиган йўлларни очиб қўяди. Бу йўлда муҳаббат ва севги камолига етади. **Абдуқодир Жийлоний** куддуса сирруҳнинг таъбири билан айтганда, бу ҳолатга келган ошиқ бандага Ҳақ таоло шундай севикли бўладики, Аршдан ёрнинг остигача бутун мавжудотларнинг севгисини унинг қалбидан чиқариб юборади. Шундай чиқариб юборадики, ошиқ банда энди на дунёни ва на охиратни ўйлади. Ўзида шундай кўркув туядики, факат Роббига унсият (яқин) бўлишни хоҳлади.

Худди **Лайло** билан **Мажнуннинг** ҳолати каби бўлади:

Бир вақтлар Лайлонинг ҳажрида мажнун (телба) бўлган Қайс одамлардан айрилиб, ёлғиз яшай бошлайди. Сўлим водийларни ташлаб, чўлларда ёввойи ҳайвонлар орасига қўшилади. Одамларнинг мақтовиу айловини бир четга сурар, уларни эшиитмасликка уринарди. Кишиларнинг сўзлашию сукутини пайқамайдиган ҳолатга тушади. Бир куни Мажнундан сўрадилар:

- Сен кимсан?
- Лайло! – дея жавоб берди. Яна сўралди:
- Қаердан келдинг?
- Лайлодан!
- Қаерга кетяпсан? – сўради яна сўровчи.
- Лайлого!..

Мажнунинг кўзи ва кўнгли Лайлонинг ишқи зўрлигидан бутун оламга кўр бўлади. Қулоқлари ҳам Лайлодан бошқа сўзни эшиитмайдиган бўлади (Абдуқодир Жийлоний, Фатхул Раббоний, 284).

Мүмин Аллоҳ жалла жалалухуни муҳаббат билан таниғани ва унда фоний бўлганида қалби бутун мавжудотлардан халос бўлади. Фақат Роббиси билан лиммо-лим бўлади. Дунёвий ва башарий истакларнинг умри тугайди. Ошиқ кўнгил ёлғизликда ва одамлар орасида фақат Роббисига унсият ҳолатида бўлади.

«Бас, сен ва сен билан тавба қилганлар мустақийм туринглар...» («Худ» сураси, 112-оят) амри жалили ичра, яъни сиротул мустақийм саодатини топади. Аллоҳ таоло бундай бандаларни теран ҳақиқатлардан воқиф қиласди. Ҳақ субҳонаху ва таоло Жаноби Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васалламни башариятга «ўрнак шахсият» қилиб армуғон қилган. Башарий босқичларнинг ҳар нуктасида Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васаллам мўминларга ўрнақдирлар.

Ривоят қилинишича, **Жаноби Пайғамбар** соллаллоҳу алайҳи васаллам набиралари **Ҳасан** ва **Ҳусайнга** нисбатан керагидан ортиқроқ севги туйдилар. Шунда **Жаброил** алайҳиссалом келдилар ва Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламдан сўрадилар:

– Уларни бехад севасизми?

Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам:

– **Ха, севаман!** – дея марҳамат қилдилар.

Шунда Жаброил алайҳиссалом шу хабарни баён қилдилар:

– Улардан бири захарланади, иккинчиси шаҳид қилинади! Шу ҳодисадан кейин Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам кўнгилларида ўз нурлари набираларига бўлган муҳаббат мувознатини teng қилдилар. Бундан келиб чиқадики, муҳаббатни Аллоҳдан бошқа маҳлуққа муносиб бўлганидан ортиқ даража-

да бериш мақбул иш эмас. Пайғамбар алайхиссалату вассалам оламларнинг борлиги сабаби бўлиб туриб ҳам Ҳақ субҳонаҳу ва таолонинг юқоридаги ривоятда воқеъ бўлган кўрсатма ва огоҳлантиришига ноил бўлгандар. Шундай экан, муҳаббатда мувозанатни йўқотишни маънан накадар таҳликали эканини шу мисолдан англаш ва хуш кўрганимиз ҳар қандай нарса билан руҳий муносабатимизни мувозанатга келтириб, уни қайсиdir маънода илоҳлаштирумасдан асраб-авайлашга ҳаракат қилишимиз керак. Зоро, биз пайғамбарлар каби маҳфуз (муҳофазада) эмасмиз.

Муҳаббатда ҳад-худуд билмаслик факат Аллоҳ таолога қаратилгандагина жоиздир. Аллоҳга бўлган қўрқув ва умид ҳислари, бир оҳанг билан давом этса, қалблар иймон самоларининг булутлари бўлади. Зоро, севган доимо севганини ранжириб кўйиш қўрқуви билан яшайди. Куръони каримда:

يَأَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنْ تَنْصُرُوا اللَّهُ يَصْرُكُمْ وَيَسْتَبِّثُ أَقْدَامَكُمْ

«Эй иймон келтирганлар, агар Аллоҳга ёрдам берсангиз, сизга ҳам ёрдам берур ва қадамларингизни собит қилиур» («Мухаммад» сураси, 7-оят) дея марҳамат қилинади. Шунинг учун бундай фурсатда иймонимизни бутун гўзал кўринишлари билан амал дафтаримизни солиҳ амаллар кўргазмасига айлантириш учун гайрат қилишимиз керак. Биз мўминлар Аллоҳнинг лутфи сифатида фаришталарга сажда қилиш буюрилган Одам алайхиссаломнинг набиралари, Мухаммад Мустафо соллаллоҳу алайҳи вассаламнинг ладуний ҳақиқат дарсхонасининг талabalари эканимизни унутмаслигимиз даркор. Шунингдек, биз – мўмин-мусулмонлар Куръон билан ҳаёт топган сиротул мустақимнинг йўловчиларимиз.

Шу боис күнглимиң Қуръон ҳақиқатлари ва Пайғамбар соллаллоху алайҳи васалламнинг суннатларига иштиёқ ва мұхаббат билан лиммо-лим түлиши керак. Зоро, Қуръони карим ва Жаноби Пайғамбар соллаллоху алайҳи васаллам бизни чексиз саодат ва ҳидоят йўлига даъват қилмоқдалар. Роббимиз ўзига фақат қалби солим билан восил бўла олиш мумкинлигини марҳамат қиласи. Шундан келиб чиқадики, уларнинг даъватига қарши ҳиссиз ва тафаккурсиз қолиш фақат қулфланган қалбнинг ғафлати ва йўқотишидир. Ояти каримада шундай марҳамат қилинади:

أَفَلَا يَتَبَرَّوْنَ الْقُرْآنَ أَمْ عَلَىٰ قُلُوبِ أَفْعَالِهِمْ

«Қуръонни тадаббур ила ўйлаб кўрмайдиларми? Ёки қалбларда қулфлар борми?» («Мұхаммад» сураси, 24-оят)

Қуръони карим уни улуғ ва тенгсиз калом сифатида тафаккур қилишга чорлайди:

أَفَلَا يَتَبَرَّوْنَ الْقُرْآنَ وَلَوْ كَانَ مِنْ عِنْدِ غَيْرِ اللَّهِ
لَوْ جَدُوا فِيهِ اخْتِلَافًا كَثِيرًا

«Қуръонни тадаббур этиб кўрмайдиларми?! Агар у Аллохдан бошқанинг хузуридан бўлганида, ундан қўп ихтилофлар топар эдилар» («Нисо» сураси, 82-оят).

Ўн тўрт асрдан бери ўзлигини йўқотмаган Қуръони каримда илм-фанга қарши бўлган бирор бир оятни кўрсатишнинг иложи йўқ. Аксинча, ҳар бир асрдаги кашфиёт ва ижодлар Қуръон кучини орттириб келмоқда. Қуръон 1400 йил олдин ҳам бир баъдавийга излаган нарсасини топишида ёрдам бериб, руҳини қаноатлантирас, хаётини энг тўзалиш тарзда тар-

тибга солар эди. Бугун ҳам энг юкори даражадаги илм арбобининг ақлини шошириб қўядиган маълумотларни фош қилиш билан ҳаммани ҳайрат ва даҳшатта солиб, ўзига ром қилмоқда. Чунки Куръони карим қиёматга қадар давом этадиган бутун илм-фан тараққиётига бошчилик қиласидиган энг мукаммал маълумотлар билан тўла. Ҳатто Куръондаги мўъжизавий маълумотларга, илмий қашфиётларга жуда яқинлашиши оятларда келтирилган мўъжиза сифатида Ҳақ субҳонаху ва таолонинг ваъдасидир. Куръондаги бу мўъжизавий ҳолатлар улуғ ҳақиқатларнинг илохий ваъда доирасида вақти келганда рўй беради. Аллоҳ таоло марҳамат қиласиди:

«Биз уларга ҳам уфқлардаги, ҳам ўз нафсларидағи оят (белги)ларимизни кўрсатамиз. Токи, уларга унинг ҳақлиги равшан бўлсин. Сенинг Роббинг ҳар бир нарсага шоҳид эканлиги кифоя қилмасмиди?!» («Фуссилат» сураси, 53-оят).

Бу илохий баёнга мисоллар жуда кўп. Жумладан, қўйидағи ояти карималар ва илмий ҳақиқатлар:

«Эй одамлар! Агар қайта тирилиш ҳақида шубҳа қиласидиган бўлсангиз, бас, Биз сизга баён қилишимиз учун сизларни тупроқдан, сўнгра нутфадан, сўнгра алақадан, сўнгра битган-битмаган бир чайнам гўштдан яратдик. Ва бачадонларда хоҳлаган нарсамизни маълум муддатгача қарор топтиармиз. Кейин сизларни бувак ҳолингизда чиқарармиз. Сўнгра, вояга етишингиз учун (тарбия қилармиз). Сиздан вафот қилиб кетадиганлар ҳам, билганидан кейин ҳеч нарсани билмай қоладиган даражада ичор умрга етадиганлар ҳам бор. Ва ерни қақраган ҳолда кўрарсан. Қачонки Биз унга сув туширсак, у сесканадир ва кўпчийдир. Ҳамда ҳар хил гўзал жуфтларни ўстирадир» («Ҳаж» сураси, 5-оят).

«Қасамки, батахқик, инсонни лой сулоласидан яратдик. Сүнгра уни мустаҳкам қароргоҳда нутфа қилдик. Сүнгра нутфадан алақа яратдик, алақадан чайналган гүшт яратдик, чайналган парча гүштдан сүяк яратдик, бас, суякка гүшт қопладик, сүнгра уни бошқа бир жонзот этиб пайдо қилдик. Бас, яраттувчиларнинг энг яхшиси Аллоҳ баракотли ва буюқдир» («Мўъминун» сураси, 12–14-оятлар).

Канадалик профессор, доктор **Кейт Л. Море** эмбриология соҳасида ёзган асарида инсоннинг раҳм (бачадон)даги ҳолатларини изоҳлай туриб, бу маълумотларни ояти карималар билан киёслаб, Қуръони каримдан маълумотлар олганини, ҳатто Қуръон берган мисол ва таърифлар билан тиб илмининг олди мутахассисларидан бўлганини эътироф этган. Кейт Қуръондаги нутфа, алақа ва мудға таъбирлари, яъни бу уч босқич хусусиятларининг ҳаммаси илмий ҳақиқатларга уйғунлиги билан тиб оламида катта чироқ тутаётганини ифодалайди. Нутфа сифатида келтирилган босқич илмий изланишларнинг бутун моҳиятини қамраб олади. Алака босқичи осиглик ва лахта қон ҳолатидадир. Ҳомиланинг бутун ҳаётий хусусиятлари шу лахта қонда тўпланган. Мудға эса чайналган гүшт дегани. Шаклига қаралгандা, худди чайналган гүшт парчаси ўхшаганига гувоҳ бўлинади. Устида гўёки тиш изи каби излар бор. Бу изланишлар натижасида Кейт Қуръон ва Пайғамбар алайхиссаломга буюқ ҳайрат туяди ва Қуръоннинг 1400 йил аввалиги мўъжизасини улкан ҳайрат ва ихлос билан тасдиқлаб, ислом билан шарафланади. Шу ва шунга ўхшаш тасдиқлар ҳақида Қуръони карим огоҳлантиради:

«Илм берилгандар сенга Роббингдан нозил қилинган нарсани айни ҳақ деб ва азиз ва мақталган Зотнинг йўлига ҳидоят қиласадир, деб билурлар» («Саъба» сураси, 6-оят). Бармоқ изларини тадқиқ қилган илм соҳаси бармоқ учлари бир

умр ҳеч ўзгармасдан шундай қолишини, ҳеч қайси кишининг бармоқ учи бошқасиникига ўхшамаслитини далолат қиласди. Шунинг учун ҳам хавфсизлик ва ҳуқуқий маслаларда шахсни аниқлашнинг энг ишончли усули бармоқ изи саналади. Бу ҳақиқат XIX аср охирларида кашф этилган бўлиб, шундан фойдаланиб келинмоқда. Ҳолбуки, Қуръони карим:

«(Кофири) инсон Бизни унинг суюкларини жамлаб олмас, деб ўйларми? Албатта, Биз унинг бармоқ учларини ҳам асл ҳолига келтиришга кодирмиз» («Қийаама» сураси, 3–4-оятлар), дея марҳамат қилиш билан бармоқ учлари хусусиятларига аввалдан диққат қараттандир. Яъни Қуръон олдинда, илм унинг ортидан боряпти. Ояти каримада шундай марҳамат қилинади:

«Агар инсу жинслар тўпланиб, ушбу Қуръонга ўхшаш нарса келтирмоқчи бўлсалар, бунда баъзилари баъзиларига ёрдамчи бўлсалар ҳам, унга ўхшашини келтира олмаслар», деб айт» («Исрө» сураси, 88-оят).

Зоро, Қуръон ожиз инсоннинг илми эмас, бу дунёдаги бутун илмларнинг қоидаларини ваъз қилиб одамларга лутф этган Робнинг илмидир. Айни пайтда илмий кашфларга восита бўлган идрокларни яратган шу каломнинг эгаси Ҳақ таолодир. Барча набийлар ва валийлар илмларини Қуръон ҳақиқатидан олдилар. Шунингдек, аввалги китобларнинг мазмун-моҳияти ҳам Қуръони карим истиқоматидир. Инсон оламнинг кичик модели бўлганидек, Қуръон ҳам худди шу шаклда бутун оламларни қамраб олган илоҳий Китобдир. Шу сабабдан у ўзида жамлаган илмлар замон ва макондан холи давомийликдадир. Яъни бутун замонларни қамраб олган. Шу идрок билан Ҳақ дўстлари унинг ҳар сўзидан, ҳатто ҳар бир ҳарфидан ўзига хос тажаллиларга муяссар бўлганлар. Шунингдек, Ҳақ дўстлари

барча илмларни ва ёзиб қолдирган асарларини Қуръон нуридан бир зарра акс эканини таъкидлаганлар.

Ҳижратдан бир ярим йил аввал ва Ражаб ойининг 27-кунида воқеъ бўлган «Исро» ҳодисаси, яъни Пайғамбар алайҳисса-ломнинг Маккадаги Масжидул ҳаромдан Қуддусдаги Масжи-дул Ақсога сафарлари ва «Меъроҷ», яъни чексиз самоларга юксалишлари — замон ва макондан холи илоҳий ҳолат эди. Ояти каримада бу қудсий сафар шундай ифодаланмоқда:

«Ўз бандасини кечаси Масжидул Ҳаромдан атрофини баракали қилганимиз Масжидул Ақсога мўъжизаларимизни кўрсатиш учун сайд қилдирган Зот пок бўлди. Албатта, У эшитгувчи ва кўргувчи Зотдир» («Исро» сураси, 1-оят).

Яна бошқа бир ояти каримда бу илоҳий сафарнинг хикматлари шундай ифодаланмоқда:

«Ўшанда, у(дараҳт)ни ўрайдиган нарса ўраб турибди. Нигоҳ бурилмади ҳам, ҳаддидан ошмади ҳам. Дарҳақиқат, ўз Роббисининг улкан белгиларидан кўрди» («Нажм» сураси, 16–18-оятлар).

Меъроҷ воқеаси бутун ҳашамату ҳайбати билан туннинг бир пайтида содир бўлган бу илоҳий қўриниш, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам Ҳақ таолонинг чексиз құдратининг азаматини мушоҳада қилишлари учун **«Ҳабиб билан Маҳбуб»** мулоқоти саналади. Бу илоҳий даъват ва қабулнинг теран хикматлари, ўзига хос назокати ва гўззаликлари, ақл чегараси ва башар мантифи ҳаддига сифдиришдан ҳолидир. Шу жиҳатдан бу муҳташам сафарнинг теран ҳикмати, бизга аён қилинган чекланган маълумотлардан ташқари, **Ҳабиб ва Маҳбуб** орасида сир бўлиб қолган.

Бу муборак тунда шаҳодат бармоқларидек осмонга юксалған миноралардан порлайдиган чироқлар ўша кечанинг құдсий хотираларидан бугунимизга етиб келган нурли насиба ва илохий армугонлардир.

Меъроj кечасининг уммат учун энг улуғ хотираси эса, шубҳасиз — намоз. Намоз — диннинг устуни, кўзларимизнинг нури, қалбларимизнинг сурури, Ҳолиқ билан мулоқот, алҳосил, мўмин кўнгилларнинг меъроjидир. Аллоҳга банда ва Расулига уммат бўлиш даражасида ҳар биримиз шахсий меъроjларни кўришимиз керак. Бандалик ҳаётининг меъроjи билхосса намоз билан рўёбга чиқишига доир очиқ ишоратлар бор. Шунинг учун намозларимизнинг руҳий ҳолати ҳам меъроjларимиз ўлчовидадир. Бу меъроjларга, яъни улуғ дийдор йўловчилигига бир кунда беш маҳал даъват этилмоқдамиз.

Ҳақ субҳонаҳу ва таоло бу муборак кечани бутун уммат учун саодат манбаи айласин. Аллоҳим! Бизларга раҳматингни ёғдирадиган истиқомат насиб эт!

Бизни нафсоний дунё денгизида ғарқ бўлишдан муҳофаза айла. Эй қарами кенг Роббимиз! Бизга ҳақиқатларни англайдиган идрок ва мулоҳаза ато этгин! Қалбларимизни муҳаббатинг билан тўлдир! Аллоҳим! Бизни Қуръон илми билан зийнатлантир! Унинг чексиз тафаккур иқлимидан ва Пайгамбар соллаллоҳу алайҳи васалламнинг муҳаббат гулшанида кўнгилларимизни яшнатгин! Токи Сенинг қутлув хузурингта солим қалб билан борайлик!

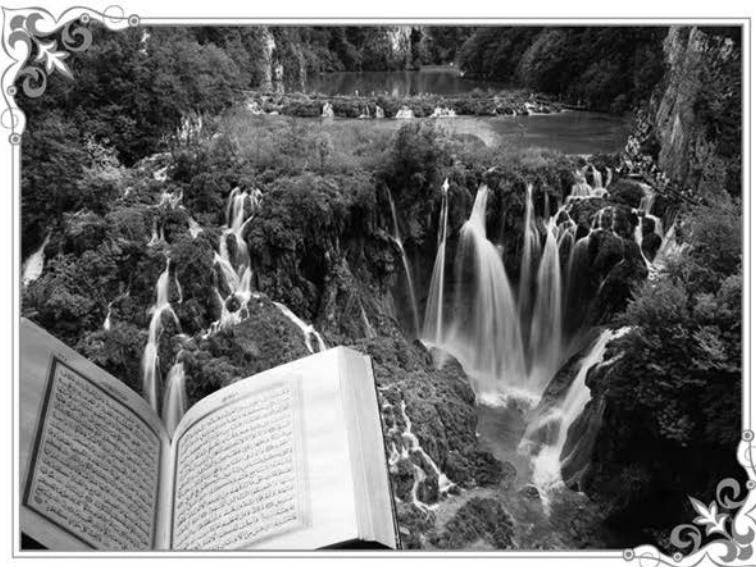
Омин!

Куръон ва тафаккур

-3-

*Заррадек чинор ургуни сермаҳсул тупроқ воситасида улкан дараҳтга айлантирган муazzам ҳашамат каби, биздаги тафаккур ва ҳиссиётнинг Куръон билан озукаланиб, қувватга тўлиши самараси ўлароқ руҳий хушёрлик ва ҳақиқатларни илгай олии гоят муҳташамдир.
Шу жиҳатдан Куръоннинг битмас-туганмас файзи ва улуг кўрсатмалари бўлмаса эди, тафаккур ва туйгуларимиз сермаҳсулликдан маҳрум қуруқ уруг каби бўлиб қоларди.*

Қуръон ва тафаккур -3-

Инсонни бандалик билан кифоялаган Ҳақ субҳонаху ва таоло осмонда ва ерда нима бўлса ҳаммасини унинг ихтиёрига берган ҳамда бу бандаликни теран ҳислар билан адо этиши учун инсоний тафаккурдек руҳий ҳассосиятлар билан зийнатлаган. Шунингдек, инсонни иймонда камолга етқазиб, олий дийдорга ноил бўлиши учун унга «Усвои ҳасана», яъни «энг яхши ўrnак ва раҳбар шахсият» суратида пайғамбарлар юбориши билан лутф айлаган. Пайғамбарлар воситасида келган илохий мадад охирзамон Набийси ва У киши воситаларида бутун башариятга лутф этилган Қуръон билан юксалган.

Шу сабаблардан ҳам устимизда бунча илохий неъматларга кўшимча равишда уммати Мухаммад бўлишимиз ва Қуръондан насибаланганимиз учун Ҳақ субҳонаху ва таолога ҳар қанча ҳамд айтсак ва шукр саждасидан бош кўтармасак, шунча оздири. Зеро, заррадеккина чинор уруғи серҳосил ерда ҳайҳотдай дарахт бўлиб, муazzзам ҳашаматга соҳиб бўлганидек, биздаги тафаккур ва ҳиссиёт ҳам Қуръон билан озуқаланиб, янада қувватли бўлиши учун маънавий ҳислар ва ҳақиқатлар мухим аҳамиятлидир. Шу жиҳатдан Қуръоннинг битмас-туганмас файзи ва улуг кўрсатмалари бўлмаса эди, тафаккур ҳисларимиз сермаҳсул тупроқдан маҳрум, куруқ уруғ бўлиб қоларди. Шундай экан, биз бандалар учун Қуръон соясида воқеъ бўлган илохий икромнинг улуғлиги ва чексиз азаматини идрок этишдан кўра буюк неъмат бўлмайди. Бу ҳақиқат коинот асри бўлган йигирма биринчи асрда илохий таблиғдан маҳрум ибтидойи қавмларнинг тафаккур ва тасаввурда кўрсатаётган савијисизликлари янада яққол сезилмоқда. Ҳали-ҳамон бузук динларга

мансуб миллионларча кишининг, ҳатто тошдан ясад олган будда ҳайкалларига сифинган буддистлар, ожиз ҳайвон бўлган сигирни муқаддас деб қабул қилган хиндалар ва уларга ўхшаган ожиз мавжудотларни илоҳга айлантириб олган миллиардларча инсоннинг борлиги Муҳамаддий неъматнинг азаматини англаб етмоғимиз учун жуда ҳам ибратли манзараплардир. Лекин бундан ҳам қайғулиси, иймон неъматига сазовор бўла туриб, нафсоний ва дунёвий сабаблар билан Ҳақ ва ҳақиқатнинг жарангдор садоси олдидағи даҳшатли кар ва сўқирлиқдалар. Ҳар даврда бўлган бундай кимсалар учун Куръони карим:

«Улар кар, соқов, қўрдирлар...» («Бақара» сураси, 18-оят) дея марҳамат қилмоқда. Шу жиҳатдан, Ҳақ субҳонаҳу ва таоло оятлари каршисида мўминларнинг хушёр, фаросатли ва ўта ҳиссиётли бўлишларини истайди. Ояти каримада шундай марҳамат қилинади:

وَالَّذِينَ إِذَا ذُكِرُوا بِأَيَّاتٍ رَبِّهِمْ لَمْ يَخْرُوا عَلَيْهَا صُمًّا وَعُمْيَانًا

«Уларга Роббилиарининг оятлари эслатилганда, у(оят) ларга гунг ва кўрлардек ташланмаслар» («Фуркон» сураси, 73-оят). Бундай пайтда мўмин учун икки аҳамиятли вазифа бор. Улардан бири — қояларнинг ёриқларидан кўкариб чиқишига муваффақ бўлган чечаклардек устимиздан ёғилаётган неъматлар қийматини эътироф этиб, шукур ҳисси билан яшаш. Иккинчиси эса, бу илоҳий лутф ва икромларни табиий суратда пайдо қиласидиган Ҳақ ва ҳақиқатдан маҳрумларга ачиниш ҳисси билан у ҳақиқатларнинг таблиғида ғайратли бўлиш.

Ояти карималарда марҳамат қилинади:

«Аллоҳга даъват қилган, солиҳ амалларни қилган ва «Албатта, мен мусулмонларданман!» деган кишидан ҳам гўзал сўзли ким бор?!» («Фуссилат» сураси, 33-оят).

Исломни етказиш ғайрати кутилганидек самарали бўлиши учун Қуръоннинг чексиз мазмун-моҳияти устида ҳар доимгидан ҳам кўпроқ кўнгил ва тафаккурни ишлатиш ҳамда Қуръон билан истиқоматда бўлиб, Қуръон хулқи билан хулқланиш керак. Демак, Қуръони каримнинг чексиз руҳонияти ва моҳияти узра табиат олимларининг моддий оламни тадқик қилишдаги сабот ва ғайратидан ҳам устунроқ ғайрат ва руҳий матонатга эга бўлишимиз лозим. Барча моддиятга оид фикрлар башариятни камситиш ва инқирозга бошлашдан ўзга бирор натижага эриша олмагани аниқ. Бу даҳшатли оқибатнинг сабаби — инсон ҳақиқатини фақат ақл мезонида ўлчамоқдир. Қуръони карим эса ваҳийда қиймат топган ақлга ишора қилиб, ўн олти марта «يَا أَولى الْأَلْبَاب»¹, яъни «Эй ақл эгалари!» дей мурожаат қилиш билан бирга, «Тафаккур қилмайсизларми? Ўйламайсизларми? Идрок этмайсизларми?» тарзидаги огоҳлантиришларни ҳам бир неча марта такрорлади.

Барча илмларнинг боши бўлган Қуръон башарий тафаккур ва мулоҳаза майлини қондириш борасида қиёматгача ҳар куни янги кашфиётлар билан нақадар буюк манба ва файзли қайнар булоқ эканини исботлаб келмоқда. Биз мусулмонлар Қуръоннинг мукаммаллигини инсониятга изоҳлаш ва уларни огоҳлантириш борасида эътиборсизлик қилиш ҳамда намуна бўлол-масликнинг жавобгарлигини ҳис этишимиз ва шу қўркув билан яшашимиз керак. Боз устига асрлардан бери рўёбга чикаётган барча илмий кашфиётлар билан миллион марталаб Қуръон тасдиқланар экан, бу ҳақиқатнинг иймон талааб қилган ҳақиқатини асримизнинг ҳар хил восита ва имконларига қарамай, муносиб равишда билдири масак, дунёнинг ҳар тўрт тарафида ғафлатда яшаётган одамлар бизга илохий даргоҳда даъво қила-дилар. Бу эса биздан янада масъулиятироқ бўлишимизни талааб қиласиди. Зоро, диннинг кўпгина метафизик ҳақиқатлари-

нинг изоҳи ва исботи, замонамизнинг жуда кўп илмий қашфиётни ўтган асрларга қараганда улкан қулайликлар яратмоқда.

Борлиқдаги баъзи далиллар фақат илмий салоҳият ўрни келгандагина англаб етадиган ҳолатда Қуръони каримда келмоқда. Яъни Қуръон қиёматга қадар ҳар бир асрнинг илмий салоҳияти ва одамларнинг идрокига кўра ҳақиқатларни аён қилмоқда. Шубҳасиз, бу ҳам илоҳий марҳаматдандир. Чунки инсон яратилишидаги ўзига хос хусусиятлар, буюк тиббий тажрибалар, осмон ҳаритасидаги ва ер юзидағи зеҳнни ҳайратга солган дастур ва қоидалар каби яна қанча ҳақиқатлар илм тарафидан қашф этилмасдан аввал Қуръонда очик-ойдин ва батафсил ифодаланганида, кишилар ўша пайтдаги ақли ва савияси билан буларни қабул қилиб тасдиқлаши, натижада иймон келтиришлари мумкин эмас эди.

Шу жиҳатдан ҳам Қуръони карим қазиган сари хазина чиқиб келаётган қадимги тупроққа менгзалади. Фақат унинг чексиз мазмун-моҳияти узра тафаккур қилиб, кўнгил кўзи билан ўқий олсак кифоя. Коинот китоби билан теран мушоҳада қилиш ва оламнинг ҳикмату сирларини англаш фақат кўнгил аҳлининг тафаккури соясида бўлади. Роббимиз куйидаги ояти карималарда инсониятни шундай тафаккур қилишга даъват этмоқда:

«Ахир ер юзида айланиб юрмайдиларми, токи қалблар ила ақл юритсалар, қулоқлари ила эшитсалар. Зоро, қўзлар кўр бўлмас, сийналардаги қалблар кўр бўлур» («Ҳаж» сураси, 46-оят).

«Ва ер юзида қўшни бўлаклар бор. Шунингдек, узумлар, боғлар, экинзорлар, шохлаган ва шохламаган хурмолар бўлиб, бир хил сув ила сугориладилар ва уларнинг баъзиларининг мевасини баъзилариникидан афзал қилур-

миз. Бунда, албатта, ақл ишлатувчи қавмлар учун оят-белгилар бордир» («Роъд» сураси, 4-оят).

Ҳақиқий мўмин бўлиш кўнгилни ишга солиш ҳамда қалбининг тафаккур ва севиши қобилиятини уйғотишдан бошланади.

Одам мия ва юрак ўз функцияларини бажарсагина одам бўлади. Фақат мияни қувватлаб, кўнгил оламига эътибор бермаслик билан одам яхши бир дунёвий киши бўлиши мумкин. Лекин назокатли, ҳушёр мўмин бўлиш учун қалб хамир каби юмшамоғи, назокат касб этмоғи ва ҳассосликка бурканмоғи лозим. Маънавий маромга етган мўмин учун ҳар бир нарса **«лисони ҳол»** билан гаплашади. Одамнинг ўзидан бошлаб, юз-кўзи, уст-боши витрина каби. Бутун мавжудотларнинг **«Лисони ҳол»** дейиладиган тили борки, ҳамма нарса у орқали сўзлай олади.

Туғма кўзи ожиз бўлган кишининг кўзлари бирданига очилса, нақадар даҳшатга тушади. Денгизлар, дову дарахт, паррандаю дарранда, гулу гиёҳларни кўриб ҳайратга тушади. Чунки ҳеч қачон кўрмаган нарсалари билан юзлашади. «Роббим нақадар чиройли яратган!» дея ҳайрону лол бўлади. Бу ҳар куни мингларча бундай гўзалликлар билан юзлашаётган одамзод аксарият ҳолларда уларга эътибор бермай, теран тафаккур ва назокатли мушоҳада иқлимига йўл тополмай, баракотли найсон ёмғирлари устидан шунчаки оқиб кетса-да, ундан ҳеч қандай насиблана олмаган қаттиқ қоялар каби у ердан ғафлат билан келиб-кетади.

Куръон ояллари бизни фавқулодда гўзал хушёrlикка даъват қиласди:

«Кечаю қундузниң алмашиб туришида, Аллоҳ осмондан ризқ нозил қилиб, унинг ила ерини ўлимидан кейин

тирилтиришида ва шамолларнинг йўналишида ақл юритадиган қавм учун оят(белги)лар бор» («Жосия» сураси, 5-оят).

«Улар учун кечаси ҳам оят (белги)дир. Биз уни қундуздан шилиб олурмиз. Бас, улар бирдан зулматда қолгувчилардир. Қуёш ўз истиқори учун жараён этар. Бу азизу ўта билгувчи Зотнинг тақдир қилганидир. Ойнинг эса, токи эски (хурмо) шингили (холига) қайтгунга қадар манзилларини бичиб қўйганмиз. На қўёшнинг ойга етиб олмоги дуруст бўлар ва на кеча қундуздан ўзиб кетар. Ҳар бири фалакда сузиб юрар» («Йаасийн» сураси, 37–40-оятлар).

«Ушбу мисолларни Биз одамлар учун келтиурмиз. Лекин уларга олимлардан ўзгаларнинг ақллари етмас» («Анкабут» сураси, 43-оят).

Одам умри давомида тафаккур ва теран ҳиссиётлар билан қанчалар юксалиб қадр-қиймат қозонса, илоҳий муҳаббат иқлимидан шу қадар насибаланади. Ва ўлимдан кейинги саодати шу даражада ортади. Тарих давомида пайғамбарлар, валиюллоҳ ва мутафаккир солиҳлар борлиқни англаш қадриятининг жонли мисолларидир. Инсон фитрати ва виждонида маърифатулюҳ, яъни Роббисини қалбан таниш, Аллоҳга кучли эътиқод билан боғланишга муҳтоҷлик яширинган. Бошига ташвиш келган ғоғиллар, ҳаётнинг турли бўхронларини бошдан кечирган мункирларнинг чорасиз қолганларида даҳшатли ёлғизликдан қочишига уриниб, мутлақо табиий равишда Аллоҳга қайтишлари, илоҳий қудратдан ёрдам тиланишга эҳтиёж сезишлари одамзоднинг яратилиш гоясига мувофиқдир. Лекин бу истеъдодни тўмтоқ қилганлар, бу оламда илоҳий қудрат жолаларидан ва санъат мўъжизаларидан узокда ва бегона қолганлар, бу ибрат оламида ғоғилу сўқир яшаётганлар дунёда

ўйнаган жоҳилона ўйинларини охиратда ҳам давом эттиради-
лар. Ояти карималарда марҳамат қилинади:

**«...Зеро, күзлар күр бўлмас, сийналардаги қалблар кўр
бўлур»** («Хаж» сураси, 46-оят)

**«Ким бу дунёда кўр-гумроҳ бўлса, у охиратда янада
кўр-гумроҳ ва янада йўлдан адашганроқ бўладир»** («Исрө»
сураси 72-оят). Куръони каримнинг қалби илохий муҳаббат
 билан тўла солиҳ ва солиҳа муаллимлардан ўрганиш керак,
 бундай файзли қалблардан инъико олиш билан эшигнларни
 ҳассос ҳислар ва тафаккурга бошласин.

Чунончи, «Куръон тиловати учун қандай овоз ва қироат-
лар яхшироқдир?» дея сўраганларга Расулуллоҳ соллаллоҳу
 алайҳи васаллам: «*Қуръон ўқиётганини эшигнингда Аллоҳ-
 дан қўрққанини ҳис қиласанг, ана шу кишининг овози ва қироати
 яхшироқдир!*» (Доромий, Фадоилул-Куръон, 34) дея жавоб берган-
 лар.

Акс холда томоқдан юракка тушмаган қироат кишини
 Куръон тафаккури ва теран мушоҳадага бошламаслиги аёндир.
 Бу борада куйидаги набавий огоҳлантиришига қулоқ бериши-
 миз керак бўлади:

Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам шундай марҳа-
 мат қиладилар: «*Орангизда шундай жамоатлар чиқадики,
 намозингизни уларнинг намози, рўзаларингизни уларнинг рўза-
 си ва бошқа амалларингизни уларнинг амаллари ёнида кам
 кўрасиз. Улар Куръон ўқийдилар, лекин ўқиганлари томоқлари-
 дан пастга ўтмайди. Улар ўқ камондан чиққанидек диндан
 чиқадилар...*» (Бухорий, Фадоилул-Куръон, 36)

Мана шу фалокатга йўлиқмаслик учун ҳам Куръон билан
 машғул бўлишга янада ҳассос ёндашиш, оятларнинг тафаккур

дунёсига кириш, уларнинг маъноларини кўнглимиизда ҳазм қилдириб, Қуръон хулқига бурканишга ғайрат қилишимиз керак. Зеро Қуръони карим ҳар васила билан мўминни мудом мулоҳаза қилиш ва таъсирланиш сафарбарлигига даъват этади. Чунончи, ояти каримада:

**«...Ва сенга одамларга нозил қилинган нарсани ўзла-
рига баён қилиб беришинг учун Зикрни нозил қилдик.
Шоядки, тафаккур қиссалар»** («Наҳл» сураси, 44-оят) дея
марҳамат қилинади.

Дарҳақиқат, Аллоҳ таоло Қуръони каримда биз бандала-
рини хам Улуг зотининг далилларини хамда ато этган неъмат-
ларидағи теран ҳикматларни тафаккур қилишга даъват қилади.
Булар билан бирга, одамзод ҳар хил лисон (тил) ва рангларда
бўлишига диққатимизни жалб қилади. Ояти карималарда шун-
дай марҳамат қилинади:

**«Ва Унинг оят-белгиларидан осмонлару ернинг ярати-
лиши ва тилларингиз ва рангларингизнинг турлича бўли-
шидир. Албатта, бунда олимлар учун оят-белгилар бор-
дир»** («Рум» сураси, 22-оят).

Ҳақиқатдан ҳам, одамзоднинг тилларидан бирортаси ўша
тилда гаплашадиган миллат томонидан маълум бир кишилар
танланиб, рўёбга чиқарилмаган. Грамматикаси, сўзлар кўрини-
ши биргаликдаги хизматларнинг самараси эмас! Қайсиdir
тилда ибора эга, кесим ва иккинчи даражали бўлаклар кет-
ма-кетлигига тузилса, яна бир тилда эга билан бошланиб,
кесим билан тугайди. Бу онгли танлов эмас, бевосита Ҳақ
таолонинг бахшида этганидир. Бу илоҳий эҳсон қаршисида
одамзоднинг ранглари ҳар хил экани ва ҳар турли ирқлар холи-
да яратилиши ҳам ўзига хос ҳикматлар манзумасидир. Ранг
— жўғрофиядан келиб чиқсаннатижага бўлса, ирқлар — хилқат

тажаллийсидир. Бу холат эса одамларнинг бир-бири билан янада осонроқ танишиб, келишишларини таъминлайди. Бири устун, бошқаси паст ирқ бўлмайди. Ҳар бир ирқдан покиза кишилар ва ёмон кишилар чиқади. Мухими — тақво устунлиги. Бу ҳақиқатни Аллоҳ таоло шундай баён қиласди:

«Эй одамлар! Биз сизларни бир эркак ва аёлдан яратдик ва сизларни ўзаро танишишингиз учун халқлар ва қабилалар қилиб қўйдик. Албатта, Аллоҳнинг ҳузурида энг ҳурматлигингиз энг тақвадорингиздир. Албатта, Аллоҳ билувчи ва хабардор зотдир» («Ҳужурот» сураси, 13-оят). Шунингдек, Ҳақ субҳонаху ва таоло ёлғизликни фақат ўзига хос қилган, бутун борлиқни жуфт сифатида бир-бирини тугал қилгувчи моҳиятда яратган. Жаннатда ҳазрати Одам алайҳиссалом ва Момо Ҳаво билан бошланган оилавий ҳаётни Аллоҳ бунёд қилган никоҳ конуни остида биз Одам ўғилларига кўчирган, дини ислом билан комил қилган.

Аллоҳ таоло шундай марҳамат қиласди:

«Ва сизларга сокинлик топишингиз учун ўзингиздан жуфтлар яратганлиги ва ораларингизда севги ва марҳаматни солиб қўйгани (ҳам) Унинг оят-белгилариандир. Албатта, бунда тафаккур қиласидиган қавмлар учун оят-белгилар бордир» («Рум» сураси, 21-оят).

Ҳақ таоло никоҳни уммати Мұхаммад узра баракотли қилган — Китоб ва суннат сояси остидаги никоҳни дунё ҳаётидаги саодат жаннати айлаган.

Никоҳда бир-бирига мутлақо ёт икки инсоннинг ҳайратланарли яқинлигига ақлни лол қилгувчи дарс ва хикмат яширин. Ота-она уйидан айрилган бир-бирига бегона икки ёшнинг Аллоҳ лутф этган муҳаббат ва марҳамат билан бир-бирларига

кўнгил боғлаши, ҳатто ота-оналарининг хонадонини ортда қолдирадиган дараҷада самимий жозиба иқлимида яшали нақадар кутлуг ҳолат ва чуқур тафаккур қилинажак қудсий сабоқдир.

Одамзод илоҳий имтиҳон тақозосига кўра курашувчан ва ҳақни тан олишда иккиланиш хусусиятига эга бўлгани учун Қуръони карим оятлари ҳар хил мақсад ва фитрат эгалари учун турли мисоллар билан тизилган жавоҳир кабидир. Токи ҳар бир киши ўз ҳолига кўра ундан насибасини олиши учун. Бу ҳақиқат ояти каримада шундай марҳамат қилинади:

«Батаҳқик, бу Қуръонда одамлар учун турли масаллар баён қилдик. Инсон, ўзи, кўп тортишувчи бўлган эди»
(*«Кахф»* сураси, 54-оят).

Қуръони карим инсоннинг яратилишига дикқат қилган ҳолатда тафаккурга даъват этади. Инсонга ўз ҳаётини тафаккур қилиши борасида шундай буюради:

وَمَنْ نُعَمِّرُهُ نُنَكِّسُهُ فِي الْخَلْقِ أَفَلَا يَعْقِلُونَ

«Кимнинг умрини узоқ қилсак, уни хилқатида начор қилиб қўямиз. Ахир ақл ишлатиб кўрмайдиларми?!»
(*«Йасиийн»* сураси, 68-оят). Яна бошқа бир оятда инсоннинг фитратидаги фасод ва тақво тамойили далилига қуидагича ишора қиласи:

وَنَفْسٌ وَمَا سُوِّيَهَا ﴿۱﴾ فَالْهُمَّ هَا فُجُورَهَا وَتَقْوِيَهَا
قَدْ أَفْلَحَ مَنْ رَكِيَّهَا ﴿۲﴾ وَقَدْ خَابَ مَنْ دَشِيَّهَا

«Ва нафс билан ва унинг муқаммал қилиниши билан қасам. Бас, унга фужурини ва тақвосини билдири.

Батахқиқ, ким у(нафс)ни покласа, ютуққа эришди. Ва батахқиқ, ким у(нафс)ни кирласа, ноумид бўлди» («Шамс» сураси, 7–10-оятлар).

Қайта тирилиш билан Аллоҳнинг улуғ қудрати, бунга муқобил инсоннинг ожизлиги ва келажакда уни кутиб турган илоҳий ҳақиқат намоён қилинади:

«Инсон Биз уни нутфадан яратганимизни билмайдими?! Энди эса, у очик-ойдин хусуматчи бўлиб турибди?! У Бизга мисол келтирди ва ўз яратилишини унугти. «Суякларни ким тирилтирур? Ҳолбуки, улар титилиб кетганди-ку?!» – деди. Сен: «Уларни илк марта йўқдан бор қилган Зот тирилтиради ва у ҳар бир яратилган нарсани яхши билгувчиидир», деб айт» («Йаасийн» сураси, 77–79-оятлар).

Вақт ортидан қувган инсонга вақтнинг жуда чекланган эканини эслатади:

كَانُهُمْ يَوْمَ يَرَوْنَهَا لَمْ يَلْبُسُوا إِلَّا عَشِيَّةً أَوْ ضُحْيَّهَا

«У(қиёмат)ни кўрган кунлари худди бу дунёда бир кеча ёки кундуздан бошқа турмагангага ўхшарлар» («Назиъат» сураси, 46-оят). Одамзодни такрор ва такрор тафаккурга даъват этатётган баёнлар шуни тақазо этадики, бундай ақл ва қалб фаолияти — Аллоҳ буюрган улуғ вазифа. Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васаллам бир минг тўрт юз йил олдин: *«Ибодатларнинг афзали — тафаккурдир»* (Али ал-Муттақий, Канзул Уммол, XVI, 121) маъносидаги ҳадиси шарифлари билан тафаккур натижасида қалбнинг файзиёб бўлиши, ибодат даражасини баён этганлар. Ҳатто айтиш жоизки, тафаккурнинг ибодатдан аввал турадиган аҳамиятига ишора қилинган. Чунки ибодатдек бошқа яхшиликларнинг аҳамияти ва моҳиятини англамоқ ҳам

тафаккур килиш билан бўлади. Минг тўрт юз йил аввал аҳамияти нечоғли эканига сон-саноқсиз ояти карималар ва ҳадиси шарифлар билан ишора қилинган тафаккур асримизда, юқоридаги изоҳларга қараганимизда, янада жиддий аҳамият касб этгани шубҳасиз. Бу жиҳатдаги масъулиятдан муносиб равишда фойдаланишга, ҳақиқий таблиғ ва хайрга ташвиқ борасида нақадар кўп ғайрат кўрсатсақ, шунчалик оздири. Иншааллоҳ, нури билан шарафланиш баҳтига мұяссар бўладиганимиз Шаъбон ойининг 14-кунини 15-кунига боғлаган Бароат кечаси ҳар йили солиҳ мўминлар томонидан буюк иймон ҳаяжони билан қарши олинади. Бу кеча — ҳукм ва тафриқ куни. Зеро, бу кечада «бир йил ичида туғиладиган ва ўладигандар ёзилади, ризқлар туширилади, амаллар илохий даргоҳга юксалади.

Ҳадиси шарифда шундай марҳамат қилинади: «Қачон Шаъбон ярми кечаси бўлса, унинг кечасини бедор ўтказинглар, кундузининг рўзасини тутинглар. Чунки ўшандা, Аллоҳ қуёши ботиши пайтида дунё осмонига тушиади ва: «Қани, истигфор айтувчи борми? Мен унга ризқ берурман. Қани балога учраган борми? Мен унга оғият берурман. Қани фалончи, қани фистончи?» дейди. Токи, тонг отгунча шундоқ бўлади» (Ибн Можа, Иқоматус-салот, 191). Бундан билиш мумкинки, Аллоҳ таоло бу кечада маҳсус раҳмат, эҳсон ва ижобат эшикларни тонггача очиб қўяди.

Бароат кечасини намоз билан, кундузини эса рўза билан зиёга тўлдириш — мўминлар учун ўзига хос қийматларга васила бўлиши Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васалламнинг гўзал ваъдалари ва хушхабарларидир. Бу кечани намозларга қўшимча равшда Куръон, зикр, тасбех, саловати шариф ва маънавий сухбатлар билан мунаvvар қилмоқ мақбул.

Бароат кечасидан кейинги кунлар ва тунларни ҳам шу кай-фият билан ўтказишга қатъиятли бўлиш керак. Чунки улар нур манбай Рамазони шарифнинг мукаддас таклифномаларидир. Рамазон нашъу намоси билан кўнгиллар ҳаяжонга тўлиши, хайру ҳасанотларимиз қўпайиши, иймоний муҳаббатимиз ва Ҳақ таолога садоқатимиз ортиши керак.

Билхосса, намозларимиз қалб ва вужуд ҳамоҳанглигига важд иқлимида адо этилиши лозим. Зеро, намоз — Робби ва банданинг мулоқотидир. Чунончи, бир киши Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламнинг ҳузурларига келиб:

– Эй Расулуллоҳ! Менга фойдали ва қисқа бир сўз ўргатинг! – деди. Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васаллам унга шундай дедилар: «*Намозга турганингда охирги марта намоз ўқиётгандек ўқи. Пушаймон бўладиган сўзни айтма! Одамларнинг қўлидаги дунё матоҳларидан умид қўлма!*» (Иbn Можа, Зухд, 15)

Мўмин ўқиган намозларининг фазилат ва ажрини тўлиқ қозонишга ғайрат қилиши ва бу илоҳий неъматни зое қилишдан сақланиши керак. Зеро, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам яна бир ҳадиси шарифларида шундай марҳамат қиладилар: «*Бир киши намоз ўқиёди, лекин намозининг ярмиси, учдан бири, тўртдан бири, бешдан бири, олтидан бири еттидан бири, саккиздан бири, тўққиздан бири, ҳатто фақат ўндан бири унинг ҳақига ёзилади*» (Абу Довуд, Салот, 123, 124).

Раҳмат ва баракот соялари бошимизда турган Рамазони шариф муносабати билан шуни таъкидлаб ўтиш зарурки, Рамазонда нозил бўлган Куръон мўминларга қиёматгача бўлган вақтда Рамазон ҳаётини яшаш учун тушрилган. Рамазон ва Куръон амалий ва ҳаётий умр тарбиячиси ҳисобланади. Ояти карималарда шундай марҳамат қилинади:

«Рамазон ойики, унда одамларга ҳидоят ҳамда ҳидояту «Фурқон»дан иборат очиқ баёнатлар бўлиб Қуръон туширилгандир. Сиздан ким у ойда хозир бўлса, рўзасини тутсин...» («Бақара» сураси, 185-оят)

Ҳақ таоло Қуръоннинг ҳидоят ва ҳикмат билан тўла нурли йўлбошчи эканини билдирав экан, бу муборак ойга етган ҳар бир киши Қуръон тарбияси остида рўза тутиши фарз эканини баён этмоқда. Унутмаслик керакки, Қуръоннинг фақат садосини эшитиш ва ҳақиқат харитасини кўздан кечириш кифоя эмас. Унинг абадият, яъни охират ҳаётини барбод этмаслик йўлларини кўрсатган муборак амрларига жон кўнгилдан итоат қилмоқ керак. Чунки мўмин — нафсоният васвасаларига қарши Қуръон рухонияти билан аёвсиз нафс жангига кирган кишидир.

Ё Робби! Бу муборак ойда ҳақиқий теран хислар билан Қуръоннинг жаннат иқлимида яшашни насиб қилгин! Иймон ва Қуръонимиз ҳужжат, рўзаларимиз раҳмат, сахарларимиз баракот, ифторларимиз висол дамлари бўлсин!

Омин!

Тавба ва кўз ёш

*Надомат оловида ёнаётган
кўнгилу намли кўзлар билан
дую ва тавба қилгин! Зоро,
гуллар қуёшли ва хўл жой-
ларда очилади!*

(Мавлоно ҳазратлари)

Тавба ва кўз ёш

Бир тикувчи бир солиҳ кишига:

– Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламнинг: «Аллоҳ таоло бандасининг тавбасини жони ҳиқилдоғига келмаган мудатича қабул қиласи» ҳадиси шарифи хусусида нима дейсиз?
– дея сўради.

Ул зот саволга савол билан шундай жавоб берди:

– Ҳа, шундай. Лекин сенинг касбу ҳунаринг нима?
– Тикувчиман, кийим-либос тикаман, – дея жавоб қилди сўровчи.
– Тикувчиликда энг осон нарса нима? – деди улуғ зот.
– Қайчи тутиб, матони кесиш, – дея жавоб қилди ҳайратланган тикувчи. Солиҳ инсон яна саволга тутди:
– Бу иш билан шуғулланаётганингга неча йил бўлди?
– Ўттиз йил...
– Жонинг ҳиқилдоғингга келган чоғида ҳам матони тўғри кеса оласанми?
– Йўқ, кеса олмайман, – деди тикувчи.

Шунда солиҳ зот унга танбех оҳангидага шундай деди:

— Эй тикувчи! Бир муддат машаққат чекиб ўрганиб, ўттиз йилдан бери осонгина бажараётган ишингни жонинг ҳиқил-доғингга келган пайтда қилолмасант, ҳаётингда ҳеч қилмаган тавбангни у лаҳзаларда қандай қила оласан? Бутун куч-кувватинг жойида экан, тавба қилгин! Акс ҳолда сўнгти нафасда истиғфор ва хусни хотима насиб қиласлиги мумкин. Сен «Ўлим келмасдан аввал тавба қилишга шошилинг!» огоҳлантиришини ҳеч эшитмадингми?

Шундан кейин тикувчи ихлос билан тавбага юзланди ва солиҳлардан бўлди. Бу киссада кўрилганидек, бандаларнинг қаршисида минг бир турли дунё ва нафсоният чоҳлари борки, буларнинг энг хавфлиси — самимий тавбани муттасил равишда кейинга суришdir.

Ҳолбуки, тавбани маҳкам тутиш — бутун бошли ҳаёти-мизнинг жон томиридир. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам саҳобаи киромларига «Энг катта дард — гуноҳ, давоси эса тун қоронгилигидаги истиғфор» эканини таъкидлаганлар.

Чунки Аллоҳга юзланиш ва қалбнинг қутлуғ даражага кўтарилишида муҳим аҳамиятга эга бўлган истиғфор маънавий кирлардан покланишнинг ягона воситасидир. Мақбул тавба банда ва Аллоҳ орасидаги тўсиқ ва пардаларни кўтарадики, бу ниҳоятда муҳимдир. Зеро, мўлжалга тегишга монеъ бўлган хусусиятларни олиб ташлаш ва бу билан кўнгилни асл ғояларга тайёр ҳолатга олиб келиш лозим. Шу сабаб, руҳий такомил учун бутун тасаввуф йўлларида сахарлардаги покланиш истиғфор билан бошланади. Биринчи тавба — илк пайғамбар Одам алайҳиссалом билан бошланган. Ул зот тавбаларида:

قَالَ رَبُّنَا ظَلَّمْنَا أَنفُسَنَا وَإِنْ لَمْ تَغْفِرْ لَنَا وَتَرْحَمْنَا

لَنَكُونَنَّ مِنَ الْخَاسِرِينَ

«Икковлари: «Эй Роббимиз, биз ўзимизга зулм қилдик. Агар Сен бизни мағфират қилмасанг ва бизга раҳм қилмасанг, албатта, зиён кўрганлардан бўламиз», – дедилар» («Аъроф» сураси, 23-оят), дея илтижо қилганлар. Бу дуо — улардан кейин қиёматга қадар келадиган авлодларнинг истиғор намунаси бўлган.

Ҳазрати Аҳлуллоҳ тавбани учга бўлади:

Авомнинг тавбаси — улар гуноҳларидан тавба қилишади.

Ҳавос, яъни хос бандаларнинг тавбаси — улар ғофил бўлиб қолишдан тавба қилишади.

Хоссул хос, яъни энг хос бандаларнинг тавбаси — улар эса Аллоҳга янада яқинроқ бўлиш учун тавба қиладилар. Фақат ҳар қандай солих амалда бўлганидек, тавбада ҳам самимият ва ихлос шарти бўлади.

Ҳатто бир неча аҳлуллоҳлар тавбалари учун ҳам тавба қилганлар. Яъни тавбага муҳтож тавбалардан Аллоҳга сифиниш ва оятда марҳамат қилинган «тавбатан насуҳа» сирига ноил бўлиш зарурати бор. Чунки нафс ва шайтон кўнгилни ўғрилашга йўл тополмагандан кейин сурати ҳақдан кўринишиди ҳамда бу гал яхшиликлар ва эзгуликларни талқин қилган устоз каби бўладилар. Бу билан бандани тузоққа тушириб, тавбаларни ҳавога совуради. Шундай экан, тавбага бепарволик қилиш охират ҳаётини зулматга айлантирадиган оғатdir. Аллоҳ таоло шундай марҳамат қилади:

عَسَى رَبُّكُمْ أَنْ يَرْحَمَكُمْ وَإِنْ عَذْتُمْ عَذْنَا

«Шояд, Роббингиз сизга раҳм қилса. Агар сиз қайтсангиз, Биз ҳам қайтамиз. Ва жаҳаннамни кофириларга зиндон

қилғанмиз...» («Исро» сураси, 8-оят). Тинимсиз тавбасини бузадиган киши шайтонга масхара бўлади. Энди у қачон тавба қиласа ҳам, шайтон ва шайтонга айланган ғофилларнинг: «Хайф сенга! Эссиз!» дейиши билан дарҳол тавбасини бузади. Шунинг учун ояти каримада:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا شُوبُوا إِلَى اللَّهِ تَوْبَةً نَصُوحاً

«Эй иймон келтирганлар! Аллоҳга холис тавба қилинглар!» («Тахрим» сураси, 8-оят) дея марҳамат қилинган.

Бу ҳақиқатга ишора қилиб шоир тавбага юзланган кўнгилларни шундай огоҳлантиради:

*Бир неча сўз билан тил қилганда истигфор,
Кўнгил ғофил бўлса нафс минг бир даҳлизга мўралар.*

Сайрий

Тавба мавзусида қуидаги хусусиятга диққат қилиш керак: «Жомеъ ус-сигар» номли ҳадис китобида баанданинг амалларини ёзиб борадиган фаришталарнинг гуноҳларни ёзиб борадигани гуноҳ содир қилингандан олти соат кейин ёзиши, бу муддат ичида балки тавба қиласа дея кутиши ҳақида айтилади. Шундай экан, «Тавбамни унутаман, яна гуноҳга кўл ураман, тавба қilmайин!» дейиш жуда янглиш. Аксинча, ҳар доим истигфор айтиш керак. Зоро, Аллоҳ шундай лутф этадио ҳеч қачон тавба бузилмайди. Фақат билиш керакки, бир бор афв тилаш, кечирилишни исташ кечирилиши керак бўлган гуноҳнинг бошқа қайтарилимаслиги борасида қатъий азм талаб қиласи. Шунинг учун Ҳақ субҳонаҳу ва таоло шундай огоҳлантиради:

«...Ўта ғууррга кетказгувчи сизни Аллоҳ ила ғууррга кетказмасин» («Лукмон» сураси, 33-оят). Зотан, «Гуноҳдан тавба қилиш — надомат ва истигфорлардан иборат» (Аҳмад ибн

Ҳанбал, VI, 264) ҳадиси шарифида тақрор гунохга мубтало бўлишдан тиядиган тавбага ишора қиласди. Бир пайтда бу ҳадиси шариф тавба пушаймонлик билан бошланиши зарурятини ҳам таъкидламоқда. Бу даражага эса гуноҳдан кирланган қалбни самимий кўз ёшлар билан поклаш орқали эришилади.

Ривоят қилишларича, тавба ва пушаймонлик ичра ўртанаётган бир гуноҳкорга ҳисоб-китоб чоғида гуноҳларининг рўйхати тутқазилибди ва «Ўки, буни!» дейилибди. Бу ҳолат қаршисида мужрим (гуноҳкор) шунчалик йиғлайдики, кўз ёшларидан рўйхатдаги гуноҳлар кўринмай қолади. Ниҳоят, бу самимий кўз ёшлар рўйхатдаги гуноҳларни буткул ювиб-поклайди. Шундай қилиб, гуноҳкор афв этилди.

Шунинг учун баъзан биргина гуноҳ кечирилиши учун минг бир кез кўз ёши тўқмоқ керак, баъзан бир томчи ёш минг гуноҳни поклайди. Чунки кўз ёши — илоҳий мухабbat боғига кирганлар учун тавба булоғидир. Гуноҳларни ювади, поклайди. Банданинг Роббисига шукрининг ифодасидир. Кўз ёш — Ҳақ субҳонаҳу таолонинг умид даргоҳи. Бутун умидлар кесилган бир пайтда бу даргоҳнинг эшигида йиғлай оладиганлар хақиқий баҳтиёлардир.

Самимий кўз ёшлар билан одамни кузатганлар учун бу томчиларнинг ҳар бири бағрида минг бир уммонни сиғдира олган ойналар мисолики, ҳар заррасида илоҳий асрор ошкору аёндир. Қанчадан-қанча ўқилмаган ҳикмат саҳифалари кўз ёши билан ўқиласди. Зеро, кўз ёши сўзлар кўтаролмайдиган маънолар юклангандан ифодаланган бир тилдирки, банда у билан ўзи хаёлига ҳам сиғдира олмайдиган нарсаларни Роббисидан истайди. Шунинг учун ҳам мухабbat кўз ёши булоғининг бошида тасалли топади. Ғариблар унинг кирғоғида тин оладилар.

Аллоҳ учун кўздан тўкилган бир томчининг қадр-қийматини қўйидаги қисса нақадар чиройли ифодалайди:

Жунайд Бағдодий қуддуса сирруҳ бир қуни йўлда кетаётib, осмондан фаришталар тушганини ва ердан бир нималарни талашиб олганини кўрдилар, улардан биридан:

– Ниманинг устида талашдингиз? – дея сўрадилар. Фаришта шундай жавоб берди:

– Аллоҳнинг дўстларидан бири бу ердан ўтаётib, иштиёқ билан «оҳ» тортди ва кўзларидан бир неча томчи ёш оқди. Бу василада Ҳақ субҳонаҳу таолонинг раҳмат ва мағфиратига ноил бўлайлик деб шу кўз ёшларни талашиб оляпмиз...

Ҳадиси шарифда шундай марҳамат қилинади: «Икки кўз бордирки уларга дўзах олови тегмайди: Аллоҳ учун йиғлаган кўз билан, Аллоҳ йўлида навбатчилик қилиб, ухламай тонг оттирган кўз» (Термизий, Фадоиул-Жиход, 12/1639).

Гуноҳкорнинг тавба ва кўз ёшлари билан қандай покланишига мисол сифатида Мавлоно ҳазратлари кирланиб, сўнг буғланган ва ер юзига қайта раҳмат ҳолида қайтган сувлар ҳақида гапираётib, шундай чиройли эътироф этади: *Таъми ва фойдалилиги қолмаса, яъни лойқаланиб, тароватини йўқотгач, сув ҳам биздек ер юзида кирланганидан беҳузур бўлади, нима қилишини билмай, ҳайрон қолади. Ич-ичидан фарёд қилишига, Ҳақка ёлворишига тушади. Бу фарёду нолалардан кейин Ҳақ субҳонаҳу ва таоло уни бүгга айлантириб, осмонга кўтаради. У ерда уни ҳар кўйга солиб, поклайди. Сўнгра баъзан ёмғир, баъзан қор, баъзиди эса дўл шаклида ер юзига ёздиради. Нихоят, қирғози бўлмаган чексиз бир денгизга етказади.*

Ҳеч шубҳасиз, бу тимсоллар Ҳак субҳонаху таолонинг нажотга етказмоқчи бўлган бандаларига кўрсатган марҳамати ва севгисини ифодалайди. Чунончи, гуноҳ бўтанаси билан қалби кирланган кишиларда тавба суви ва пушаймонлик қуёши жамланса, Ҳак субҳонаху ва таоло бу кўнгилларни самога чорлайди. Чангу губордан ва барча нафсоний кирлардан поклайди. Яна мавжудотларнинг энг шарафлиси сифатида, яъни раҳмат ҳолатида ер юзига эҳсон қиласди. Бу ҳолатнинг энг кенг маънодаги кўриниши намозларда рўёбга чиқади. Шу жихатдан энг тўғри тарзда адо этиладиган намозлар «мўминнинг меърожи» дейилган. Фақат одамзод бу ҳақиқатни ҳар доим ҳам тўғри тушунмай, дунёга ғарқ бўлиб, йиғлаш ўрнига қаҳқаҳага буркангани учун Ҳак субҳонаху ва таоло:

وَتَصْحِحُونَ وَلَا تَبْكُونَ ﴿١٧﴾ وَأَئُنْمَ سَامِدُونَ

«Ва куласизлару, йиғламайсизларми? Ва ҳолбуки, сизлар бепарвосизлар», («Нажм» сураси, 60–61-оятлар) дея марҳамат қиласди. Ва яна бир ояти каримада бу ғафлатдан огоҳ бўлиш ҳақида шундай фармон айлаган:

فَلَيَضْسِحُوكُوا قَلِيلًا وَلْيَنْكُوَا كَثِيرًا جَزَاءً بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ

«Бас, қилган қасблари туфайли оз қулиб, кўп йиғласинлар» («Тавба» сураси, 82-оят).

Яъни Аллоҳ таоло тавба ва кўз ёши билан гуноҳлардан покланишни истайди. Бу борада Мавлоно ҳазратлари кўз ёшининг аҳамиятини шундай таъкидлаганлар: «Шам — йиғлаб, кўз ёш тўkkани сари янада ёришади. Дараҳт шоҳлари ҳам йиғлаган булутнинг баракоти ва қуёшнинг ҳарорати билан яшнайди, янгиланади. Яъни бир меванинг етилиши учун ҳарорат ва сув керак. Худди булар каби тавбаларнинг ҳам қабул

бўлиши учун булут ва чақмоқ керак, яъни кўз ёши ва кўнгил ёнмоғи керак».

«Агар кўнгил чақмоқ чақмаса ва кўз булути ёмғир ёғдирмаса, нафс ғазаби ва гуноҳ оловлари қандай қилиб ўчади? Дийдорнинг файзи, яъни илоҳий тажалли нурининг порлоклиги кўнгилда қандай аён бўлади? Маъно ирмоқлари қандай жўшиб оқади? Ёмғир ёғмаса гулу чаманзорлар яшилликка қандай сир сўйлади?» «Табиатни қўйгин, ўкириб, ўкириб ийгласин. Бу тупроқлар сувдан айрilsа, унумсиз, қатқалоқ ер бўлади. Сойлардан, ариқлардан айро қолган сувлар сарғаяр, хидланар, бўтана, қоп-қора бўлар». «Жаннат каби ям-яшил бўлган боғлар, боғчалар сувдан айро қолса, сарғаяди, сўлиб, барглари курийди, тўкилади. Бир дард ўлкасига айланади. (Инсон ҳам худди шундай)».

Бу ҳолатга тушмаслик учун Шуайб алайҳиссаломнинг кўзлари ийғламоқдан ожиз бўлган. Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васаллам: «Менинг билғанларимни сиз билсангиз эди, оз кулиб, кўп ийғлардингиз. Емоқ, ичмоқ кўнглингизга сиғмасди...» дея марҳамат қилганлар (Суютий, Жомеъу сиғар, ж. II, с. 10).

Зоро, фақат кўнглидаги чиришдан бўлган ярани умр бўйи кўз ёшлари билан ювиб, поклаган кўнгил кишилари афв жаннатига кира олган ошиқ кўнгиллар бўла оладилар. Шунинг учун ҳам пайғамбарлардан бошлаб, бутун валийлар, солиҳ ва содиклар танглигу фароғатда, қайғую хотиржамликда доимо Ҳак субҳонаху таолога илтижо қилганлар, ёниш ва илтижо ҳолида бўлганлар. Чунки пайғамбарларда ҳам иродага боғлиқ бўлмаган хато сифатида ифода этилган «залла»ларнинг учраши сабабидан тавба ва истиғфордан ҳоли ҳеч қандай банда бўлиши тасаввурга сиғмайди. Тавба ва истиғфор ҳақиқий

мохияти билан чукур пушаймонлик ва сифиниш сабаби билан Аллоҳга яқинлашишнинг энг осон йўлидир.

Яна бир жиҳатдан, Ҳақ субҳонаҳу таолонинг бандаларига берган изтироб ва дардлар билан бандалардан кутгани тавба ва кўз ёшлар ҳар доим абадият хариди хисобланади. Тағин шу даражада фойдали харидки, буни биладиганлар ҳеч қандай мусибатдан шикоят килмасдан, сўнгсиз ютуққа эришадилар. Улардан бирини Мавлоно ҳазратлари ниҳоятда чиройли таърифлайдилар: «Ҳақ таоло бу дунёда сендан бир неча томчи кўз ёши олади, лекин эвазига сенга неча Жаннат кавсарларини баҳшида этади. У муҳаббат билан, изтиробларга тўла оху фарёдларни олади, ҳар бир оҳга, ҳар фарёдга жавобан юзларча баланд мартаба ва эришилиши мушкул бўлган мақомларни беради».

Лекин шуни унумаслик керакки, ҳар қандай йиги ҳам бир эмас. Йиги билан йиги ўртасида катта фарқ бор. Чунончи, совуқ, сохта ва ёлғон бўлган қанчадан-қанча инграшлар борки, гафлатдан ва алдашдан иборат, холос.

Суфёни Саврий қуддуса сирруҳ шундай дейдилар:

«Йигининг ўн тури бор. Булардан тўққизи риёдир. Фақат биттаси Аллоҳ учундир. Мана шу Аллоҳ учун йигламоқ, йилда бир мартагина бўлса-да, банданинг дўзахдан нажот топишига васила бўлади, иншааллоҳ».

Ривоятга кўра, эри билан жанжаллашиб қолган бир аёл йиглаганча Қози Шурайҳга мурожаат килади. Шу аснода ўша ерда бўлган Шоъби унга:

– Бу аёлни мазлум деб ўйламайман. Қара, қандай йиглагяпти! – дедилар. Шунда Қози Шурайҳ шундай жавоб қилдилар:

– Эй Шоъби, Юсуфнинг укалари ҳам золим бўлсалар-да, йиғлаганча оталарининг ёнига келгандилар. Бу кўз ёшларга қараб ҳукм қилиш тўғри эмас!

Бундай кўз ёшлар мунофиқлик йигисидир. Яна бир манфур йиги борки, мискинлик ва хорликни ифодалайди. Бундай кўз ёшлар — вактида пешонаси терламагани учун пушаймонлик тортаётган кимсаларнинг бефойда кўз ёшларидир. Ундан кимсалар ҳакида марҳум Акиф шундай деганди:

*Кўйинг, мотамни ёҳу
Кўйинг, фарёдни,
Йигидан фойда бўлса эди, отам тириларди!
Кўз ёшидан нима чиқади?
Нега тер тўқмадингиз?!
Фарёд уриш, эзилиш нимага ярап?
Бу оҳу фарёд тузоқча тушимасдан олдин керак эди!*

Чунончи, Лут қавмини илоҳий интиқомга мубтало бўлган телбаликлари сабабидан ҳалок бўлишини эшитган Иброҳим алайҳиссалом уларнинг накадар даҳшатли исён ичралигини аниқ-тиник билолмаганлари учун уларга марҳамат билан дуо қилмоқчи бўлганларида фаришталар:

– Энди дуо вақти ўтди! – деганлар.

Ҳақ субҳонаҳу таолонинг хоҳиши билан бизга каерда, қандай ва қай ҳолатда ўлим келиши маълум эмас. Шунинг учун кўнгил: «Ўлмасдан аввал ўлинг!» сири билан йўғрилиши ва ҳар он Роббисига етишишга тайёр бўлиши керак. Акс ҳолда, сўнгти нафас «Э-вон, нега бундай бўлди?» фарёдларига тўла пушаймонлик пайтига айланади...

Ояти каримада марҳамат қилинганидек:

وَجَاءَتْ سَكْرُّهُ الْمَوْتُ بِالْحَقِّ ذَلِكَ مَا كُنْتَ مِنْهُ تَحْيِدُ

«Ўлимнинг мастилиги (талвасаси) ҳақиқат бўлиб келди.

Сен қочиб юрган нарса шулдир» дейилади («Қоф» сураси, 19-оят). Шундай экан, банда учун энг муҳим масала бу — тазкия нафс (нафсни поклаш) ва тасфияи қалб (қалбни поклаш) дир.

Тавба ва кўз ёши ҳақида бу ергача келган мушоҳадаларимиз унга ноил бўлишнинг фақат остонаси эди. Бу остонодан ичкарига ҳатлагандан кейин қилиниши керак бўлган барча солиҳ амалларни бажариш ҳам зарурдир. Фарз, вожиб ва суннатларни ўз одоби бўйича адо этиб, ўзгаларнинг ҳақи га тажовуз қиласлик, Аллоҳ учун инфоқ, бутун маҳлукотга марҳамат, шафқат ва афв билан яқинлашиш каби хусни хулқларга эга бўлиш керак. Шунингдек, кечира олиш фазилатига эриша олганлар илоҳий афвга кўпроқ муносиб бўладилар. «Бизга раҳм килинг!» деган фарёдларга кўнгил қулоғини тутмаган муҳаббат ва марҳаматдан маҳрумлар эса, ҳаётнинг адашган ғофил йўловчиларидир. Шунинг учун кўнгиллар тавба ва кўз ёши билан барча гўзал амалларга эришиб, Роббиларига юзланмоқ саодатига мушарраф бўлишлари керак. Бу юзланиш, шубҳасиз, умрнинг ҳар лаҳзасини ўз ичига олиши керак. Бу билан бирга, баъзи ўзига хос вақтлар бандалар учун мутлақо бошқача ютуклар мавсумидир. Худди баҳор фасли бошқа фасллардан кўра эътиборни тортадиган ва фусункор бўлганидек, бандаларга шундай баҳорлар борки, уларнинг орасида энг афзали — ичida минг ойдан ҳам қийматли бир тунни, яъни Куръоннинг Лавҳул Махфуздан дунё самосига тушириш билан оламни ва инсониятни нурга фарқ қилган Қадр қечасини яширган Рамазони шариф ойидир.

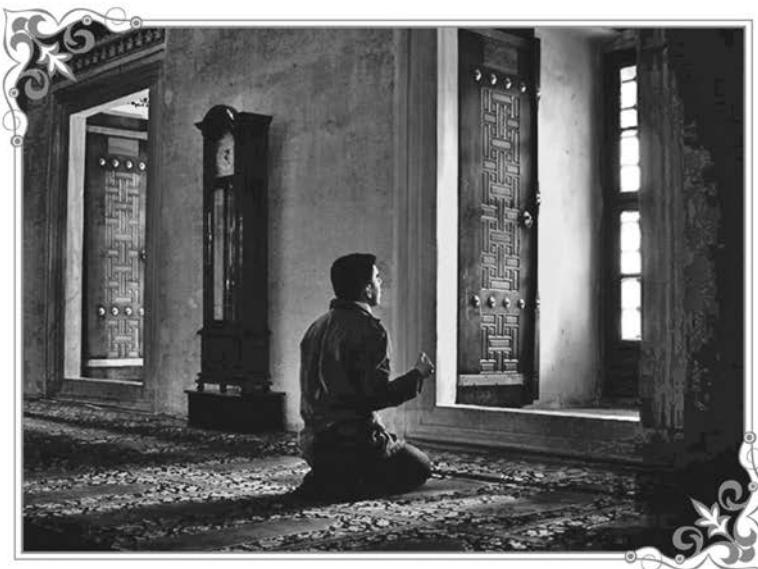

Бу муборак ва ўзига хос ой тундек коронғи күнгилларни ўз нури билан ёритган бадри мунирдир. Ва осмонлардан ерга меъроҷ учун очилган деразадир. Шу жиҳатдан күнгли уйғоқ мўмин бутун умрини шундай ўзига хос иқлимдан олажак файз ва баракотлар билан, яъни Рамазони шариф ҳассосияти билан кечириши керак. Зоро, ҳаёти бундай зийнатларга тўла солих күнгилларга қиёмат надомат куни эмас, гўёки Ҳайит тонги каби бўлади.

Роббимиз барчамизга шундай байрам тонгини насиб айласин! Ишқ, важд ва самимий қўз ёшлари билан раҳмат ва мағфиратига ноил айласин!

Омин!

Дуо

Дуо тақрорлангани сари теран ҳисларга айланиб, мўминнинг қалбида нақиланиб бораверади. Шунинг учун ҳам руҳи юксак кишилар дуода бардабом ҳолда яшашади.

Дуо

Инсониятга раҳмат қилиб юборилган барча пайғамбарлар ва Ҳақ дўстлари танглиқда ва фароғатда, изтиробда ва сурурда ҳар доим кўнгилларини Ҳақ таолога боғлаб, дуо ва илтижо ҳолатида яшаганлар. Улар ҳар қандай ҳолатда Роббига ёлвориши ҳолида бўлиш кераклигини, ҳолат ва ҳаракатлари билан таълим берган абадият йўлбошловчиларидир. Аллоҳга сифи ниш — яратилиш қонуни ва бандалик тақазосидир. Еру кўқдаги барча нарсалар илоҳий тақдирга ром бўлган ҳолда чексиз қудрат Эгасини ҳол тили билан зикр қиляпти ва Ўзига ёлвормоқда. Ҳақиқий диний тарбия эса, дуо ҳолатини мўминнинг руҳида доимий қолишини асосий ғоя деб билади. Зеро, дуо — кўнгилда Аллоҳга очилган улуг эшикнинг калитидир. Дуо тақорлангани сари теран ҳислар ўлароқ мўминнинг руҳида нақшланиб бораверади. Шахсиятига сингиб, сифатларидан бирига айланиб боради. Шунинг учун ҳам юксак руҳлар давомли равишда дуо ҳолатида яшайди. Зеро, уларнинг юраклари дуони маҳкам тутишнинг аҳамиятига мана бу ояти каримадаги илоҳий огоҳлантириш билан хавфсираб туради. Ҳақ субхонаху ва таоло шундай марҳамат қиласди:

قُلْ مَا يَعْبُدُوْنَ بِكُمْ رَبِّيْ لَوْلَا دُعَاؤُكُمْ

«Сен: «Агар дуо-илтижоларингиз бўлмаса, Роббим сизларга ҳеч қиймат бермас...»» (“Фуркон” сураси, 77-оят) Мўминнинг руҳида Роббисига дуо билан ёлвориши ҳислари доимий ҳолатга айланиши Аллоҳ билан банда орасида маънавий ришта боғлайди. Важд ҳолатидаги дуолар эса, кўнгилнинг илоҳий раҳматга ўралган онларидир. Дуодан мақсад илоҳий раҳмат ва

марҳаматдир. Шу жиҳатдан дуода юраклардан илоҳий даргоҳга юксаладиган илк ифода — гуноҳкорлик, заифлик ва ожизлигига иқрор бўлиши керак. Дуо — чексиз қудрат эгаси Ҳақ субҳонаху таолога ожизлигимизни акл-фаросат билан англаған ҳолда юзланиб, Унинг хузурида таслимият ва суқунат билан бўйин эгиш саналади. Дарҳақиқат, дуо қилаётганда ожизлиги ва камчилигини тан олиш билан бошлаш унинг қабул бўлишида катта таъсирга эга.

Чунончи, Одам алайхиссалом ва Момо Ҳаво ояти каримада билдирганидек, дуоларида Ҳақ субҳонаху таолога шундай илтижо қилганлар:

**«Икковлари: «Эй Роббимиз, биз ўзимизга зулм қилдик.
Агар Сен бизни мағфират қилмасанг ва бизга раҳм қилмасанг, албатта, зиён қўрганлардан бўламиз», – дедилар»**
(«Аъроф» сураси, 23-оят).

Бошқа бир ояти каримада Юнус алайхиссаломнинг Ҳақ таолога илтижолари шундай билдирилмоқда:

«Зуннунни эсла. Ўшанда у ғазабланган ҳолда чиқиб кетган эди. Бас, у Бизни ўзига (ер юзини) тор этмас, деб гумон қилди. Зулматларда туриб: «Сендан ўзга илоҳ йўқ, Сен поксан, албатта, мен золимлардан бўлдим», деб нидо қилди» («Анбиё» сураси, 87-оят).

Жаҳонгир Султон Муродхоннинг Косова яқинларидағи мана бу дуоси ожизлигини эътироф этиши ва дуонинг баракотига фоят чиройли ўрнак бўлади:

«Эй Аллоҳим! Мулк ҳам, қулинг ҳам Сеникидир. Мен бир ожиз бандаман. Менинг ниятимни ва сирларимни энг яхши Ўзинг биласанки, мақсадим молу мулк эмас. Фақат Сенинг розилигингни истайман! Эй Аллоҳим! Бу мўмин аскарларни

куффор (кофир) юртида мағлубу ҳалок айлама! Уларга шундай зафар ато этгинки, бутун мусулмонлар байрам қилишсин! Истасант, ул байрам кунида Мурод банданг йўлингда қурбон бўлсин!»

Чунончи, бу самимий дуодан кейин ўша лаҳзаларгача хамма жойни алғов-далғов қилаётган бўрон тинган, икки-уч баробар зиёдроқ бўлган душманга қарши саккиз соат давом этган қонли жанг ортидан ниҳоят зафар қозонилган.

Султон Муродхон жангдан кейин ғозийларни зиёрат қилиб, эҳтиёжлари билан қизиқар экан, бир ярадор серб аскари томонидан суллоҳларча ҳанжар урилиб, шаҳодат шарбатини ичади. Шундай қилиб дуоси қабул бўлади.

Баланд руҳларнинг лисоний ва сўзларнинг энг чиройлиси бўлган самимий дуолар нур ва муҳаббатдан туғилади. Умидсизга ҳаёт бағишлайди, синиқ қалбларга тасалли беради. Ихлос, самимият ва кўз ёшлари билан қилинган дуолар илоҳий раҳмат зухрига даъват саналади. Дуода қалбга ҳаловат баҳшида қилгувчи Роббига таслимият сири яширинган.

Бизга дуо қилишни Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам ўз амаллари билан ўргатганлар. Ул зот алайҳиссалом кўз ёшлари билан оёқлари шишганича намоз ўкиб, дуоларида тез-тез: «Аллоҳим! Сенинг ғазабингдан розилигингга, азобингдан афвингта, Сендан Ўзингга сифинаман! Сени муносиб бўлганинг қадар мадху сано қилишдан ожизман! Сен Ўзингни қандай мадху сано этган бўлсанг, шундайсан!» (Муслим, Салот 222) дея ожизият ҳислари билан Ҳақ субҳонаҳу таолога илтижо қилардилар. Қолаверса, дуонинг аҳамиятини шундай ифодалар эдилар: «Дуо — ибодат. Дуо — ибодатнинг илиги ва асосицир. Аллоҳ ҳузурида Унга дуо қилишдан кўра қийматлироқ нарса йўқ. Аллоҳ Ўзидан бирор нима сўрамаганни (дуо қилишни

ўзига касб қилмаганни) азобга йўлиқтиради. Машаққат ва тангликда дуолари қабул бўлишни хоҳлаган киши фаровон ва хотиржам чоғларида кўпдан-кўп дуолар қилиши керак. Роббимиз Ҳай ва Каримдир — банда таслимият билан дуога қўл очса, уни бўш қолдирмайди. Кимгаки дуо эшиклари очилган бўлса, демак, унга ҳикмат эшиклари ҳам очилгандир! Дуо — раҳмат эшигининг калити, мўминнинг қуроли, диннинг устуни, еру осмоннинг нуридир» (Рудоний, Жамул Фавоид, 9219-20-21-22-25).

Одамзодга зулм қилган, кучсизни хорлаб эзган ва ғофилона ҳаёт кечиргандардан кўра умидсизликка тушганлар, етимларни кувонтира олган ва дардманд кишиларга хотиржамлик баҳш эта олганларнинг дуолари қабул бўлиши ҳақиқатдир.

Дарҳақиқат, ўзини бегуноҳ санаётган мутакаббирларнинг дуолари эмас, гунохлари кечирилиши учун кўзларидан тинимсиз ёшлари оқкан Ҳақ ошиқларининг дуолари қабул бўлишга лойиқдир.

Мавлоно ҳазратлари қуддуса сирруҳ ҳам дуо қабул бўлиши сабаби учун шундай дейдилар: «Надомат оташи билан тўлган кўнгил ва ёш тўла кўзлар билан дуо қилгин. Зоро, гуллар қуёшли ва намчил жойларда чечак очади!»

Шундай экан, дуонинг қабул бўлиши учун талаб шунчаки сўзлар билан ифодаланмаслиги керак. «Хавф ва ражо», яъни кўркув ва умид билан дуо қилишга интилиш керак. Юрак дуога юкланган истак билан титрамоғи лозим. Қолаверса, дуо бир гуноҳнинг кечирилиши учун қилинса, ўша гуноҳ бошқа тақрорланмаслиги учун қатъий риояда бўлиш лозим.

Ривоят қилинишича, Мусо алайҳиссалом тушқунлик ҳолатида дуо қилаётган бир кишига дуч келадилар ва унинг зоҳи-

рий ҳолига қараб, дуоси қабул бўлишини чин кўнгилдан истадилар. Шу аснода Аллоҳ таолодан Мусо алайҳиссаломга шундай ваҳий келди:

«Мен у бандамга сендан кўра марҳаматлиман. У тили билан дуо қиласи, лекин қалби сурув-сурув қўйларида!» Мусо алайҳиссалом бу ҳолатни у кишига айтгандилар, у хатосини англади ва ихлосли қалб билан Аллоҳ таолога юзланди.

Яна бир жиҳатдан, бир дин биродарининг ҳақи га ғойибона қилган дуо тез суръатда мустажоб бўлади. Жаноби Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васаллам: «Бир мўминнинг бошқа бир мўмин биродари ҳақига қилган маҳфий дуосидан кўра тез ижобат бўладиган дуо йўқ», дея марҳамат қилганлар (Термизий, Бир, 50).

Одамлар дуоси қабул бўлиши ҳақида хушхабарлар келган кишилардан дуо талабида бўладилар. Ҳолбуки, дуо қабулини таъминлайдиган ҳақиқий сабаб ихлос ва самимиятдир. Бу гуноҳкор бўлса ҳам, мўмин биродари учун самимий, ихлос билан чин дилдан қилинган дуо Аллоҳ ҳузурида мавқе жиҳатдан ўзидан устун саналган бошқа бир кишининг дуосидан кўра хайрлироқдир.

Чунончи, Мавлоно ҳазратларининг шафқат ва марҳамат уммони бўлган кўксидан юксалган қўйидаги фарёди ниҳоятда залворли маъно касб этади: «Эй Роббим! Агар Сенинг марҳаматинг фақат солиҳлардан умид қилиши керак бўлса, мужримлар кимга сифинсин?!»

Дарҳақиқат, банда гуноҳкор бўлса-да, бу Ҳақ субҳонаху ва таоло уни тарк этган дегани эмас. Шунинг учун кимнинг дуоси ҳурмати эвазига муродга эришиш мумкинлигини фақат ва фақат Аллоҳ таоло билади. Шу жиҳатдан, ким бўлишидан

қатъи назар, Аллоҳ бандаларидан бирининг чин дилдан қилган дуоларига мұяссар бўлишнинг аҳамиятини идрок қилиш керак.

Бир куни Маъруфи Кархий ҳазратлари чорсуда бир мешкобчига йўлиқадилар. Мешкобчи у зотга:

– Аллоҳ розилиги учун менинг сувимдан ичинг! – дея илтимос қиласди.

Маъруф Кархий ҳазратлари «Аллоҳ розилиги учун», деган мешкобчининг дуосини олиш учун нафл рўза тутгандарига қарамай, сувдан олиб ичадилар.

Маъруф Кархий вафот этганларидан кейин валиюллоҳлардан бир зот у кишини тушларида гўзал бир мавқеда кўради ва ҳазратдан шундай деб сўрайди:

– Ҳақ субҳонаҳу ва таоло қайси амалинг сабабли сени бундай мартабаларга муносиб кўрди?

Маъруф Кархий ҳазратлари шундай жавоб берадилар:

– Мешкобчининг Аллоҳ розилигини талаб қилган дуоси василасида Роббимиз менга шундай икромни раво кўрди...

Мазлум ва кўнгли синик мўминларнинг дуосини олиш билан бир қаторда, уларнинг баддуосидан тийилиш ҳам ғоятда мухим масаладир. Чунончи, салжуқийлар Султони Алоуддин Қайқубод шаҳар қальаси курилиши тугаганидан кейин Мавлоно ҳазратларининг оталари Баҳоуддин Валаддан табаррукан қальани қўришини ва у ҳақидаги фикрини баён қилишларини сўрайди. Баҳоуддин Валад ҳазратлари бориб, иншоотни кўради ва шундай дейди:

«Қаъла сел оғатлари, ёғий хужумининг олдини олиш учун фавқулодда яхши ва бақувват кўринади. Лекин сен

бошқарувинг остидаги мазлумларнинг, эзилган кишиларнинг баддуо ўқларига қарши қандай тадбирларни кўриб қўйдинг? Чунки уларнинг қарғиши ўқлари фақат сенинг қалъянг каби қалъани эмас, юз мингларча қалъани тешиб, бутун дунёни харобаю вайронага айлантиради! Энг яхшиси, сен адолат ва яхшилиқдан қалъя қур ва солиҳлардан хайрли дуо сипоҳларини ташкил этишга ғайрат қилгин. Бу сен учун ҳар қандай зирху қалқондан кўра хавфсизроқдир. Зеро, ҳалқнинг ва дунёнинг ишончи ва хузури шундай дуо сипоҳлари билан таъминланади».

Ҳақиқатан ҳам, мўминларнинг ҳар хил ноилият, муваффакият ва зафарлари ғайрат-ҳаракатларнинг самарасига, ихлосли дуоларнинг ҳам баракотига боғлиқ.

Қанчалик амал ва ҳис қилганимиз даражада мусулмонлар учун абадий саодат йўлбошчиси бўлган Куръони карим дуонинг энг буюк таълимими ўз ичига олган. Улуғ Роббимиз дуо борасида ояти карималарда шундай марҳамат қиласиди:

«Сен: «Агар ростгўй бўлсаларингиз, айтинг-чи, сизга Аллоҳнинг азоби ёки қиёмат соати келганда Аллоҳдан бошқага дуо қиласизларми?» – дегин. Йўқ! Фақат Үнгагина дуо қилурсиз. У эса хоҳласа сиз дуо қилган нарсага кушойиш берур. Сиз эса ширк келтираётган нарсангизни унutarсиз» («Анъом» сураси, 40–41-оятлар).

«Роббингизга тазарруъ ила ва маҳфий дуо қилинг. Зотан, У ҳаддан ошувларни севмас» («Аъроф» сураси, 55-оят).

Охиратимизни куткариб қолишининг ягона сармояси бўлган шу фоний дунё ҳаётида ҳеч қачон унумаслигимиз лозим

бўлган мухим дуолардан бири эса ҳусну хотима билан вафот этишни илтижо қилиб сўрашдир. Ояти каримада Роббимиз:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّمَا الْحَقُّ تَعْلَمَتْ
وَلَا تَمُوتُنَّ إِلَّا وَآتَنَا مُسْلِمُونَ

«Эй иймон келтирганлар! Аллоҳга ҳақиқий тақво ила тақво қилинг. Ва фақат мусулмон ҳолингиздагина бу дунёдан ўтинг» («Оли имрон» сураси, 102-оят) дея марҳамат қиласи.

Ҳар бир мўминнинг бир умрлик ғайрат ва ҳаракатларининг бош ғояси — сўнгти нафасини чиройли бериш саодатига эришишдир. Зеро, пайғамбарлардан бошқа ҳеч кимса бундай ҳолатдан омонда эмаслар. Валиюллоҳлар ҳам ҳар доим сўнгти нафас хавотири билан яшаганлар.

Ҳар қанча кимнинг қандай ҳолатда вафот топиши мажхул бўлса-да, умумиятда ҳар бир кишининг қандай яшаган бўлса, шундай ўлиши айни ҳақиқат. Шу боис сўнгти нафасимизни иймон билан бера олиш учун сиротул мустақийм узра бўлиб, доимо Ҳақ субҳонаҳу ва таолога дуо ва истиғфор қилиб яшамоғимиз талаб этилади. Ояти каримада билдирилишича, Юсуф алайҳиссаллом шундай дуо қиласидилар:

تَوَفَّنِي مُسْلِمًا وَالْحَقْنِي بِالصَّالِحِينَ

«...Мени мусулмон ҳолимда вафот эттиргин ва солиҳларга қўшгин» («Юсуф» сураси, 101-оят).

Аллоҳ таолонинг ақли солим соҳиблари дея мақтаган солиҳ бандаларининг дуоси эса яна Қуръони каримда шундай билдирилади:

رَبَّنَا فَاغْفِرْ لَنَا ذُنُوبَنَا وَكَفِرْ عَنَّا سَيِّئَاتِنَا وَتَوَفَّنَا مَعَ الْأَبْرَارِ

«...Роббимиз, бизнинг гуноҳларимизни кечиргин ва ёмонликларимизни ўчиргин ҳамда яхшилар билан бирга ўлдиригин» («Оли имрон» сураси, 193-оят)

Мусо алайхиссаломнинг мўъжизалари қаршисида ҳали эндиғина иймон шарбатини тотган сеҳргарлар фиръавнинг исканжага олиб ўлдириш билан қилган таҳдидларига парво қилмай, Ҳақ субҳонаҳу ва таолога жон талвасада қилган дуоларида золимнинг зулмидан қутулишни эмас, иймон таназзулига йўлиқмасдан, мусулмон сифатида жонларини таслим қилишни ёлвориб сўраганларида биз учун буюк ибрат ва огоҳлантириш бор.

Қолаверса, дуо қилишда илоҳий лутфга эришиш ниятига факат дағал овоз билан, намойишкорона сўзларни тизиб қофилаш, риёкорона, сохталик билан қалбнинг иштирокисиз тузилган ялтироқ жумлалар, томоқни йиртгудек бўлиб бақириш билан мұяссар бўлинмайди. Агар бундай бўлса эди, буларнинг аксига ингроқдан нари овози чиқмаган, селоб кўз ёшлари билан ёлворган беморнинг ёхуд ўз нафсига ўзи кифоя қилмайдиган даражада ожиз ғарибларнинг дуолари қабул бўлиши керак эди. Бундай тасаввурга эга бўлиш кўнгил ва ҳол тилини билмаслик тўёки йўқ санаш демакдир.

Бу каби жўшқинлик ва жазава билан ёлвориш дуонинг моҳиятини, руҳонияти ва қудсиятини таназзулга йўлиқтиради.

Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васаллам шундай дуо қиласидиганлар ҳақида: **«Бир қавм қелади, дуоларда ҳаддан ошадилар...»** (Абу Довуд, Витр, 23) дея марҳамат қилиш билан бу ҳолга тушишдан огоҳлантирганлар.

Яна бир ҳадиси шарифда шундай марҳамат қилинади:
«Сизлар қулоқлари эшитмайдиган зотга дуо қилмаяпсиз.
Эшитадиган ва сизларга жуда яқин Аллохга дуо қиласиз»
(Бухорий, Жиҳод, 131).

Ҳақ субҳонаху ва таоло чин дилдан қилинган дуоларни рад қилмайди. Бирок чин дилдан ва ихлос билан дуо қилса-да, қадарга мутлақо мувофиқ келмаган баъзи талабларни қабул қилмайди. Шунинг учун дуо қилувчи ҳеч қачон безмасдан дуо қилишда давом этиши керак. Зоро, бундай ҳолларда дуонинг жавоби охират оламига ҳавола қилинган бўлади.

Дуонинг ёғдусига ғарқ бўлган қалб энг улуғ эшикка илтижо қилаётганини идрок қилмоғи лозим. Дуо эшигига бир гўзал ишлар рӯёбини кутаётган кўнгиллар ул раҳмат бўсағасида умрбод кутишдан ҳам чарчамайдилар. Зоро, уларнинг оламида дуо ва кўз ёши илоҳий раҳматдан пайдо бўлгани учун маҳзун кўнгилларга тасалли ва хузур бахш этган саодат элексири ва Ҳакнинг ишқи билан ёнган юраклар ичгани сари роҳатланган ширин кавсар кабидир.

Ҳар доим шуни ёдда тутмоқ керакки, инсонийликнинг ҳақиқий шараф ва қадр-қийматига гуноҳлардан покланган ҳолатда муваффақ бўла оламиз. Ўлим билан бирга абадий афв сирига эришиш ва Ҳақнинг чексиз неъматларини татиб кўришни истаганлар, аввало, кўнгил боғларидаги гуллардан, дунёдан узилган ҳолатда дуо ва ниёзлар билан мағфиратга эришишга саъй-ҳаракат қилишлари керак. Биз ҳам чексиз кудрат ва марҳамат соҳиби бўлган Роббимиз бизларга раҳм килсин ва устимиздан афв лутфларини ёғдирсин!

Эй Роббимиз! Биз ожиз бандаларингга ишқ билан, бу оламлардан узилиб, кўз ёшлар билан илоҳий раҳмат ва мағфиратингдан насибланиш саодатини лутф айла! Илоҳий

розиликка ноилият умиди билан маҳлукотларингга марҳаматни кўнгилларимизнинг битмас-тугунмас хазинаси айла! Ихлосли бандаларингнинг файзли дуолари хурмати муборак ватанимизга саодат ва аҳиллик, миллатимизга ҳақ ва хайдада бирдамлик эҳсон айла!

Омин!..

Ҳак ва хайрга даъват

- 1 -

*Уммати бўлиши шарафи ва баҳтиёrlигига ноил
бўлганимиз Расули акрам соллаллоҳу алаиҳи васал-
лам абадий нажсом даъватини инсониятга эшиш-
тирии учун жонларини гаровга қўйиб мужодала
қилганларни унумтасдан, У зотнинг бу суннатла-
рига уммат ўлароқ қанчалик амал қила олганимиз
ва «Аллоҳнинг ер юзидаги гувоҳлари» сифатига
нақадар муносиб бўла олганимизни тез-тез таф-
тиши қилиб туришимиз керак.*

Ҳақ ва хайрга даъват -1-

Ақл, идрок ва мuloҳаза каби фитрий сармоялари бузилмаган ҳар бир киши ҳаёт ва борлиқни кўнгил кўзи билан кузатар экан, унинг беҳуда, бемаксад ва беҳикмат яратилмаганини англаши мушкул эмас. Теран ҳикматлар ва жиддий ғоялар билан яратилган инсоннинг бу фоний дунёда ўзига хон, кўланкаси майдон эмаслиги аёндир. Зеро, ояти карималарда:

أَيْحَسِبُ الْإِنْسَانُ أَنْ يُشَرِّكَ سُدًى

«Инсон беҳуда тарқ қилинишликнинг ҳисобини қилурми?» («Кийаама» сураси, 36-оят),

أَفَحَسِبُتُمْ أَنَّمَا خَلَقْنَاكُمْ عَبْثًا وَأَنَّكُمْ إِلَيْنَا لَا تُرْجَعُونَ

«Наҳотки, Бизнинг сизни яратишимииз беҳуда бўлган ва сиз Бизга қайтарилимассиз, деб ҳисобласангиз?!» («Мўъминун» сураси, 115-оят) дея марҳамат қилинади.

Ҳар бир киши «умр» номи билан ҳиссасига тушган ҳаёт оқимини, яъни инсон ва борлиқ орасидаги робита ва бешик билан тобут орасидаги масофани ҳис қилмоғи лозим.

Борлиқда хукмронлик қилаётган илоҳий низом ва қудрат оқими ақлли ва вижданли кишиларни ҳикматли яратувчи қабулига, яъни «иймон»га бошлайди. Бироқ Аллоҳ таоло кишиларнинг иймони ҳақиқий маънода камол топиши учун уларга ҳидоят йўлбошлилари сифатида пайғамбарларни юбориш билан яна бир лутф қилган.

Бу лутфларга ноил бўлган иймон неъмати инсонга марҳамат деган энг муҳим хислатни беради. Марҳамат — мўминнинг қалбида ҳеч қачон сўнмайдиган олов демакдир. Мўминни Роббисига яқинлаштирадиган илоҳий жавҳар. Марҳамат кишини худғамлиқдан дигарғамликка бошлайдиган иймон мевасидир. Зоро, иймон неъмати кўнгилда камол топгани сари, иймондан маҳрумларга ачиниш ҳисси кучаяди, улар учун саъй-ғайрати ортади. Шунинг учун ҳам атрофида хидоят даъватига муҳтоҷ кишилар бор экан, комил мўминнинг кўнгли фақат ўз иймони билан тасалли топмайди.

Шубҳасиз, инсон — охират сафарига чиққан фоний йўловчи. Буларни инкор қилиш кўзни юмиб, қуёшнинг борлигини инкор қилишдек ақлга, мантиқ ва вижданга хилоф келади. Шундай экан, ҳаётни мана шу ҳақиқат истиқоматида кечириш ақл, мантиқ ва виждан тақозоси саналади. Бу ҳаёт сафарида мўмин ўзига ато этилган неъматларни нафсига қул қилмасдан, муҳтоҷларнинг иршодга эришиши учун ғайрат қилиши дини ва виждони олдидаги энг муҳим вазифаларидан бири саналади. Зоро, одамларни ҳаққа, хайрга, фазилат, иймон, солиҳ амаллар ва шу билан бирга, абадий саодатга даъват қилиш, уларга ёмонликлардан узоклашишлари учун ёрдам бериш, ахлоқ таназзулига йўлиқиб, разолат чоғи ва куфр зулматига тушиб қолмасликлари учун ғайрат қилиш дунё ва охиратда энг хайрли, ажри улуғ вазифадир. Чунончи, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам ҳадиси шарифда шундай марҳамат қиласидилар: «*Кимки бир кишини тўғри йўлга даъват қиласа, унга эргашгандар эришиган ажерга сазовор бўлади. Унга амал қилганларнинг ажридан ҳеч нарса камаймайди. Кимки одамларни ёмон ишиларга даъват қиласа, у амалга риоя қилганлар каби гуноҳга қолади. Амалга эргашгандарнинг гуноҳларидан ҳеч нарса*

камаймайди...» (Муслим, Илм, 16; Абу Довуд, Суннат, 6; Термизий, Илм, 15).

Гувоҳи бўлганингиздек, ҳадиси шарифда хақ ва хайрга даъват қилишнинг фазилат ва баракоти хусусида улуғ набавий мужда келган ва шу билан бирга, ёмон нарсага даъват қилгандарнинг қордан ясалган коптот думалаб, улкан кўчкига айланганидек, қат-қат ортган вабо ва гунохга мубтало бўлиши ҳакида огоҳлантирилмоқда. Бу кайфият хақ ва хайрга даъват билан ёмонликлардан тийилиш вазифа ва бурчларининг аҳамиятини ифодалайди.

Қолаверса, таблиғ вазифасидаги ҳар бир мўмин аввало ўз шахсиятини камолга етказиши керак. Зоро, инсонларни ҳақ ва хайрга иршод қилиш учун энг таъсирил восита — ҳақ, хайр, фазилат ва дурустликнинг жонли ва яққол тимсолига айланишидир. Бунинг учун эса, аввало, хидоятга чақиравчининг ўзи сиротул мустақийм узра собит бўлиши керак. Таблиғнинг комил маънода таъсирил бўлиши эса, «**хузур ва сакинат топган қалб**»га боғлиқ. Чунки бу маънавий меъёрга эришган зотлар абадият саодати ҳолатида яшаганлари учун уларнинг наздида фоний қувонч ва лаззатлар ўз жозибасини йўқотган. Шунинг учун таблиғ вазифасини фонийлардан ҳар қандай манфаат тама қилиш ва нафсига ёқадиган ҳолат учун эмас, балки фақат ва фақат Аллоҳнинг розилиги учун, яъни ихлос билан адо этадилар. Бу ҳолат айни пайтда пайғамбарлар ахлоқига тааллукли хусусиятдир. Чунончи, Куръони каримда таблиғ билан боғлиқ:

**«Мен сизлардан бунинг учун ҳақ–ажр сўрамасман.
Менинг ажрим фақатгина Роббул оламийн зиммасидадир»**

(«Шуаро» сураси, 180-оят) ояти каримасидек бу набавий хулқа ишора қиласиган жуда кўп илоҳий баёнлар келади. Динимизда

хайрга даъват ва ёмонликлардан тийилиш вазифасини «**амру маъруф ва наҳыйу мункар**» дейилади. Бу борадаги буйруқ, ояти каримада шундай марҳамат қиласиди:

وَلْتَكُنْ مِنْكُمْ أُمَّةٌ يَدْعُونَ إِلَى الْخَيْرِ وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ
وَنَهَاوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ

«Сизлардан яхшиликка чақирадиган, амру маъруф, наҳыйу мункар қиласидиган бир уммат бўлсин. Ана ўшалар, ўзлари нажот топгувчилардир» («Оли имрон» сураси, 104-оят).

Ҳақни ботилдан, хайрни шаърдан, фазилатни разолатдан, хомликни комилликдан ажратса олиш учун ягона дастур — диннинг овози, яъни Аллоҳ ва Расулининг буйруқлари ва тавсиялари. Бу овозни барадла эшигтириш ҳар бир мўминнинг вазифаси хисобланади.

Ҳақ субҳонаху ва таоло бир ояти каримада таблиғ вазифасини «буюк жиҳод» эканини шундай ҳолда баён этади:

«Кофириларга итоат этма! Уларга қарши у (Қуръон) билан катта жидду жаҳд қил!» («Фурон» сураси, 52-оят) Дарҳақиқат, «катта жидду жаҳд» буйруғининг ҳали мўминлар мушриклар билан курашадиган кучга эга бўлмаган Макка пайтида, яъни жаҳолат учига чиққан, ахлоқсизлик ҳаддан ошган, фасод ва бузгунчилик қўпириб-тошган, куфр ва инкор ҳукм сурган даврга тўғри келгани Қуръони карим таблиғидек жиҳоднинг аҳамиятли маъноларидан бирини ўртага қўймоқда. Зоро, у пайтларда мўминларнинг золимларга ва душманларига қарши курашиш учун кучлари ҳам, аскарий қувватлари ва аслаҳалари ҳам йўқ эди. Қўлларида Аллоҳнинг каломидан бошқа ҳеч нарса йўқ эди. У ҳолда ояти каримада билдирилган

буюк жиудду жаҳд ва гайратнинг ягона йўли — Қуръони каримнинг таблиғи эди.

Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам бир ҳадиси шарифда шундай марҳамат қиласидилар:

«Фақат икки кишигагина ҳасад қилиши мумкин: Бирин Аллоҳ унга Қуръон берган ва кеча-кундуз Аллоҳнинг қаломи билан машғул бўлган (Қуръонга амал қилиб яшаган ва уни бошқаларга ҳам етказган) киши, иккинчиси эса, Аллоҳ берган мол-дунёни кеча-кундуз Унинг йўлида инфоқ қилган киши» (Бухорий, Илм, 15; Муслим, Мусофирун, 266).

Қуръон билан машғул бўлишнинг энг фазилатли шакли — уни ўрганиш, ўргатиш, Қуръон ахлоқи билан хулқланиш, буйруқ ва нахйилар истиқоматида событликда умргузаронлик қилиш, иймон зарофати ва лисони мулојим билан Қуръонни бошқаларга етказишидир. Қуръон билан таблиғнинг кўнгилдаги-дек чиройли таъсир қилиши учун фақат Қуръон билан машғулиятда бу теран мулоҳазага мұяссар бўлган ҳассос мўминнинг дунё ва охирати учун катта манфаатдир.

Чунончи, Расули акрам соллаллоҳу алайҳи васалламни ўлдиришдек манфур ниятда йўлга чиққан ҳазрати Умар розияллоҳу анхунинг ҳидоятга васила бўлган ҳодиса — Пайғамбари-миз алайҳиссалату вассаламнинг дуолари баракоти билан бирга, сингилларининг уйида теран қалб билан ўқилган ва амал қилинган Қуръон таблиғидир.

Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам ва асҳоби киром Қуръони карим ва Аллоҳ дини таблиғи йўлида бор кучлари билан гайрат қилганлар, бу йўлда мол ва жонлари билан ҳар турли имкон ва кувватларини сафарбар қилганлар. Расулуллоҳнинг ҳидоятга даъват қилган мактубларини жаллодларининг ёнида қўрқмасдан ўқиб, топширган саҳоба ўзига юклангандан

вазифани бажаришдан чўчимади. Расуллурроҳ соллаллоҳу алайҳи васалламнинг машҳур Ҳажжи видоларини эшиитган таҳминан 120 минг саҳобадан 20 минг нафари Макка ва Мадина дафн этилгани таблиғ даъвати асҳоби киром томонидан ҳаддан ташқари ҳаяжон билан адо этилганидан дарак беради. Чунончи, Хитойдан Истанбулга, Африкадан Кавказгача қадами етган саҳобалар борган жойларида ҳидоят ва раҳмат малҳамини тарқатиш билан ислом тақдиррида шарафли мавқени қозонишига муваффак бўладилар.

Ҳақ субҳонаху ва таоло биз бандаларига мукаммал ўрнак шахсият ўлароқ Расули акрам соллаллоҳу алайҳи васаллам ҳаётларини таблиғ вазифасига бахшида қилган эдилар. Мушриклиарнинг дунёвий ва нафсоний жиҳатдан ғоятда жозибали тақлифларини рад этганларида тобора кучайган азият, масхара, ҳақорат ва ноҳақликларга дучор бўлиш ҳам У зоти муборак алайҳиссалату вассаламнинг даъволари йўлидаги ғайратларига тўсқинлик қилолмади. Бу йўлда ғов ва тўсиқлар қаршисида заррача таъсирланмайдиган даражада азму қарорли ва улуг иймон важҳида эдилар. Ҳали таблиғ вазифасини эндиғина бошлаган чоғларида ҳаттоқи Ул зот соллаллоҳу алайҳи васалламни даъволаридан қайтариш учун мушриклар томонидан келган тақлифларга қаратса берган мана бу тарихий жавоблари ҳам бунга яққол исботдир: «Қасамки, Аллоҳнинг динини етказиши тўхтатишим учун бир кўлимга қуёш, бир кўлимга ойни берсалар ҳам, мен барибир даъвомдан воз кечмайман! Ё бу динни Аллоҳ бутун дунёга тарқатади, шу билан менинг вазифам адо этилади, ёхуд мен бу йўлда ўлиб кетаман».

Ҳақиқатдан ҳам, Расуллурроҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам исломга даъват йўлида ҳар қандай заҳмат ва азиятларга тоқат қилганлар, ҳар қандай имкондан фойдаланганлар. Кишиларнинг қалбига ҳидоят уруғларини қадамоқ учун ҳар қандай

йүлларни татбиқ қилиб, умматта чиройли шаклда ўрнак бўла олганлар.

Чунончи, пайғамбарликнинг илк йилларида мушриклар ҳаж учун Маккага келган пайтларда шахсан ўзлари барча қабиляларни айланаб чиқиб, уларга ислом ҳақида қайта-қайта гапириб берардилар. Одамлар йигилиб турган ҳолатларда сухбат мажлисларини тинимсиз айланаб, учратган кишиларига, ҳаммага бирдек — озод-қул, ожиз-кучли, бой-камбағал ким бўлса ҳам одам ажратмасдан, аввало Аллоҳнинг бирлиги, якка, ягоналигига иймон келтиришга даъват қиласардилар.

Жобир розияллоҳу анхудан шундай ривоят килинади:

«Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам жоҳилият даврининг бир ҳаж мавсумида вақфа маҳали ҳожиларни даъват қиласардилар ва шундай дедилар:

— Мени қавмига олиб борадиган бирор киши борми?
Қурайи Роббимнинг қаломини таблиғ этишиимга монеълик қиляпти» (Абу Довуд, Суннат, 19-20).

Қолаверса, Маккада бўладиган Укоз, Мажонна ва Зулмажоз каби бозорларда қабилаларнинг қўноқ ерларигача бориб, уларга ўзларини танитардилар, кишиларни Аллоҳнинг якка-ягоналигига иқорор бўлишга ва фақат унга ибодат қилишга даъват қиласардилар.

Хусусан, Тоифда ҳақорат ва азиятдан жабр кўрган бўлсалар-да, барибир Аллоҳдан уларнинг нажот топишини сўраб дуо қилганлар. Бутун бошли Тоифдан фақат Аддос номли қулнинг ҳидоятга эришиши ҳам Ул зот соллаллоҳу алайҳи васалламнинг маҳзун кўнглига фароғат бағишилади. Зулм ва ҳақорат кўрсалар-да, ғам-қайғуга бериlmай, кўнглида афв ва марҳамат ғалабаси билан уларнинг ҳидоят топишлари учун дуо қила

олардилар. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламнинг кўнгиллари Тоиф ҳалқининг ўзларига қилган зулмдан маҳзун бўлиш билан бирга, Ул зотни ўйлантирган асосий масала таблиғ вазифасининг нуқсонга ва таназзулга юз тутиши хавотири эди. Чунончи, бу шартлар замирида Ҳақ субҳонаҳу ва таолога шундай илтижо қиласардилар: «*Аллоҳум! Кучим ожизлик қилганини, чорасизлигим, одамлар наздида хору ҳақирик кўрилганимни Ўзингга арз қиласман!* Эй марҳаматлиларнинг марҳаматлиси! Агар мендан газабланмасанг, чеккан азоб-уқубатларга енгилмайман! Илоҳий! Ўзинг қавмимга ҳидоят бергинг, улар билмайдилар. Илоҳий! Сен рози бўлганинггача уларнинг кечирилишини сўрайман!» (Ибн Ҳишом, II, 30)

Шу фоний ҳаётнинг абадий лаззатини татиб кўришга Расули ақрам соллаллоҳу алайҳи васалламдек кўнгил бөгчаларидан афв ва марҳамат анҳорларини оқизиш билан муваффақ бўлинади. Марҳаматни меҳр-муҳаббат устида барпо қилмоғимиз керак. Марҳаматли бўлайликки, илоҳий марҳаматтага лойиқ ҳолга келайлик. Ва, шунингдек, Ҳақ таолонинг «Раҳмон» сифатидан бир нур бошимиз узра ёғилсин.

Ҳақ таолонинг раҳмати шундай дарёки, кўнглимиз тўлиши учун ундан фақат бир томчигина томса кифоя. Бу томчи кўнгилга тушиб, дарё лаззатини тотиш имконини берганда, кўнгил дарёга эришган бўлади. Раҳмат дарёсига айланган кўнгиллар илтижо, дуо ва таблиғ билан чинакам маромига етади. Бундай қалблар энди лисони ҳол билан «бизга ачининг!» дея фарёд қиласадиган, яратилиш ғоясидан бехабар ғофилларнинг сассиз фарёдларини эшитадиган ҳолатта келади. Тоиф бу ҳолатта яққол мисол бўлади. Қуёшга иситмаслик ва ёритмасликни лойиқ кўриш қанчалар имконсиз бўлса, комил кўнгиллар учун ҳам ачинмаслик, шунингдек, ҳақ ва хайрни таблиғ этишдан бегона бўлиш ҳам шундай имконсиздир.

Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам, муҳаққақ, олам-ларга раҳмат қилиб юборилғанлар. Баъзи кишилар Ул зотнинг қийматларини эътироф этмасдан, инкор этибди, Ул кишига ҳар турли ҳакоратларнираво кўрган бўлишса-да, уларнинг бундай қўполликлари Набий соллаллоҳу алайҳи васаллам учун марҳаматнинг ғазабдан ғолиб келишига тўсиқ бўлолмаган. Аксинча, уларга янада кўпроқ раҳм қилишларига сабаб бўлган. Бу йўл билан бадбаҳтликни саодат деб гумон қилган қанчадан-қанча ғариб руҳлар, чексиз шафқат, мулоҳимлик, афв ва марҳамат дарёси бўлган набавий кўнгил иқлимида иймон билан шарафланғанлар.

Чунончи, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламнинг мана бу сўзлари Ул зотнинг таблиғ вазифасидаги руҳий ҳолатларини аён қиласди: «Мен ва сизнинг ҳолатингиз шунга ўхшайди: бир киши олов ёқади. Олов атрофни ёритгани сари, парвоналар (тунги капалаклар) ва ёргулекни яхши кўрадиган айрим ҳайвонлар ўзини бу оловга отмоқчи бўлади. Олов ёккан киши бунга монеълик қилмоқчи бўлади. Лекин кўпгина ҳайвонлар галаба қилгандай оловга тушади. Мен оловга тушимаслигиниз учун сизларнинг белингиздан тутиб оламан, лекин сизлар оловга отилмоқ учун югурмоқдасиз!» (Бухорий, Рикоқ, 26)

Хақ субҳонаҳу ва таоло Куръони каримда шундай марҳамат қиласди:

كُنْتُمْ خَيْرٌ أُمَّةٍ أُخْرَجْتُ لِلنَّاسِ تَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ
وَتَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ

«Сиз одамлар учун чиқарилган энг яхши уммат бўлдингиз. Амру маъруф қиласиз, нахйу мункар қиласиз ва Аллоҳга иймон келтирасиз...» («Оли имрон» сураси, 110-оят).

Мана шу ояты каримада келтирилган «энг яхши уммат» бўлишимииз учун Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламдек маъруфий, яъни яхшилик, фазилат ва хайрга амал қилиб, даъват қилишимиз, мункар, яъни ёмонлик ва шаърдан узок бўлиб, бошқаларни ҳам қайтаришимиз керак бўлади.

Ҳақ таоло бошқа ояты каримада:

«Аллоҳга даъват қилган, солиҳ амалларни қилган ва «Албатта, мен мусулмонларданман!» деган кишидан ҳам гўзал сўзли ким бор?!» («Фуссилат» сураси, 33- оят) дея марҳамат қилиш билан бу олижаноб вазифанинг Ўз даргоҳида нақадар қийматли эканини билдирум оқда.

Уммати бўлиш шарафи ва саодатига ноил бўлганимиз Расули акрам соллаллоҳу алайҳи васалламнинг абадий нажотга даъватини эшииттириш учун жону дилдан жидду жаҳд қилганларини унутмасдан, Ул зотнинг бу суннатига уммати ўла-роқ қай даражада амал қила олганимизни тез-тез тафтиш қилмоғимиз даркор. Зоро, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам ҳаётлари давомида адо этган бу вазифани умматлари ҳар қандай вазиятда давом этиришини истаганлар. Ул зот алайҳиссалату вассалам ҳар қандай фурсатда таблиғ вазифаси ва масъулиятини эслатиб, бунга ташвиқ қилганлар.

Чунончи, бир ҳадиси шарифда: «Мендан битта сўз бўлса ҳам одамларга етказинг» (Бухорий, Анбиё, 50) дея марҳамат қилганлар, бошқа ҳадиси шарифларида эса: «Биздан эшиитганини, уни айнан эшиитганидек бошқаларга етказган кишининг юзини Аллоҳ ёргу қилсин. Унга бир нарсани етган кишилар борки, уни бевосита эшиитган кишидан кўра яхши англайди ва амал қиласди» (Термизий, Илм, 7) дея марҳамат қилиб, таблиғ вазифасига ташвиқ қилганлар.

Қолаверса, инсониятни ёмонлик ва шаърдан қайтариб, яхшилик ва хайрға тарғиб қылған барча бу таблиғ ва күрсатмалар вазифаларини иймонимиз савиясини ўлчаган мезон каби келган мана бу набавий сўз нақадар ибратлидир: «*Сизлардан бирингиз бирор ёмонлик кўрса, уни қўли билан тўғриласин, бунга қучи етмаса, тили билан тўғриласин, бунга ҳам қучи етмаса, дили билан тўғриласин, бунга ҳам қучи етмаса, қалби билан норозилигини билдириシンки, бу иймоннинг энг заиф ҳолидир*» (Муслим, Иймон, 78). Бошқа бир ҳадиси шарифда эса Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васаллам шундай марҳамат қиласидилар: «*Жоним қўлида бўлған Аллоҳга қасамки, сизлар бошқаларни яхшиликка буюриб, ёмонликлардан қайтарасиз, акс ҳолда Аллоҳ ўз даргоҳидан устингизга азоб юборади. Ўшанда дуо қиласизлар, лекин дуоингиз қабул бўлмайди*» (Термизий, Фитан, 9).

Эй Робби! Амри маъруф ва нахйу мункар вазифасига бепарволикдан туғиладиган аянчли оқибатлардан Ўзингга сифинамиз.

Эй Робби! Башариятда энг гўзал бир ўрнақ шахсият ўлароқ тухфа қилганинг Расулингнинг чиройли хулқидан насиба олиб, хақ ва хайрға даъват вазифамизни муносиб тарзда адо этмоғимизни ва Расулингнинг улуғ шафоатига мұяссар бўлишни биз ожиз бандаларингга лутф айла!

Омин!..

Хак ва хайрга даъват

-2-

*Кишиларнинг энг баҳтиёrlари — қўнгилларини
Куръони карим ва суннати сонийи иқтимиидаги
маънавий даргоҳга айлантиrolган, маҳлуқотларни
унга сиздиролгандардир. Кишининг ҳақиқий
ажр-қиймати ва кимлигини қалбини файзга тўл-
дириб яшаб, яхши амаллар йўлида нечоғли даъват-
да бўла олаётгани билан белгиланади. Қалб маъна-
вий жиҳатдан тиконлар билан тўла экан, таблиг
учун ҳаракат қилиши беҳуда ҳоргинлик ва буюк
ожиззликдир.*

Ҳақ ва хайрга даъват -2-

Аллоҳнинг китоби ва Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламнинг суннатларини ҳаётимизга тадбиқ қилиш учун ҳаққа тарғиб ва ҳалққа хизмат вазифаси кўнглимизда иштиёққа айлансин. Зоро, мўминнинг ҳаёти хизмат ва таблиғ ҳаёти бўлиши керак.

Шубҳасиз, ҳақиқий мўминни бошқалардан ажратиб турган сифатларидан бири унинг марҳаматидир. Динга даъват бир пайтнинг ўзида марҳамат маҳсули ҳисобланади. Марҳаматнинг бир тазохур шакли бўлган ҳаққа даъват ва хайрга ташвикини аввало мўмин ўз нафсига қарши қўллаши лозим. Бу гўзал амал учун аввалимбор ҳақ ва хайр моҳиятидан ҳақиқий маънода вокиф бўлмоқ керак. Зоро, жоҳилнинг даъвати фақат услуб эътибори билан эмас, балки маъно-мазмун жиҳатидан ҳам янглиш бўлиши мумкин. Шундай экан, бу йўлда илк зарурат — илм ва қалб бойлиги. Зоро, иймон ва бандалик ҳаётининг ақл ва қалб мувозанати аро яшамоқ учун бу икки сармоя ниҳоятда зарурдир. Шунингдек, диний масалаларни «зарурати диний» жиҳатдан англамоқ ҳар бир мусулмонга фарз бўлгани учун ҳар бир мўмин ҳеч бўлмаганда бу асосларни билиши керак. Билмаганлар «қош қўяман деб кўз чиқариб қўйиш»дан чўчиб, илм ва қалб жиҳатдан нуқсонларини тезроқ аритишга ҳаракат қилиши ва ўргангандарини ҳаётта тадбиқ этиб, илмини ирфонга айлантиришга ғайрат қилиши керак. Зоро, ҳақ ва хайрга даъватнинг таъсири кўнглимизнинг нақадар теранлигига боғлиқ.

Мавлоно ҳазратлари айтганларидек: «Халтани тўлдиришга уринар экансан, остидаги тешикдан бўшатмагин».

Амал қилмасдан, билмасдан, муносиб тилда сўйланмаган, ишиёқ ва шавқдан бебаҳра, қўпол-қўрс ифодалар ва жоҳилона услугуб билан таблиғ этиш билан кутилган самараға эришишнинг иложи бўлмагани билан бир қаторда, ваболи ҳам оғир бўлади.

Шунинг учун ҳар бир мўмин кўнгил оламини исломнинг зарофат, назокат ва чиройи билан қалбини зийнатламоғи керак. Амали, хатти-ҳаракатлари, муомаласи билан намуна бўлиб, ҳаққа даъват ва хайрни тарғиб қилишда ўrnak бўлиши керак. Зеро, ҳаққа даъват вазифасининг ҳақиқати — Роббисига муҳаббат билан юзланишда яширинган. Чунончи, Ҳиро тоғида ilk бор ваҳий олган Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васалламдаги бу олижаноб ишқ Ул зотнинг кўнгилларини файз ва ҳаяжонга тўлдирган, Ул ҳазратни илоҳи хузурга кўтарган эди.

Ояти карималарда Ҳақ субҳонаҳу ва таоло шундай марҳамат қиласи:

«Мўмин эркаклар ва мўмина аёллар бир-бирларига дўстдирлар. Улар яхшиликка буюурлар, ёмонликдан қайтарурлар, намозни тўқис адо этурлар, закотни берурлар ҳамда Аллоҳга ва Унинг Расулига итоат қилурлар. Ана ўшаларга Аллоҳ тезда раҳим қилур. Албатта, Аллоҳ ғолиб ва ҳикматли Зотдир. Аллоҳ мўмин эр ва мўмина аёлларга остидан анҳорлар оқиб турган жаннатларни, уларда абадий қолишни ва барқарорлик жаннатидан покиза масканларни ваъда қилди. Аллоҳдан бўладиган розилик эса, энг улуғидир. Ана ўша улкан ютуқдир» («Тавба» сураси, 71–72- оятлар).

Кишиларнинг энг саодатлилари — Куръони карим ва суннати сония иқлимида қалбини маънавий даргоҳга айлантириб, бутун махлуқотларни унга жо қилганлардир. Шунингдек, улар

Куръон гүзәллигидан насибаланиб, ҳақиқий иймон хаёти билан яшаганлар ва қалбларини сүнгги нафасларигача нафсо-ниятига күл бўлган ақл васвасасидан асрай олганлардир. Қалб маънавий жиҳатдан тиканзорга айланган бўлса, таблиғга ури-ниш кечирилмайдиган нуқсондир. Динимиз инсон руҳини ёмирувчи хасталик бўлган иддао ва айблашни инкор этади, кўнгилларга тавозеъ, муҳаббат ва марҳаматни тарғиб этади. Мўминнинг кўнгил олами гулзору чаманзор бўлсинки, ундан ҳар бир паришон, махзун чехра ва қайгули юрак ҳузур топиб, табассум қилиши керак. Шунинг учун қалб ва жисмни тикон каби туйғу, ўй-хаёлларни поклаб, таблиғ қила оладиган ҳолат-га келтириш зарур.

Тарихдаги машхур Ҳажжожи Золим зулми билан шухрат топган киши бўлса-да, файласуф табиатли киши эди. Бир куни жума намозида уни кўриб қолган имом «Аллоҳга энг хуш ёққан амал — золим ҳукмдорга ноҳақлигини айтишдир!» тар-зидаги буйруқни дастак қилиб, хутбадан катта-катта дашном-ларни нуқт қилди. Ҳажжожи Золим сукут билан эшилди. Намоздан кейин хотибни ҳузурига чақириб, сўради:

– Сен намозда нималар дединг?!

Хотиб нима қилса ҳам барибир бошдан жудо бўлишини билиб, бир қадам ҳам ортга чекинмасдан яна бироз қаттиқроқ оҳангда такрорлади.

– Жуда ғалати, – деди Ҳажжож. – Сен доно кишига ўхшай-сан, лекин исломга даъват услубларидан бехабар кўринасан. Сен Куръон ўқимайсанми? Аллоҳ таоло сендан фазилатлироқ бўлган Мусо алайҳиссаломни мендан кўра қусурли ва бунинг устига аҳли куфрдан бўлган фиръавнга юбора туриб, унга «лойийин» яъни сув оққанидек юмшоқ тил билан муомала қили-шини буюрмадими?

Хотиб хатосини англағанди. Узр сўради ва Ҳажжожнинг афви ва оқиллиги шарофати билан бошидан жудо қилинмади.

Мусо алайҳиссаломга нисбатан воқеъ бўлган ва бизга услубни ўргатган талқин фақат бу ҳодиса билан боғлик илоҳий баён эмас. Кўплаб ояти карималарда таблиғ юмшоқ ва ҳикматли сўзлар билан, тингловчини ранжитмасдан қилиниши кераклиги айтилади. Чунончи, Ҳақ субҳонаху ва таоло бир ояти каримада:

أَدْعُ إِلَى سَبِيلِ رَبِّكَ بِالْحِكْمَةِ وَالْمُوعِظَةِ الْحَسَنَةِ
وَجَادِلُهُمْ بِالْهُدَىٰ هُنَّ أَحْسَنُ

«Роббингнинг йўлига ҳикмат ва яхши мавъиза ила даъват қил. Ва улар ила гўзал услубда мужодала эт...» («Нахл» сураси, 125-оят) дея марҳамат қилиш билан даъват одоби ни баён қиласи. Шунинг учун ҳаёти жонли Қуръон бўлган Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламнинг ўrnак шахсиятларидан насибаланиб, Ул зот кўрсатган усул ва одобга риоя қилиш керак. Бунга кўра, мўмин аввал ички ва ташқи оламини ислом билан зийнатлаб, хатти-харакатлари билан билганига амал қиласиган шахсият ва феъл сохиби бўлиши керак. Чунончи, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам

«Ва яқин қариндошларингни огоҳлантири» («Шуаро» сураси, 214-оят) ояти каримаси нозил бўлганида Қурайш қабилицини Сафо тоғига чақирдилар ва уларга баланд қоянинг устида туриб шундай дедилар:

– Эй Қурайш аҳли! Мен сизларга шу тоғ этагида ёхуд шу водийда душман аскарлари бор, ҳозирнинг ўзида сизларга ҳужум қиласи, молларингизни тортиб олади, десам ишонасиз ларми?

Улар иккиланмасдан:

– Ха, ишонамиз! Чунки Сенинг бугунгача фақат рост гапирганингни кўрдик. Сенинг ёлғон гапирганингни ҳеч қачон эшитмадик! – дейишди.

Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам бу йўл билан аввал улардан ўзларининг асло ёлғон гапирмаганлари, ишончили ва содиқ киши эканликларини тасдиқлатгандилар. Яъни комил ва ростгўй шахсият эканликларини атрофдагиларга эслатиб қўйгандилар. Ҳаттоқи куфрнинг ақлдан озган химоячиси Абу Жаҳл ҳам Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламга ёлғонни иснод қиломас, у кишига фақат шу сўзлар билан эътиroz билдира оларди:

– Эй Мұхаммад! Биз Сенга ёлғончисан демаймиз. Сенга «Амин» сифатини Макка ҳалқи, яъни биз бердик. Сен ёлғон гапирмайсан. Сени бу вазифани сенга билдираётган фаришта адаштирияпти.

Хақ субҳонаху ва таоло бу кайфиятни ояти каримада шундай марҳамат қиласиди:

«Сени, албатта, уларнинг айтиётганлари хафа қилишини яхши биламиз. Улар сени ёлғончига чиқараётганлари йўқ, балки золимлар Аллоҳнинг оятларини инкор қилмоқдалар» («Анъом» сураси, 33-оят).

Расулуллоҳнинг энг катта душманлари бўлган Абу Жаҳл ҳам У зот соллаллоҳу алайҳи васалламнинг мустасно киши бўлганларни тасдиқлар эди. Ҳатто Расули акрам алайҳиссалату вассаламни кўрган заҳоти У зотнинг лисони ҳоллари таъсиридан: «Бу юз ёлғон гапирмайди», дея иймон билан шарафланганлар бўлганди. Кўнгилларни фатҳ қилишда ҳам бу холат фоятда муҳим экани инкор қилинмайди. Чунончи, Фотих Сул-

тон Мехмедхон ҳам Истанбул фатҳидан ўн йил ўтгач, Боснияни фатҳ этганди. Лекин ҳақиқий фатҳ, яъни кўнгиллар фатҳи зоҳирий қулфларни очган қилич ортга қайтгач рўй берди. Зеро у ерда Онадўли бағрида камол топган кўнгил торларидан ташкил топган покиза оиласларни жойлаштириш билан «гўзал ахлоқ ва амал билан таблиғ» сафарбарлиги бошланганди. Натижада, кўп ўтмасдан босняклар ҳам ислом билан шарафлангандилар. Ҳақиқатдан ҳам қурол зулмни бартараф этиш учун кўлланилади. Лекин ҳақиқий қозонилиши керак бўлган фатҳ — қалбларни забт этмоқдир. Бу эса ислом хулқи ва назокати билан яшаб, атрофдагиларга ўрнак бўлиш билан рўёбга чиқади. Зеро, таблиғ ва даъватнинг таъсири даъватчининг амали ва маънавий ҳаёти билан ниҳоятда аҳамиятлидир.

Шундай экан, бир даъватчининг борлиқдаги илохий низом ҳикмати моҳиятига етмаслик ва маҳлуқотни лисони ҳолидан англамаслик маънавий нуқсонидандир. Ичида ҳассос кўнгил бўлмаган қуруқ жубба атрофига ҳеч қанақасига ҳузур, суур ва гўзаллик тарқатолмайди. Шунинг учун ҳам, аввало, ғалаба қозониши керак бўлган жанг — кишининг ички дунёсидаги жангдир. Ҳақ субҳонаҳу ва таоло ҳақиқий изоҳ мақсадида кишининг ички дунёсидаги «фужур ва тақво»нинг мужодаласини билдиради. Маънавий фужурдан ҳалос бўлиб, тақво билан зийнатланиши учун одам боласининг ҳақиқий саодати ва најоти сармояси ҳисобланади. Қалбларга таъсир килиш билан абадий најот малҳамини топғанлар ҳам фақат қалбидаги мужодалада ғалаба қозониш билан Ҳаққа ҳақиқий маънода таслимият билан итоат қилганлар. Шунингдек, таблиғда эътибор берилиши керак бўлган яна бир жиҳат қаршиングдаги кишини аҳамиятли деб билиш. Зеро, таблиғ инсонга қаратилгани учун унинг Аллоҳнинг яратган шарафли мавжудот эканини ҳеч қачон унутмаслик керак. Иймондан бошлаш керак бўлган

тақдирда ҳам қаршисидаги кишининг маҳрумлигига қарамай, асл яратилишдаги аҳамиятга эътибор бериш керак. Яъни ғазаб ва шиддат ўрнига умид, ёқтириш ва марҳамат билан муомала қилишдир. Одамларга муомала қилишда асосан ҳақиқий тамал қарашга эътиборли бўлиш яхшидир. Шоир бу нуқтани шундай ифода қиласи: «Ерга тушса гавҳар қадру қийматидан соқит бўлмайди». Қуръони каримнинг инсон ҳақидаги барча оятларида одамзоднинг ҳақиқий яратилиш моҳиятига дикқат қилинади. Чунончи, ояти каримада:

وَلَقَدْ كَرِمْنَا بَنِي آدَمَ

«Батаҳқик, Биз Бани Одамни аизу мукаррам қилиб қўйдик...» («Исро» сураси, 70-оят) дея марҳамат қилинади. Дарҳақиқат, одамзод инсоний хусусиятлари билан Қуръони каримда Ҳақ субҳонаҳу ва таолонинг халифаси сифатида тақдим этилмоқда. Иймон ва ундан кейин келадиган солиҳ амаллар бу аслий шарафнинг тақазосидир. Иймон ва солиҳ амаллардан маҳрумлик эса, бу ҳақиқий шараф, яъни инсонийлик хусусиятига эришишда даҳшатли маҳрумият ва хорлиқдир. Амалда нуқсонли бўлганлар ҳам иймондан маҳрумлар қадар бўлмаса-да, ачинишга лойиқдирлар. Бундай маҳрумиятга йўлиққанларга оддий кишилар жаҳл қилиши мумкин. Лекин иймоннинг ҳаловати, лаззат ва камолига ноил бўлганлар ундайларнинг ҳолига ачинади. Бу ачиниш ҳисси ёрдам беришини талаб қиласи. Ёрдамнинг энг муҳими эса, абадий саодатга бошловчи таблиғ даъватидир.

Ҳақиқий таблиғчи қўнгилларга низом ва ҳаёт малҳамини бера олган раҳбар шахсdir. Ҳар соҳада таблиғини ишқ, муҳаббат ва марҳамат билан адо этишини билган, иймон манбаси бўлган қўнгил кишисидир. Сўзи, ёзуви ва ўрнак бўлгувчи

зариф муомалалари билан инсониятга саодат ва хузур йўлини кўрсатадиган бундай раҳбар кишилар ҳар мотам атрофида ёлғизларнинг ёнида, жабр кўрганларнинг бошида бўлишади. Улар атрофидаги баҳтсизларнинг изтиробини ва бу борадаги масъулиятларини чин дилдан ҳис қилганлари учун мудом ҳидоят нурини кутганларга ёрдам учун шошадилар. Шунингдек, улар одамларни Аллоҳнинг омонати сифатида биладилар. Барча маҳлукотга иштиёқ ва марҳамат билан қараган кўнгилга эга бўлишади.

Ҳақ субҳонаҳу ва таолонинг нури бардавом бўлиши ва Исломнинг қиёматга қадар давом этиши — илоҳий ваъдадир. Лекин таблиғ вазифаси диннинг давом этишига васила ва ва мадор бўлишини ҳар доим ёдда сақламоқ керак. Бу дин — Аллоҳнинг ҳақикатига уйғун тарзда мукаммал ва ибодатлар билан ҳурмат-эҳтиромга мусассар эътиқоддир. Зоро, коинотнинг мавжудлик сабаби ҳам шудир аслида.

Бирор замон ёки маконда диний ҳаёт кучсизланса, одамларнинг хато можароларга ўралашгани кузатилса, у ерда таблиғ фаолияти иймондан кейинги биринчи ва аҳамиятли вазифа сифатида эътибор касб этади. Ҳақ ва хайрга даъват қилиш борасида муваффакиятга эришмагунча, машруъ ишнинг ҳам машруияти қолмайди. Дейлик, онанинг сут эмадиган ёшдаги фарзандини эмизиши нақадар муazzам ва муборак амал ҳисобланади. Лекин уйи ёнаётганига гувоҳ бўлган она шу ҳолатда боласини эмизишда давом этса, бу ҳолатдан масъул бўлади. Чунки ёнгинга қарши қўлидан келадиган бирор чорани кўриши янада мухимрок ва шошилинчроқдир. Худди шунингдек, динга амал қилиш таназзулга юз тутган бир пайтда ҳақ ва хайрни таблиғ этадиган харакатлар бўлмаса, бошқа ишлар билан машғул бўлишнинг жавобгарлиги одатдаги вактлардан кўра оғирроқ бўлади.

Унутмаслигимиз керакки, ислом неъмати 1400 йилдан бери бизга минг бир машаққат ва изтироб билан етказиб келинмоқда. Биздан эса бу омонатни кейинги наслларга худди шундай хассосият билан етказиш талаб қилинади. Шундай экан, давримиз фидокорона тарзда хайр ва ҳақ ғалабаси учун ғайратли бўлишни тақазо этадиган замондир. Бу асосан мантикий ҳақиқатдир. Зоро, бир машинанинг ғилдираклари лойга ботиб қолганида уни итариш учун чекилган машаққат билан тўғри йўлда юраётганида уни итармоқчи бўлганинг меҳнатини таққослаб бўлмайди. Бу ёрда яна бир нозиклик бор. Яъни лойга ботган машина ғилдираклари текис йўлга чиқиб олиши учун бир боланинг билаги қувватича куч сарфлашдек нозик лаҳзаларда жажжи елкаларни тутиш буюк аҳамият касб этади. Шу билан бирга, бу хассос пайтларда бир четда қўл қовуштириб кузатиб ўтирган ва ўз вазифасини бажармаганларнинг жавобгарлиги оғир бўлади. Иймон таназзулга йўлиққан, ёшлирининг умри шамолларга совурилаётган инсоният ўз кучига маҳлиё ҳолда нафс тўрида яшаётган бу кунларда озгина ғайратга ҳам катта савоб, озгина бепарволикка эса улкан вабо юкланишини мулоҳаза қилиб, замонамиз назокатига қўра ҳаракат қилишимиз керак. Дин, иймон, ватан ва миллат хизматига мұяссар бўлиш, албатта, ҳар бир киши учун буюк саодат. Лекин таблиғ вазифасида ҳақиқий масала мұваффакият ва мағлубият эмас. Мұхими, Аллоҳнинг розилигига эришиш умиди билан бу йўлда қўлдан келганича ғайрат қилишдир. Айтилган сабаблар адo этилди деб ҳар қандай таблиғдан ижобий натижага кутиш ва у рўёбга чиқмаганида умидсизлик ва қайғуга ғарқ бўлиб ўзини қийнаш яхши эмас. Зоро, хидоят – Аллоҳдан. Бандасидан талаб қилингани чарчамай, ортга қайтмай, қайғу ва иккиланишга тушмасдан таблиғ ишида давомли бўлиш, натижани Аллоҳга қолдириб таваккул қилишдир.

Чунончи, оламларга раҳмат қилиб юборилган Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам «бир кишини оташдан сақлаб қолиш» умидида ўзларини хаддан ташқари мاشаққатга қўйганларида, мана бу илохий огоҳлантиришлар нозил бўлади:

«Эҳтимол, (улар) мўмин бўлмаганлари учун сен ўзингни ҳалок қилмоқчиидирсан?! Агар хоҳласак, уларга осмондан оят-мўъжиза нозил қиласиз. Бас, уларнинг бўйинлари унга эгилиб қоладир» («Шуаро» сураси, 3–4-оятлар).

«Албатта, сен ўзинг севган кишингни ҳидоят қила олмассан. Лекин Аллоҳ кимни хоҳласа, ўшани ҳидоят қиладир. У ҳидоятга юрувчиларни яхши билгувчи Зотдир» («Қасос» сураси, 56-оят).

Шунинг учун даъват ишлари яхши қабул қилинмаса ҳам, ҳеч бўлмаганда ёмонликларнинг суръатини пасайтиришини ва балки давомий такрорлашлардан кейин натижасини бериб, ислоҳга васила бўлишини унутмаслик керакдир. Қолаверса, даъват килувчи бирор самараға эришмаса ҳам, бу вазифанинг масъулиятидан ҳалос бўлган бўлади. Зоро, Аллоҳ йўлида қўшилиб, қозонилмаган мужодаладан кўпроқ қўшилиши мумкин бўла туриб киришилмаган ва ғайрат кўрсатилмаган мужодаладан масъул бўлиниши муҳакқақдир. Зоро, илохий мезонда аҳамият касб этадигани бу ишни бажариб-бажармаганимиз баҳоланади. Чунончи, шундай замонлар бўлганки, бир пайғамбар келиб кўпдан-кўп кишилар унга эргашиб ҳидоят топади. Яна бир пайғамбар келади, ҳидоят жолалари жуда оз жамоатга ёғилади. Яъни ҳидоят — Аллоҳдан. Лекин пайғамбарлар бошлигига бутун уммат исломга амал қилиш билан уни бошқаларга етказишга мажбур.

Хулласи калом, таблиғни оила ва фарзанддан бошлаб, мусулмоннинг асл табиатига айлантириш даркор. Ҳар бир

мўмин, таблигнинг ҳар қандай йўлини излаб, кучи, қуввати, билими, маданий савияси, маънавий камолоти ва ўзи истиқомат қиласиган худуди даражасида даъват вазифасини адо этиш ва кишиларнинг қалбини ёритишига ғайрат кўрсатишдан масъул. Зеро, Қуръони каримда баён қилинганидек, Ҳақ субҳонаҳу ва таоло бандаларининг тоқатидан ортигини кутмаган. Лекин тоқатлари даражасида вазифаларини адо этишдан масъул қиласи.

Ҳақ ва хайрга даъват борасида энг қутлуг ва мумтоз мисол, ҳеч шубҳасиз, Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васалламдир. Ул кишидан кейин эса Улуғ Зотнинг изларидан юрган аҳлulloҳлардирки, ҳар амаллари айри бир гўзалик, назокат, теранлик ва улуғликни намоён қиласи. Чунончи, бу хос бандалардан биз иршодига мусассар бўлган Мусо афанди қуддуса сирруҳнинг намуна хислатлар билан лиммо-лим бўлган умри ҳар қасида билан бизни ҳақ ва хайрга йўналтириб, ишорат ва иршод намоён қилмоқда. Мусо афанди қуддуса сирруҳ вафотлари билан яқунланган хасталикларида ҳам: «Эҳ, куч-қувватим бўлсаю шаҳарларни, қишлоғу маҳаллаларни кезсам ва биродарларимнинг моддий-маънавий ташвишларига малҳам бўлишига ғайрат қилсан!» дея муштоқлик ва ҳасрат қиласидар.

Чунки ул зот ҳаётларини жисмоний, молиявий ва маънавий бандалик шуури билан яшашни ўзларига энг буюк дастур қилгандилар. Кучлари етганича, гоҳида қўллари, гоҳи қалби билан ҳар бир ҳаста кўнгилни, ҳатто бутун мавжудотни бағрига босарди. Ўрта Осиёга эшиклар очилган дастлабки кунларда ёқ кексалик ёшидан кутилмаган тетиклик, бардамлик ва ҳаяжон билан у ерга қараб чопганди. Жанубий Африка, Европага борган, у ерларда маънавий, ижтимоий ва руҳий гўзаликларни етказишга ғайрат сарф этганди. Қисқаси, у киши бутун ҳаётла-

рини Қуръони каримда «**نَعَمُ الْعَبْدُ Қандай яхши банда!**» дея мадҳу саноси келган, чиройли хислатлар соҳиби бўлган банда бўлиш файрати билан яшадилар. Шунинг учун бу фоний гумбаз остида у кишидан абадий давом этадиган хуш садо қолди. Хуш вафо, хуш кўнгил, хуш ахлоқ, бошдан-оёқ яхшиликлар билан тўла намунали ҳаёт қолди...

Роббимиз у кишининг кўнгилларидағи қутлуғ файзлардан манфаат олишни эҳсон айласин!

Роббимиз замонамизнинг назокати сабабли хақ ва хайрга даъватни устимизда юклаган нисбатда адо этиб, хузури илохийда бароат этишликни жумла мўминга насиб айласин!

Аллоҳим! Абадий йўловчиси бўлганимиз шу дунёда ўрнашиб қолиш даъвосидан туғилган ғафлатдан қалбларимизни муҳофаза қил! Оёғимиз остидаги тупроқни поймол қиласиз, бир қуни ўзимиз ҳам оёқ остида эзиладиган тупроқ бўлишимизнинг теран ҳикмат ва ирфонини қалбларимизга эҳсон қил! Ислом нури озукамиз, руҳонияти Мухаммад иқлими танаффусимиз, Сенинг улуғ муҳабатинг ва ризоий шарифинг саодат жаннатимиз бўлсин!

Омин!

Исор

(Үзи мұхтож бўла туриб, бошқаларга ёрдам берииш)

Марҳамат — мусулмоннинг қалбида ҳеч қачон сўнмаган олов. Марҳамат — инсониятнинг бу оламдаги энг ноёб гавҳариидир. Бу қалб йўли билан бизни Ҳақ васлига истиқоматда бўлишига ундаиди. Марҳаматли мўмин — саҳоватли, камтар, хизмат аҳли ва айни замонда кўнгилларга дармон ва ҳаёт малҳами берган кўнгил шифокориидир.

Исор

(Үзи муҳтожс бўла туриб, боиқаларга ёрдам берииш)

Абдуллоҳ ибн Жаъфар розияллоҳу анху бир саёҳатлари асносида хурмо боғига дуч келдилар. Богда бир занжи қул хизмат қиласарди. Қулга уч дона нон келтиришди. Шу пайт бир кучук келди ва қул кучукка нонлардан бирини отди. Кучук нонни еди. Бирин-кетин уч нонни ҳам ирғитди, кучук учта нонни еб бўлди.

Шунда Абдуллоҳ ибн Жаъфар розияллоҳу анху ва қул орасида шундай суҳбат бўлди:

- Сенинг хизмат ҳақинг қанча?

Занжи қул жавоб қилди:

- Шу кўрганингиз учта нон.
- Унда нега ҳаммасини кучукка бердинг? – дедилар Абдуллоҳ ибн Жаъфар.
- Бу ерларда ҳечам кучук йўқ эди. Бу кучук узоқдан келди. Оч қолишига чидай олмадим, – дея жавоб берди занжи қул.

Абдуллоҳ розияллоҳу анху:

- Унда бугун сен нима тановул қиласан? – дедилар.
- Сабр қиласман, – деди қул. – Бугунги ҳақи мни Роббимнинг бу оч маҳлуқига тортиқ қилдим.

Абдуллоҳ розияллоҳу анху:

– Субҳоналлоҳ! Яна мени саховатли дейдилар. Бу қул мендан ҳам саховатлироқ экан! – дедилар ҳамда ўша хурмо богини қул билан бирга сотиб олдилар ва қулни озод қилиб, хурмозорни унга эҳсон қилдилар (Фаззолий, «Кимёй Саодат», с. 440).

Мана шундай мушфик, марҳаматли ва теран ҳиссиётли шахсиятларни етиштирган ислом ижтимоий низомда бой ва камбағал ўртасида хусумат ва ҳасадни бартараф этиш, мувознатни муҳофаза этиш ва муҳаббатни таъминлаш учун закотни фарз қилган. Ислом биродарлигини янада кучлироқ савияда ривожлантириш ва ҳар бир мўминни «ғаний кўнгил соҳиби» қилиш учун виждан мажбурияти бўлган инфокни ташвиқ қилиб, уни «исор» билан юксалтирган. Зеро, диннинг асл foяси — Аллоҳнинг яккалигини тасдиқ қилгандан кейин, яхши инсон, зариф инсон ва теран инсонни камол топтириш билан жамиятда ҳаловатни ҳукмрон қилишдир.

Камолот, бу — факат кўнгилдаги шафқат ва марҳамат ҳисси ва унинг энг мукаммал кўриниши сифатида ўз имконларини баҳам кўриш, ҳатто ундан ҳам зиёдароғи исор дея таъбирланган ўзи эҳтиёжига зарур неъматлардан воз кечиб, уларни инфоқ этиш фазилатию даражасига эришмоқдир.

Марҳамат — мусулмоннинг қалбida ҳеч қачон сўнмаган оловдир. Марҳамат — инсониятнинг бу оламдаги энг порлоқ гавҳаридир, у кўнгил йўли билан бизни Ҳақ висолотига бошлиди. Марҳаматли мўмин сахий, камтарин, хизмат ахлидан ва айни вақтда кўнгилларга мураббий ва ҳаёт малҳами бўладиган қалб шифокоридир. Марҳаматли мўмин ҳар соҳада хизматини севги ва шафқат билан бажаради.

Бу мўмин хузурбахш амалларнинг энг олдинги сафларида бўладилар. Шунингдек, у сўзи, ёзуви, амали билан ҳар қандай сафолат, изтироб ва машаққат масканларидан жойини олади.

Марҳаматли мўмин ғариблар, кимсасизлар ва умидсизларнинг бошида бўлади. Зеро, раҳмат ва марҳамат — ҳақиқий мўминнинг иймонидан нишонадир. Инсониятнинг ахлоқи ҳам Куръон билан камолотга етган. Чунончи, Куръони каримни очганимизда биринчى бўлиб «Раҳмон» ва «Раҳим» сифатларига дуч келамиз. Роббимиз улуғ зотини «марҳаматлиларнинг энг марҳаматлиси» дея мужда беради ва бандаларига бу сифатлари билан хулқланишни буоради. Шундай экан, Ҳаққа муҳабbat билан тўла мўмин қалби Роббисининг барча маҳлукотини шафқат ва марҳамат билан бағрига босиши талаб қилинади. Роббига муҳабbatлиликнинг аломати — Унинг маҳлукотларига муҳабbat ва марҳамат билан қарашда. Севган севгилисига нисбатан севгани миқдорида фидойиллик кўрсатишни завқ ва вазифа деб билади. Аллоҳнинг маҳлукларига инфоқ қилиш — Аллоҳга муҳабbat қилиш дегани. Аллоҳ йўлида беришда умумий номи садақа ва инфоқ бўлган эҳсон турлари кўп. Булардан энг аълоси, таъкидлаганимиздек, исордир. Бу — бошқаларнинг эҳтиёжини ўз эҳтиёжидан кўра афзал билиш фазилатидир. Ва дейиш мумкинки, исор — ҳар бир мўмин вижданан масъул бўлган дигарғамлик ва ҳассосиятнинг энг юксак нуқтадаги кўринишидир. Чунончи, Мухаммад Ҳаким Термизий қудуси сирруҳдан:

- Бермоқ нимадир? – дея сўрадилар. Ҳазрат саволга жавобан:
- Бермоқ бошқаларининг севинчи билан ҳаловат топмоқлиқдир, – дея жавоб бердилар.

Исорнинг файзли иқлимидан насибланиш покиза кўнгиллар ва назокатли қалбларнинг корига ярайди. Зеро, ҳақиқий исор — факирликдан кўркмасдан бера олиш. Бу ҳолат энг гўзал ва мукаммал тарзда пайғамбарлар ва аҳлулоҳларнинг

ҳаётларида намоён бўлади. Албатта, бундай бир юксакликка чиқа олиш ҳаммага ҳам насиб этавермайди. Фақат бундай уфқларга қанчалик яқинлаша олсак, шунчалик аҳамиятлидир. Насибаларга муваффақлик ҳақиқатига биноан исорда энг кичик қадам ҳам биз учун воз кечилмайдиган абадий манфаатдир.

Абу Ҳурайра розияллоҳу анхудан ривоят қилинадиган ҳадисга кўра, бир киши Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламнинг ёнларига келиб:

- Эй Аллоҳнинг Расули! Менинг қорним оч! – деди.

Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам хотинларидан бирига хабар юбориб, егулик юборишларини айтдилар. Лекин мўминларнинг оналари:

- Сизни пайғамбар қилиб юборган Аллоҳга қасамки, ҳозир уйда сувдан бошқа ҳеч нарса йўқ... – дедилар.

Бошқа хотинлари ҳам шу ҳолатда бўлганлари учун Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васаллам саҳобаларига қараб:

- Бу кеча бу одамни ким меҳмон қиласди? – дея сўрадилар. Ансорлардан бири:
- Мен меҳмон қиласман, эй Расулуллоҳ! – дея йўқсилни уйига олиб кетди. Уйга келиб хотинидан:
  - Уйда ейишга бирор нима борми? – дея сўради. Хотини:
  - Йўқ, фақат болалар ейдиган даражада бир нималар бор, – деди. Шунда саҳоба хотинига деди:
  - Унда болаларни бирор нимага машғул қилгин. Дастурхонга келмоқчи бўлишса, уларни ухлатиб қўйгин. Меҳмон

ичкарига кирап экан, чирокни ўчириб қўй. Биз ҳам дастурхонга ўтириб еяётгандай бўламиз...

Дастурхонга ўтиришди. Мехмон қорнини тўйдирди, улар оч ухлашди. Эрталаб тонгда саҳоба Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васалламнинг олдиларига кетди. Уни кўрган Расули акрам соллаллоҳу алайҳи васаллам шундай марҳамат қилдилар!

- Бу кеча меҳмонингизга қўрсатган иззат-икромингиздан Аллоҳ таоло ортиғи билан хушнуд бўлди (Бухорий, «Маноки-бул ансор» 10; Муслим, Аширо, 172).

Ҳақ дўстларидан Рамазон ўғли Маҳмуд Сомий ҳазратлари хукуқ соҳасида таҳсил олганига қарамай, банданинг ҳақини еб қўйишдан хавотирланиб, ўз соҳаларида ишламасдан, Тахтақальъада бир ишхонада ҳисобчи бўлишни афзал кўрганлар. Ҳазрат ишга бориш учун кемада Қоракўйга ўтардилар. Қоракўйдан Таътақальъагача етиб олиш учун йўналишли таксиға чиқиш ўрнига пиёда борар, йўлкирани инфоқ қиласдилар. Улуғларнинг бу юксак ахлоку амаллари биз учун нақадар чиройли намунадир.

Дарҳақиқат, шахсий роҳати ва қулайликларидан, уйларининг безаги, кундалик харажатидан тийиб бўлса ҳам, бу кутлуг ахлоқдан ҳамма насиби қадар улушкини олишга ҳаракат қилиши керак.

Исор — саҳоватнинг энг юксак амалидир. Зоро, саҳоват ортиқча молдан, ўзига керак бўлмаганини бермоқдир. Исор эса кишининг муҳтож бўлган нарсасини ўзидан юлиб, бошқасига беришдир. Исорнинг маънавий мукофоти ҳам банданинг фидойилиги даражасидадир. Ҳақ субҳонаҳу ва таоло маккалик муҳожирларга ўз имконларини тортиқ қилган ва уларнинг

эхтиёжини ўз эхтиёжидан афзал кўриб, ҳожатларинираво қилган ансори киромни шундай мадҳ этади: «...**Ва гар ўзларининг ҳожатлари бўлса ҳам, уларни ўзларидан устун қўярлар.** Ким ўз нафсининг баҳиллигидан сақланса, ундоқ кишилар, ха, ўшалар ютувчилардир» («Ҳашр» сураси, 9-оят).

Ярмук сафарида шаҳид бўлаётган уч ярадор мужохидга бериладиган сувни бири бошқасига илинади, натижада ҳеч бирига ўлимидан олдин сув берилмаган. Ва уччови ҳам сўнгти нафасларида сувга муҳтож ҳолда шаҳид бўлганлар.

Ибн Умар розияллоҳу анхудан ривоят қилинишича, сахобаи киромлардан бирларига қўйнинг калласи юборилади. У саҳобий: «Фалончи мендан кўра ҳам оч бўлиши мумкин. Унга олиб бораман», дейди. Бошқаси ҳам шундай дейди. Шундай қилиб, қўйнинг калласи етти кишини айланганидан кейин, яна аввалги кишига келди. Чунки ҳаммадан ҳам очроқ бўлгани ўша эди» (Имом Фаззолий, Ихёи Улумиддин, III жилд, 571 сахифа).

Шунингдек, Умар розияллоҳу анху Шомга бораётганида туга миниш навбати кулларига келгани учун шаҳар эшигига борганига қарамай, туга қайта-қайта тайнинлаб қулини миндириши ва ўзлари пиёда, қул эса туга устида Шомга кирганларини тасаввурга сиғдириш маҳол инфоқ кўринишидир. Демак, инфоқ ҳар доим мол билан эмас, ўрни келганда хатти-ҳаракатлар билан ҳам қилинади.

Инфоқнинг энг юксак даражаси бўлган исор — ўзидан юлиб бериш, ўз улушини биродарига тортиқ қилишдир. Пайғамбарлар, сахобалар, авлиёуллоҳ ва солих бандаларга оид юксак савияда инфоқ қилишга исор дейилади. Ҳазрати Али каррамаллоҳу важҳаҳу билан Фотима розияллоҳу анхонинг мана бу ҳаракатлари исор ҳақиқатига накадар гўзал далил. Ибн Аббос розияллоҳу анхудан ривоят қилишларича, ҳазрати Али

ва уларнинг завжай тоҳиралари Фотима розияллоҳу анҳумо фарзандлари ҳазрати Ҳасан ва Ҳусайннинг хасталиқдан саломат чиқишлари учун қасам рўзасини тутардилар. Биринчи куни ифторликда арпа унидан бир таом тайёрладилар. Эндинги на ифторликка ўтирмоқчи бўлганларида, эшиклари тақиллади. Келган киши оч ва йўксил эди. Муборак оила қўлларидаги таомни жону дилдан Аллоҳ учун факирларга икром қилиб, ўзлари сув билан ифтор қилиб қўя қолишиди. Иккинчи куни ифтор вактида эшикка бир етим келди. Ўша кунги таомларини бу сафар етимга бериб, яна сув билан ифтор қилиб қўя қолишиди. Учинчи куни эса ифтор вакти бир асир ёрдам сўраб уларга мурожаат қилган эди, улкан сабр ва дигарғамлик билан ифторликларини асирга бағишиладилар. Инфоқдаги бу саховат, бошқаларни ўз нафсидан устун кўриш ва юксак хулқ ояти карималар билан илохий таъкид ва табрикка муюссар бўлган.

Аллоҳ таоло шундай марҳамат қиласди:

«Ўзлари таомни яхши қўриб турсалар ҳам, уни мискин, етим ва асирларга берарлар. «Албатта, биз сизларни фақат Аллоҳнинг розилиги учун овқатлантирамиз. Бунинг эвазига сизлардан мукофот ёки ташаккур хоҳламаймиз. Албатта, биз қўрқинчли, шиддатли, узун кунда ўз Роббимиздан қўрқурмиз», дерлар. Бас, уларни Роббилари ўшал кун шарридан сақлади ва уларга хушрўйлик ҳамда хурсандчилик ато қиласди» («Инсон» сураси, 8–11-оятлар).

Саодат асрининг яна бир исор манзараси қуйидагича: Бадр жангидан кейин асирлар икки-учтадан саҳобаи киром ораларида тақсимланган ва Расули акрам соллаллоҳу алайҳи васаллам бу асирларга яхши муомала килишни буюргандилар. Шунда асирлар орасида бўлган Мусъаб ибн Умайрнинг укаси Абу Узайир шундай дейди: «Анзорларнинг асири бўлганимда овқат

маҳали ўзлари хурмо билан наридан бери тамадди қилишар, нон ва бошқа егуликларни менга беришарди. Бу ҳолатдан уялардим, овқатни уларга таклиф қиласардим. Лекин ансорлар буни қабул қилишмасди. Зеро, Расууллоҳ уларга асирларга яхши қарашни буюргандилар» (Рамазонўғли Маҳмуд Самий, Бадр жанги, с. 93).

Ҳеч кайси яратиқ саховат, инфоқ ва исорда Расули акрам соллаллоҳу алайҳи васаллам билан таққосланмайди. Ул зот алайҳиссалоту вассалом ҳар қандай жўмардлик ва қўли очикликтининг энг юқори поғонасида эдилар. Аллоҳ йўлида Унинг динини ёритиш, бандаларни тўғри йўлга истиқоматлантириш, очларни тўйдириш, жоҳилларга ўгит бериш, мухтожларнинг эҳтиёжларини аритиш, улардан келадиган азият ва жафоларга тоқат қилиш билан илм, мол ва нафс саховатининг бари Пайғамбар алайҳиссаломда мавжуд эди. Қурайш мушрикларининг пиёда аскарларидан Сафвон ибн Умайя мусулмон бўлмай туриб ҳам Ҳунайн ва Тоиф ғазотларида Расули акрам соллаллоҳу алайҳи васалламнинг ёнларида бўлганди.

Жиронада йиғилган ўлжаларни кўздан кечирар экан, Сафвон уларга мафтун бўлиб қараганини кўрадилар ва Набийимиз соллаллоҳу алайҳи васаллам:

- Жуда ёқтириб қолдингми? – дея сўрайдилар. Тасдиқ жавобини олгандан кейин:
- Ол, ҳаммаси сеники бўлсин! – дея марҳамат қиладилар.

Шунда Сафвон ўзини тутолмасдан: «Пайғамбар юрагидан бошқа ҳеч кайси юрак бунчалик саховатли бўлолмайди», дея шаҳодат келтиради ва иймон билан шарафланади (Вокидий, Мағозий, II, 854-855).

Дархақиқат, исор — энг муҳташам саховат. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам, саҳобалар ва солиҳ бандаларнинг бу каби икромлари василаси билан қанчадан-қанча куфрда йўлидан қайтмайдиганлар инсофга келган, қанчадан-қанча душман дўст бўлиб, хидоят топган ва қанчадан-қанча мўминнинг дин биродарларига бўлган муҳаббати ортган.

Расулуллоҳ алайҳиссалоту вассалом ҳеч қачон ўзларидан сўралган, кўлларидан келадиган, бажара олишга қурбиятлари етадиган талабни бўш қайтармасдилар. Бир куни ул зотга тўқсон минг дирҳам келди. Уларнинг ҳаммасини бир буйранинг устига тўкиб солдилар ва келган муҳтожларга инфоқ қилиб, уни буткул тугатдилар.

Бирр

Қуръони каримда «бирр» дея таъбирланган «севганларидан инфоқ қилиш» фазилати ҳам худди исор каби юксак савиядаги инфоқ кайфиятидир. Ахлоқий фазилатларнинг барчасида намуна бўлган Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам, шубҳасиз, бу борада ҳам ғоятда олижаноб шахсият ҳисобланадилар. Ул зот алайҳиссалоту вассаломнинг кичик нарсаларда ҳам мўмин биродарларини ўз нафсларидан устун кўришлари борасидаги ҳассосиятларига шундай бир мисол бор:

Бир куни Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам бир мисвок шохидан икки мисвок тайёрладилар. Мисвокларнинг бири эгри, иккинчиси текис ва чиройли эди. Расули акрам соллаллоҳу алайҳи васаллам мисвокларнинг яхшисини саҳобийга бердилар ва қийшигини ўзларига ажратиб қўйдилар. Саҳобий: «*Бу чиройли мисвок сизга ярашиади, эй Расулуллоҳ!*» деган эди, *Расули акрам соллаллоҳу алайҳи васаллам*: «*Бир соат бўлса ҳам дўст бўлган кишининг дўстлик ҳақи га риоя қилиб-қилма-*

гани сўралади», дея марҳамат қилдилар ҳамда бу ҳақ исор ва бирр тушунчаси билан, яъни мўмин биродарини ўзининг нафсидан устун кўриб, севган нарсасидан инфоқ қилиш орқали ҳақ адо этилишини таъкидладилар (Имом Фаззолий, Ихёу улумиддин, II жилд, 435 сах.).

Куйидаги мана бу қисса ҳам бу борадаги бир инфоқ фазилатига яхшигина мисол бўлади:

Бир куни саҳобаи киром Масжидун Набавийда йифилган, Расулуллоҳнинг файзли сухбатларини тинглаётган эдилар. Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васаллам бир пайт ушбу ояти каримани тиловат қилдилар:

لَنْ تَنَالُوا الْبَرَ حَتَّىٰ تُنْفِعُوا مِمَّا تُحِبُّونَ وَمَا تُنْفِعُوا
مِنْ شَيْءٍ فَإِنَّ اللَّهَ بِهِ عَلِيمٌ

«Ўзингиз сўйган нарсадан нафақа қилмагунингизча, харгиз яхшиликка эриша олмассиз. Нимани нафақа қилганингизни Аллоҳ билувчиdir» («Оли имрон» сураси, 92-оят).

Теран важд билан Расулуллоҳни эшиتاётган саҳобаи киром бу ояти каримани ҳам ўз ички дунёларида ҳис этиш ва бу набавий даъватнинг моҳиятида нима ётган бўлса, ҳаммасини инфоқ этиш мулоҳазасига тарқ бўлгандилар. Бирданига бир саҳоба ўрнидан турди. Юзида нури илоҳий порлаган бу муборак саҳоба Абу Толҳа розияллоҳу анху эдилар. Абул Толҳанинг Масжиди саодатга яқин жойлашган, олти юз хурмо дарахти ўсадиган ниҳоятда қадрли бир боғи бор эди ва у ерни жуда ҳам севарди. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламни тез-тез даъват қилиб, мевалар эҳсон қиласидиган Абу Толҳа розияллоҳу анху шундай дедилар:

– Эй Расулуллоҳ! Менинг бойлигим ичида энг қийматли ва мен учун энг севимли бўлган, мана шу шаҳарнинг ичидаги “Байруҳа” деган боғимдир. Шу ондан эътиборан уни Аллоҳ ва Расулига қолдираман. Умид қиласанки, бу ишимиңнинг шарофа-ти билан Роббим мени биррга (хайрнинг камолига) етказади ва уни менга охират озуқаси қиласи. Эй Расулуллоҳ! Энди бу боғ Аллоҳницидир. Уни Сизга кўрсатган истиқоматда тасарруф қилинг!

Абу Толҳага бу фидойиликни бажаришига сабаб бўлган хулқу ҳамида кўнгилларда илдиз отиб намоён бўладиган гўзаликнинг инсонийлик сатҳида ёйилса, ерда қандай аспи саодат юзага келишини тасаввур қилиш қийин эмас.

Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам ҳеч нарсаси бўлмаганларни ҳам инфоқ сафарбарлигига ташвиқ қиласардилар. Масалан, Абу Зар розияллоҳу анху саҳобалар ичида энг факирларидан бўлсалар-да, у кишини ҳам инфоқка даъват қиласар ва шундай марҳамат қиласардилар:

– Эй Абу Зар! Шўрва пиширганингда сувини кўпроқ солгин ва қўшиниларингга тарқат! (Муслим, Бирр, 142)

Мўминнинг қалби қоронги туннинг моҳитобидек нурли, теран, ҳассос, покиза, дигарғам, саховатли, марҳаматли, шафқатли ва инфоқ ҳаяжони билан тўла бўлиши керак. Бугуннимизда ҳам имкон даражасида жиддий бир инфоқ ва исор сафарбарлигига эҳтиёж бор. Шуни унутмаслик керакки, гариб ва муҳтоҷ кишиларнинг ўрнида биз бўлишимиз мумкин. Шунинг учун хаста, гариб, кимсасиз, муҳтоҷ ва оч кишиларга инфоқ ва исоримиз Роббимизга бўлган шукр қарзимиздир. Кўлимиздаги неъматларни муҳтоjlар билан баҳам кўрайлиники, мамнун ва масрур қилганимиз кўнгиллар дунёда рухониятимиз, охиратда имдодимиз, жаннатда саодатимиз бўлсин!

**Эй Роббимиз! Марҳаматнинг бутун кўринишларини
кўнгил ҳаётимизнинг битмас-туганмас хазинаси бўлсин!
Роббимиз! Оламларнинг Сарвари ва Ул зот алайхиссалоту
вассаломнинг изидан юрадиган ислом буюкларининг исор
 билан тўла умр йўлларидан бизларни ҳам насибадор айла!**

Омин!

Истифно

Истигно — хом хусусиятлардан најсot топиб, камолотга эришган солиҳ ва содиқ бандаларнинг маънавий сифатидир. Кўнгил бойлигига қўлдагига қаноат қилиши билан чекланиб, эҳтиёжисдан ортигига рагбат кўрсатмасликдир. «Қаноат — битмас-туганмас хазинадир» ҳадиси шарифига амал қилган ҳолда қалбнинг маънавий бойликка ва ҳаловатга эришишидир.

ИСТИГНО

Саҳобаи киром бор-будини Маккада қолдириб, Мадинага ҳижрат қылган кезларида Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам муҳожирлардан Абдурраҳмон ибн Афв билан ансорийлардан Саъд ибн Робий розияллоҳу анхұмолов орасида биродарлик барпо этдилар. Саъд ибн Робий Абдурраҳмон ибн Афвга: «Мен мол-мулк жиҳатдан ансорийларнинг эңг бадавлатиман. Мулкимнинг ярмини сенга ажратдим. Мана, мол-мулким, марҳамат қил!» дедилар.

Абдурраҳмон ибн Афв розияллоҳу анхұ эса буларнинг барчасидан мустағний (етарли, бадавлат) ҳолатда у кишига:

– Аллоҳ мол-мулкинг ва имкониятларингни сенга хайрли ва муборак қылсин, биродар. Мен буларга мухтоҳ эмасман. Сен менга бозорнинг йўлини қўрсатиб қўйсанг, бўлди... – дедилар.

Абдурраҳмон ибн Афв розияллоҳу анхұ бозорга бориб, тижкоратларини бошладилар. Кўп ўтмасдан, яхшигина даромад қила бошладилар ва ағнияи шокирийн (шукр қылган бойлар) дан бўлдилар.

Орадан йиллар ўтди ва мўминлар исломнинг кучли ва қудратли даврига келдилар. Бир куни ифтор вақтида Абдурраҳмон ибн Афв розияллоҳу анхунинг олдиларига ўғиллари бир неча хил овқат қўйган эди, ул зот маҳзун бўлиб:

– Мусъаб ибн Умайр шахид бўлганида жасадини ўрайдиган кафан топилмади. Устига ёпилган кафан калта келди, боши ёпилса оёғи, оёғи ёпилса боши очиқ қолаверди. Кейин кафан

билин бош томонини ўраб, оёқларини хуш ифорли ўт билан ёпдик. Ҳазрати Ҳамза розияллоҳу анху шахид бўлганларида ул зотни кекса хотинлар киядиган эски яктакка ўрагандилар. Менга Ҳақ субҳонаҳу ва таоло дунёда шунчалик қўп неъматлар баҳшида қиляпти. Уқбода танқисликми бераркин, ажабо? Охиратдаги ҳақимни шу дунёдаёқ еб тутгатяпманми? Эртага Аллоҳнинг даргоҳида бу неъматларнинг ҳисобини қандай бераман? – дедилар ва кўз ёшларга ғарқ бўлиб, дастурхондан қўзғалдилар.

Мана сизга ислом улуғларининг Ҳақ йўлида қалби билан намоён қилган бандалик ва дунёга бўлган муносабатларини акс эттирган зухд (дунёдан юз ўгириш – муҳаррир) ва истиғно (ўзини беҳожат тутиш)! Зеро, улар Аллоҳга бўлган севги ва кўркув билан, кўнгилларида Ундан бошқа ҳамма нарсанинг аҳамияти йўқолган, руҳониятлари истиғнода зухднинг энг юксак савиясига кўтарилиган ҳолда яшаётган эдилар.

Шунга кўра, истиғно худбинлиқдан халос бўлиб, камолотга етган солиҳ ва содик бандаларнинг маънавий сифатидир. Қалб бойлиги билан қўлдагига қаноат қилиб, ҳаддан ортиғига ва бошқаларнинг қўлидагига таъма қилиб, ўзни таназзулга туширмасликдир. Яъни истиғно «Қаноат — битмас-туғанмас хазина». (Дайламий, Муснад, 4699) ҳадиси шарифда келтирилганидек, қалб Ҳақ таолога яқинлиги натижасида маънан бой бўлиб, ҳаловат топишидир. Зеро, қаноат билан бойиган кўнгил дунёвий андиша ва хавотирлардан саломатда бўлади. Кўнгил абадиятни идрок этади ва шу билан мўминда фоний севинчлар жозибасининг умрини битиради. Бу ҳолатни энг гўзал камолот билан ҳис қилиб, маънан юксалган Ҳақ дўстларининг ҳаётлари истиғно мисоллари билан тўладир.

Ҳазрати Умар розияллоху анҳу халифалик пайтларида Сурия, Фаластин, Миср каби худудлар фатҳ этилди ва Эрон замини бошдан оёқ ислом давлатининг чегараларига дохил бўлди. Византия ва Эроннинг бой хазиналари ислом дунёсининг маркази бўлган Мадинаи Мунавварага оқиб кела бошлади. Мўминларнинг фаровонлиги ортди. Лекин мўминлар халифаси ҳазрати Умар розияллоху анҳу бу фаровонликка мустағниий кўнгил юксаклиги билан давлатнинг ҳашамати, байтулмолнинг бойлигига қарамай, ямоқ яктаклари билан хутба ўқирдилар. Баъзан қарздор бўлар, ҳаётларини машаққат билан юритардилар. Чунки у киши хазинадан ўзларига етадиган даражада, фақат маошларини олар, ўша билан ҳам зўрга кун кечирардилар.

Саҳобаларнинг олди вакиллари ул зотнинг бу ҳолатларига чидай олмадилар. Халифанинг нафақасини қўпайтиришни муҳокама қилдилар. Лекин буни таклиф қилишдан ҳаё қилгандари учун ҳазрати Умар розияллоху анхунинг қизлари ва айни пайтда Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламнинг завжала-ри ҳазрати Ҳафса розияллоху анҳога мурожаат қилдилар. Ҳафса розияллоху анҳо саҳобаларнинг бу таклифлари ҳакида оталарига сўз очдилар. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламнинг кун бўйи очлик жафосидан азият чекиб, қоринларини тўйдиришга бир дона хурмо ҳам тополмаган қунларига гувоҳ бўлган ҳазрати Умар розияллоху анҳу қизлари Ҳафса онамизга:

– Қизим! Расулуллоҳ емоқ-ичмоқ, кийинмоқда қандай ҳолатда эдилар? – дея сўрадилар.

– Кифоят миқдори (фақат етарли даражада) эдилар, – деган жавобни олгач, ҳазрати Умар сўзларини шундай давом эттирдилар:

– Икки дўст (Пайғамбар алайҳиссалом ва Абу Бакр розияллоҳу анху) ва мен бир йўлдан борган уч йўловчиликмиз. Биринчимиз (Набий алайҳиссалоту вассалом) мақомларига бордилар. Иккинчиси (Абу Бакр розияллоҳу анху) айни йўлдан бориб, биринчининг дийдорига етди. Учинчи бўлиб мен ҳам дўстларимга етишни хоҳлайман. Агар ортиқча юк юклаб олсам, уларга етишолмайман! Сен менинг бу йўлнинг учинчи си бўлишимни хоҳламайсанми?! дедилар. Шубҳасиз, ҳазрати Умар розияллоҳу анхунинг бу хатти-ҳаракатлари юксак маънавий уйғокликтар. Ҳақ ва хуқукни амалларида кўрсатиб, оламда адолат тарқатган ҳазрати Умар розияллоҳу анхунинг беҳисоб фазилат зарралари маънавий таҳсилда кўзга кўринадиган намуналардан хисобланади.

Дарҳақиқат, одамлар санъаткор ва доҳийларни эътироф этишади. Лекин уларнинг шахсиятларига тақлид қилмайдилар. Феъл-атвори чиройли, викорли ва кўзи тўқ инсонларга тақлид қилинади. Шунингдек, бундай кишиларнинг улуғ ва олижаноб хусусиятлари вафотларидан кейин ҳам умматга ибрат кўргазмаси ва фазилат таълими ўлароқ нақл қилинади.

Расулulloҳнинг шахсиятларига лол бўлиб, Ул зот алайҳиссалоту вассаломнинг изларидан борган саҳобалар: «*Исломга етиб, ўзига етадиган ризқ билан кифояланган киши нақадар саодатли!*» (Термизий, Зухд, 35) дея марҳамат қилган Сарвари олам соллаллоҳу алайҳи васалламнинг дунёга қарааш тарзларини ўз ҳаётларига ҳукмрон қилмагунларича, бу қутлуг карвонга қўшила олмасликларини билардилар. Улар набавий тарбия кўрганларидан умматга фазилат ўлчовларини намоён қилган йўлбошловчи кишилар бўлдилар. Ўзи муҳтоҷ бўлса-да, бошқа бир муҳтоҷ дин биродарини кўрганида ўз нафсидан фориғ бўлиб, мўмин биродарини неъматга муносиб кўриш ва имко-

ниятларини унга тортиқ қилиш фазилатини ҳам улар инсонитетта таълим бердилар.

Ҳазрати Оиша розияллоху анҳо онамиздан шундай ривоят қилинади: «*Расуллогоҳнинг уйларида тўйғунча овқат емасдик. Хоҳласак, тўйишишимиз мумкин эди. Лекин Муҳаммад соллаллоҳу алайҳи васаллам исор қиласар, (умматларини) Ўзларидан афзал кўрадилар*» (Қаранг: Байҳакий, Шуаб, III, 61/1396).

Ҳазрати Жобир розияллоху анҳу ҳам Хандақ жангидан аввал катта хандақлар қазилган машаққатли кунлардаги хотираларини шундай нақл қилганлар: «Биз хандақ қазиётиб, жуда ҳам қаттиқ бир қояга дуч келдик. Саҳобалар Расуллогоҳга келиб ҳолатни баён қилгандилар, Расули акрам соллаллоҳу алайҳи васалламнинг ўzlари хандаққа тушдилар. Белкуракни қўлларига олар эканлар, қаттиқ қоя қумдай парчаланди. Бу мўъжизавий манзарани кузата туриб, Расуллогоҳ очликдан муборак қоринларига тош боғлаб олганларига гувоҳ бўлдик. Зоро, у ерда уч кун давомида ҳеч нарса емаган эдик. Шунда Ул зотга:

– Эй Расуллогоҳ! Уйга бориб келишимга рухсат берасизми? – дедим. Изн бердилар. Уйга бордим ва завжамга:

– Мен Расули акрамнинг ҳолатларига ортиқ тоқат қилолмайман. Уйда ейишга бирор нима йўқми? – дея сўрадим.

– Бироз арпа билан улоқча бор, – деди завжам.

Мен улоқчани сўйдим, аҳли аёлим арпани туйиб, нон ёпди. Гўштни қозонга солдик. Нон қизариб, қозон тош-ўчоқда қайнаётганида Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васалламнинг олдиларига бориб:

– Бироз овқатимиз бор. Бир-икки киши билан бизникига марҳамат қилинг, – дея таклиф қилдим.

Пайғамбар алайхиссалом:

– Қанча овқатингиз бор? – дея сўрадилар. Борини айтдим.

– Ҳам яхши, ҳам кўп! Аҳлингга «Мен келгунимча қозонни оловдан олма, нонни тандирдан узма!» дея уқтиринг, – дедилар. Саҳобаларга «Қани, туриңглар!» дея буюрдилар. Мухожирлар ва ансорийлар бирга турдилар. Мен уйга бориб аҳли аёлимга (овқатнинг камлиги ва зоҳиран унча одамга етишмаслиги хавотиридан бироз бесаранжом бўлиб):

– Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васаллам мұхожир, ансор ва уларга эргашган бошқалар билан бирга келяптилар, – дедим.

– Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам овқатимиз ва тайёргарлигимизнинг қанча эканлигини сўрадиларми?

– Ха, сўрадилар, – дедим.

– Ундай бўлса, хотиржам бўлинг, – деди.

Пайғамбар алайхиссалом соллаллоҳу алайҳи васаллам келганларга:

– Киринг, сиқилиб қолманлар, – дея нон синдириб, устига гўшт қўяр, шўрвасини устидан қуярдилар. Ниҳоят барча саҳобалар тўйдилар. Овқатдан бироз ортиб қолди. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам аҳлимга хитобан:

– Буни ўзларинг ейингиз ва қўшиларингизга ҳам икром қилингиз! – дея буюрдилар (Имом Навовий, «Ислом ҳадислар билан», с. 363). Бу ҳадиси шарифда ифодаланганидек, Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васаллам овқатга икки-уч киши билан таклиф этилганларида бу ҳолатни ўзларига сингдиролмай, саҳобаларни ҳам биргаликда олиб бориб, раҳмат ва шафқат тўлиб-тошган қўнгилларининг дигарғамлик сифатини ва «умматим, умматим» сирини аён қилганлар. Қолаверса, даъ-

ватли уйга борганларида, албатта, барча саҳобалар аввал Ул зот алайхиссалоту вассаломнинг тановул қилишларини хоҳласа-да, Расулуллоҳ аввало саҳобаларга икром қилиб, улар билан бирга овқат еб, боз устига шахсан ўзлари хизмат қилишлари ва бутун саҳобаларни тўйдириб, аҳли хонадонга ортиб қолган овқатни тарқатишни сўраганлари У зот алайхиссаломнинг кўнгилларидаги чексиз марҳамат ва шафқатнинг тасаввурга сиф-мас даражада чексиз эканлигидандир. Биз ҳам ул зотнинг бу шафқатларидан нажот кутиб: «Шафоат, йаа, Расулуллоҳ!» дей-миз.

Оlamларга раҳмат қилиб юборилган Пайғамбар соллалоҳу алайҳи васаллам зухд ва тақво ҳаётлари билан тангликда бўлганидек, фаровонлиқда ҳам доим озга қаноат қилас, Аллоҳ таолога шундай илтижо қиласардилар: «*Аллоҳум! Муҳаммаднинг оиласи озуқасини кифоғ миқдори (етарли) қил*» (Бухорий, Рикоқ, 17).

Шунингдек, ҳазрати Оиша розияллоҳу анҳодан ривоят қилинишича, ансорийлардан ул завжай муттаҳоранинг зиёратларига келган бир аёл Расулуллоҳнинг ётоқларини буқланган увада матолардан эканини кўриб, югуриб уйига борди ва ичи юнг билан тўлдирилган ётоқ олиб келди. Ётоқлари ўзгарганидан Пайғамбар соллалоҳу алайҳи васаллам хушланмаганларини билдириб, ҳазрати Оиша онамизга: «*Эй Оиша! Ётогимни қайтариб ўрнига қўй. Аллоҳга қасамки, агар мен хоҳласам, Аллоҳ олтин ва кумуш төгларни мен билан бирга юрадиган қилиб, уларни амримга бўйсундириб қўярди*», дея марҳамат қилганлар (Аҳмад ибн Ҳанбал, Китобуз Зуҳд, с. 30).

Ҳаёт ва ҳодисалар қаршисида бу набавий услубни ўзларига дастуруламал қилиб олганларнинг шиори бўлган «зуҳд» ва «тақво» баъзан янгилиш тушунилмоқда. Яъни зухд ва тақвони

дунё неъматлари ва бойлиқдан буткул қўлини тортиш дея тушунмоқдалар. Ҳолбуки, фақат бойлик билан ифода эта олиш мумкин бўлган молиявий ибодатлар ҳам Ҳақ даргоҳида ниҳоятда қийматлидир. Қуръон каримнинг икки юз жойида инфоқ калимаси келади. Исломнинг беш фарзидан иккитаси бўлган ҳаж ва закот — дин нуқтаи назаридан бойлиқнинг минимал ўлчови хисобланган нисоб миқдорига етганда адо этилади. Қолаверса, «берган кўл» «олган кўл»дан устунлиги исломий қоидадир ва бу ибодатларнинг нисобига эга бўлишни ташвиқ қиласидиган яна бир ҳолатдир. Шундай экан, зуҳд дин ташвиқ қиласидиган бу хусусга қарши бўлолмайди. Гуноҳ ва ғафлатга тушмаслик учун дунё неъматларига кўз ва кўнгил тўқлиги билан қараш зуҳд ва тақво тақозо қиласидиган ҳақиқатдир. Лекин бу истиғно кўнгил ишидир, амалий ва зоҳирий эмас. Яъни зуҳд ва истиғно — неъматлари билан машғул бўлиш билан бирга уларни кўнгилга жо қиласидир. Шу жиҳатдан зуҳд факирлик эмас — бой-камбағал ҳар қандай мўмин учун зарур маънавий амал дея оламиз. Илохий тақдир натижасида зоҳиран факир ва муҳтоҷликда яшайдиган киши, қалбан дунёвий орзулар кўйида саргардон бўлса, зуҳд ва истиғно аҳлидан бўлолмайди. Зоро, зуҳд ва истиғно тақдирнинг зўравонлиги остида мажбуран озга тоқат қилиш эмас, ўз иродаси билан қалбни дунё молига асир тушишидан муҳофаза қилишдир. Чунончи, қуидаги қисса бу дастурни ғоятда чиройли изоҳ этмоқда:

Баҳовуддин Нақшбанд ҳазратлари тарбияларидан камол топган Муҳаммад Порсо ҳазратлари ҳажга бораётиб, йўл устида Бағдод шаҳрида ёш саррофга дуч келадилар. Ёш йигитнинг кўп мижозлар билан тинимсиз савдо-сотиқ қилаётиб, бутун вақтини дунё ишларига машғул бўлиш билан ўтказаётганини ўйлаб хафа бўладилар.

– Таассуф!.. Бу йигит энг чиройли тарзда ибодат қила оладиган замонда дунё машғулотига берилиб кетибди!.. – дея кўнгилларидан ўтказадилар. Лекин бир лаҳза мурокаба (ички оламга назар)га бориб, йигитнинг кўнглига назар соладиларки, унинг жисми дунё машғулотлари билан, қалби эса Роббиси билан бирга ва зокир ҳолатда эди.

– Машааллоҳ! Дил ба Ёру, даст ба кор! – дея йигитни эътироф этадилар.

Хижозга борганларида Каъба ёпинчиғига ёпишиб олган куий хўрсиниб-хўрсиниб йифлатган оқ соколли бир кекса киши билан учрашиб қоладилар. Аввал унинг ёниб-куйиб Ҳақ субҳонаҳу ва таолога ёлворишига ва ташқи кўринишига қараб:

– Кошки мен ҳам шундай йифлаб Ҳаққа илтижо қила олсам эди, – дея кишининг ибодатига ҳасад кўзи билан қарайдилар.

Сўнг қалбига назар солиб кўрадики, бутун дуо ва кўз ёшлари фоний дунё истаклари йўлида экан. Бу ҳолдан покиза қалби қайғуга тўлади. Қиссадан ҳисса шуки, муҳими дунёвий машғулотларни охиратга бепарво бўлмаган ҳолда адо этишдир.

Ҳазрати Мавлоно қуддиса сирруҳ ҳам дунё ҳаётида инсонни бойлик дарёсида сузаётган кемага ўхшатиб шундай дейдилар: «Агар сув кеманинг остида бўлса, унинг учун фойдали бўлади. Лекин сув кеманинг ичига кира бошласа, уни ҳалокатга бошлайди». Дарҳақиқат, дунё неъматларининг қалбни Аллоҳдан тўсиб қўйиб, ўзига банди қилиш борасидаги маънавий таҳликаси инкор қилинмайди. Асосан, ҳар бир мўмин Куръони каримда бу таҳлиқадан «мол» ва «фарзанд» сўзлари орқали ифода этилган «фитна» таъбири билан огоҳлантирил-

ган. Шундай экан, дунё билан машғул бўлганда қалбни ғафлатдан химоя қилиш керак. Қалб дунё мухаббатидан химоя қилинмагани тақдирда дунёнинг зарраси ҳам мардуд ҳисобланади.

Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васаллам: «*(Нафсоният билан тўла) дунё лаззатлари — охиратнинг изтироблари дир. (Имтиҳон моҳиятидаги) дунё изтироблари эса охиратнинг лаззатлари дир*» дея марҳамат қилганлар (Ҳоким, Мустадрок, ж. IV, с. 345). Бошқа бир ҳадиси шарифда: «*Дунё лаззатли ва хушманзара жой. Шубҳасиз, Аллоҳ дунё бошқарувини сизга беради ва нималар қилишингизга қарайди. Шундай экан, дунёдан тийилинг...*» дея марҳамат қилганлар (Муслим, Зикр, 99).

Бир куни бомдод намозини адо этиш учун уйдан чиқаётганимда икки мушукнинг фарёди қулоғимга чалинди. Қизиқиш устунлик қилди ва ҳовлига чиқиб, уларни дикқат билан кузатдим. Қарасам, икки мушук рўпарама-рўпара турибди ва хужумга тайёр кичик қоплонлардек бир-бирларига оловдай тикилишяпти. Юнглари ҳам тиканак бўлганди. Бир ҳамлада бир-бирини тилка-пора қилишга шай туришибди. Бунчалик рақобатлашишнинг сабаби нима экан, деб ўйланиб турсам, кўзим ўргадаги сичқонга тушди. Ўлик кичкина сичқон. Магар, мушуклар у сичқоннинг жасадини қўлга киритиш учун шунча мужодалага киришишган экан. Тимдалашиб бўлса ҳам бир-бира га кўз тикканининг сабаби ўргадаги жимитдеккина сичқон жасади эмиш.

Бу манзара аслида улкан ибрат кўриниши эди. Бир лошга тўқ кўз билан қарамаслик дучор қиласиган энг хунук оқибатларга олиб келади. Бир жиҳатдан дунёга ром бўлганларнинг бехуда эҳтирослар кўйида охират хурронини устун кўришларини эслатарди. Неча ғафлат арбобларининг маҳкам ёпишиб, асирига айланган ўткинчи мақом, мавқе ва риёзат даъволари

ўлимтиқдан иборатлигини англатар ва уларнинг бари абадий салтанатни заарга мубтало қилишга арзимаслигига ишора қилаётганди.

Мана шу хабар қилиш замирида банданинг истиғно ва рағбатни нотўғри бошқариши ётади. Улар ҳақда Ҳақ субҳонаҳу ва таоло шундай марҳамат қилади:

كَلَّا إِنَّ الْإِنْسَانَ لَيَطْغُى ﴿٤٦﴾ إِنَّ إِلَيْ رَبِّكَ الْرُّجْعَى

«Йўқ! Инсон, албатта, тугёнга кетур. Ўзини бой қўргани учун. Албатта, қайтиб бориш Роббинггадир» (Алак сураси, 6-8-оят). Маънан қараганда бир киши дунё манфаатлари кўйида ҳирс билан типирчилаб туради. Бир нарсага эришса, ғафлат сархушлигига ғарқ бўлади. Агар эришолмаса, бу сафар қайғуга чўмади. Мол-дунё, мавқе ва ризқ учун керагидан ортиқ хавотирланиш кўнгилни дунёга ром этиб, унга қул қилади. Бу масалалар билан боғлиқ шундай набавий огоҳлантириш бор: «*Кимки ташвишларини бир ташвиш, яъни охират ташвиши ҳолига келтирса, Аллоҳ унинг дунёвий ташвишларига кафил бўлади. Ким дунё ишлари хусусида гам ва қайгусини орттириса, Аллоҳ унинг қайси водийда ҳалок бўлишига парво қилмайди*» (Ибн Можа, Зуҳд, 2).

Хуллас, дунё банда ва Робби ўртасига пардага айланса, бандани маънавий ҳалокатга судрайди. Бу ғафлат давом этгани сари банда шундай бўладики, зоҳиран ифодаламаса ҳам, ҳақиқатда Расулуллоҳ марҳамат қилганларидек:

«...Уларнинг шарафлари бойликлариидир, динлари пардаларидир, қиблалари аёллариидир. Улар шаърга йўлиққанлардан-дир. Уларга Ҳақ даргоҳидан насиба йўқдир» (Али ал Муттақий,

Канзуулуммол, ж. XI, с. 192) хукмидаги моҳиятга олиб боради. Роббимиз барчамизни бу ҳолатдан муҳофаза айласин!

Расулуллоҳ соллаллоҳу алайхи васаллам саҳобалариға: «... Аллоҳга қасамки, сизлар ҳақингизда камбагалликдан қўрқмайман. Лекин мен сиздан аввалгиларнинг олдига сочиғанидек, сизнинг ҳам олдингизга дунё сочилиб, улар дунё учун мусобақа-лашганларидек, сизлар ҳам мусобақага киришишингиздан, дунё уларни ҳалок этганидек, сизни ҳам ҳалок қилишидан қўрқаман», дея марҳамат қилганлар (Бухорий, Риқоқ, 7). Шу сабабдан фоний дунёга муносиб даражада аҳамият бериш керак ва кўнгилни ҳаддан ортиқ дунё ҳаваси билан машғул қилишдан тий-илиш лозим. Дунё бутун боши билан Оламлар Роббининг мулкидан бир томчидир. Охират ҳаёти билан таққослагандан, дунё ҳаёти, набавий таъбир билан айтганда, дарёга бармоғини тиқиб чиқарган кишининг бармоғида қолган сув миқдоричалик эмас. Улуг Мавло:

وَمَا هُنْدِهِ الْحَيَاةُ الدُّنْيَا إِلَّا لَهُوَ وَلَعْبٌ وَإِنَّ الدَّارَ الْآخِرَةَ
لَهِيَّ الْحَيَّوَانُ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ

«Бу дунё ҳаёти фақат ўйин-кулгидан иборатdir. Агар билсалар, охират диёри, ана ўша ҳақиқий ҳаётdir» (Анкабут сураси, 64-оят) дея марҳамат қилади.

Дарҳақиқат, буни билганларнинг кўнгил кўзида дунё ҳеч нарсадан бошқа нарса эмас. Уларнинг биргина орзуси — Аллоҳнинг розилигидир. Юнус Эмро ҳазратлари шундай дейдилар:

*На бойликка севинаман,
На ўйқликка куйинаман.
Ишқинг билан овунаман,
Менга Сен керак, Сен!*

Ғофил кишиларнинг қўзларини қамаштириб, уларни кўп ҳолатда залолатга туширган дунёning бойлик, шон-шуҳрат ва шаҳватлари қалби солим эгалари учун асло қийматга эга эмас. Авлиёуллоҳ ва солих мўминлар доимо Ҳақ ризосини қўзлайдилар ва истиқоматларидан зарра қадар айрилмайдилар. Улар дунё алдовларига қарши мудом хушёр ҳолатдалар.

Яхё ибн Муоз раҳматуллоҳу алайҳ шундай дейдилар:

«Ориф — оҳиратни ўнг қўлига, дунёни чап қўлига олиб, қўнгелини Ҳаққа берган кишиидир. Энди уни ҳеч нарса Ҳақдан бошқасига машгул қилолмайди».

Мавлоно ҳазратлари «Маснавий»да шундай дейдилар:

«Дунё — Аллоҳдан ғофил бўлишидир. Пул, аёл ва фарзандлари кўп бўлиши эмас. Сени ҷалгитиб, Ҳақдан ғофил қиласидиган нима бўлса, у сенинг дунёингдир».

Яъни истигно — фақат мол-мулк ва бойлик учун эмас. Бандани Роббисидан ғофил қилган бутун мавжудотлар ва машғулиятлардан қалбни тийишни тақозо этади. Кўнгилни Аллоҳдан ғофил қилган энг кучли таъсирлардан бири эса «хубби риёsat, яъни лидерлик, бошлиқ бўлиш ва салтанат истаги»дир. Дунё тарозиси ҳирс билан салтанатга эгалик қилмоқчи бўлган ёхуд лидерлик мавқеини асраб қолиш учун сон-саноқсиз зулмларга қўл урган золимлар билан тўладир. Фақат ислом тарихида кўнгли Ҳаққа боғлиқ бўлиб, салтанат орзусига асир бўлмаган ва керак бўлганида қўлидаги куч ва авторитетни ўз истаги ва иродаси билан қайтариб бериш комиллигига эришган обид шахсиятлар бор. Хусусан, тарихда уч шахс ўтганки, улар ислом ҳамжиҳатлиги йўлида ақл бовар қилмайдиган фориғлик намоён қилиш билан ўзларидан кейин хайр ва фазилатга оид хотиралар қолдирғанлар.

Уларнинг биринчиси Пайғамбар алайҳиссаломнинг наби-
ралари ҳазрати Ҳасан розияллоҳу анҳу. Ҳасан розияллоҳу анҳу
давлат бўлиниши арафасида халифаликни олти ой бошқариб,
бошқарувни улкан маънавий комиллик билан Муовияга топ-
шириб, сиёсий тортишувларнинг олдини олганлар ва катта
қабилалар бир-бiri билан жанг қилиб, жигар-биродарлар қони
сел бўлиб оқишига монеълик қилганлар.

Иккинчиси эса, шарқий вилоятларни улкан муҳаббат сели
ҳолида қилич ишлатмасдан Усмонийлар давлатига тобеъ қил-
ган Идриси Битлisisий ҳазратлариридир.

Учинчиси эса, Барбарос Ҳайриддин Пошо. У киши Жазо-
ир ва яна бир неча ўлкаларнинг султони бўла туриб, кўл ости-
даги мамлакатларни умматнинг бирлик ва ҳамжиҳатлиги учун
Усмонийлар салтанатига тобеъ ҳудудга айлантиради ва ўзи
катта давлатнинг маъмури бўлишни бир юртнинг хукмдори
бўлишдан кўра афзal кўради.

Ҳазрати Сулаймон алайҳиссалом мол-мулк ва салтанат
севгисини кўнглидан чиқариб ташлагани учун ўзларини факир
санардилар. Тонгда уйғониб, факир ва ғарип кишиларнинг
ёнига борар, камтарлик билан уларнинг ёнида ўтирап, «Факир
факирга ярашади», дердилар. Хулласи калом, дунёда ҳеч кимга
муҳтоҷ бўлмаслик учун меҳнат қилиб, ҳалол мол-дунё қозо-
ниш айб эмас, аксинча: «*Сизлардан бирингиз арқонини олиб
тоғларга чиқишии ва орқасига бир боғ ўтин олиб келиб сотиши,
Аллоҳ шу сабаб билан унинг шарафини ҳимоя қилиши, берсалар
ёки бермасалар-да, одамлардан бир нималар тиланишдан кўра
хайрлироқдир*» (Бухорий, Закот, 50-53; Насори, Закот, 85) ҳадиси
шарифида буюрилган чиройли амалдир. Зоро, бой ва кучли
мўмин кўпроқ инфоқ қиласи, кўпроқ кишиларга иш имконлари
тайёрлайди, хайрли, эзгу ишларга бош бўлади ва натижада:

«Кишиларнинг энг яххиси бошқаларга фойдаси кўпроқ текканидир» ҳадиси шарифининг сирига муяссар бўлади (Суютий, ал-Жомиуссагир, II, 8).

Аммо дунёдан насибини олиш хато эмас, унга қўнгилни бутунлай забт эттириш, диний ва виждоний вазифаларига бепарво бўлиш, баҳиллик қилиб дунёга асир бўлиш хатодир . Шуни эсда тутиш керакки, пулнинг ўрни касса ва киссада бўлади, қўнгилда эмас! Шундай экан, бу борада риоя қилишимиз керак бўлган набавий мезон эса мана шу бўлади — «Дунёга қўнгил боғламаки, Ҳақ сени севсин, инсонларнинг қўлига қарамаки, ҳалқ сени севсин....» (Ибн Можа, Зухд, 1).

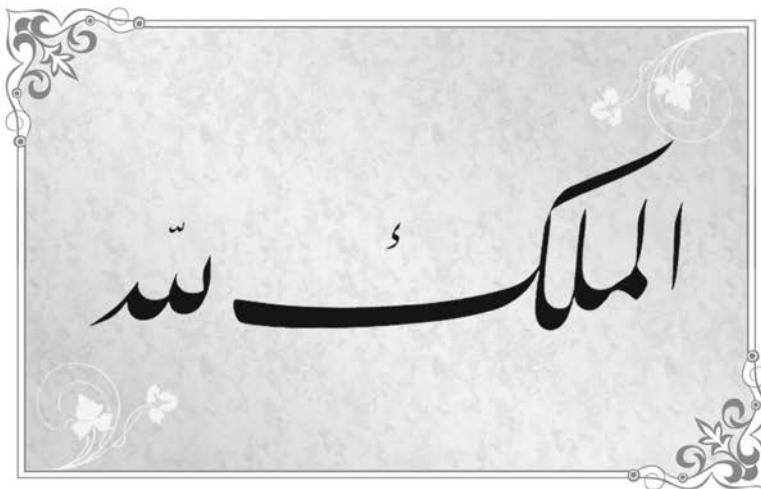
Ҳақ субҳонаҳу ва таоло барчамизни севиб, севилганларидан айласин! Мосивога, яъни Улуг Зотдан бошқасига қўнглигимизда набавий истиғно ҳолини эҳсон қилиб, бутун рағбат, эътибор ва боғлиқлигимизни улуғ мухаббатига ва амру фармонига бўйси ндиришни барчамизга насиб ва муяссар қиласин!

Омин!

Тижорат хулқи

*Биз мол-дунёни ҳалол йўллар билан топшиш ва
ҳалол жойларга сарфлашга буюрилганмиз. Ориф
савдогар дунё тижоратини давом эттирас экан,
ундан ҳам катта бўлган охират даромадини унумт-
майди ва абадий саодатни назарда тутиб, илоҳий
йўлдан айрилмайди.*

Тижорат хулқи

Абу Ҳурайра розияллоҳу анхудан қилинган ривоятга кўра, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам Мадина бозорини кўздан кечириш асносида бир савдогарнинг олдига келиб, қопларга солинган буғдойининг ичига муборак қўлларини қопнинг ичига солдилар. Қарасалар, қоп тепасидаги буғдой курук, ости эса нам экан. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи вассаллам ўша сотувчига қараб: «*Одамлар кўриши учун ҳўл бўлган жойини устига қўйсанг бўларди!* Алдаган биздан эмас!» дея марҳамат қилдилар (Муслим, Иймон, 164).

Ҳадиси шарифда буюрилганидек, ислом иқтисодий тизим, тижорат асосини тўғрилик ва росттўйлик, шахс ҳамда жамиятга хизмат тушунчаси узра барпо қилган.

Махсулот ишлаб чиқарувчиidan истеъмолчига етиб боргунича ва сармоягача ғайрат талаб қиласидиган, боз устига фойданни кўзлагандек, зарапга учраш эҳтимолини ҳам ҳисобга олган тижорий фаолият маҳсулотдан олинадиган фойданни орттириш жиҳатига кўра ҳалол қилинган, ҳатто тарғиб ҳам қилинган. Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи вассалламнинг: «Фойданинг ўнда тўққизи тижоратда» деган сўзларини мулоҳаза қиласидиган бўлсак, бу тарғиботнинг нақадар муҳим эканини англаш қийин эмас.

Шу билан бирга, мол-дунё ва бойликни қўлга киритишнинг энг муҳим воситаси бўлган тижоратда: «*Ҳар бир умматнинг бир фитнаси бўлади. Менинг умматимнинг фитнаси мол-дунёдир*» (Иbn Ҳанбал, IV, 160) ҳадиси шарифини ҳам ёдан чиқармаслик лозим. Зеро, тижоратда пул топиш эҳтироси

нафсдир. Нафс забун қоладиган афюнлардан биридир. Ҳирсга берилган кимса күзага ўхшайды. Қорни тўлса ҳам оғзи бекилмайды. Ҳолбуки, бир күзага дарёни қуийшга уринсанг, сиғдирганидан ортигини ололмайды. Ҳирсга муккасидан берилган кимса ўчоқ ёхуд ўтин печкага менгзалади, унга ўтин ва кўмири мисоли ёнилғи тўплангани сари сўнмайди, аксинча, оташи ва ҳарорати ортиб бораверади.

Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васаллам ҳирсли кишининг ҳолини шундай таърифлаганлар: «*Одам боласининг икки дарё тўла моли бўлса ҳам, яна бир учинчисини хоҳлайди. Одам боласининг ичини (қорнини) тупроқдан бошқа нарса тўлдиrolмайди*» (Бухорий, Риқоқ, 10; Муслим, Закот, 116).

Мол-дунёга ўчлик туфайли одам боласининг тижоратдаги ҳийла ва фирибгарлигининг ҳадди-ҳисоби йўқ. Шу сабабли не-не қавмлар маҳв бўлмаган дейсиз! Шунга қарамай, бу дунёда беакл, ғофил йўловчиларнинг сон-саноғи йўқ. Чексиз бойликлари бўла туриб, инфоқ, закот ва бошқа ҳар хил хайру ҳасанот билан фақир, ғариб, кимсасиз, бева, етим ва муҳтожларни қўллаб-қувватлаш ўрнига, уларнинг ҳақини ваҳшийларча талон-торож қиласидан кишилар тарих давомида ҳеч қачон кам бўлмаган.

Дин кўнгилга юк бўладиган ҳолатда жисмга саодат ва ҳаловат беришни даъво қиласидан. Тижорат маълум вақтдан кейин нафсимиз ва ҳирсимизга юк бўлиши керакки, ҳадимиздан ошибб, дунё ва охиратда бадбаҳтлардан бўлмайлик. Савдо-гарлар синфи ҳаддан ортиқ худбин, бошқарув органлари ўгри ва порахўрлар билан тўла жамиятдан ҳузур исташ хомхаёлларга шўнғиш демақдир.

Ҳақ субҳонаху ва таоло Қуръони каримда қиёматта қадар келадиган умматга ибрат бўлиши учун Шуайб алайхиссалом-

нинг қавмлари Мадян ва Айка халқларининг тижорат ахлоқи буткул бузилгани учун ҳалок қилинганини келтириб ўтади. Шунинг учун тижоратда иккизламачилик қилиб, ҳаром ейиш ожизларнинг, қавмларнинг ҳалок бўлишига сабаб бўладиган оғир гуноҳлардан ҳисобланади. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам шундай марҳамат қиласидар: «Олтин ва кумуш тулнинг, кибр ва ғурур ташиётган кийимнинг қули бўлган ҳалок бўлсин! Манфаат кишиси (муҳтарис) кишига (сўрагани) берилса, мамнун бўлади, берилмаса рози бўлмайди (Илоҳий тақсим ва тақдирга исён қиласи)» (Бухорий, Риқоқ, 10; Ибн Можа, Зуҳд, 8).

Ҳазрати Умар розияллоҳу анху бир киши мақталганида, мақтаган кишидан қуидаги уч нарсани сўрадилар:

– Сен у билан қўшничилик қилдингми? Бирга сафарга чиқдингми? У киши билан савдо-сотиқ (тижорат) қилдингми?

Қаршиларидаги киши учаласини ҳам қилмаганини айтганида:

– Ўйлашимча, сен унинг масжидда Қуръон ўқиётиб бошини қимирлатганини кўргансан! – дедилар.

– Ҳа, эй Умар! – деди киши. – Мен айнан уни Қуръон ўқигани, намозини адо этганини кўрдим.

Шунда Умар розияллоҳу анху:

– Унда мақтама! Зеро, ихлос банданинг бўйнида эмас! – дедилар.

Бу ерда ҳазрати Умар розияллоҳу анху берган ўлчов — кўринишга караб алданмаслик, кишининг амалий ва инсоний муносабатларига кўра қаноат соҳиби бўлишига ишорадиир. Манфатидан имтиҳон топшириб ўттолмаганларнинг муваффакияти ҳам хавфидир. Гувоҳи бўлинганидек, тижорат киши-

нинг ички дунёсини ташида акс эттиради. Яъни кишининг ички дунёси қандай бўлса, тижорати ҳам шундай бўлади. Исломга кўра, харидор ва сотувчи бир молни харид қилаётганида уни қасдан ерга урмаслиги, сатаётганида ҳам нархидан қимматроқ эканига ишонтирадиган гапларни айтмаслиги керак. Қаршисидаги кишининг билмаслигидан ва ожизлигидан фойдаланиб, нарх-навони оширмаслиги лозим. Одамларни алдамаслик, судхўрлик, фоизхўрлик, тарози ва ўлчовда хийла-корликка йўл қўймаслик, қасамхўрликдан тийилиш, жамиятга зарар етказадиган ҳаром молларни олиб-сотмаслик зарур.

Тижорат қоидаларини Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васаллам шундай гўзал қўллаганлар: «Эй тожирлар жамоаси! Шубҳасиз, шайтон ва гуноҳ савдо-сотикқа аралашади. (Қасамхўрлик, кераксиз гап-сўзлар ва бошқа ноҳуи амаларингизга каффорат бўлиши учун) тижоратимизга садақа ара-лаштиринг (тижоратингизни шу йўл билан покланг!)» (Терми-зий, Сехр, 4/1208). «Тижоратчилар қиёмат куни фожир (гуноҳкор) бўлиб тирилади. Фақат тақводорлар, яхшилик, тўғрилик ва ростгўйликда давомли бўлганлар бундан мустас-но...» (Термизий, Сехр, 4/1210). «Сотии асносидаги қасамхўрлик, молни кўпайтирса ҳам, пулнинг баракасини аритади» (Бухорий, Сехр, 26).

Молнинг қийматини билмаган бир сотувчига молининг асл қийматини ростгўйлик билан билдириши лозим. Унинг билимсизлиги, тажрибасизлиги ва соддалигидан фойдаланиш фирибгарликка киради. Кўнглида Аллоҳдан қўрқув ва Унинг розилигини қозониш истаги бўлган кишилар бу борада ниҳоят-да риояткор ва хассос бўладилар.

Имом Аъзам раҳматуллоҳу алайҳ олдиларига сотиши учун ипак либос олиб келган бир аёлдан мол нархини сўрадилар.

– Юз дирхам, эй имом! – дея билдириди аёл.

– Йўқ, бу кимматроқ, – дедилар ҳазрат.

Аёл ҳайрат билан нархни юз дирхамга орттириди. Имом Аъзам яна қабул қилмадилар. Аёл яна юз дирхам орттириди, кейин яна юз дирхам... яна юз дирхам орттириди.

– Йўқ, бу тўрт юз дирхамдан кўп бўлади, – деганларида аёл бояқиш: «Эй Имом! Сиз мени мазах қиляпсизми?» дейишидан ўзини тиёлмади.

Шунда Имом молнинг ҳақиқий нархини чиқариши учун бу ишни яхши билан бир кишини чақиртиридилар. Келган киши либос нархини беш юз дирхам деб белгилади. Имом Аъзам матони шу нархда сотиб олдилар.

Зеро, ул зот билардиларки, тўғрилиқдан айро тушиш, молларнинг айб ва нуқсонини яшириш, билхосса ўлчов тарозига дикқат қиласлик кишини жуда қайғули оқибатларга дучор қиласди.

Усмонийлар жамияти шу ахлоқ билан йўғрилган, бу билан жамиятнинг ҳаловат ва саодатини аҳли куфр ҳам ҳайрон қолдирадиган даражада таъминлаган эди. Фотиҳ Мехмед Истанбулни фатҳ қилганидан кейин икки насроний рухонийси Усмонийлар савдо марказини тадқик қилиш учун айланиб юришганида гувоҳи бўлганлари мана бу ҳодиса сўзимизга яққол мисолдир.

Поплар эрталаб барвакт бир баққолга бориб, бир нарсалар олмоқчи бўлдилар. Дўкондор уларга «Мен илк савдоимни қилдим. Савдо қилмаган дўкондан олинг!» дейди. Шундан кейин бошқа баққолга боришади. У ҳам худди шундай деди: «Мен илк савдоимни қилдим, савдо қилмаган баққолдан олинг!»

Поплар бошқа дўконга боришиди. Лекин яна шу жавобни олдилар. Ниҳоят ҳали савдо қилмаган бир дўкондордан харид қилдилар. Аждодларимиз кишини шундай дигарғам ва фидойи қилган ахлоқ пойдеворлари узра камол топганлар. Ислом ахлоқидан барпо бўлган бу заминда ҳар доим бир-бiri учун қайфуриш бор. Айниқса, ҳийлакорлик мусулмон учун ниҳоятда оғир таназзулдир. Мусулмон ёлғон гапирмайди, алдамайди. Алданиш аҳмоқлик аломати. Бу ҳам мусулмонга ярашмайди. Инсониятга йўлбошли қилиб юборилган пайғамбарлар «сидқ» – тўғрилик ва «фатонат» – оқиллик билан сифатланганлар. Уларнинг изидан юрадиган мусулмонлар ҳам ақлли ва хушёр бўлишга мажбурдирлар. Ҳақ субҳонаҳу ва таоло алдайдиганларга алданмаслик борасида биз бандаларини шундай огоҳлантиради: **«Аллоҳ (ҳаётингизни) турғизиши (воситаси) қилган молларингизни эси пастларга берманг...»** («Нисо» сураси, 5-оят).

Алдайдиганларга келсақ, улар мана шу ҳадиси шарифдаги таҳдид билан огоҳлантирилганлар. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламнинг «Уч киши борки, қиёмат куни Аллоҳ улар билан гаплашмайди, уларга боқмайди ва уларни покламайди. Улар учун даҳшатли азоб бор» дея уч маротаба такрорлааганларини эшитган Абу Зар розияллоҳу анху:

– Номлари ўчсин, истаганига эришолмасин ва хусронга йўлиқсинлар, улар кимлар экан эй Расулуллоҳ?!» – дея сўрадилар.

Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам: «Либосини (кибр ва ғурур билан) ерга судраб юрадиганлар, берганини миннат қиласидиган ва ёлғон қасам билан молини сотишга уринганлар!» дея марҳамат қиласиди. (Муслим, Иймон, 171)

Шунингдек, ислом иқтисодиётида иддиҳор — қорабозорчилик қилиш учун молни омборда йифиб, қимматлашишини кутиш ҳам ҳаромдир.

Бу жамиятни моддий суиистеъмол қилишдир. Ҳазрати Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васаллам иддиҳор қиладиганларни дуюбад қиласидилар. Ҳадиси шарифда шундай марҳамат қилинади: «*Молини сотиига чиқарган жасур тужжор марзук (ризқлантирилган), муҳтакир (яъни янада қимматроқ тарзда сотии учун мол йиққан) тужжор эса малъундир*» (Иbn Можа, Тижорат, 6)

Ислом тижорат билан боғлиқ қоидаларни унинг даромади ва сарфланишига кўра изоҳлайди. Қуръони карим икки томоннинг кўнгил хушнудлиги билан жараён этиши керак бўлган тижорий фаолиятдан бошқа муомалани ҳаром деб билади ва шундай марҳамат қиласиди:

«Эй иймон келтирганлар! Бир-бирларингизнинг молларингизни ботил йўл билан еманг. Магар ўзаро розилик ила тижорат бўлса, майли. Ўзингизни ўзингиз ўлдирманг. Албатта, Аллоҳ сизларга раҳимлидир» («Нисо» сураси, 29-оят) «**Ўзларингизни ўзингиз ўлдирманг!**» ифодаси муҳим ва нозик маъноларни англатади. Бу ерда руҳий ҳаётни барбод қилиб, дўзах аҳли бўлишдан қайтарган огоҳлантириш бор. Шунингдек, жанжал ва қотилликларнинг баъзилари ноҳақ мол ейиш таъмаси ва бойлик тўплаш ҳирси сабаб юзага келишига диққат қаратилмоқда. Бу таҳликалардан химояланиш учун эса ислом тайинлаган тижорат қоидаларига амал қилиш керак бўлади. Айниқса, фоизхўрлиқдан тийилиш бу борада энг ахамиятли масалалардан ҳисобланади. Фоиз — таваккал ва ғайрат доҳил бўлмагани учун сармояни ишлатишдаги суиистеъмолга ўхшайди. Фақат бойнинг бойлиги ортиши, муҳтожнинг эса

бадтарроқ эзилишига сабаб бўлади. Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васалламнинг фоиз ҳақида кўнгилни даҳшатга соладиган ҳадиси шарифлари бор. Ҳажжи Видода Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам: «Фоизнинг ҳар қандай тури оёқларим остидадир!» дея марҳамат қилиш билан фоизни ҳаром қилгандар. Ояти карималарда бу борадаги илоҳий таҳдид шундай ифода этилади:

«Рибони ейдиганлар (қабрларидан) факат шайтон уриб, жинни бўлган кишидек довдираб турарлар. Бундай бўлиши уларнинг тижорат ҳам рибога ўхшаш-да, деганлари учундир. Ва ҳолбуки, Аллоҳ тижоратни ҳалол, рибони ҳаром қилган. Кимки Роббидан мавъиза келганда тўхтаса, аввал ўтгани ўзига ва унинг иши Аллоҳнинг Ўзига ҳавола. Кимки, яна (рибога) қайтса, ана ўшалар дўзах эгаларидир. Улар унда абадий қолурлар. Аллоҳ рибони доимо нуқсонга учратур ва садақаларни зиёда қилур. Ва Аллоҳ ҳар бир кофир, гуноҳкорни хуш қўрмас» («Бакара» сураси, 275–276-оятлар). Айниқса, фоиз сабабли қаҳри илоҳийга мубтало бўлишни билдирадиган мана бу ояти каримадаги таҳдид нақадар қўрқинчлидир:

«Эй иймон келтирганлар! Агар мўмин бўлсангиз, Аллоҳга тақво қилинг ва рибонинг сарқитини ҳам тарқ қилинг. Агар ундоқ қилмасангиз, Аллоҳ ва Унинг Расули томонидан бўладиган урушга ишонаверинг. Агар тавба қилсангиз, сармоянгиз ўзингизга, зулм қилмассиз ва сизга ҳам зулм қилинмас» («Бакара» сураси, 278–279-оятлар).

Ким коинотнинг Ҳолиқи билан ва шарафига коинот яратилган Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам билан жанг қилиб ғолиб бўла оларди?! Агар мўмин фоиз билан машғул бўлса, ё молини йўқотадиган бўлмаса иймони таназзулга

учрайди. Фосиқ эса бундай янглиш йүлларга юрганида лойиқ бўлган жазосини янада ортиғи билан олиши учун моли ортади. Яъни бу йўл унга бу дунёда фойдали қилинади. Чунки Ҳақ субҳонаҳу ва таоло унумтайди, муҳлат беради. Уларга мубтало бўладиган жазо онларгича муҳлатга берилади. Оятдаги илоҳий таҳдидга диккат қилиш керак. Акс ҳолда кеч ва машаққатли бўлади. Жобир розияллоҳу анхудан ривоят қилинади: «*Расу-луллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам фоиз еганга, едирганга, котиби ва гувоҳларига лаънат айтдилар ва:* «Улар мусовийлардир...» дега марҳамат қилдилар» (Муслим, Мусоқат, 106).

Абу Ҳанифа ҳазратларининг ҳолатлари ва амаллари нақадар ибратли бўлмас! Имом фоизга ўхшаган ҳолат бўлмасин дея қарздорларининг дараҳти соясидан ҳам фойдаланмаганлар. Фоиз ҳаром қилинишининг, албатта, бир қанча сабаб ва ҳикматлари бор. Уларнинг бошида ишсизларнинг ортиши, нархларни сунъий оширишга йўл очилиши, ўзаро ёрдамлашиш, бир-бирини қўллаб-қувватлаши, севги, марҳамат ва шафқат каби инсоний ва ахлоқий хусусиятларнинг заифлашиби, худбинлик ортиб, пул ва обрў-эътибор қозониш ҳирси қамчиланишига ўхшаган масалалар ётибди.

Шу каби ҳикматларга биноан фоизни ҳаром қилган ислом, унга муқобил равища қарзи ҳасана дейиладиган — «имкон даражасида Аллоҳ учун қарз беришга» тарғиб қиласи ва танглиқда қолган кишига қарз беришни садақадан ҳам фазилатли санайди.

Бу каби барча фазилатли шартларга қарамай, инсоф билан ишлайдиган, тўғри, ростгўй савдогар ва тижоратчилар жамиятда сон жиҳатдан ҳар доим озчиликни ташкил қилган. Балки шунинг учун ҳам Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васаллам ростгўй тожирларни улкан мукофотлар хушхабари билан эслади.

ганлар. Ҳадиси шарифда марҳамат қилинади: «*Түгри сўзли, ростгўй, ишончли мусулмон тоғсир қиёмат куни набийлар, сиддиқ ва шаҳидлар билан бирга бўлади*» (Термизий, Сехр, 4; Ибн Можа, Тижорат, 1).

Абу Ҳанифа ҳазратлари тижорат билан ҳаёт кечирадиган, яхшигина мол-мулк соҳиби, бадавлат киши эдилар. Фақат илм билан машғул бўлганлари учун тижорат ишларини вакиллари воситасида юргизардилар. Бу борада шу даражада хассос эдиларки, бир гал шериклари Ҳафс ибн Абдураҳмонни мато сотиш учун юбордилар ва унга:

– Эй Ҳафс! Молда бундай, бундай камчиликлари бор. Шунинг учун буни муштариygа айт ва мана шунча арzonга сот! – дедилар. Ҳафс молни имом айтган нарҳда сотди, лекин унданги камчиликларни айтишни унугти. Бу гапдан хабар топган Абу Ҳанифа ҳазратлари Ҳафсдан:

– Матони сотиб олган мижозни танийсанми? – дея сўрадилар. Ҳафс мижозни танимаслигини айтганди, имом қолган молни садақа қилиб юбордилар. Зоро, у зот ҳар қандай амаллари билан Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламнинг ҳазрати Амрга марҳамат қилиб айтганлари: «*Эй Амр, солиҳ киши учун солиҳ мол қандай яхшиидир!*» (Ахмад ибн Ҳанбал, Муснад, IV, 197, 202) ҳакиқатини яшаган ва ҳалол-ҳаром борасида тақво ўлчовларига қараб иш кўрганлар. Ҳалол ва ҳаромга эътибор бериш бизга омонат қилиб топширилган молнинг поклиги ва охиратда ҳисоб берилиши жиҳатидан ниҳоятда муҳим мажбурият саналади.

Ҳалол луқма учун тижоратга ҳаром аралаштирмасликка аҳамият қаратиш ва унинг баракоти ҳақида марҳум падарим Мусо Афанди шундай ўгит берардилар:

«Мусулмон бўлган армани қўшнимиз бўларди. Бир куни ундан ҳидоят топиши сабабини сўрагандим, шуларни айтиб берди:

– Ажибодомда дала қўшним Роби мулланинг тижоратдаги чиройли хулқи василасида мусулмон бўлдим. Мулла Роби сут сотиб тириклик қиласиган киши эди. Бир оқшом бизникига келди ва марҳамат қилинг, «бу сут сиз учун» деди. Ҳайрон қолдим. «Қанақасига? Биз сиздан сут сўрамадик-ку?!» дедим. Ул ҳассос ва зариф киши:

– Бехабар ҳолимда молларимдан бири сизнинг боғингизга кириб ўтлаганини кўриб қолдим. Шунинг учун ҳам бу сут сизники. Қолаверса, жониворнинг таҳаввулот жараёни (еган ўтларидан олган қуввати жисмидан бутқул кетганича) ўтгунича сутини сизга олиб келаман...» деди. «Бу нима деганингиз, қўшни? Егани шунчаки ўт бўлса, розимиз!...» десам ҳам мулла Робий: «Йўқ, йўқ! Ундей эмас, унинг сути сизнинг ҳаки нгиз», дея бир неча кун бизга сут олиб келди. Хуллас, ул муборак кишининг бу иши мени ҳаддан ортиқ мутаассир айлади. Натижада қўзимдаги фафлат пардалари қўтарилди ва ҳидоят қуёши қалбимда балқди. Ўзимга-ўзим: «Шундай қутлуғ ахлоқли инсоннинг дини, муҳаққақ, энг қутлуғ диндир. Бундай зариф, ҳақшунос, комил ва покиза кишиларни етиштирган диннинг тўғрилигидан шубҳа қилиб бўлмайди!» дедим ва калимаи шаҳодат келтириб мусулмон бўлдим».

Мусулмон жамиятда бу яхшиликлар билан бирга ҳадиси шарифда марҳамат қилинган: «*Одамларга шундай замон келадики, киши молининг ҳалолдан ё ҳаромдан келганига парво қилмайди*» (Бухорий, Сехр, 7, 23) тарзидаги фафлатнинг ҳам борлиги ғоятда маҳзун ҳолатдир. Ҳолбуки, дин қўйган қоидаларга бўйинсунмасликдан келиб чиқадиган жазолар шахсга тааллук-

лилиги ва аксарияти охиратда қўрилса-да, ҳаром мол туфайли келадиган балолар унинг даромадига даҳли бўлмаган келажак наслларга ҳам уради. Шунингдек, уларнинг жазоси фақат охиратга қолмасдан, шу дунёда ҳам албатта берилади. Ҳалқ бу нуқтани: «Бобоси қозиқ ебди, набирасининг тиши йўқ!» деган пурмаъно ҳикматли сўзи билан ифодалайди. Ҳаром бойлиқдан мерос олганлар аксарият ҳолатда тўғри йўлдан юрмаслиги ҳам исбот талаб қиласидиган ҳақикатдир. Чунки пулда сир бор – қаердан келган бўлса, шу йўлга кетади! Ҳаром йўлдан келган мол, меросхўрини орқасидан ёмон йўлларга судрайди. Бундай бойлик илонга ўхшайди. Илон чиққан тешигига қайтиб кирганидек, молнинг сарфи ҳам унинг қайси йўл билан қозонилганига боғлиқ. Иймон ва тақво истиқоматида ишлатилмаган мол фисқ ва куфрга харжланиши ояти каримада Мусо алайхиссалом тилларидан шундай чиройли ифодаланади:

«Мусо: «Эй Роббимиз, Сен фиръавнга ва унинг амалдорларига зебу зийнат ва молу дунё бердинг. Роббимиз, бу Сенинг йўлингдан адаштиришлари учундир. Роббимиз, уларнинг молларини йўқ қиласин ва қалбларини қаттиқ қиласин, то аламли азобни кўрмагунларича иймонга келмасинлар», деди» («Юнус» сураси, 88-оят).

Не тонгки, айримлар ҳалол тижорат қилиш билан фойда тополмасликни иддао қиласидилар. Бу бемаъни сафсата, сўқирлик ва илоҳий тақсимотни инкор қилишдан бошқа нарса эмас. Бу хатога дучор бўлганларнинг фикри тўғри деб қаралса, молини бир неча бор Аллоҳ ва Расули йўлида сарфлаб, бутун бойлигини нолга туширган ва ҳеч қачон ҳалол тижоратдан айро тушмаган ҳазрати Абу Бакр розияллоҳу анху сахобаларнинг энг факирларидан бири бўлишлари керак эди. Бироқ у зотнинг ҳар доим сахобалар орасида энг бадавлатларидан бўлганларига тарихий далиллар бор.

Бир неча марта Аллоҳ ва Расули учун бутун мол-мулқларини инфоқ қилғанларига қарамай, илоҳий баракотлар шарофати билан яна катта бойлик ва мол эгаси бўлганлар.

Шу жиҳатдан, молни ҳалол йўллардан қозонишимиз керак ва топган молимизни ҳалол йўлларга сарфлашимиз керак. Ориф тужжор дунё тижоратини давом эттирас экан, ундан ҳам катта бўлган охират фойдасини эътиборсиз қолдирмайди. Абадий саодатни ўйлаб, илоҳий риоятдан айри тушмайди. Мана бу ояти карима уларнинг маънавий ҳаётини аниқ-тиниқ тасвирлайди:

رِجَالٌ لَا تُلْهِيهِمْ بِتِجَارَةٍ وَلَا يَنْعِيْغُ عَنْ ذِكْرِ اللَّهِ وَإِقَامِ الصَّلَاةِ
وَإِيْنَاءِ الزَّكُوْنَةِ يَخَافُونَ يَوْمًا تَقْتَلُّ فِيهِ الْقُلُوبُ وَالْأَنْصَارُ

«Бир кишиларки, уларни тижорат ҳам, олди-сотди ҳам Аллоҳнинг зикридан, намозни тўқис адо этишдан ва закот беришдан машғул қила олмас. Улар қалблар ва кўзлар изтиробга тушадиган кундан қўрқарлар» («Нур» сураси, 37-оят). Шу тарзда тижорат ахли бўлганлар бошқа ояти каримада марҳамат қилинган «тижоратан лан табур» (асло зарар қилмайдиган фойда) сирига эришганлар, яъни ҳақиқий тижоратдан насибаланганлардир. Чунончи, ҳақиқий тижоратни Аллоҳ таоло шундай баён қиласиди:

«Албатта, Аллоҳнинг китобини тиловат қиладиганлар, намозни тўқис адо этиб, Биз уларга ризқ қилиб берган нарсалардан маҳфий ва ошкора инфоқ қилғанлар ҳаргиз касодга учрамайдиган тижоратдан умидвор бўлурлар. Чунки У зот уларга ажрларини тўлиқ қилиб берур ва Ўз фазлидан зиёда ҳам қилур. Албатта, У ўта мағфиратли ва

Шакур(оз амал учун кўп савоб берувчи)дир» («Фотир» сураси, 29–30-оятлар).

Ҳақ субҳонаҳу ва таоло бизни мана шу ояти карималар сирини ҳис этиб яшашга муваффақ қилсин. Кўнгил қўзи билан илоҳий китобни ўқий олиш, меърожга юксаладиган хушуъ билан Ўзига сажда қила олишни, ҳалолдан бойлик топиб, исрофсиз сарфлашни ва берган неъматларини Ўз розилиги йўлида инфоқ этишни насиб айласин.

Эй Роббимиз! Тижорат аҳлидан бўлган биродарларимизни қўлидан ва тилидан мўминлар саломат бўлган ва фойдаланган, Ватан ва миллатимиз учун хайрли кишилардан айла! Уларни ҳар икки дунёда раҳмат ва баракотга васила бўладиган солиҳ амалларга муваффақ қил!

Омин!

Аллоҳга берилган қарзи ҳасана

(Чиройли қарз — инфоқ)

Бизга омонат қилиб берилган бу жисем, же он ва мол қўлимизда абадий қолмайди. Муҳаққак, бир куни ҳаммаси билан тўсатдан видолашамиз ва ҳамма нарса мулкнинг ҳақиқий Эгаси бўлган Аллоҳга қолади, яъни Ўзига қайтади. Шундай экан, бир бор лутф этилган ҳаётда бу омонатларни Аллоҳ ўйлида сарфлашимиз керакки, абадий мукофотга ноил бўла олайлик.

Аллоҳга берилган қарзи ҳасана

(Чиройли қарз — инфок)

Бу коинот — қудрат қўли билан курилган ва минг бир нақш билан зийнатланган, умумий ва фоний манзилгоҳdir. Имтиҳон олами хисобланган шу дунёдаги умргузаронлигимиз нозик кўнгил ва теран ақл билан тафаккур қилишни тақозо этади. Чунки биз учун ҳақиқий қоладиган неъматлар боқий манзилгоҳ, яъни абадий ҳаётга олиб борадиган яхшиликларимиздир. Бандаларининг шундай яхшиликлар билан хузурига келишини хоҳлаган Ҳақ таоло даргоҳидаги улуғ мукофот ва Ўзи рози бўладиган тўғри йўлдаги солих амаллар аҳамиятини Куръони каримда қайта-қайта марҳамат қиласди.

Аллоҳ таоло билхосса лутф ва карам, саховат ва эҳсон каби олижаноб сифатларнинг мўмин бандаларидағи кўринишларидан бўлган садақа ва инфокни қатъий тарғиб қиласди. Бу борада ҳолати ва вақти ўз ўрнида бўлган бойлик эгаларига закот, ушур ва қурбонлик каби молиявий ибодатларда қатъий буюради. Бу каби мажбурий ёрдамларнинг ёнида муруват ва иймон ҳаяжонига боғлиқ фазилатлар ҳам борки, улардан бири қарзи ҳасана, яъни чиройли қарздир.

Ҳақ таоло Ўз розилиги учун бериладиган ҳар қандай садақа ва бериладиган ҳар инфокни Ўзига берилган қарз (қарзи ҳасана) дея қабул қиласди ва унинг мукофотини бир неча хисса ортиғи билан қайтаришга ваъда беради. Ояти каримада шундай марҳамат қилинади:

مَنْ ذَا الَّذِي يُفِرِضُ اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا فَيَنْصَاعِفَهُ لَهُ وَلَهُ أَجْزٌ كَرِيمٌ

«Аллоҳга яхши қарз берадиган киши борми?! Бас, У зот унга бир неча марта қўпайтириб қайтаради ва унга карамли ажр бор» («Ҳадид» сураси, 11-оят).

Шундай экан, садақаларимизга муҳтоjlарни севинтирадиган, шу билан бирга, қачондир тўсатдан қаршимиздан чиқадиган ўлимга тайёргарлик воситаси сифатида қараб, бу йўлда сергайрат бўлмоғимиз керак.

Унутмаслик керакки, бу дунёда машаққат ва роҳат Аллоҳнинг тақдирига боғлиқ. Аллоҳ неъмат берганда кибрга берилиб, ўзларини йўқотиб қўйган ва Аллоҳ лутф этган неъматларни унинг розилиги йўлида сарфламаган ғофиллар комил мўмин бўлолмайди. Зоро, комил мўминлар қарзи ҳасанани ҳар икки маъноси билан идрок этиб, татбиқ қиласидилар. Яъни:

1. Эҳтиёжманд бандаларга қарз берадилар.
2. Инфоқда бўлиш билан Аллоҳга қарз берадилар.

Ха, қарзи ҳасананинг яна бир маъноси, Қуръони каримда келтирилганидек, Аллоҳга қарз бериш демакдир. Бу ҳам эҳтиёжманларга инфоқ этиш ва Аллоҳ йўлидаги гайрат ва хизматларни кўллаб-кувватлаш билан бажарилади. Аллоҳ таоло бу амалнинг даражасини: «Ўзига берилган қарз» сифатида баҳоламоқда. Яъни инфоқни Ҳақ таоло қарз сифатида бандаларидан сўрамоқда. Ояти каримада шундай марҳамат қилинади:

«...Ва намозни қоим қилинглар, закот беринглар ва Аллоҳга яхши қарз беринглар. Ўзингиз учун нима яхшилик қилган бўлсангиз, Аллоҳнинг ҳузурида ундан яхшироғини ва улканроқ ажрни топарсизлар. Аллоҳга истиғфор айтинглар. Албатта, Аллоҳ мағфират қилувчи ва раҳимли-дир» («Музаммил» сураси, 20-оят).

Ҳақ таоло Ўз банданинг инфокини қарзи ҳасана (яхши қарз) дея қабул қилиш билан одам боласига ўзига хос лутф күрсатмоқда. Албатта, бу ерда холис ният билан ва ҳеч қандай дунёвий манфаат кутмасдан, риёкорлик ва шухрат қозониш ниятидан узоқ ҳолатда берилган инфоқ назарда тутиляпти. Бунинг учун эхсон берилганида ортидан миннатдорчилик кутилмаслиги ва фақат Аллоҳ розилиги учун сарфланиши керак. Ҳазрати Али ва Фотима розияллоху анхуманинг бир инфоқлари билан боғлиқ Куръони каримда келтирилган:

«Ўзлари таомни яхши кўриб турсалар ҳам, уни мискин, етим ва асиrlарга берарлар. «Албатта, биз сизларни фақат Аллоҳнинг розилиги учун овқатлантирамиз. Бунинг эвазига сизлардан мукофот ёки ташаккур хоҳламаймиз. Албатта, биз кўрқинчли, шиддатли, узун қунда ўз Роббимиздан кўркурмиз», дерлар. Бас, уларни Роббилари ўшал кун шарридан сақлади ва уларга хушрўйлик ҳамда хурсандчилик ато қилди» («Инсон» сураси, 8–11-оятлари)даги дастурларга риоя қилишлари лозим.

Бу ояти карималар инфоқ билан боғлиқ ушбу нуқталарга ишора қилинмоқда:

1. Мўмин биродарини ўз нафсидан афзал кўриши, яъни исор;
2. Фоний ва дунёвий мақсадлар учун эмас, Аллоҳ розилиги учун инфоқ қилиш;
3. Қиёмат азобидан инфоқ билан ҳимояланиш;
4. Ихлос билан қилинган инфоқ Ҳақ даргоҳида қабул бўлиши ва инфоқ килувчининг юзини ёруғ қилиши;
5. Ҳақ таоло биз бандаларидан шундай солих амалларни кутиши.

Аллоҳга шундай тарзда берилган қарз учун Ҳақ таоло унинг бир неча хисса ортигини тортиқ қиласди. Яна бир ояти каримада Ҳақ таоло бундай берилган қарз фазилатини шундай баён қиласди: «...Агар намозни қоим қилассангиз, закотни берсангиз, пайғамбарларимга иймон келтирсангиз, уларни қўллассангиз ва Аллоҳга яхши қарз берсангиз, албатта, сизнинг хатоларингизни кечираман ҳамда сизни остидан анҳорлар оқиб турадиган жаннатларга киритаман...» («Моида» сураси, 12-оят). Ибн Масъуд розияллоҳу анхудан ривоят қилинишича, Абу Даҳда ал-ансорий Аллоҳга яхши қарз бериш ҳақида оятлар нозил бўлганида Расулуллоҳдан:

- Эй Расулуллоҳ! Аллоҳ биздан қарз сўрайптими? – дея сўради. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам:
- Ҳа, Абу Даҳдо, Аллоҳ қарз сўрайпти, – дея жавоб берди.

Шунда Абу Даҳдо розияллоҳу анху Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васалламга қўлларини узатишларини сўради ва Ул зотнинг қўлларини олиб:

- Мен боғимни Аллоҳга қарз (қарзи ҳасана) қилиб бераман! – деди.

Ибн Масъуд розияллоҳу анху Абу Даҳдонинг боғида 600 та хурмо дарахти борлиги ва унинг боғи ичидаги уйида оиласи билан бирга яшаганини айтганлар.

Бу инфоқдан, яъни Аллоҳга қарз бериш сўзидан кейин Абу Даҳдо уйларига борадилар ва рафиқаларига:

- Эй Даҳдонинг онаси! Бу боғ ва уйни бўшатиб қўямиз. Чунки мен бу боғни Аллоҳга қарзга бердим.

- Эй Абу Даҳдо! Бунча ҳам фойдали савдо қилибсиз! – дея севинди саҳобанинг аҳли аёли.

Кейин эса нарсаларини ва болаларини олиб, боғдаги уйни бўшатиб қўйиши (Таборий, Тафсир, II, 803; Ҳоким, Муста-дроқ, II, 24). Мана шундай мулоҳаза ва фазилатлар амалда бўлган ҳар даврда мўминлар хузур ва саодат ичидা яшаганлар ҳамда дунё ва охиратларини асрарсанлар. Ушбу ҳодиса мазкур ҳақиқатнинг кўзни қамаштирадиган манзараси десак, Аллоҳ ёлғончи қилмайди:

Элие Кадоури қаламига мансуб Англиянинг Ўрта Шарқ сиёсатига доир китобининг бир бўлимида таъкидланишича, Усмонийлар давлатининг сўнгги даврида, XIX аср охирларида Шарқий Онадўлида даҳшатли қаҳатчилик бошланади. Шунда инглизлар қаҳатчилик баҳонасида худудда ҳалқ Усмонийлар давлатига қарши исён қилиш-қилмаслигини аниқлаш учун у ерга жосус йўллашади. Жосус кузатувлари натижасида гувоҳи бўлгани ҳолат ниҳоятда ибратли эди. Жосуслик хulosасида шундай дейилганди:

«Бу ерда қаҳатчилик бор, лекин очлик йўқ! Ҳамма бир-бирига ғамхўрлик қиласи, ёрдам беради. Шунинг учун қаҳатчилик очарчиликка айланмаяпти. Хулоса қилиб шуни айтиш мумкинки, бундай кучли ижтимоий барқа-рорликда қаҳатчилик баҳонасида исён келтириб чиқариш мумкин эмас!»

Бу юксак савия муҳтоҷлик ва йўқсиллик ҳаддан ортган ва маشاққатли пайтларда инфок аҳамиятига диккат қаратган ояти кариманинг моҳиятини англаған ҳолда яшашнинг дунёвий мукофот ва баракотидир. Ҳақ таоло бу борада бепарволик ва гафлатга берилмаслик учун биз бандаларини шундай огохлантиради:

«Сизларга нима бўлдики, Аллоҳнинг йўлида эҳсон қилмайсизлар? Ҳолбуки, осмонлару ернинг мероси Аллоҳницидир. Сизлардан ҳеч ким фатҳдан илгари эҳсон қилганларга ва урушда қатнашганларга баробар бўла олмас. Уларнинг даражалари фатҳдан сўнг эҳсон қилганлардан ва урушда қатнашганлардан кўра улуғдир. Аллоҳ барчага яхшиликни ваъда қилган. Ва Аллоҳ нима қилаётганларингиздан хабардордир» («Ҳадид» сураси, 10-оят). Яъни Ҳақ таоло билхосса ислом ва мусулмонларнинг қийин вактларида бандаларидан фидойилик қилишларини сўрамоқда. Бандаларининг бу фидойиликларига Қуръоний ифода билан «қарзи ҳасана» дейилмокда.

Бизга омонат сифатида берилган жисм, жон ва мол қўлимиизда абадий қолмайди. Мұхаққақ, бир куни ҳаммаси кутилмаганда бизни ташлаб кетади. Ва ҳамма нарса мулкнинг ҳақиқий соҳиби бўлган Аллоҳга қолади, яъни Унга қайтади. Шундай экан, ҳозирдан, яъни тирик эканмиз, бу омонатларни Аллоҳ йўлида, ўз ўрнига топширишимиз керакки, абадий мукофотта ноил бўла олайлик. Биз таслим этмасак ҳам, уларнинг ҳақиқий эгаси бўлган Ҳақ таоло дунё билан видолашаётганимизда, зотан, биздан ҳамма нарсани қайтариб олади. Факат орада катта бир фарқ бўлади. Биринчи ҳолатда, яъни инфоқ қилганимизда Аллоҳ таоло еру кўкнинг хазиналари Ўзиники бўлишига қарамай, буни ўзига берилган қарз сифатида қабул қилиш билан бизга лутф этади ва эвазига бир неча баробар ортиқ эҳсон қилади. Иккинчи ҳолатда, яъни инфоқ қилмаганимизда эса қўлимизга ҳеч нарса келмайди, факат у молнинг масъулиятини зиммамизга олган бўламиз.

Жаноби Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васаллам ҳаётини инфоқдан узоқ қолиб ўтказганларни шундай огоҳлантиради: «*Одам боласи «молим, молим...» дейди. Эй одам боласи! Еб*

битирганинг, кийиб эскиртирганинг ёхуд садақа бериб савоб олиб, аввалдан охиратингга юборганингдан бошқа молинг борми?!» (Мұслим, Зұхд, 3-4; Термизий, Зұхд, 34)

Ҳазрати Мавлоно «Маснавий»да қандай чиройли тасвирлайдилар: «Үлім фариштаси ғофил бойнинг күлөғини тортиб (яни жонини олиб), уни умр тушидан үйғотганида, тириклигіда аслида әгаси бўлмагани мол тугаб қолишидан қўрқиб, жонига азият етказгани учун ўзининг ҳам кулгуси келади».

Ҳазрати Оиша розияллоҳу анҳудан ривоят қилинишича, Расули акрам соллаллоҳу алайҳи васаллам аҳли оиласлари учун бир қўй сўйдилар. Уч-тўрт кишига инфок қилганларидан кейин Жаноби Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васаллам қўйдан қанча ортиб қолганини сўрадилар.

Оиша розияллоҳу анҳу:

- Фақатгина бир қўли қолди, – дея жавоб бергандилар, Жаноби Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васаллам:
- Бир қўлидан бошқа ҳаммаси бизники бўлди, десанг-чи!
- дея марҳамат қилдилар (Термизий, Сифатул қиёма, 35).

Дарҳақиқат, кишининг ҳақиқий сармояси хайру ҳасанотда бардавом бўлиш билан абадий ҳаёт учун йикқанларидир. Одамзод дунё молидан мусибат каби кўнгил оҳангини чертадиган фоний ва нафсоний муносабатлардан факат саховат ва дигарғамлик билан омонлик топа олиши мумкин. Ҳақ таоло одам боласининг дунё билан видолашаётганида, муштоқ қоладигани ибодатлар орасида садақани алоҳида зикр қилади ва садақага бепарволик қилганларнинг ўлім чогидаги рухий ҳолати ҳақида шундай марҳамат қилади: «Ва бирингизга ўлім келиб:

وَأَنْفَقُوا مِمَّا رَزَقْنَاكُمْ مِنْ قَبْلِ أَنْ يَأْتِيَ أَحَدَكُمُ الْمُؤْتُ فَيَقُولَ
رَبِّ لَوْلَا أَخْرَجْتَنِي إِلَى أَجْلٍ قَرِيبٍ فَأَصَدَّقَ وَأَكْنُ مِنَ الصَّالِحِينَ

«Эй Роббим, агар менинг ўлимимни яқин муддатга орқага сурсанг, бас, садақа қилиб солиҳлардан бўлсан», демасдан аввал, Биз сизларга ризқ қилиб берган нарсалардан нафақа қилинг» (“Мунофиқун” сураси, 10- оят). Шунинг учун баҳиллик ва дунё муҳаббати сабаби билан инфоқдан узоқлашиб, бир куни мол-дунёмизни орқамиздагиларга қолдирib, уларнинг оғир хисоби ва азобини елкамизга юклаб, охиратда ютқизганлар ҳолатига тушмайлик!

Зеро, молнинг қандай топилиб, қаерга сарфлангани охиратдаги улкан ҳисобнинг илк саволларидан бўлади. Чунончи, Расууллоҳ соллаллоҳу алайҳи вассаллам шундай марҳамат қиласидар: «Ҳеч бир банда қиёмат куни умрини қаерда ўтказганидан, илми билан нима ишлар қилганидан, молини қаердан топиб, қаерга сарфлаганидан ва жисмини қайси ишларда чарчатганидан сўралмагунича турган жойидан қимиirlай олмайди» (Термизий, Қиёмат, 1).

Буларнинг барчасини яхшигина идрок этган аждодларимиз тарихда инфоқ борасидаги файрат ва фаолиятлари самараси ўлароқ «вакф маданияти»ни армуғон этганлар. Боболаримиз гўёки хайр мусобақасига кирганлар ва инсонлар, жониворлар учун ҳар қандай эҳтиёжларга жавоб берадиган муассасалар, вакфлар бунёд этганлар. Шунингдек, иффат ва ҳаёси туфайли инсонлардан бирор нарса сўролмайдиганларнинг кўнглини ранжида қилмаслик ва уларни сўрашга мажбур қолдирмаслик учун эски Истанбулнинг баъзи жойларига садақа тошлари қўйганлари ҳам жуда машхурдир.

Бундай садақа тошларидан Ускудор Доғанчилар майдони устидаги чорраҳада, Никоҳ уйи рўпарасидаги қайрилишда бир метр баландлик, 30 сантиметр кенглигикда бўлган тарихий хоти-ралардан бошқалари, афсуски, сақланиб қолган эмас. Ҳолбуки, улар бир пайтлари не-не улуғ хизмат ва хайр мусобақаларига гувоҳ бўлгандар! Моддий ҳолати яхши бўлган кишилар «ўнг қўлинг берганини чап қўлинг билмасин» тарзида эҳсонларини тун қоронғисида ушбу тошлар учидаги ўйиқчага қўйиб кетишарди.

Ноҳиянинг фазилатли фақирлари эса эҳтиёжларига ярашасини бу ердан олар, ортиқчасига кўз олайтирмасдилар. Қолаверса, муҳтоҷ бўлса-да тиланишдан уялганлар тунда келиб, тош устидаги пуллардан ўзларига керак бўлган микдорда олардилар. Ўн еттинчи асрда Истанбул ҳақида мулоҳазаларини ёзид қолдирган француз сайёхи устида пул ётган тошни бир ҳафта кузатганини, у ердан садақа олишга келган кишиларни кўрмаганини ёзади.

Маълумотларга кўра, Истанбулнинг тўрт жойига садақа тошлари ўрнатилган. Ускудорда Гулфем Хотун Масжиди ҳовлисида, Ускудор Доғанчиларда, Қорачаҳмад ва Кожамуста-фопошо деган ерларда садақа тошлари бўлган.

Аждодларимизнинг бу каби хизматларни нима учун қилгани маълум. Зеро, ҳар қандай жамиятда ва ҳар қандай даврда йўқсиллар ва муҳтоҷлар бўлган. Шунингдек, ояти каримада келтирилган: **«Бойнинг молида, фақирнинг ҳақи бор!»** дастурини кўнглимизда шиор қилишимиз керак ва садақа тошларидан вакфларгача бўлган хайр мусобақасини давом эттиришимиз керакки, ҳаёли муҳтоҷларнинг нафсониятига оғир ботмасин. Кечагина гоҳида олиш ва гоҳида бериш учун садақа тошларига узанган қўллардаги самимият ва ихлосни

мухофаза қилишимиз керак. Күнглимиң садақа тошига айлан-син. Мұхтож киши бизга она қучоги тафтини хис этаёттандек яқынлашиши керак. Биз ҳам «Раззок» бўлган Роббимизнинг бандаси сифатида шукр саждасида бўлишимиз керак. Дунёвий ва ухровий мезонимиз – «*Одамларнинг энг яхиси бошқаларга фойдали бўлганидир*» (Суютий, ал –Жомиуссағир, II, 8) баёни ҳамда

«Айт: «Албатта, «Роббим ризқни Ўз бандаларидан кимни хоҳласа ўшанга кенг қилур ва тор қилур. Ҳар бир инфоқ қилган нарсангизнинг ўрнини У тўлдирур. У зот ризқ бергувчиларнинг яхисидир» («Сабаъ» 39-оят) ояти каримасидир.

Хулоса қилиб айтиш мумкинки, хоҳ инфоқ, хоҳ қарзи ҳасана тарзида бўлсин, бу гўзал ибодат ва амалларни аслида Ҳақ таоло бизга путф этган неъматлар шарофати билан бажара оламиз. Яъни Аллоҳ таолонинг Ўзи бизга баҳш этган неъматлар билан қиласиган хайру ҳасанотларимизни биздан қарз олгандай қабул қилишини билдиримоқда. Бу ҳолат Ҳақ субҳонаҳу ва таоло бизга бағишлаган неъматларини янада зиёда қилиш билан зийнатламоқда.

Ҳақиқатдан ҳам, бизга сон-саноқсиз неъматларни берган Аллоҳдир, улардан фойдаланадиганлар эса бандалариридир. Шунга кўра, ҳақиқий қарздор – банда, ундирувчи эса – Ҳақ таоло.

Мавлоно ҳазратлари шундай дейдилар: «Еру осмондагилар ҳамма нарсасини Ундан сўрайди. Чунки бутун бойликлари, бору йўқлари учун Ундан қарздордирлар.

Шу жиҳатдан одам боласи ўзига берилган мавжудотларнинг энг мукаррами экани, шунингдек, иймон ва ислом неъматига муяссар бўлгани, жаноби Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи

васалламга умматлиги ва бошқа сон-саноқсиз әхсону икромлар учун Ҳақ субҳонаху ва таолодан қарздордир. Қолаверса, хар бир күнгилнинг яратилишига васила бўлган ва абадият йўлларида ҳидоят раҳбари бўлган жаноби Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васалламдан қарздордир. Ул зот алайҳиссалоту вассалом инсониятга ҳадя қилган зоҳирий ва ботиний ибодат, муомалот, амаллар мукаммаллиги ва гўзалликларини юлдузлар мисоли кўнгилларда акс эттирган саҳобаи киромларга ва бутун ислом буюкларидан қарздордир. Ота-онадан қарздор, оиласидан қарздор. Бу қарзларнинг тўлови эса Аллоҳ жалла жалалуҳу ва Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васалламнинг хулқлари билан зийнатланиш, жонли Қуръон бўлиб яшаш ва суннатга мувофиқ равишда яшнаган атиргул сифатида висолот дунёсига қадам қўйиш билан тўланади.

Унутмаслик керакки, Ҳақ таолонинг бунчалик сон-саноқсиз неъмат, лутф ва эхсонига жавобан кўнгиллар агар Унинг розилигидан четда қолган, яъни нафсоний ва фоний тузоқларга тушадиган бўлса, инсоний шараф ва хусусиятидан маҳрум бўла бошлайди. Бу ҳолатда илоҳий мезонлардан четда яшаб, ўткинчи гўзалликларга мафтун бўлғанлар доимо майда-чўйда, бефойда нарсаларга ром бўладилар. Бир жиҳатдан аслиятидаги «аҳсани тақвим» (энг гўзал тақвим) сирини унутиб, ўзларидан анча қўйида, ўзларидан камбағал, муҳтож ва заиф борликлардан қарз сўраб юрадиган шўрпешонага айланадилар. Алалоқибат, билиб-бilmасдан ҳақиқий жавҳарларни ҳалок қиладилар. Бундайларнинг ҳолатидан хайратга тушган Мавлоно ҳазратлари қуддуса сирруҳ шундай дейдилар:

«Бу қандай ҳайратли ҳолат? Қуёш бир заррадан қарз сўрайдими? Зухро юлдузи кичкина қадаҳдан бода сўрарми?»

«Сен нималигини билмайдиган бир руҳсан, сифатларингин га маъносини англамайдиган жонсан. Ҳолат ва сифатлар дунёсига боғланисан. Сен қуёшсану, бир жсолага тутилиб қолгансан, ҳайф сенга!»

Мавлоно ҳазратлари бу байтларида инсонни маънавий күёшга менгзамоқда. Оламда у күёшнинг нурини ўзида акс эттириб порлаган, гўёки нурлар таратган зарралар кабидир. Ўз навбатида, бирор инсоннинг Аллоҳни қўйиб, дунёнинг ўткинчи лаззатлари ортидан югуриши, завқ излаши қайсиdir маънода күёшнинг заррадан қарз сўрашини эслатади. Күёш қандай қилиб заррага мухтож бўлади? Инсон руҳи ҳам Ҳақ таолонинг Қуръоний лафз билан «Қудратимдан бир сир уфладим» дея марҳамат қилган раббоний нуридир. Лекин қўпчилик инсонлар руҳнинг улуғлик ва қийматини билмасдан, унинг ҳакиқатидан бехабар яшайдилар. Улар ўзларига баҳш этилган азиз ва муқаддас неъматни, у илоҳий омонатни моддий ва фоний лаззатларга фидо қилиб, факат жисмоний ҳолатда яшашга мубталодирлар. Нафс, шахват ва шуҳрат, жисмоний лаззатлар гирдобига ғарқ бўлганлар. Гўёки маъно қуёши самовий ҳодисага эргашиб «уқдаи занб» (гуноҳ тугуни) билан боғланиб, нур сочмай қўйгандек. Бу ҳолатдаги ҳар қандай банда ўз мартабасини билиши керак! Аллоҳ лутф этган сон-саноқсиз неъматлардан, айниқса, «аҳсани тақвим» сиридан боҳабар бўлиши лозим. Ўткинчи ва маънан завқ бермайдиган лаззатларнинг асирига айланмаслиги зарур. Ҳамма нарсани ўзидан, ўз кўнглидан излаши керак!

Хулласи калом, дунёдан ўзига зулм қилганлардан бўлиб кетмасдан аввал Роббимизнинг лутфи билан иймон саломатлиги ва ўз иродамиз билан уқбо сафарига чиқишга тайёр бўлишимиз керак...

Эй Роббимиз! Сенга қарз сифатида бандаларингдан кутганинг инфоқ ибодати ва қарзи ҳасана фазилатидан кўнгилларимизга чексиз қарам уммонингдан қониб сув ичишни насиб қилгин! Устимиздаги моддий ва маънавий барча масъулияtlар ва қарзларни адо эта олишни ҳаммамизга мұяссар айлагин! Бизга етимлар, мухтоjлар ва ёлғизларнинг сассиз фарёдларини эшигадиган қулоқ ва ҳис этадиган қўнгил эхсон айла.

Омин!

Ижтимоий муносабатларда қарз ва қарз олиш

Бошқа исломий фазилатлар сингари қарз берши ибодатини ҳам адo этмогимиз керак. Эртага боқий иқоматгоҳга қайтарылғанымизда бойнинг қўлида бундай фурсат, муҳтожининг қўлида бунингдек эҳтиёж бўлмайди. Моддий аҳволи яхши бўлган кишилар ҳар хил баҳоналар билан қарз берши ибодатини тарқ этмасликлари керак. Шу жумладан қарздорлар ҳам ҳар хил муаммоларини илгари суриб, қарзларини қайташишга бепарво бўлмасинлар. Бундай фазилатли ижтимоий ибодатни задалашибдан тийилишилари керак.

Ижтимоий муносабатларда қарз ва қарз олиш

Қандай яхши амал бўлишидан қатъи назар, унинг эзгулиги мукаммал татбиқ қилиниши, етуклик ва ихлос билан адо этилишида кўринади. Шунинг учун ҳам ояти каримада:

وَ أَحْسِنُوا إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ

«...Ўзингизни ҳалокатга дучор қилманг. Эҳсон қилинг, албатта, Аллоҳ эҳсон қилувчиларни хуш кўрадир» («Бақара» сураси, 195-оят) дея марҳамат қилинади.

Шунинг учун ҳар қандай яхши амал, хатти-ҳаракат, сўз, ибодат ва бошқа ишлар ўзидаги эзгуликларни акс эттирадиган улуғлик ва мукаммалик мезонлари билан ҳаётга кўчиши ва барчаси фақат чин қўнгилдан содир бўлиши керак. Акс ҳолда энг яхши деб қаралган хатти-ҳаракат ва ибодатлар ҳам нафс гирдобида паришон бўлиб, зарап ва ҳусрон билан тугаши мумкин.

Бу масалада энг муҳим жиҳатлардан бири, шубҳасиз, қарз ва қарздорликка оид хассос мезонлардир. Зеро, қарз бериш ибодатининг давоми қарз берган ва қарздорлик билан боғлик икки томон учун ҳам мажбурий принципларга боғлик бўлиб, улар қўнгиллардаги фазилат чашмаларини жўшқинлаштириб, қанчадан-қанча ташна қўнгилларни муҳаббат, дигарғамлик ва саховат дарёларига етказади. Бу билан Ҳақ субҳонаҳу ва таолонинг розилигига эришишга васила бўладиган хатти-ҳаракатларга, қисқача қилиб айтганда, фаришталар ҳам ҳавас қилган

улуг ахлоққа ноил қиласы. Ушбу ҳақиқатни ҳаётда акс эттириш жиҳатидан Абу Ҳурайра розияллоху анхудан нақл қилингандын мана бу ҳадиси шариф ниҳоятта ибратлидир:

Расууллоро қоллаллоху алайхү вассаллам бани Иброил замонида бир кишиидан минг динор қарз сұраган кимса ҳақида сүзлаб бердилар. Қарз сұралған киши: «Менга гувоҳларингни келтир, уларнинг ҳузурида берай, гувоҳ бўлсинлар!» деди. Қарз сұраган киши эса: «Гувоҳликка Аллоҳ кифоя!» деди. Қарз бермоқчи бўлган киши: «Ундай бўлса, бунга кафил олиб кел!» деди. Қарз олмоқчи киши: «Кафилликка Аллоҳ етарли!» деди. Қарз бермоқчи бўлган киши: «Шубҳасиз, рост гапирдинг!» деди ва аниқ муддатни келишиб, унга тул берди.

Қарз олган кишии дengiz safariga чиқди ва эҳтиёжини аритди. Кейин қарзини қайтариши муддатида орқага қайтмоқчи бўлиб кема қидирди, лекин тополмади. Шунда чорасизликдан бир ёғоч бўлагини топиб, ичини ўйди. Минг динорни эгасига ёзилган бир мактуб билан ўйилган жойига ўрнашитирди. Сўнг ўйиқни маҳкам қилиб бекитди. Сўнг дengiz Эгасига:

«Эй Аллоҳум! Ўзинг биласан, мен фалончидан минг динор қарз олгандим, мендан гувоҳ сұраганди, «Гувоҳликка Аллоҳ кифоя!» дедим. У Сенинг гувоҳлигингга рози бўлди. Мендан кафил сўради, «Кафилликка Аллоҳ кифоя!» дедим. У Сенинг кафиллигингга рози бўлганди. Мен энди бир кема топиш учун гайрат қилдим, лекин тополмадим. Бу пулни Сенга омонат қиласман!» деди ва ёғоч бўлагини дengизга отди. Ёғоч дengизда сузиб, кўздан гойиб бўлди. Шундан кейин у одам у ердан кетиб, ўзини олиб кетадиган бир кема излашда давом этди. Бу орада қарз берган киши ҳам тулини олиб келадиган кемани кутаётганди. Кема йўқ эди, лекин ичида тул солинган ёғоч бўлагини

күрди. Уни уйига ўтин қилиши учун олди. Ѕөгөчни appa билан парчалаган эди, ичидан пул ва мактуб чиқди.

Орадан бироз вакт ўтиб қарздор киши кема топди ва юртига қайтиб келди. (Ёгоч бўлаги ичида юборган пулни қарз берган киши олмаган бўлиши мумкин, деган хаёлда) минг динор билан у кишининг ёнига келди ва шундай деди: «Пулингни олиб келиши учун тўғри келадиган кема қидирдим. Лекин мени олиб келган кемадан аввал келган кемани тополмадим», деди.

Қарз берган киши: «Сен менга бир нималар юбормаганимдинг?» дея сўради. Қарздор: «Мен сенга аввалроқ жўнайдиган кема тополмаганимни айтдим», деди.

Қарз берган киши: «Аллоҳ таоло ёгоч бўлаги ичида юборган пулингни сенинг ўрнингга менга тўлади. (Яъни ихлосга жавобан Ҳақ субҳонаху ва таоло сенга кафил бўлиб уни менга етказди. Шунинг учун ҳозир олиб келган минг динор пулинг сенга қолди. Шу сабабдан хотиржамлика) минг динорга эришигин!» деди. (Бухорий, Кафолат, 1; Сехр, 10)

Бу ҳадиси шарифда Аллоҳ номига берилган сўз ва уни адо этиш ғайратидаги чиройли хулқ Ҳақ субҳонаху ва таоло томонидан накадар мақбул ва маҳфуз кўрилгани намоён бўлмоқда. Бундан кўриниб турибдики, қарздор ва қарз берувчи масаласидаги икки томонлама ҳурмат ва ўзаро бир-бирини тушуниш ихлос ва мувозанат ичида бўлиши керак. Масалага сунистемол аралашмаган тақдирда, Аллоҳ ҳар икки тарафга ҳам рахмат билан муомала қиласи. Бу ҳақиқатни акс эттирган ҳикмат тўла қуйидаги қисса ҳам ибратлидир: Ифтор вақти бўлиб қолганди. Бир новвойхона эшигига нур сиймоли ва бу нур ҳар қандай кўзга кўринмайдиган нуроний келди. Новвойхонага яқинлашди, одамлар сийраклашгач:

– Болам, бугун нафақамни ололмадим. Ажал келмаса, эртага тўлаш шарти билан менга чоракта нон берасанми? – деди. Отахоннинг овози титрар, чехраси қизаринқираган эди.

– Нима деганингиз бу, ота? – деди новвой. – Сизга чоракта, яримта эмас, бутун нон бераман. Пулининг кераги йўқ. Ош бўлсин!

Аммо бу киши эътиroz билдириди:

– Йўқ, болам, тўртдан бири ҳам етарли. Балки, яна уч фақир келиши мумкин. Қолаверса, фақат чоракта учун юзим қизарсин. Ортиғига токат қилолмайман. Шу чорактани олиш учун ҳам шартим – эртага қарзимни тўлаш бўлади...

Новвой ҳайрон бўлиб чоракта нон берди. Нонни ўпиб, пешонасига суртган киши оҳиста ва овозсиз юриб, гойиб бўлди. Олдинроқда йўл бошидан бир кучук чиқди. Кўзлари билан ёлворганча очликдан шикоят қилаётганди. Нуроний муборак отахон: «Демак, ярми сеники экан!» дея чоракта ноннинг ярмини итга берди. Сўнг масжидга қараб юрди. Қўлидаги бир луқма нон ва бироз сув билан ифтор қилди. Бу неъматларни баҳшида этган Аллоҳга шукр қилди. Эртаси куни бир дўкондор унга: «Ота, шу рўпарадаги чашмадан мешларимизни тўлдиринг ва ҳозиргина келган шу молларни ичкарига киргизинг!» деди ва иш ҳаки учун бир лира берди. Фариб киши дарҳол новвойхонага қараб югурди ва чоракта ноннинг пулини тўлади. Новвой пулни олишни истамаса ҳам, нуроний зотнинг талаби қаршисида ортиқча қайсарлик қилолмади. Кўзлари ёшга тўлиб, ноннинг пулини олишга мажбур бўлди.

Қиссадан ҳисса шуки, ичдан қайтариш нияти билан қарз олган кишига Аллоҳ таоло тўлашни осонлаштиради. Агар қарздор мاشаққатларга сабр қилиб, суиистеъмол ва фириб гар-

лик қилмасдан қарзини қайтариш йўлида ихлос билан ғайрат қилса, Аллоҳ унга бу ғайрати даражасида осонлик ва чиқиши йўлини эҳсон қиласди.

Бу борада зиммасида мол-дунёси бўлган киши уни сотиб, қарзини тўламаса, бундан сўралади. Яъни қарздор ҳар қандай чора тополмаганида унчалик зарур бўлмаган бирор нарса-буюми ёки мулкини сотиб, қарзини тўлаши керак. Бир киши ҳам қарздор бўлсаю, ҳашаматли ва исроф қилган ҳолда яшашда давом этса, бу ҳол бирорвнинг ҳақини ейишга киради ва жавобгарлиги оғир бўлади. Қарздор харажатлардан бироз қисиниши керак, хусусан, ортиқча харажатларга йўл қўймаслиги, қарзини тўлаб бўлгунича тиш-тирноғи билан ортириб, қарз берганларнинг ҳақи га риоя қилишга ғайратли бўлиши керак. Буларга амал қилмасдан ишга нафсоний ҳисоблар кирса, илохий раҳмат ғойиб бўлади ва бирорвнинг ҳақи га хиёнат қилиш ҳолатига тушиладики, Ҳақ субҳонаху ва таоло бу ҳолатни хуш кўрмайди ва кечирмайди.

Яъни «Шубҳасиз, Аллоҳ тавбаларни қабул қиласди...» ояти каримасида ишора қилинганидек, кечиримли Зот бўлган Ҳақ субҳонаху ва таоло бирорвнинг ҳақи га хиёнат қилишни афвдан четда тутмоқда. Яна бир жиҳатдан, қарзини кечиктирганинг озуқасига ҳаром аралашган бўлади. Айниқса, қайтармасликка қасд қилиб қарз олиш охират учун улкан фалокат экан. Баҳилликнинг бундай пасткашлигини хулқ қилганлар жаноби Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васалламнинг «Кимда-ким тўламасликни ният қилиб қарз олса, Аллоҳнинг қаршисига ўгри каби чикади», (Ибн Можа, Садокат, 11/2410) дея марҳамат қилганлари ҳадиси шарифдаги хатарга тушади. «*Ким одамларнинг молларини (қарзга) олиб, уни адo этишини иродга қилса, Аллоҳ ундан (ёрдами ила) адo этади. Ким ўйқ қилишини ният қилиб олса, Аллоҳ уни ўйқ қиласди*», дедилар». (Бухорий, Истиқроз, 2)

Қарз борасида, жаноби Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи васалламнинг мана бу тавсиялари нақадар гўзал ўрнақ, тўғрими: Зотурриқо жангидан қайтаётгандарида Набийимиз соллаллоҳу алайҳи васаллам ҳазрати Жобир розияллоҳу анҳу билан суҳбат курадилар. Яъни саҳобанинг уйланганларини ва шу сабабли кўп қарзга ботганини билиб, қандай мулкка эгаликларини сўрадилар. Қутлуғ саҳобий бир туюлари борлигини айтдилар. Шунда Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васаллам у кишини қарздан куткариш учун ҳазрати Жобирдан туюларини сотиб олмоқчиликларини сўрадилар. Савдолащдилар. Ҳабибимиз соллаллоҳу алайҳи васаллам Мадинага қайтгандан кейин пулини беришга келишиб, Жобир розияллоҳу анхунинг туюларини сотиб олдилар. Мадинага борганларида Жобир розияллоҳу анҳу туюни олиб келдилар ва Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам чиқарилган нархни бердилар. Савдо тугаганидан кейин Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам туюни ҳазрати Жобир розияллоҳу анхуга ҳадя қилдилар. Бу чексиз зарофат ва юксак хулқ мусулмонларни шунчалик таъсирлантирдики, ҳодиса рўй берган тунни «лайлатул боир» (туя кечаси) дея атадилар. Шу тун Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васаллам Жобир учун 25 марта истиғфор ҳам айтдилар (Риёзус Солихийн, ж. I, с. 104-105).

Жобир розияллоҳу анхудан шундай ривоят қилинди: «Йўлда бир яхдийга учрадим. Бўлган воқеани унга гапириб бердим. Ҳайратда колди ва «туянгни сотиб олди ва пулини берди, кейин уни сенга ҳадя қилдими?» деди. «Ҳа!» дедим» (Иbn Ҳожар, Фатхул Борий, 5/317).

Қиссадан хисса шуки, бу гўзал ва қутлуғ ахлоқ доирасида:

1. Қарздор қўлидаги мол ва имкониятини сотиб, илк фурсатдаёқ қарзини тўлаши керак.

2. Ҳолати яхши бўлгандар қарздорларга ёрдам беришлари керак.

3. Қарздор киши учун истиғфор ва дуода бўлиш керак.

Ҳадиси шарифда шундай марҳамат қилинади: «Аллоҳ бир бандасига неъмат беради ва уни яхши ҳолатда адо қилади, сўнгра кишиларнинг эҳтиёжларини кейинга ҳавола қилади, у бундан хушланмаса, қўлидаги неъматни завол қилган бўлади...» (Мунзирӣ, ат-Тарғиб, 4/170)

Бир куни Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам:

– Муфлис ким, уни биласизларми? – деб саҳобалардан сўрадилар.

Улар:

– Муфлис – чўнтагида ҳемири ҳам йўқ одамдир, – дейишди.

Шунда Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам бундай дедилар:

– Муфлис шундай кишики, қиёматга намоз ўқиган, рўза тутган, закот берган бўлиб, кимнидир сўккан, молини ноҳақ еган, урган, ҳақорат қилган ҳамда қонини тўккан бўлиб боради. Аллоҳ ўша муфлис ва мазлумлар ораларида хисобот қилганида, уларга муфлиснинг яхши амалларидан олиб беради. Унинг яхши амаллари тугаганида, энди мазлумларнинг гуноҳларини муфлисга юклаб қўяди. Нихоят муфлиснинг савоб амаллари тугаб, у дўзахга улоқтирилади, – дедилар (Муслим, Бирр, 59; Аҳмад ибн Ҳанбал, II, 303, 324, 372).

Бошқа бир ҳадиси шарифда шундай марҳамат қилинади: «Устида бир динор ёхуд бир дирҳамлик қарз билан ўлган кишининг қарзи унинг хайр ва ҳасанотидан тўланади. У ерда

(маҳшарда) динор ва дирҳам бўлмайди» (Ибн Можа, Садоқат, 12/2414).

Шу жиҳатдан Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васаллам устида, рўздан бошлаб, қарздор ҳолатда ҳақдорлиги бўлган кишиларнинг шу дунёдаёқ ҳақи устида бўлган кишилар билан рози-ризочилик олишини шундай марҳамат қилганлар: «Кимнинг устида биродарининг иффат ёки бошқа бир нарса сабабли ҳақи бўлса, динор ва дирҳам бўлмаган (Қиёмат ва сўралиш) куни келмасдан аввал, дунёдалигида розилигини олсин. Акс ҳолда, У кунда солиҳ амали бўлса, ўша зулми нисбатида ўзидан олади. Агар яхшилиги бўлмаса, биродарининг гуноҳидан олиб, унга юкланди» (Бухорий, Мазолим 10, Риқоқ 48; Термизий, Қиёмат 2). Албатта, мазмун жиҳатдан бу розилик ҳақдорнинг ҳақ-хукуқини адо этиш, қарзни қиёматга қолдирмасдан шу дунёда узишдир. Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васалламнинг татбиқотлари шундай бўлган. Ул зот қарздор майит олиб келинганида унинг жанозасини ўқимас, фақат қарзи тўланганидан кейингина имомликка ўтардилар. Жобир розияллоҳу анхудан ривоят қилинади: «*Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам зиммасида қарзи билан ўлган одамга жаноза намози ўқимас эдилар. Бир майит олиб келинди. Бас, у зот: «Унинг зиммасида қарз борми?» дедилар.*

«Ха, икки динор», дейшиди. «Соҳибингизга ўзингиз жаноза ўқинг», дедилар. «Улар (икки динор) менинг зиммамга, эй Аллоҳнинг Расули», деди Абу Қатода. Шунда Набий соллаллоҳу алайҳи васаллам у(майит)га жаноза ўқидилар. Аллоҳ ўз Расулига Фатҳни ато қилганидан кейин: «Мен ҳар бир мўмин учун унинг ўзидан кўра ҳақлироқман. Ким қарз қолдирса, уни адо этиши менинг зиммамда. Ким мол қолдирса, меросхўрларига», дедилар».

Қарз олувчи ва берувчи эътибор қаратиши керак бўлган хусусиятларни қисқача хulosса қиладиган бўлсак, қарз берувчи:

1. Фақат Аллоҳ розилиги учун мўмин биродарининг ташвишини аритишга ғайрат қилиши керак. Ҳадиси шарифда шундай марҳамат қилинади: «Абу Ҳурайра розияллоҳу анхудан ривоят қилинади: «Набий соллаллоҳу алайҳи васаллам: «*Ким бир мўминдан бу дунё машаққатларидан бир машаққатни аритса, Аллоҳ таоло ундан қиёмат куни машаққатларидан бирини аритади. Ким бир камбагалнинг ишини енгиллатса, Аллоҳ унинг бу дунёю охиратидан ишларини енгиллатади. Ким бир мусулмоннинг айбини беркитса, Аллоҳ унинг айбини бу дунёю охиратда беркитади. Модомики, банда ўз биродарининг ёрдамида экан, Аллоҳ ҳам унинг ёрдамида бўлади. Ким илм талааб қилиши йўлига тушса, Аллоҳ унга жсаннатнинг йўлини енгиллашибиради. Қайси бир қавм Аллоҳнинг уйларидан биррида жасам бўлиб, Аллоҳнинг китобини тиловат қилса, уни ўрганса, албатта, уларнинг устига сакийна тушади, уларни раҳмат ўраб олади, фаришталар қуршиб олади ва Аллоҳ ўз ҳузуридаги лар қаторида зикр қиласи. Кимнинг амали ортга сурса, уни насаби олдга суро олмайди» – дедилар» (Бухорий, Мазолим 3; Муслим, Бирр, 58).*

2. Қарзга ҳар қандай дунёвий ва нафсоний манфаатни аралаштираслик.

3. Қўлидан келганича енгиллик бериши, масалан, қарздор чин дилдан қарзни тўлашга ғайрат қиласа, бунга муваффақ бўйолмаса, унга муҳлат бериш керак. Ҳадиси шарифларда шундай марҳамат қилинади: «*Кимда-ким бир қарздорга муҳлат берса, ҳар куни учун садақа савобига эришади. Кимки қарзининг муддати келгач, яна кечиктирса ҳар ўтган куни қарз беруевичи*

га (берган қарзи миқдорича) садақа ёзилади» (Иbn Можа, Садоқат, 14/2418).

«Сизлардан аввал ўтган бир кишининг руҳини сўроқ қилиш учун бир фаришта келади. Фаришта у кишидан сўради:

«Бирор хайрли иш қилдингми?» «Билмайман» деба жавоб берди киши. Унга: «Бир ўйлаб кўргин-чи, (балки эсларсан?)» дейилди. У киши: «Ҳеч нарсани эслолмайман, фақат дунёдалигимда одамлар билан савдо қиласдим. Бу муомалаларимда бадавлатга тўлов муддатини чўзар, фақирларга эса (тўлов ишларида мусомаҳат ва айрим нуқсонларни кечиб юбории билан) енгиллик берардим» деди. Аллоҳ уни (бу яхшилиги сабабли) жаннатга раво қиласди» (Бухорий, Сехр, 17-18; Муслим, Мусоқат, 26-31).

4. Агар моддий ҳолати яхши бўлса, жумладан қарздор жуда факир ва ғариб бўлса, берган қарзини садақа ўрнига ҳисоблаш.

5. Қарздорни ранжитмаслик, ҳадиси шарифдаги: «Қарздор киши берса ҳам, бермаса ҳам, ҳақини талааб қиласдан киши иффат чегарларидан ошмай ҳақини сўрасин!» (Иbn Можа, Садоқат, 15) дастурига кўра чиройли хатти-харакат кўрсатиши керак.

Чунончи, яна бошқа бир ҳадиси шарифда Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам шундай марҳамат қилганлар: «Аллоҳ сиздан аввал яшаган бир кишига раҳмати билан муомала қиласди. Чунки бу киши сотганида ва сотиб олганида енгиллик қиласар, ҳақини сўраганида (қўполлик эмас, назокат ва) енгиллик кўрсатарди» (Термизий, Сехр, 75).

Шунингдек, қарздор ҳам:

1. Жуда зарур бўлмаса, қарз олмаслиги керак;

2. Фақат зарур бўлганида ва кифоят миқдорича қарз олиши;
3. Ҳашаматли ва исроф қилишдек харажатлар қилмаслиги керак;
4. Қайтаришни ният қилиб, чин дилдан азму ғайрат қилиши керак;
5. Қарздор ҳақдорининг яхши нияти ва чиройли муомаласини сунистъемол қилмаслиги керак. Зоро, бундай муомалалар ҳақиқий эҳтиёжмандларнинг қарз топишига тўсқинлик қилиб, бошқаларига зарар беради.

Олган миқдорида қийматини йўқотадиган тарзда қарз олмаслиги, хусусан, узун муддатли қарзларда қиймати йўқолмайдиган даражада қарз олиши керак (Қарз берувчининг шахсий мулоҳазаси бошқа масала).

6. Қарзни қайтариш вақтини кечиктирмаслик, айниқса, қарздор киши қайтара оладиган ҳолатда моддий имконияти бўлса, қарзни ўз вақтида қайтариши керак. Моддий имкони етарли бўлмаса, сабабларини кўрсатиб, муҳлат олиши керак. Ҳадиси шарифда марҳамат қилинади: «*Қарзини қайтара олишига қодир бўла туриб, узини кечиктириши золимликдир*» (Бухорий, Истиқроз, 12, Ҳаволот 1-2; Муслим, Мусокат 33).

7. Қарзини қиёматга қўймаслик.

Лекин бу ўлчовларнинг барчасига эътибор қилишга қарамай, ниҳоятда зарурий сабаблар билан қарзни қайтармасдан охиратга кўчганида, қуйидаги уч ҳолатда қарздорнинг қарзини Аллоҳ таолонинг ўзи қайтаришни ваъда қилмоқда. Ҳадиси шарифда қуйидагича марҳамат қилинади: «*Шубҳасиз, қарздор вафот этганида қарзи қиёмат қуни ундан олинади. Лекин уч сабабга кўра қарздор бўлганлар бу ҳукмдан омонда бўладилар:*

1. *Киши Аллоҳ йўлида жсанг қилиб, тангликка тушиб қолади, у эса Аллоҳ душманларига ва ўз душманларига қарши куч тўплаш учун қарздор бўлади.*

2. *Бир кишининг ёнида бир мусулмон ўлади, уни кафанлаб кўмиши учун пули бўлмайди ва шу мақсадда қарздор бўлади.*

3. *Бир киши бўйдоқлиги учун нафси туфайли Аллоҳдан қўрқади. Динига зарар етшиидан қўрқиб (қарздор бўлиб) никоҳланади. Аллоҳ таоло қиёмат куни бундайларнинг қарзларини ўзи тўлади» (Ибн Можа, Садоқат, 21).*

Шубҳасиз, Ҳақ таоло у қарзларни қиёмат куни ўз зиммасига олиши — ҳақдорнинг ҳақини бир неча баробар ортиғи билан эҳсон қилиши демакдир. Бунинг устига зое бўлмаган тўлов ва абадий фойда билан. Бундай эваз, шубҳасиз, қарз берувчи учун хазиналардан ҳам қадрлироқ мукофотдир.

Фақат, албаттаки, қарздорнинг ҳадиси шарифда саналган ҳолатларга мансуб бўлиб-бўлмаслиги бу борада энг муҳим омил бўлади. Агар ҳар қандай сунистемол қилишга айланса, киши Аллоҳ йўлида ёхуд бошқа мусулмон биродари учун, ё бўлмаса динига зарар етмаслигини ният қилиб турмуш қуриш учун сарфласа, масъул бўлади ва қарзини қиёмат куни бўлса ҳам, албатта, қайтарди. Шунинг учун ҳар қандай сабаб билан бўлишидан қатъи назар, қарз олувчи эҳтиёжига етарли даражада қарз олиш билан кифояланиб, қарзини қайтариш учун ғайрат қилиши керак. Қарз берувчи ҳам қарз бериш фазилатига янги фазилат қўшиш билан гўзал риоягарчиликни намоён этиши керак.

Қарз борасида ҳам қарз берувчининг, ҳам қарз олувчининг ҳолатини қўллайдиган тарзда ўйлаш керак. Зоро, қарз берувчининг ҳақини ҳимоя қилиш, бу чиройли амалнинг даво-

мини таъминлайдиган энг гўзал асардир. Акс ҳолда, жамиятда қарз бериш фазилатининг давоми бўлмайди.

Қарз берувчининг ҳолатини қўллаб-кувватлаш борасида мана бу ҳадиси шариф ниҳоятда ибратлидир:

«Бир киши Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи васалламнинг ёнларига келиб, ул зотдан қарзини талааб қилди. Бу ҳолатда бироз қўполлик қилди ва номақбул сўзларни ишилатди. У кишининг Расулulloҳга бундай беҳурматлик билан муомала қилганига тоқат қилолмаган саҳобалар унга ҳаддини билдириб қўймоқчи эдилар, Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам изн бермадилар: «Қўйинг! Зеро, қарз берувчи ҳақини олганига қадар қарздорнинг устида сўз ҳақи бўлади!» дедилар» (Бухорий, Истиқроз, 7; Муслим, Мусокат, 118-122/1600-1601).

Бу ҳодисанинг бошқа бир мисолини эса Абу Саид ал Худрий розияллоҳу анху шундай ривоят қилганлар: «Бир бадавий Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи васалламнинг ёнларига келди ва Набиимиздан қарзини сўради. Ҳақини сўраётганида бироз оғирроқ муомала қиласи. Ҳатто: «Қарзингни тўламаганингча сени тинч қўймайман!» деди.

Саҳобаи киром бадавийни жеркиб: «Ҳайф сенга! Сен ким билан гаплашганингни билмайсан чоғи?!» дедилар. Эркак: «Мен ҳақимни талааб қиляпман!» деди.

Расули акрам соллаллоҳу алайҳи васаллам саҳобаларга:

«Сизлар нега ҳақдор томонда эмассизлар?!» дедилар ва Ҳавла бинту Қайс розияллоҳу анҳога одам юбориб: «Сенда куруқ хурмо бўлса, менинг қарзимни тўлаб юборгин. Хурмоимиз келса, қарзимизни тўлаймиз!» дедилар.

«Хўп бўлади! – дедилар Ҳавла. – Ота-онам Сизга фидо бўлсин, эй Аллоҳнинг Расули!»

Расууллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам бадавийдан олган қарзларини қайтариб, уни таом билан меҳмон ҳам қилдилар. (Бу муносабатдан мамнун бўлган) бадавий:

«Қарзингни чиройли тарзда қайтардинг. Аллоҳ Сенга мукофотингни чиройли берсин!» дея мамнунлигини билдири.

Шунда Пайғамбаримиз алайҳиссалату вассалам: «Мана шулар (қарзини муносиб равишда қайтарганлар) кишиларнинг энг яхшилариdir. Заифларни ранжитмасдан ҳақларини берган жамият барбод бўлмайди...» дея марҳамат қилдилар» (Ибн Можа, Садоқат, 17).

Расууллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам қарз берувчилар қарзини муддатидан олдин қистаса ҳам, доимо уларнинг фойдаси учун ҳаракат қилганлар ва балки инсоният тарихида ҳеч қайси йўлбошловчининг ақли бовар қилмайдиган бир ҳақ-хукуқ фазилатини намоён қилганлар. Ул зот соллаллоҳу алайҳи васалламнинг ўзларини ҳимоя қилган саҳобаларирига: «Сизлар нима учун ҳақдор томонда эмасмисиз?» дея огоҳлантиришлари, ҳақиқатдан ҳам, кўзларни ёшлиб, кўнгилларда адолат ургунини кўкартирадиган ҳақиқий инсон ҳуқуқлари сабоғидир.

Ўзларидан кейингиларга буюк дастуруламаллардан бири бўлиши учун Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васаллам умматга ўрнак бўлиши ҳикматига биноан, бу борада жуда кўп мисолларни келтирганлар. Чунончи, яхудий олимларидан Зайд ибн Саъно Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васалламнинг хусусиятларига доир Тавротда ёзилган маълумотларнинг Расули акрам алайҳиссалату вассаламда бор-йўклигини тадқиқ қилиб юрганди. Бир куни Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васалламнинг ёнларида ҳазрати Али розияллоҳу анҳу билан уйларидан чиқа-

ётганларини кўрди ва орқаларидан эргашди. Шу пайт бир бадавий Расулуллоҳга яқинлашиб:

– Эй Расулуллоҳ! Мен фалон қабила халқига мусулмон бўлсалар, уларга Аллоҳ таоло мўл-кўл ризқ беришини айтгандим. Улар мусулмон бўлдилар. Афсуски, қабилада қаҳатчилик бошланди. Кишилар машаққат ва тангликда қолищди. Дунё моли умидида мусулмон бўлган кишилар кутганларини олмаганларидан кейин аввалги динларига қайтишларидан қўрқаман. Агар уларга ёрдам қилиш учун бир нималар юбормоқчи бўлсангиз, мен олиб боришим мумкин, – деди.

Бу сухбатни эшигтган Зайд ибн Саъно Набий соллаллоҳу алайҳи васалламни синаб қўриш учун қулай фурсатни қўлга киритганини ўйлаб тилга кирди:

– Эй Мұхаммад! Агар у кишиларга ёрдам беришни ўйлагетган бўлсанг, бир шартнома билан сенга қарз боришим мумкин! – деди.

Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васаллам ундан саксон динор қарз олдилар ва зарур ёрдамни олиб бориши учун сахобага беради:

– Тезроқ уларнинг ёнларига етиб бор ва ёрдам бер! – дея буюрдилар.

Бошқа бир куни Фахри коинот соллаллоҳу алайҳи васаллам ёнларида ҳазрати Абу Бакр, ҳазрати Умар ва бошқа сахобалар билан Боқий қабристонига маййит олиб бораётгандилар. Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васаллам жаноза намозини адодиларидан кейин Зайд Ул зотга яқинлашибди ва муборак елкаларидаги жуббани бор кучи билан тортқилади. Унинг нега бундай қилганини тушунмаган Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи

vasalllam bir erga tushgan жуббага, bir Zайднинг қовоқ-тумшукли юзига қарап эканлар, Зайд пайдар-пай сўзлай кетди:

– Қарзингни қайтармайсанми, Мұхаммад? Сиз Абдулмутталиб ўғиллари ҳар доим қарзингизни кечиктирасизлар!

Холбуки, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам Зайддан олган қарзнинг қайтариш муддати келмаганди.

Ходисани нақл қилган Зайд шундай дейди:

«Шу орада Умарга кўз қиримни ташладим. Кўкси кўпикдай қавариб тушаётганини кўриб, юрагим оғзимга келди. Умар юзимга қаҳр билан қараб:

– Эй Аллоҳнинг душмани! Сен бу гапларни Расулуллоҳга айтяпсанми? У кишига хурматсизлик қиляпсан, одобсизлик билан гапиряпсан! У кишини пайғамбар килиб юборган зотга қасамки, агар Расулуллоҳ сендан қарздор бўлмаганларида каллангни танангдан жудо қилган бўлардим! – дея бақири.

Олдиларида бир яхудийнинг Расулуллоҳни ҳақорат қилишига чидай олмаган ҳазрати Умар розияллоҳу анху ғазабдан тўлиб-тошар экан, Расулуллоҳ у кишига қараб жилмайдилар ва шундай дедилар:

– Тинчлан, Умар! Ҳозир мен ҳам, бу киши ҳам сендан бошқача муомала кутяпмиз. Сен менга қарзимни чиройли тарзда қайтаришимни, унга эса ҳақини муносиб тил билан сўрашини тавсия қилишинг керак эди. Гарчи қарз муддатининг тўлишига ҳали уч кун бор, лекин сен ундан қарзимизни уз. У кишини қўрқитганинг учун бир микдор кўпроқ бер!

Зайд ҳақини ортиғи билан қабул қилиб олганидан кейин ҳазрати Умарга шундай деб иқрор бўлди:

– Эй Умар! Расулуллоҳнинг юзларига караганимда пайғамбарлик аломатларининг барчасини ул зотда кўрардим. Лекин У кишида бўлиши керак бўлган икки хусусиятга эга ёки эмаслигини бугунга қадар хеч билолмагандим. Ўзларига қилинган кўпопликни кечириб юборармидилар? Ўзларига қўпоплик ва ёмон муомала ортгани сари У кишининг ҳилми ва яхши мумомаласи ҳам шу қадар ортармиди? Бугун мен шуни синаб кўрдим ва у кишининг кутилган пайғамбар эканини билдим. Аллоҳни Роб, Мухаммад алайҳиссалату вассаламни пайғамбар деб қабул қилганимни ва молимнинг ярмини уммати Мухаммадга садақа қилганимга гувоҳ бўй!

Зайднинг мусулмон бўлганидан севинган ҳазрати Умар розияллоҳу анху уни огоҳлантирилар:

– Молингни барча мусулмонларга етказиб беролмайсан. Айрим мусулмонларга баҳшида қилганингни айт, – дедилар.

– Ҳақсан, – деди Зайд. – Молимнинг ярмини баъзи мусулмонларга баҳшида қиласман, – дея сўзини тўғрилади (Ҳоким, Мустадрок, III, 700/6547).

Бу ҳадиси шарифлар қарз олган кишининг Аллоҳ учун кўрсатган назокати ва ҳақдорнинг ҳақини қатъият билан ҳимоя қилишидан келиб чиккан илоҳий баракот ва яхшиликларнинг набавий мисолидир. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам вақт-вақти билан қарз олганларининг яна бир ҳикмати эса, ҳақдорга чиройли муомала қилишни кўрсатиб, умматга бу борада ўрнак бўлишдир.

Бу мисоллардан келиб чиқадики, қарз олди-бердиси жуда нозик масаладир. Шу боисдан ўзаро қарз муомаласини қилаётган кишилар бу ибодатларидағи файз ва баракотдан маҳрум бўлиб қолмаслик учун бир неча ўлчовларга диққат қилишлари

керак. Афсуски, бугун қарз беришдек фазилатли ибодат борган сари камайиб бораётгани, қарз бериш киши учун гўёки бир зарар ёхуд йўқотиш каби кўриниши ва кўпчиликнинг бу хайрли ибодатга жиддий қарамаслиги юқорида санаган ўлчовларимизга риоя қилмасликдан келиб чикмоқда. Яъни савдо-сотиқда ишончсизлик юзага келгани, ёлғон ва аҳдга вафосизликнинг ёйилгани ва ваъда берилган муддатда қарзни узмасликнинг одатга айлангани каби ҳолатлар, сал қолса бу чиройли ибодатни унтутиладиган даражага олиб келмоқда. Лекин масаланинг принцип ва қоидаларига қараладиган бўлса, бу тўсиқлар ошиб ўтилиши лозим. Яъни моддий ахволи яхши бўлганлар турли баҳоналар билан қарз бериш ибодатини тарк этмасликлари керак. Қарздорлар ҳам ҳар хил машаққат ва ташвишларини рўйкач қилиб, қарзини узишга бепарволик қилмасликлари керак. Алалоқибат, бу фазилатли ижтимоий ибодатни задалашдан тийилиш керак. Акс ҳолда бадавлат киши Ҳақ субҳонаху ва таоло омонат қилиб берган неъматларнинг шукрини адо этмайдиган, муҳтоҷ эса мезонларга эътибор қаратмагани учун қарз тополмайдиган ҳолатга келади ва ҳатто ҳаддан ташқари муҳтоҷ бўлса, судхўрликка қўл уришдек чорасизликка тушиб қолади.

Холбуки, қарз бериш накадар улкан фазилат эканига ояти карималар ва ҳадиси шарифлар далиллар. Хато хатти-ҳаракатлар ва одобига риоя қилмаслик сабабли бу чиройли фазилат ривожига тўсиқ бўлганлар катта зарарни зиммаларига юклаган бўладилар.

Шунингдек, муҳтоҷнинг иззат-нафсиға тегиб, хафа килиши мумкин бўлган ҳолатларда садака ўрнига қарз бериш янада мақбул саналади. Чунончи, бир ҳадиси шарифда: «Қарз бериш — садака беришдан кўра хайрлироқдир», дея марҳамат қилинади (ал-Азизий, ас-Сирожул Мунир, III, 57).

Анас ибн Молик розияллоху анхудан ривоят қилинади: «Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам шундай марҳамат қилдилар: «Меъроҷ кечасида жаннатнинг эшиги устида ушбу иборанинг ёзилганини кўрдим: “Садақа ўн баробар ортиғи билан мукофотланади. Қарз эса ўн саккиз баробар ортиғи билан мукофотланади”.

«Эй Жаброил! Қарз нима учун садақадан устун бўлади?» дея сўрадим. Жаброил алайҳиссалом: «Чунки кўп ҳолларда ёнида пул бўла туриб садақа сўрайди. Қарз сўровчи эса, муҳтоҷлиги сабабли талаб қиласди», дея жавоб берди” (Ибни Можа, Садоқат, 19/2431).

Бу борадаги илоҳий ва набавий ташвиқлар тақозосига кўра, баъзи солиҳ мўминлар қарзга берган пулларини қайтиб олганларида, у пулга тегинмасдан, муҳтоҷларга яна қарз сифатида жон-дилдан берган эканлар. Яъни қайсиидир жихатдан ўзларига маҳсус «карзи ҳасана сандиғи» жорий қиласдилар. Чунончи, Қайс ибн Румий раҳматуллоҳи алайҳ шундай ривоят қиласдилар: Сулаймон ибн Узунон саҳобалардан Ибн Масъуд розияллоху анхунинг талабаси Алқома ибн Қайсга қайтариш муддати келганига қадар минг дирҳам қарз берганди. Алқомага пул келганди, ундан қарзини сўради ва ҳаттоқи бироз оғирроқ муомала қиласди. Алқома қарзини тезда қайтарган бўлса ҳам, кўполлиги учун Сулаймондан ранжиган эди. Бир неча ойдан кейин Алқома ундан яна минг дирҳам қарз сўрашга мажбур бўлди.

– Хўп бўлади, мамнуният билан бераман! – деди ва аҳли оиласига юзланиб: – Эй Умму Утбо! Шинингдаги шу муҳрланган темир сандиқни олиб келасанми? – дея чакирди. Сулайман Алқомага:

– Тўғриси, бу сен қайтарган дирҳамлар! Мен унинг бир дона дирҳамини ҳам ўрнидан қимирлатмадим, – деди. Шунда Алқома:

– Аллоҳ отангдан рози бўлсин! Унда қарзини қайтаришмни сўраганингдан нима учун менга қўполлик қилдинг? – деда сўради.

– Сендан эшитган ҳадисларим! – деда жавоб берди Сулаймон. Алқома ҳайрон бўлди:

– Мендан қандай ҳадисларни эшитгандинг?

Сулаймон шундай деди: «Сен Ибн Масъуд розияллоҳу анхудан Расулуллоҳ соллаюҳу алайҳи васалламнинг шундай деб марҳамат қилганларини нақл қилгандинг: «Бир мусулмонга бир нарсани икки марта қарзга берган мусулмоннинг амали (карзи ҳасана ажрига қўшимча равишда), ўша нарсани бир бор садақа қилиб юборгандек савобга ноил бўлади!» Шунда Алқома: «Ҳа, Ибн Масъуд розияллоҳу анху менга шундай хабар бергандилар!» деда бу гапни тасдиқлади (Ибн Можа, Садоқат, 19/2430).

Бу чиройли ахлоқни ислом буюкларининг амалини ўзининг дастуруламалига айлантирган муҳтарам падарим Мусо Афанди куддиса сирруҳ зарифона тарзда татбиқ қиласардилар. У кишининг ҳам маҳсус қарзи ҳасана жамғармалари бор эди. У ердан муҳтожларга қарз тақдим этардилар. Қайтариб беролмайдиган ҳолатларда уларнинг қарзини садақа ўрнига қўяр, қайтарилган маблагни бошқа томонларга сарфламасдан, яна қарз бериш мақсадида ишлатар ва Аллоҳ учун берган бу яхши қарзни ҳар доим, ҳар вақтда давом эттирадилар. Ислом хулкига мос бу каби солих амаллар эзгуликларнинг ўзига хос кўришилларидандир.

Қарз бериш қийматли фазилат бўлганидек, қарз олиш ҳам ташвиқ қилинадиган хусусиятдир. Акс ҳолда, яъни қарз олмаслик ҳолатида муҳтоҷ жуда оғир вазиятга тушса, унинг хато йўлларга кириш ва гунохга қўл уриш эҳтимоли ортади. Чунончи, жуда танг аҳволда колгани учун бугун ўзи хоҳламаган ҳолатда фоиз ва судҳўрлик каби ботқоқликларга ботган муҳтоҷлар ҳам кўпчиликни ташкил қиласиди. Бундай кишилардан хато ва гуноҳларга юзланмасдан, қарз топиш йўлини афзал кўришлари учун Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам шундай марҳамат қиласидилар: «Қарз — токи Аллоҳга хуш келмаган бир нарсага ўхшамас экан, Аллоҳ таоло қарзини қайтаргуннича қарздор билан бирга бўлади» (Ибн Можа, Садоқат, 10).

Хулласи калом, бошқа исломий фазилатларда бўлганидек, бугунги кунимизда ҳам барча ҳассосиятларига дикқат қилган ҳолатда қарз бериш ибодатини давом эттиришимиз керак. Бу исломий эзгу амални жонли тарзда давом эттириш учун унинг ўлчов ва принципларини теран мушоҳада юритган ҳолда хаётга татбиқ қилиш керак. Шуни унутмаслик керакки, эртага абадий манзилгоҳга қайтарилганимизда, бу чиройли амални татбиқ қилиш учун бойларнинг фурсати, муҳтоҷларнинг эҳтиёжи бўлмайди.

Қисқаси, шу фоний олам фурсатлар дунёси ва яхши амалларни бажарив қолиш диёридир. Билхосса, Рамазони шариф ва ҳайит кунлари Роббимизнинг бекиёс лутф онлари йўқотганларимизнинг ўрнини тўлдириш ва хатоларимизнинг каффоратини адо этиш фурсатларидир.

Фоний кунларни Рамазон ва ҳайит қилган хикмат ва сир, иймон лаззатини ҳис қилиш бевосита ибодат, зикр ва ижтимоий ёрдамлар ғарибга, кимсасизга, етимга узатилган кўнгиллар

билин безангандамлардирки, улар ўлимдан кейинги завқли кунларнинг раҳмат машъаласидир.

Шунингдек, Рамазондан кейин ҳайитга гуноҳлардан покланган ҳолда ноил бўла олиш маънавий зафардир. Илоҳий ютуқ билан севинчнинг бирга яшашидир. Яна бир жиҳатдан, дунё ҳайтинга ўёки қиска бир Рамазон мавсуми эканини идрок этган ҳолда Рамазони шарифнинг қутлуғ ҳисларини бутун ҳайтимизга акс эттира олишдадир. Чунки бу кунлар фоний умримизнинг энг муҳим имконият дамлариidir. Агар бу дамларни Рамазони шариф баракоти ва руҳонияти билан нурли қила олсак, шубҳасиз, қиёмат куни биз учун ҳақиқий ва абадий байрам тонги бўлади. Ва, албатта, байрамларнинг энг чиройлиси шу бўлади.

Баҳдули Доно ҳазратлари буни нақадар чиройли таърифлаганлар: «*Байрам — чиройли ва янги кийимлар кийғанлар учун эмас, илоҳий азобдан омон қолиб, абадий йўқотишдан најсот топганлар учундир. Шунингдек, байрам яхши улоқларга мингандар учун эмас, хато ва гуноҳларни тарк этиб, ихлосли банда ҳолига келганлар учундир...*»

Эй Роббимиз!

Бизни ана шундай қўнгил кенглиги ва гўзаллиги билан дунёю абадий оламдаги байрамларга муваффақ қилгин! Бу борада шу фоний оламда бизга эҳсон қилганинг илоҳий фурсатлар ва имкониятларни Ўз ризои шарифинг йўлида фойдаланишни бизга эҳсон айла! **Бизни мўмин биродарларининг муаммоси ва қайғусини арита оладиган, бу билан охират ташвишларидан најот топадиган баҳтиёрлар сафида қилгин!**

Омин!

Дўстлик

«Эй ҳақиқат йўловчиси! Ўша кун келиб парчала-
масдан, қиёмат кўпмасдан, ҳақиқат Подшоҳи (бўл-
ган Роббинг) билан дўстлаши, у фалокат қунида
сенинг қўлингдан тутсин. Зеро, у кун Унинг изнисиз
сенинг қўлингдан тутадиган киши бўлмайди. У кун
инсон биродари, тугишгани, ота-онаси, аҳли оиласи
ва болаларидан қочади. Шундай экан, Ҳақ билан
дўст бўлишини яхши билгин ва ёдингда тутки, дўст-
лик охирига нафасинг уругингдир».

(Мавлоно ҳазратлари)

Дүстлик

Ривоят қилишларича, бир куни Пайғамбар соллаллоху алайҳи васаллам бетоб бўлиб қолдилар. Бундан хабар топган Абу Бакр розияллоху анҳу дарҳол ҳол-аҳволларини сўраш учун Пайғамбар соллаллоху алайҳи васалламнинг зиёратларига бордилар. Аммо Сарвари Оламни қаттиқ бетоб ҳолатда кўриб, чидай олмадилар ва уйларига қайтгач, бемор бўлиб ётиб қолдилар.

Бир неча кундан кейин соғайған Набий соллаллоху алайҳи васаллам Абу Бакр розияллоху анҳунинг bemор бўлганларини эшитиб, у кишини зиёрат қилгани бордилар. Ҳазрати Абу Бакрга:

– Расулуллоҳ сизни кўргани келяптилар! – дейишди.

Пайғамбарни жонидан ортиқ севган зот ўринларидан иргиб турдилар. Мисли кўрилмаган бардамлик ва таърифига тил ожиз севинч сурори билан эшикка қараб юргурдилар. Беморликдан соғайгандилар. Сарвари Олам алайҳиссалоту вассаломни эшик олдида кутиб олдилар ва ичкарига таклиф қилдилар. У кишини соғлик ва офиятда масрур ҳолда кўрган Расулуллоҳ соллаллоху алайҳи васаллам ҳайрат билан: «Сизни bemор дегандилар, эй Абу Бакр!» дедилар.

Пайғамбар соллаллоху алайҳи васалламга бўлган мухаббат ва меҳрда ҳаммадан зиёда бўлган Абу Бакр розияллоху анҳу Расулуллоҳ соллаллоху алайҳи васалламнинг зиёратларидан сархуш ҳолатда шундай жавоб бердилар: «Эй Расулуллоҳ! Дўстим bemор бўлганди, ундан таъсирланиб мен ҳам бетоб бўлиб қолдим. У шифо топганди, мен ҳам тузалдим!»

Абу Бакр розияллоху анхунинг шу ва шунга ўхшаш дўстлик ва муҳаббатли ҳолатлари ул зотни Қуръони каримда марҳамат қилинган «иккининг иккинччиси» бўлиш шарифига ноил қилганди. Шунинг учун асосий масала Ҳақ субҳонаху ва таолонинг рози бўлгани ва бизни тўғри йўлда сабитқадам қилгани кўнгил муносабатларини энг самимий дўстлик ришталари билан мустаҳкамлаш ва бу билан илоҳий муҳаббат завқидан насиба олишдадир. Зеро, фақат шундай дўстликкина ҳақиқий маънода муҳаббат ва ишққа сазовор бўла олади.

Имом Алийур Ризо шундай таъкидлайди: «Ҳақ субҳонаху ва таолонинг дўстларига тақдим этадиган шундай бир маънавий шарбати борки, ундан ичганлар ўзларини унугтудек бўлиб жўшадилар, жўшгани сари покланадилар, поклангани сари ихлосга эришадилар, ихлос топиб етадилар, етганда дўстлари билан дийдорлашадилар, дийдорлашганда севганлари билан ораларида айрилиқ колмайди». Бу ҳолат — дўстликда фано ҳолидир. Мана шу ҳолатни бошдан кечирган ҳазрати Абу Бақрга бетобликлари дўстнинг ҳолига шерик бўлганлари учун соғлиқдан кўра кўпроқ хушнудлик берган эди. Чунки дўстлар билан бирга энг аччиқ егуликлар ҳам шириндир. Мавлоно ҳазратларининг таъбири билан айтганда: «Дўстлар билан ўтирган киши оловлар ичиде бўлса ҳам, чаманзорда ўтиргандек бўлади. Эй дўстлар! Агар суратдан, шаклдан кечиб, маъно дунёсига кирсангиз, у ерларнинг жаннат ва чаманзор эканини кўрасиз».

Дўстлик — мусбат ва ёхуд манфий муштаракликдан келиб чиқади. Ҳақиқий дўстлик эса фақат самимий кўнгилларда бўлади. Ҳар қандай ҳодиса қархисида икки кишининг бир хил ҳисларга эга бўлиши дўстликни келтириб чиқаради. Ҳақиқий дўстлик икки кўнгил орасидаги электр тармоғига ўхшайди. Бу тармоқда, яъни муҳаббат оқиши натижасида севилганнинг ҳар

қандай ҳолати севганга ўтади. Кўнгилдаги муҳаббат дарёси жўшиб, ишқ қуёши чараклайди.

Чунончи, Мавлоно ҳазратлари қуддиса сирруҳ салжуқий мадрасасида бош мударрислик қилган вақтларида кўнгли муҳаббатга лиммо-лим Шамс деган бир дарвешнинг назаридан учқулнабиб, ёнганлари самарасидан зоҳирий китоблар ул зотда умрини тутатиб, коинот китобига айланди. Ортидан эса инсон, коинот ва Куръондаги сирларни изоҳловчи бир фарёднома бўлган Маснавий туғилади. Мана шундай рухиятга тушиб, Ҳақ дўсти бўла олиш учун мўмин илоҳий розилик йўлида бўлиши лозим.

Акс ҳолда, банда зоҳиран гулу гулистонда, дўстдан узоқликда эса ботинан оловлар ичидан демакдир. Шу жиҳатдан, муштарак ҳисларга эга бўлмаганларнинг қариндошлиқ ва жигарчилик каби зоҳирий яқинликларининг дўстлик билан алоқаси бўлмайди. Зеро, Абу Лаҳаб Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васалламнинг амакилари бўла туриб, Ул зотдан энг узоқ кишилардан бири эди.

Кўнгил дунёсининг сон-саноқсиз сир ва муаммолари бўлади. Улар жисм ва жамият қолипларига сиғмайди. Дўстлик кўнгил теранликларидан келган бир хушхабар, бир илҳомдир. Ҳиро горида илк ваҳийни қабул қилган Пайғамбар алайҳисса-ломдаги ишқ ва дўстлик кейинчалик У кишини Маҳбубнинг меърожида қутлуғ даргоҳга чиқарди.

Одамзодни ёлғизлиқдан халос қилган дўстлик илоҳий марҳаматдир. Одам Ато билан Ҳавво онамиз дунёга туширилганларидан кейин қирқ йил алоҳида худудларда яшаш билан дўстликка муштоқлик азобини чекканлар. Дўстлик бир кўнгилни иккита бўлиб, ўз ярмини қаршисида топишдекдир. Хадиси шарифда: «Киши дўстларининг дини узрадир. Шунинг

учун сизлардан бирингиз ким билан дўст бўлганига яхши қарасин», (Аҳмад ибн Ҳанбал, II, 303, 334) дея марҳамат қилиш билан бирга, «Киши севгани билан бирга бўлади» (Бухорий, Адаб, 96) баёни дўстликларда руҳларга сингиб кетиш сирини изоҳлаш учун етарлидир. Кишининг севгани билан бирга бўлиши — у билан сўзда, ўзлиқда ва хатти-ҳаракатларида, мулоҳаза юритиши, ҳис қилиши ва яшашида бир хиллик, яъни севганини акс эттирадиган ўхшашликлар ва баробарликлар мавжуд демакдир. Ўзлиги, сўзи, амаллари ва ҳис-туйғулари сертикон бўлган киши қулни севганини иддао қилиши нақадар тўғри бўлиши мумкин? Шунингдек, ҳис-туйғулари, ўйлари ва амаллари орқали Аллоҳ таоло ва Унинг Расули билан бирга бўлолмаганлар ҳақиқий муҳаббат аҳлидан саналмайдилар.

Севгани билан бирга бўлишни шу жиҳатдан ҳам қўллаш керак. Гофилона ҳаёт кечириб, курукдан-куруқ «Мен Аллоҳ ва Расулини севаман!» дейиш билан ҳадиси шарифдаги муждага ноил бўлишни кутиш оқиллик эмас. Шуни унутмаслик керакки, фақат амалда бирга бўлишга эришилганда меҳр муштараклиги пайдо бўлади. Ҳақ субҳонаҳу ва таоло бундай дўстларнинг кўнгилларида маънавий боғлар ва гулзорлар кўкартиради. Бу лутфга ноил бўлганларнинг энг аввалида келган Абу Бақр розияллоҳу анхунинг ҳолатлари саноқсиз хикматларга тўладир. У киши Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламнинг дўстликларида ва сұхбатларида шундай ҳолатда бўлардиларки, муҳаббат ва муштоқликлари таскин топадиган жойда янада ортар эди. Бир куни Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васаллам Аллоҳ йўлида бутун бойликларини инфоқ қилган Абу Бақр розияллоҳу анҳуга илтифот тўла сўзлар сўзладилар. Фақат Абу Бақр розияллоҳу анҳу шу даражада ўзларидан кечиб, Расулуллоҳда фоний бўлгандиларки, илтифот шаклида бўлса-да, бу хитобнинг замирида сұхбатдош каби кўрилиш ва сұхбатдош

сифатида қабул қилинишнинг замирида айро кўриш ҳиссиётини туйдилар. Бу хис билан кўнгилларинг туб-тубида оташ каби кўйдирувчи изтироб туйдилар. Файри кўриш хавотири билан: «Эй Расулулоҳ! Молим ва жоним фақат ва фақат Сизники эмасми?» дедилар (Ибн Можа, Муқаддима, 11).

Бу каби юксак руҳларнинг ҳақиқатини идрок этиш учун Мавлоно ҳазратлари шундай марҳамат қиласидилар: «Аллоҳ билан бўлиш, Аллоҳ билан бирга бўлишни истаган киши Аллоҳнинг дўстлари бўлган валийларнинг ҳузурида ўтирун!»

«Чунки дўст — дўст билан бирга бўлганида юз мингларча сир лавҳалари очилади ва ўқилади!»

Бир шоир шундай дейди: «Бир неча киши жуда оз вактда бўлса ҳам, бирга бўлиб Ҳақ ва ҳақиқат ҳақида суҳбат қурсалар, ўтирган жойларига само сажда киласиди!..»

Шайх Саъдий эса илоҳий тажаллийларга муяссар бўлган, ўзини ҳақиқий маънода дунёвий истаклардан аритган дўст ҳақида шундай деганлар: «Дўстларнинг юзини кўриш — жароҳатидан янги қон оққан кўнгил аҳлига малҳам кабидир».

Ҳақ субҳонаҳу ва таоло бу мартабага дохил бўлган дўстларни шундай билдиради:

إِنَّمَا وَلِئُكُمُ اللَّهُ وَرَسُولُهُ وَالَّذِينَ آمَنُوا إِنَّمَا يُقْيِمُونَ الصَّلَاةَ
وَإِنَّمَا يُؤْتُونَ الرِّزْكَوْنَ وَهُمْ رَاكِعُونَ

«Албатта, сизнинг валийларингиз Аллоҳ, Унинг Пайғамбари ва бўйсунган ҳолларида намозни қоим қилиб, закотни адо этадиган иймон келтиргранлардир» («Моида» сураси, 55-оят). Қандай саодатли кишидирки, фоний ва нафсоний дўст ва севгандарининг тузогидан ўзини халос қилиб, шу

дунёдалигидәк абадий дүст ва ҳақиқий севилган Аллоҳни топади. Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васалламга жону дилдан боғланади ва ахли иймонлар билан бирга бўлади.

Дўстликнинг бу сиридан маҳрум кўнгилларга Мавлоно ҳазратлари шундай хитоб қиласидилар: «Шуни билгинки, бу дунёдаги фоний ва ёлғончи дўстлар, сохта севгилар алалоқибат сенга душман бўлади. Бош оладиган душман бўлади. Ҳолбуки, сен қабрингда фарёд уриб: «Эй Роббим, мени ёлғиз қолдирма!» дея Аллоҳга ёлворасан».

Қараш ва фикрларнинг юксалиши коинот саҳифаларидағи асрор ва ҳикматларни ҳақиқий маъноси билан идрок қилиш учун фақат кўнгил оламида салоҳиятга эришиб, ҳақиқий дўстликни хис қилишга муваффақ бўла олган илоҳий ишқ ва важд қаҳрамонларининг ишидир.

Иброҳим алайҳиссалом «халил», яъни дўст бўлишларига қарамай, дўстликнинг шарти сифатида улкан таслимият ва таваккул ҳолида эдилар; кўнгилларида заррача кўркув ва хавотир йўқ эди. Оловга ташланаётгандарнида ҳам ёрдам таклиф қилган фаришталарга: «Икки дўстнинг орасига кирманглар! Роббим нимани хоҳласа, мен унга розиман! Куткаrsa лутфидан, куйдирса кусуримдандир. Сабр қилгувчилардан бўламан, иншааллоҳ...» дея жавоб бериб, шундай қўшимча қиласидилар: «У ҳолатимни билади! Айтинг-чи, олов кимнинг амри билан ёнади? Ёндиromoқ кимнинг иши?» дея сўрадилар. Нихоят, ул буюк Дўстнинг, яъни Аллоҳнинг амри билан олов Иброҳим алайҳиссаломга салқинлик ва омонлик бўлди. Ҳақ субҳонаҳу ва таоло Иброҳим алайҳиссалом бу садоқатлари учун ояти каримада:

وَإِبْرَاهِيمُ الَّذِي وَفَىٰ

«Ва вафо қилган Иброхимнинг?...» («Нажм» сураси, 37-оят) ифодалари билан эътироф этилган ва эҳтиром кўрсатган.

Мана шу вафо ва садоқат ҳаммада ва ҳамма нарсада акс этади. Кишилар орасида ҳам ўзаро дўстлик мана шу ўлчовларга боғлиқдир. Дўстлик сифатларига кўнгилдан ноил бўлган шахсиятлар ҳам диний, ҳам тарихий жиҳатдан инсониятнинг мумтоз сиймолари бўлиб келганлар. Тарих китобларида келтирилишича, исён қилгани учун ўлдирилган Шаҳзода Қўрқутнинг Пиёла деган ниҳоятда содиқ кишиси бор эди. Ёвуз Султон Салимхон унинг бу хусусиятидан боҳабар бўлиб, ўзини чақиртирди ва шундай таклиф билан мурожаат қилди:

– Садоқатинг мукофоти сифатида сени истаган мақомотингга тайнинлай оламан. Истасанг, вазирим бўл! – дея таклиф қилди.

У миннатдорлик билдириди ва садоқатини ўраб- chirmab:

– Султоним! Бундан кейин менинг вазифам Шаҳзода Қўрқутнинг турбадори (қабрини кўриқловчи) бўлишдир! – деди.

Пиёла бейнинг бу амали — дўстлик тушунчасининг энг юксак камолотини ташкил қиласи. Шунингдек, бу мисол дўстлик одобининг ёрқин мисолидир. Ҳикмат жиҳатидан бутун дўстларга ва дўстликларга ибрат нишонаси кабидир. Абу Үсмон Ҳирий ҳазратлари шундай дейдилар: «Аллоҳ таоло билан дўстлик — чиройли одоб ва давомий муроқаба, яъни ўзини ҳар доим илоҳий қузатув остида хис қилиш билан; Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам билан дўстлик — суннатга эргашиб, мухаббатли итоат ва таслимиятга бурканиш, ҳурмат ва хизмат билан; ахбоб билан дўстлик — гуноҳ қилмасалар, мудом очиқ чехрали бўлиш билан; оила

билан дўстлик — чиройли феъл билан; жоҳиллар билан дўстлик — уларнинг ҳақига дуо қилиш ва Аллоҳнинг раҳматига ноил бўлишларини тилаш билан камол топади».

Ҳар қандай дўстлик ва сухбатнинг ўзига хос холати ва услуби бўладики, фақатгина бунга риоя қилганларнинггина дўстлиги ва сухбати давом этади ҳамда кўнгилдаги муҳабbat саройи талофат кўрмайди. Бироқ дўстлик ва сухбатнинг одобига риоя қилинmasa, ҳар қандай меҳр риштаси душманлик тугунига айланади. Шу жиҳатдан, дўстлар билан сўзлашаётганда, фоятда эҳтиёtkор бўлиш лозим. Чунки шундай сўз борки, кескин қилич каби дўстликни кесади, йўқ қилади. Кўнгил боғидаги муҳабbat гулларини қуритади, ўлдиради. Яна шундай сўз борки, баҳор ёмғирлари каби ҳамма жойни яшнатади, сон-саноқсиз фойдалар беради. Шунингдек, буларнинг акси, дўстлик номи остидаги ҳаддан ортиқ бетакаллуфлик, хурмат ва тортишида ҳад билмасликни ҳақиқий дўстлик ва муҳабbat билан адаштириш фоятда янглишдир. Зоро, бетакаллуфлик ва мосуволик билан бўялган «дўстлик»лар ўткир пичноқнинг учига тортилган ипга ўхшайдики, у пичноқнинг тифига икки-уч бор чидайди, аммо оқибатда узилиб кетади. Шубҳасиз, бундай дўстликларнинг на бу дунёда ва на охират оламида ҳеч қандай фойдаси йўқ. Аксинча, ҳар икки жаҳонда эгаларига зарар устига зарар келтиради. Шунинг учун муносиб кишилар билан дўст бўла олиш ва бу дўстликни муҳофаза қила олиш шартдир. Бу мезонларга сиғадиган муҳабbat бутун маҳлуқотни қамраб оловчи моҳиятда бўлса, эгасини комил мўмин, яна бир таъбир билан айтганда, ҳақиқий ошиқ, яъни Ҳақ дўстига айлантиради. Муҳабbat — эндинина илдиз отган гулдек муайян фоний меҳр ва мажбуриятлар билан бошланган бўлса-да, Яратган учун яралмишларга дохил бўладиган дараҷага етганида илоҳий муҳабbat билан юзланади.

Лекин мосуволик тўсиқларига ўралашиб қолганлар бу ҳолатга эришолмайдилар. Зеро банда фақат мосуволик тўсиқларини ошиб ўта олганидагина муҳаббат ва дўстликнинг лаззатини ҳис қила олади. Акс ҳолда мақсадга эришиш мумкин эмас. Чунончи, Нахшобий ҳазратлари бундай тўсиқларда ўралашиб қолганларга ўргак бўлиши учун ушбу хикояни ривоят қиласидилар: «*Бир йигит подиоҳ қизининг эшигига келибди ва унга ошиқлигини айтибди. Хабар подиоҳнинг қизига етказилганида, хоним султон эшик олдига келиб йигитга:*

«Шу минг дирҳамни олгин ва боишқа ҳеч қачон менга зарар берадиган бундай сўзларни гапирма!» дебди. Йигит фикридан воз кечмаган экан, «ундай бўлса икки минг дирҳам олгин!» дея тақлиф қилибди. Ниҳоят, савдололашши ўнг минг дирҳамга етганида, йигит қабул қилибди. Бу ҳолатни кўрган подиоҳнинг қизи: «Сен мени қандай севасанки, кўзинг тулдан қамашиб, мени кўрмай қолдинг. Мендан кўра боишқани афзал билганинг ҳоли нималигини биласанми? Боши танасидан жудо қилишаади!» деди ва сохта ошиқни ўзидан нари қилди. Бу воқеадан хабар топган ориф ииқилиб, ҳушидан кетибди. Ўзига келганида шундай дебди: «Эй одамлар! Кўрдингизми, дунёда сохта севгиларнинг ҳоли қандай бўлди? Энди ўзинеиз ўйлаб ўринг, Ҳақни севганини иддао қилиб, ундан боишқасига юзланганларнинг ҳолати охиратда нима бўлар экан?..»

Севгининг улуғлиги керак бўлганида севилган учун кўрсатилган нечоғлик фидойилик ва ўз ҳаётини хатарга қўйиш билан ўлчанади. Бир кишини қаттиқ севган одам керак бўлганида дўсти учун жонини беради, лекин фидойилик ҳиссини ҳис қилмайди. Муҳаббат ва дўстликни танимасдан, меҳр ва дўстликдан насиба олмаган киши камолотта етишиш йўлига кирмаган, нафси билан яшайди демакдир. Чунки севишни билмаганинг қалби хом тупроқ кабидир. Маърифат — севмоқда.

Зеро, борликнинг сабаби ҳам муҳаббатdir. Чунончи, ҳадиси кудсий сифатида ифодаланган машхур ривоятга кўра, Ҳақ субҳонаҳу ва таоло шундай марҳамат қиласи: «Мен сирли хазина эдим, маърифатимга муҳаббат этдим (билинишни истадим) ва мавжудотларни яратдим».¹

Шунга кўра, илоҳий асрорнинг тажаллиси ҳам дўстлик ва муҳаббат ҳолатидир. Шунинг учун Ҳақ дўстлигига ноил бўлганлар дўстлик юзини фақат инсонда эмас, дунёга хат ҳолида сочилган бутун наботовт ва ҳайвонотда ҳам кўрадилар. Падарим Мусо Афанди маҳлукотга дўст бўлиш борасида бошларидан ўтган бир воқеани шундай ҳикоя қилгандилар: «Тахминан қирқ йилча олдин муҳтарам устод Сами афанди куадиса сирруҳа билан Мадинаи Мунавварада бир хонадонни ижараага олгандик. Замона шартларига кўра, ўша пайтлардаги уйлар пахса девордан эди. Истироҳат учун тайёрлаган хонамизга ташриф буюрганларида бурчакда кулча бўлиб ётган илонни кўриб, беихтиёр ҳаяжонландик. Ул зот эса хотиржам ва сакинат ичида: «Бу Аллоҳнинг маҳлукотини ўз ҳолига қўйинглар ва унга тегинманглар!» дедилар. Ниҳоят, бирордан кейин илон гойиб бўлди». Шундан ҳам кўриниб турибдики, дўстлик замираида Аллоҳ ва Расулига етганлар бутун маҳлукотнинг дўсти бўлади. Юнус Эмронинг сариқ чечак билан бўлган сұхбати бу дўстликнинг шоҳ асарларидан ҳисобланади.

Табиатда яширинган дўст юзини кўролмаган кўнгиллар — сўқирдир. Табиат билан гаплашолмаган инсон руҳияти соқовдир. Дўст излаган кўнгиллар дўстликни инсон қиёфасида тополмасалар ҳам, табиатда албатта топадилар. Шилдираб оқаётган сувлар, яшилликлар, тоғлар, гулу гиёҳлар, чаманзорлар дўст излаган кишининг қалбига дўстлик шеърларини

1. Каранг. Ажлуний, Кашфул Ҳафо, II, 132; Бурсавий, Канзи Маҳфий.

шивирлайди. Бу тараннумлар билан йүғрилган қалблар илохий Санъаткорнинг ижод мўъжизаларидан илҳомланади, улар билан лисони ҳолда сұхбат қуради. Бундай дўстлик ҳислари билан тўла қалбларнинг тубида илохий сирлар очилади ва ниҳоят ўшал куттуғ дийдор кўринади. Шундай қилиб, ғурбат хасталигига даво кутилади. Қалбдаги ҳасрат даволанади. Табиатдаги бу қудрат оқишилари, сир ва жумбоклар билан дўстлашиш таъбни нозиклаштиради. Робби билан дўстлашиш қўнгилда файзли ва барокатли замин хозирлайди. Чунки табиат ва маҳлукотдаги минг бир нақш дўстларнинг дўсти бўлган буюк Дўста, яъни бутун чиройи билан Ҳолиқига етишиш учун зинапояга менгзалади. Бу погоналардан чиққанлар Роббининг сұхбатига юксаладилар. Энди бу мақомда мўмин — ҳамма жойда У билан биргадир. Юзида мудом бу ҳамроҳликнинг нури порлаб туради. Мана шундай нурли ва баҳтиёр сиймолар умматга ва оламларга моддий-маънавий раҳмат ва баракот булоғи бўладилар.

Молик ибн Динор раҳматуллоҳу алайҳдан шундай ривоят қилинади: «Умар ибн Абдулазиз халифалик мақомига ўтганларида, тоғдаги чўпонлар:

«Одамларни бошқариш солиҳ кишига юкланди», дейишди.

«Сизлар буни қаердан биласизлар?» дея сўралганида улар шундай жавоб бердилар:

«Ҳайвонлар ҳам хотиржамлик ва сакинатдалар...»

Муҳаммад ибн Уйайна раҳматуллоҳу алайҳ шундай деганлар: «Умар ибн Абдулазиз халифаликлиарида Кирмонда қўй боқардим. Халифанинг руҳонияти ва адолати сабабли қўйлар ва бўрилар худди бирга айланиб юргандек кўринишарди. Бир

тунда тўсатдан бўриларнинг қўйларга ҳужум қилганини кўрдим. Ҳайрон қолдим — гўё дунё бутун ҳаловат ва сакинатидан айрилаётгандек эди. «Шу онда Ҳақнинг дўсти халифа вафот этганга ўхшайди», деган ўй кечди. Сўраб-суришириб, Умар ибн Абдулазизнинг ўша кечада вафот этганларидан хабар топдим».

Башариятнинг камолот саҳифаларини тўлдирган бундай шахсиятлар билан кўнгил дунёсини бойитиши керак бўлган киши Ҳақ дўстларининг қўнгилларда очган басират кўзлари билан ҳар замонда бир шафақ вактларида бошини кўтариб, уfkни тўлдирган Куёшга ибрат билан назар солмоғи керак. Самоларда чизилган рангбаранг ва ҳар хил манзараларни томоша қилиши керак. Моҳир рассом чизган манзара картинасидан лол коламиз. Унинг фоний кудрати даражасида чизилган тасвирларига мафтун бўлиб, санъатини эътироф этамиз. Мана шу ҳассосият билан томоша қилганимизда, борликдаги барча манзара ва суратларнинг мутлок мусаввири бўлган Аллоҳ кўз ўнгимида чизган коинот манзарасида ўйнаган кудрат мўйқалами ва рангоранг нақшлари нақадар ибратлидир. Атиргулга, бойчечакка қаранг. Улар рангларни қора тупрокнинг қаеридан топадилар? Шу оламда санаб саногига етиб бўлмайдиган яна қанча инжулар, гўзалликлар, кудрат жолалари, санъат мўъжизалари бор... Қалб кўзи билан кўра олганлар учун коинот мўъжиза кўргазмасидир. Зеро, бутун бу гўзалликлар Ҳақ субхонаҳу ва таолонинг ҳусни жамолидан бир заррасининг аксиидир. Шунинг учун бу борлиқни ибрат назари билан томоша қилишга чиккан кўзлар ва қўнгиллар ҳайрат назари билан ортга қайтадилар. Лекин надоматлар бўлсинки, ақл ва мантиқ аксарият пайтда бу мўъжизаларнинг ёнидан устидан думалаган ёмғир томчиларидан ҳеч қандай улуш олмаган тош қоялар каби бенасиб ҳолатда ўтиб кетади.

Роббимиз илохий санъатининг бу коинотдаги қудрат ва азамат тажаллиларидан қалбларимизга тафаккур ва теран ҳислар эҳсон айласин.

Жиддий тафаккур ва муҳосаба қилганда шуни ўриш мумкинки, коинотдаги қудрат жолалари ҳар лаҳзамизни қамраб олганига қарамай, қалблар нафс тўсиғи билан пардалангани учун илохий муҳаббат ва дўстликдан маҳрумиятдалар. Бу маҳрумиятдан огоҳ бўлмаганларни шоир шундай огоҳлантиради:

*Бу гурбатдан «дўст» деб кетмасанг охиратга,
Дийдор Куни айланар иккинчи бир гурбатга!*

Сайрий

Бу борада Мавлоно ҳазратлари ҳам шундай деганлар:

«Эй ҳақиқат йўловчиси! Ўша кун келиб тўқнашмасдан, қиёмат қўпмасдан, ҳақиқат подшоҳи билан дўст бўлгинки, у фалокат кунида сенинг қўлингдан тутсин! Зеро, у кунда унинг изнисиз сенинг қўлингдан тутадиган киши йўқ. У кун киши биродаридан, онасидан, отасидан, аҳли оиласи ва болаларидан қочади.»

«Унда ҳақиқий дўстликни яхши англа ва билки дўстлик сўнгти нафаснинг уругидир. Яъни охират куни учундир, Аллоҳ розилиги учундир.»

Бир умр муҳаббат сирри билан яшаган Юнус Эмро ҳазратлари, куюқ муҳаббат фарёди билан кўнгилларга хитоб айлаб «Энг улуг Дўст»га даъват қиласди:

*Кел, борайлик жон турмасдан,
Суръат тарк қилмасдан,
Орага душман кирмасдан,
Кел, дўстга борайлик, кўнгил!*

*Бу дунёда қолмайлик,
Фонийдир алданмайлик,
Бирга бўлиб айримайлик,
Кел, дўстга борайлик, кўнгил!*

*Биз бу жаҳондан кўчайлик,
Ул дўст юртига учайлик,
Орзу-ҳавасдан кечайлик,
Кел, дўстга борайлик, кўнгил!*

*Ўлим хабари келмасдан,
Ажал ёқадан тутмасдан,
Азроил ҳамла қилмасдан,
Кел, дўстга кетайлик, кўнгил!*

Бу даъват хақиқатда Пайғамбар соллаллоҳу алайхи васал-
ламнинг вафот чоғларида муборак тилларидан тўкилган: «Эй
Аллоҳим! Рафиқу Аъло, Рафиқу Аъло (энг улуғ Дўст, энг улуғ
Дўст)» жумлаларидаги муҳаббат ва ишқнинг аксиdir.

Бу аксдан етарлича насибасини олган қўнгиллар илоҳий
дўстликнинг чўққисига етадилар ва абадият сафарида:

اَلَا إِنَّ اُولَيَاءَ اللَّهِ لَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُنَّ يَحْزَنُونَ

«Огоҳ бўлингким, Аллоҳнинг дўстларига ҳавф йўқдир
ва улар ҳафа ҳам бўлмаслар» (Юнус сураси, 62-оят) илоҳий
ваъдасининг сирига ноил бўладилар.

Эй Робби! Кўнгилларимизни Ўзингнинг қутлуг рози-
лигингга эриштирадиган дўстлик билан маъмур айла! Сев,
севдир, севинтир, Аллоҳим!

Омин!..

Ох, вафо!

*Ҳаққа фақат ва фақат Үнинг амру буйруқларига
иттоат этиши билан вафо қилинади. Бу вафо Ү
билан боғлиқ энг олий ҳис ва амаллардан ҳисобла-
нади. Чунки яратган, яшатган ва ҳар доим унга
эҳтиёж сезилган ягона Зот Аллоҳдир. Ҳаётимиз
ҳам, ўлимимиз ҳам Үнинг қўлидадир. Шу жиҳат-
дан унга бўлган муҳаббат ва ҳар нафасда у билан
алоқада бўлиши бандаликнинг энг юксак уфқи ва
банданинг энг катта вафо қарзиdir.*

Ох, вафо!

Раҳматли Мөхәмәт Ақиғ қизининг никоҳ ақдига ниҳоятда севган дўстларидан бири босниялик Али Шавқий афандини даъват қилган эди. Кекса устоз афанди даъватга бироз кеч келдилар ва кечикишларининг сабаби сифатида Вафо тоғини ошиб ўтганини айтди. Раҳматли Ақиғ эса бу ўринли важни ўринли ҳақиқат тасвири билан ним табассум ва маъноли тарзда шундай деди:

«Қайси Вафо Тоғини айтяпсиз, устоз афанди?

Насли ҳозир (буғунги насл) у тоғни аллақачон текислади...»

Раҳматли шоир дўстимиз маҳзунлик билан тилга олган ва гўё «Ох, вафо» дегандек ифодалаган ҳақиқат — одамзодга ҳамма нарсадан кўпроқ зарур бўлган хусусият. Бу хусусиятни шакллантиришнинг машаққатини ифодалаш мақсадида Вафо тоғига чиқиши қийинчилиги ҳақидаги сўздан фойдаланиб ташбех қилган раҳматли Ақиғ буғунги жамиятимизни кўрса, ким билади қандай фарёд қиласди. Бугун кишилар излари кўмилган яхшиликларни ҳам юзхотир қилмаяпти ва «вафо» сўзи фақат шеъру китобларда қофия оҳангি учун ишлатилади.

Ҳолбуки, вафо — исломий шиорлардан бири ва балки энг асосийсидир. Зеро, ислом назарида асосларнинг асоси — иймон. Лекин иймон — бир вақтнинг ўзида вафодорлик кўриниши экани ҳам шубҳасизdir. Зеро, вафо — аҳдга риоя, яъни ваъдага вафо, сўз бериб устидан чиқиш демақдир. Шу билан бирга, вафо — фақат аҳдга вафо, яъни ваъданинг устидан чиқиш кайфияти эмас. У Ҳаққа бўлган яқинлик ва қўнгил ҳолини ўзгартирмас-

лик, ота-онамиз, дўсту биродар ва дин биродарларимизга, иймон неъматини бизгача етиб келишига хизмати сингган пайғамбарлардан олимлар ва солиҳларгача фиъилий ёки маънавий тарздаги миннатдорликка мажбуриятимизни ҳис қилиш ва кўнгил қаноатига эришиш ҳамда бу ҳолатни мавсумий эмас, яхши-ёмон кунда умр бўйи давом эттириш демакдир.

Вафо сўзи — миннатдорлик, садоқат ва истиқомат каби сифатларнинг барчасида бир матонинг икки юзидан биридек ва ҳатто баъзи ҳолларда бир хил маъноларни англатади. Бу таянч қарашлар иймон тақозо қилган амал ва ҳатти-ҳаракатлар, бир вақтнинг ўзида вафодорлик ифодасини англатганидек, уларнинг акси бевафолик сифатида қабул қилинади.

Вафо — пайғамбарларга, валийлар ва фазилат сохиби бўлган кишиларга оид бир сифат ўлароқ башарий ҳаётни энг улуг савияга кўтарган маънавий сифат ҳисобланади. Шу жиҳатдан, баъзи муфассирлар исломни тил билан иқорор бўлиш билан бирга, кўнгил билан тасдиқлаб, Аллоҳ таолога барча қазою қадарига таслимият ва вафо сифатида таъриф этганлар.

Кўнгилларини вафо булоғидан қондирганлар олов каби наслларини чаманзору гулзор ҳолатига келтирганлар. Бу шундай гул боғчасики, унда зикр гуллари, тасбех булбуллари, иймон ва ирфон майсалари, илохий лутф чечаклари ва амали солиҳ ирмокларидан яшнайди. Бундай бир кўнгилнинг мукофоти ҳам ўз ҳолатига муносибки, бу жаннати аъло ва Жамолуллоҳдир. Бундай кўнгиллар қаршисида олов ҳам сифатини ўзгартириб, гулистонга айланади. Чунончи, Иброҳим алайхиссалом Намруд томонидан тоғлар каби оловга ташланганларида Ҳақ субҳонаҳу ва таолонинг:

قُلْنَا يَا نَارُ كُوْنِي بَرْدًا وَسَلَّمًا عَلَى إِبْرَاهِيمَ

Ох, вафо!

«Биз: «Эй олов, сен Иброҳимга салқин ва саломатлик бўл!» – дедик» (Анбиё сураси, 69-оят) буйруғи билан оташлар гулларга айланиб, гулхан чаманзор бўлди. Зоро, Иброҳим алайҳиссалом оловга ташланмасдан аввал нафсининг оташини вафо суви билан сўндирган ва Ҳақ субҳонаҳу ва таолога садоқатини ҳар қандай ҳолатда қўрсатган бир пайғамбар эдилар.

Фахру коинот алайҳиссалату вассаламнинг усвои ҳасана, яни энг гўзал намунаи имтисол бўлган ҳаётлар ҳам бошдан охир вафо кўргазмаси ҳисобланади. Ул Борлиқ Нури Макка фатҳидан кейин туғилган гўшаларида ўн беш кун қолдилар. Шунда ансорийлардан айримлари хавотирландилар ва Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васаллам бошқа Мадинага қайтиш-қайтмасликларини ўйлаб, бу масалани ўзаро қайғу-ғам ичида муҳокама қила бошладилар. Чунки Аллоҳ таоло Ул зотга ўзлари туғилиб-ўсган муборак ва муқаддас маконнинг фатҳини насиб қилганди. Ансори киромнинг бу хавотирларини сезган Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васаллам уларнинг ёnlарига келиб:

«Нима ҳақда гаплашяпсизлар?» – дея сўрадилар.

Уларнинг хавотирларидан хабар топганларидан кейин буюк вафо намунасини қўрсатиб шундай марҳамат қилдилар:

«Эй ансорлар! Ундай қилишидан Аллоҳга сизгинаман! Мен сизларнинг юртингизга ҳижрат қилдим. Ҳаётим — ҳаётингиздир. Ўлимим ҳам сизнинг ёнингиздадир» (Муслим, Жиход, 86; Аҳмад ибн Ҳанбал, Муснад, II, 538).

Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам вафотларига сабаб бўлган беморликларида охирги бора масжид минбарига чиқиб муҳожирларга: «Сизларга ансорларга яхши муомала

қилишингизни тавсия қиласман. Улар менинг жамоатим, сир дошларим ва аминларимдир. Зиммаларидағи вазифаларини муносиб равшида адо этдиар. Хизматлари эса ҳалигача мукофотланмади (Охиратда ортиги билан оладилар). Шунинг учун ансорнинг яшиларига яхшилик билан муомала қилинглар, ёмонлик қилганларини ҳам кечиринглар» (Бухорий, Манокибул ансор, 11) дея марҳамат қилиш билан бу вафодорликни сўнгги лаҳзаларида ҳам такрорладилар.

Айтиш мумкинки, барча пайғамбарлар бир жиҳатдан башариятга вафодан энг юксак савиядан таълим берган муаллимлардир. Аллоҳ таолонинг муҳаббатига ноил банда бўла олиш учун хидоят раҳбаримиз Мухаммад Мустафо соллаллоҳу алайҳи васалламнинг вафо борасидаги дастурларини кўнглимизнинг энг мустасно ўлчовлари ҳолида яшамоғимиз лозим. Буларни қисқача шундай санашимиз мумкин:

1. Оламларнинг Робби Аллоҳга вафо:

Илк унсият ва унинг самараси бўлган вафо — Аллоҳ жалла жалалуҳу учун бўлади. Зеро, Ҳақ субҳонаҳу ва таоло азалда яратган руҳларига:

اللَّهُ يَرَبُّكُمْ قَالُوا بَلِى

«Роббингиз эмасманми?» – деганида, «Худди шундай! Гувоҳ бўлдик!...» (Аъроф сураси, 172-оят) дея иқрор бўлдилар.

Бу иқрорлик — Ҳақ субҳонаҳу ва таолонинг улуҳиятини ва одамлар бандаликни қабул қилишганини ифодалаган бир аҳдномадир. Буни қабул қилган иқрорида садоқатли бўлиб, бандалигини ҳаёти давомида энг гўзал тарзда давом эттириш билан вафодорлигини кўрсатган ҳисобланади. Чунки бу вафодорлик учун факат иқрорнинг ўзи етарли эмас. Бу қабулдан юзага кел-

Ох, вафо!

ган ақл ва вијдон билан боғлиқ бир неча масъулиятли вазифалар бор. Улар — Аллоҳнинг буйруқларига амал қилиш ва қайтариқларидан тийилиш ҳисобланади.

Шундай экан, Ҳаққа вафодорликнинг исботи фақат ва фақат Унинг буйруқларига итоат этиш билан тасдиқланади. Бу вафо — У билан боғлиқ маънавий ва амалий ҳаракатларнинг энг олийсидир. Чунки яратган, яшатган ва ҳар доим эҳтиёж сезилган ягона зот — Аллоҳдир. Ҳаётимиз ҳам, ўлимимиз ҳам унинг қўлида. Шу жиҳатдан унга нисбатан муҳаббат ва ҳар нафасда У билан алоқада бўла олиш бандаликнинг энг юксак уфқи ва банданинг улкан вафо бурчидир. Фиръавн иймон келтиргани учун мисли кўрилмаган зулм билан қўл-оёқлари кесилиб, хурмо дараҳтларига осилган сеҳргарлари шу ҳолатларида ҳам: «Эй Роббимиз! Бизни шу балодан ҳало қил, ҳаловатга етказ!» тарзида эмас, «...Эй Роббимиз, устимиздан сабр тўқкин ва мусулмон ҳолимиизда вафот эттиргин», – дедилар» (Аъроф сураси, 126-оят) дея илтижо қилганлари муazzзам бандалик вафосидир.

Бундай вафо ва садоқат тимсоли бандалар ҳақида Ҳақ субҳонаҳу ва таоло ояти каримада шундай марҳамат қиласи:

لِيَجْرِيَ اللَّهُ الصَّادِقِينَ بِصَدْقِهِمْ

«Аллоҳ содикларни садоқатлари сабабидан мукофотлаши учун...» (Аҳзоб сураси, 24-оят) Бошқа ояти каримада аҳли вафо мўминларни шундай мадҳ этади:

مِنَ الْمُؤْمِنِينَ رِجَالٌ صَدَقُوا مَا عَاهَدُوا اللَّهُ عَلَيْهِ فَمِنْهُمْ مَنْ قَضَى
نَحْبَهُ وَمِنْهُمْ مَنْ يَتَنَظِّرُ وَمَا بَدَّلُوا تَبَدِيلًا

«Мұмінлардан Аллохға берган ваъдаларига содиқ қолған кишилар бордир. Бас, улардан баъзилари ажалини топди. Баъзилари эса, интизор бўлиб турибдир. Улар бирор нарсани алмаштирумадилар» (Аҳзоб сураси, 23).

Шунинг учун ҳам Мавлоно ҳазратлари ирфон йўловчила-рига бу фоний оламдаги имтиҳон ва балоларга сабр қилиш ва Ҳакқа вафодор бўлиш максадида мажоз йўли билан шундай хитоб қиласидар: «Эй булбул! Қаҳратон қиши туфайли қачон-гача фарёд қиласан? Эй булбул! Тинимсиз жафо ҳақида сўзла-моқ тўғрими? Агар кўнглинг ёрга ҳақиқатдан боғлиқ бўлса, кўзингни оч ва шукр қил — вафо ҳақида куйла! Тиконни қўй, гул ҳақида куйла! Гулнинг банди ва илдизига оид сифатларини қўй, унинг ўзига қара! Шу фоний оламда нега бунчалик машгулсан? Бормоқчи бўлган жойинг узоқдан ҳам узоқ эмасми?»

Мавлоно ҳазратлари ифодалаганларидек, ҳақиқий борила-диган жой абадий манзили фоний ва ўткинчи савдолар ортидан югуриб, унутилган вафосизликнинг оқибати — улкан пушай-монлиқдир. Ҳақ субҳонаҳу ва таоло бандаларини бу гафлатга тушишдан огоҳлантириб, шундай марҳамат қиласидар:

«Аллоҳни унугланларга ўхшаган бўлманглар. У зот уларга ўз шахсларини унугтирди. Үндоқ кишилар фосиқ-дирлар» (Ҳашр сураси, 19-оят),

«Ким Менинг зикримдан юз ўғирса, албатта, унга тор-чилик ҳаёти бўлур ва қиёмат куни уни кўр ҳолида тирил-тиурмиз», деди. У: «Эй Роббим, нима учун мени кўр ҳолда тирилтиирдинг. Ахир, кўруувчи эдим-ку?!» – деди. У: «Шун-дай. Сенга оятларимиз келди. Сен эса, уларни унудинг? Шунингдек, сен ҳам бугун унугланурсан», деди» (Тоҳа сураси, 124-126-оятлар).

Ох, вафо!

Бу фоний дунёда оламларнинг Робби бўлган Аллоҳга вафодор бўлган киши охиратда ҳам вафо кўради. Зеро, энг олий ва куттуғ вафо — Аллоҳ таолога оиддир: «....Аллоҳдан ҳам аҳдига вафодорроқ ким бор?..» (Тавба сураси, 111-оят) илоҳий хитоби ҳам буни таъкидламоқда.

Шундай экан, бутун буларга қарши дунёда ғафлатга шўнгиб, Робини унуган киши кичкинагина яхшилик ва заррача ёрдамга муҳтоҷ бўлган даҳшатли қиёмат куниди бу бева-фолик бадалини жуда аччиқ ҳолатда тўлайди. Зеро, вафо — бандаликдан бошлаб, дўстликда ва шунга ўхшаган барча масалаларда изланган ва исталган сифат ҳисобланадики, унинг жавоби фақат вафо ҳисобланади. Мавлоно ҳазратлари бу ҳолатни шундай чиройли изоҳлайдилар: «*Ишқ, муҳаббат, дўстлик каби масалаларнинг барчаси вафога боғлиқ ва ҳар доим вафодорларни излайдилар. Улар бевафо кўнгилга асло яқинлашмайдилар*».

«Қалам: «Вафонинг жавоби — вафо, жафонинг жавоби — жафо», дея ёзган ва унинг сиёҳи қуриган».

«*Бир подиоҳ ўзига хоинлик қилган киши ўғли бўлса ҳам, унинг бошини танасидан жудо қиласа ҳинду қул подиоҳга вафодорлик қиласа, қулнинг елкасига қоқиб «Кўп яша» дея олқишилади. У кўрган эътиборни юзларча вазир кўрмайди».*

2. Жаноби Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васалламга вафодорлик

Аллоҳга вафодорликдан кейин энг олий ва зарур вафодорлик — Сарвари Олам, жаноби Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васалламга вафодор бўлишиликдир. Бу вафодорлик — «умматим, умматим» дея Ҳақ субҳонаҳу ва таолога қилган тазаррув ва

илтижоларда аввало уммати учун талаб қилган Пайғамбар алайҳиссалату вассаламга муносиб.

Пайғамбарга хурмат ва муҳаббат билан камол топадиган бу вафодорликка Ул зотнинг суннати сониялари атрофида парвона бўлиш билан муваффақ бўлинади. Ул улуғ Пайғамбар бизни Аллоҳга бошлаган, ҳаёт ва ўлим борасида иршод қилиш билан чексиз саодат йўлларини ёритган ягона қандилимиз бўлганлар. Ул зотга вафодорлик рамзини ифодалаган мана бу ҳодисалар накадар ибратли, тўғрими?

Уҳуд жанги мўминларнинг зарарига айланган лаҳзаларда мушриклар Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васалламни ўлдириш учун бутун кучлари билан хужум қилдилар. Шундай бўлники, Оламлар Сарварининг муборак тишлигини синдиридилар. У даҳшатли воқеада Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васалламнинг ёнларида бўлган саҳобаи киром вафодорлик ва фидойиклари ақлга сигмайдиган, достон бўлишга арзигулик қаҳрамонликлар намоён қилдилар. Бирор вужудини Ул зотга қалқон қилар, бирор ўқларга қўлларини қалқон қилар, бирор душманга ўқ отиб уларни чўчишишга уринарди. У кунда Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламнинг ёнларида мушрикларга мингтага яқин ўқ отгани ривоят қилинган Саъд ибн Абу Ваққос розияллоҳу анҳу ҳам шу даражада жонини фидо қилгувлик ғайрат қилаётгандики, унинг бу вафодор ва фидойилиги учун Сарвари Олам мамнуният билан шундай дедилар: «Ота-онам сенга фидо бўлсин, эй Саъд!»

Ҳазрати Али шундай дейдилар: «Мен Набий соллаллоҳу алайҳи васалламни Саъд ибн Ваққосдан бошқа бир кишига ота-оналарини фидо қилганларини айтиб хитоб қилганларини эшитмаганман» (Бухорий, Жиход, 80; Муслим, Фадонул саҳоба, 41/1876).

Ох, вафо!

Бошқа бир шундай мисол — Ҳудайбия куни ҳазрати Усмон розияллоху анху Пайғамбар соллаллоху алайҳи васаллам томонидан элчи қилиб Маккага юборилгандилар. Усмон розияллоху анху мушрикларга ниятлари умрани адо этиб, орқаларига қайтиш эканини айтдилар. Лекин мушриклар ўша иили изн беришмади. Ҳазрати Усмонга:

«Истасанг ўзинг ҳозир тавоғ қилишинг мумкин!..» дейишди.

Лекин ўзларини Аллоҳ ва Расулига атаганлардан бўлган ҳазрати Усмон розияллоху анху:

«Пайғамбар алайҳиссалом Каъбани тавоғ қилмаганларича мен ҳам қилмайман! Мен Байтуллоҳни фақат Ул зотнинг орқаларидан зиёрат қиласман! У киши қабул қилинмаган жойда мен йўқман!..» дея Расууллоҳ соллаллоху алайҳи васалламга бўлган садоқатларини билдиридилар. Ўша кезларда Пайғамбар соллаллоху алайҳи васаллам рўй бераётган воқеа-ҳодисалардан кейин саҳобаларнинг байъатини қабул қилаётгандилар. Ҳазрати Усмон розияллоху анху у ерда бўлмаганлари учун байъатнинг охирида Расууллоҳ соллаллоху алайҳи васаллам бир қўллари билан иккинчи қўлларини тутганча: «Аллоҳим! Бу эса Усмоннинг байъатидир!» дея марҳамат қилдилар (Бухорий, Асхобун Набий, 7; Термизий, Маноқиб, 18).

Ҳазрати Усмон розияллоху анху мұяссар бўлган бу илтифоти Пайғамбари, у кишидаги вафо ва садоқатни маҳкам тутиш шарти билан бутун умматга дохилдир. Бизлар ҳам қўнгилларимиздаги вафо билан Байъатур Ридвонда саҳобалар жамоатига қалбан иштирок эта оламиз ва:

«Албатта, сенга байъат қилаётганлар факат Аллоҳнинг Ўзига байъат қилмоқдалар. Аллоҳнинг қўли улар-

нинг қўллари устидадир. Ким (байъатни) бузса, ўзига қарши бузади, холос ва ким Аллоҳга қилган аҳдига вафо қилса, унга тезда улкан ажр берилур» («Фатх» сураси, 10-оятлар) ояти каримасидаги муждаларга ноил бўла оламиз.

Расулulloҳни муносиб тарзда севиб, Ул зотга вафодор бўлишнинг йўли — Куръони каримда:

الَّذِي أَوْلَى بِالْمُؤْمِنِينَ مِنْ أَنفُسِهِمْ

«Набий мўминлар учун ўзларидан кўра ҳаклидир...»
(«Аҳзоб» сураси, 6-оят) ояти каримасида ифода этилади.

Бу ва шунга ўхшаш яна қанчадан-қанча боғлиқлик ва вафо ифодалари мазмунида Пайғамбар ошиқлари, Фахри олам соллаллоҳу алайҳи васалламнинг муборак соч ва соқолларидан қадами покларигача Ул зотнинг ҳар қандай омонатларини бошларига тож қилганлар. Ул зотнинг яктакларидан ҳассала-ригача, қиличларидан ўқларигача ва муҳри шарифларигача бутунимизгача келган бутун омонатлар, мана шу ҳассосиятда давом этган ва Унга таалуқли бўлган муқаддас омонат ўлароқ қаралган. Бу борада бевосита Усмонийлар давлатининг саъ-й-харакат, хурмат ва вафоси тилларга достондир. Ҳатто баъзи мутаффакирлар усмонийларнинг олти юз йилдан ортиқ муҳташам хукмронликка муссар бўлганини Курон ва суннатга эргашишга қўшимча равишда Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи васалламдан умматга улвий бир хотира қолган муқаддас омонатларга катта эҳтиром билан қараганларига боғлайдилар.

3. Дин уламоларига вафодорлик

Ҳар бир мўмин диндорларга вафодорлик ҳиссини туйишга мажбур. Аллоҳ ва Расулидан келган буйруқ ва қайтарикларни чиройли хулқи ва икки дунёмизни ёритган қутлуғ чироқлари

билингча етиб келишига васила бўлганлар — ислом уламолари. Ҳар бир жамият уларнинг иршоди ҳамда таълими билан тўғри йўлни топади ва маънавий оламларини зийнатлаб, истиқболга эришади. Шунинг учун ҳам «Олимнинг ўлими оламнинг ўлими» деб қаралади. Шунингдек, Ҳақ субҳонаху ва таолонинг:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَكُوْنُوا مَعَ الصَّادِقِينَ

«Эй иймон келтирғанлар, Аллоҳга тақво қилинглар ва содиклар ила бирга бўлинглар» («Тавба» сураси, 119-оят) баёнидаги содиклар сўзини айрим муфассирлар садоқат ахли, яъни вафодорлар маъносида қараганлар ва ояти каримани: «Иймон ва ислом йўлида вафодорлар билан бирга бўлинг ва сиз вафодорлар аҳлидан бўлингки, дунё ва охиратда нажот топсангиз!» тарзида изоҳ этганлар.

4. Ота-она, қавму қариндошга вафо

Ота-она ҳаққи қатъий риоя қилиниши керак бўлган жиҳатларданdir. Уларга хизмат, яхши сўз ва икром, айниқса қариганларида фарзандларнинг энг катта вафодорлик қарзи хисобланади. Куръони каримда Аллоҳга ибодат қилгандан кейин ота-онага меҳр кўрсатиш ва хизмат қилиш талқин қилинади. Ҳақ субҳонаху ва таоло шундай марҳамат қиласди:

«Роббинг фақат Унинг Ўзигагина ибодат қилишингни ва ота-онага яхшилик қилишни амр этди. Агар ҳузурингда уларнинг бирлари ёки икковлари ҳам кексаликка етсалар, бас, уларга «уфф» дема, уларга озор берма ва уларга яхши сўз айт! Икковларига меҳрибонлик илиа хокисорлик канотингни пастлат ва: «Роббим, улар мени кичикликда тар-

бия қилғанларидек, уларга раҳим қилғин», деб айт» («Исрө» сураси, 23–24-оятлар).

Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламнинг муборак ҳаётларидан вафодорлик намуналарига мисол бўладиган кўплаб далилларни учратамиз: ҳазрати Али розияллоҳу анху-нинг оналари Фотима бинту Асад розияллоҳу анҳо ёшлик йилларида Пайғамбар алайҳиссаломга ҳақиқий оналаридек хизмат қилғанлар. Бу солиҳа аёл вафот этганларида Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам маййитнинг ёнига келган, бошида ўтирган ва у кишининг фидокорона хизматларига Ҳақ даргоҳида гувоҳлик бериб шундай марҳамат қилғанлар: «Эй онам! Аллоҳ сизни раҳмат айласин! Сиз менга түққан онамдан кейин онам эдингиз. Ўзингиз оч қолиб, мени тўйдирдингиз, ўзингиз киймасдан мени кийдирдингиз, ўзингизни яхши таомлардан тўсиб, менга едирдингиз ва буларнинг барчасини Аллоҳ розилиги ва охират ҳаловатини истаб қилдингиз».

Сўнг Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам маййитни уч карра ювишни буюрдилар. Навбат ичида кофур дейилган хушбўй ифор бўлган сувга келганида Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам устига ўз қўллари билан сув тўқдилар. Сўнг ўз қўйлакларини чиқариб у кишига кийдирдилар. Маййит шу қўйлак устидан кафанланди.

Қабр очилиб, навбат лаҳад ковланишига келганда Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам лаҳадни ўз қўллари билан ковладилар ва тупроқни ўз қўллари билан чиқардилар. Бу ишни битирғанларидан кейин у ерга ёнбошлаб ётдилар ва шундай марҳамат қилдилар:

«Тирилтирган ва ўлдирган Аллоҳдир. У ҳеч қачон ўлмаган тирикдир. (Аллоҳум!) Онам Фотима бинту Асадни магфират айла. Унга ҳужжатини (қалимаи тавҳид)ни талқин айла ва

Ох, вафо!

унинг кирган ерини (қабрини) унга кенг қил. Пайғамбаринг ва мендан олдинги Пайғамбарларнинг ҳаққи ҳурмати (дуомни қабул айла). Шубҳасиз, Сен марҳаматлиларнинг энг марҳаматлисисан...»

Сўнг Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам жаноза учун тўрт марта такбир келтирилар, ортида Аббос ва Абу Бакр розияллоҳу анҳумолар билан бирга майитни ўzlари қабрга қўйдилар» (Табароний, Муъжамул Кабир, XXIV, 351-2).

Расулуллоҳнинг ўrnак ҳаётларида бундай вафо хисси билан яшнаган яна қанчадан-қанча мисоллар учрайдики, буларнинг бари қиёматга қадар бутун инсониятга берилган тенгсиз фазилат сабоғи хукмидадир.

Чунончи, Ҳусайн воқеасидан кейин Ҳавозин қабиласидан бир ҳайъат Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламнинг ҳузурларига келади ва мусулмон бўлгандарини, асиrlарни қўйиб юборишларини айтишди. Ораларидан бир киши: «Бизда Сизнинг сут оналарингиз ва мураббияларингиз бор!» дея хитоб қилди.

Шунда Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам буюк вафодорлик билан:

«Менга ва Абдулмутталиб ўғилларига тушган асиrlарни сизларга қайтариб бераман!» дея марҳамат қилдилар.

Саҳобаи киром ҳам бу фазилатдан насибаланмоқ учун хушнуд кўнгил билан:

«Биз ҳам асиrlаримизни Аллоҳнинг Пайғамбариға тухфа қилдик!» дедилар.

Шундай қилиб, ўша куни олти минг нафар асиr ҳеч қандай дунёвий эвазсиз қўйиб юборилди. Бу тенгсиз фазилат натижага

сида барча ҳавозинликлар оммавий равишда мусулмон бўлиб, ислом билан шарафландилар.

Ота-оналар кейин қариндош-урұғ, ёру дўст муҳаббати ва уларга садоқат ва вафо келади. Оқибат икки хил бўлади: бири умумий маънодаги иймон ва фазилат яқинлиги. Иккинчиси мансублик бўлиб, қариндошликтай яқинлигидир. Исломий ифода билан қариндошликтай «улул арҳам», қариндош-урұғ зиёратига эса «силаи раҳм» дейилади. Қариндош-урұғ билан муносабатларни кесиш — ёмон, хунук ва гуноҳ ишдир. Шунга биноан: «Қариндошлари билан яқинликни узган бир киши бўлган мажлисга раҳмат тушмайди», дея марҳамат қилинади.

Динимиз ҳам яқинларини яхшилик ва ғамхўрликдан маҳрум этмасликни ва яқин қариндошдан узоқ қариндошгача бўлган ҳақларга риоя килишни буюрган ва буни ҳаётий вазифа қилиб елкамизга юклаган.

Оила муассасаси ва қариндошликтай кўринишлари Аллоҳ азза ва жалланинг ажойибу ғаройиб тажаллиларидан ҳисобланади. Етти ёт бегоналарни никоҳ соясида бир-бири билан жон-жигар қилган, уларни қариндошликтай тарзида муҳаббат шоҳлари билан кўкартирган муносабатлар ва яқинлик жилвалиари Роббимизнинг лутфу эҳсони жумласидандир. Қариндош-урұғлик ришталарини узиш жуда хунук бевафолик ҳисобланади. Зохирий узоқликлар ҳазрати Одам алайхиссалом ва ҳазрати Ҳавво онамизнинг никоҳида бирлашмоқда. Тақво нашъалари билан вафодорлик ҳис ва фазилатларининг насл-насад қарашлари узра эканига шубҳа йўқ.

Дунё саодати — исломий оила ва қариндошликтай муносабатлари билан кучаяди. Дунёдаги яқинлик ва бу яқинликнинг давоми бўлган вафо ҳислари — охират саодатидир.

Ох, вафо!

Фақат биз санаб ўтган кишиларгагина вафо килиб, бошқаларни четга суриш мақбул эмас. Билхосса, дўстлар ва дин биродарларга ҳам вафою садоқатни кўнгилга жо қилиш керак. Яна бир жиҳатдан, аждодларга вафодорлик, тириклар ва ўликларга вафо қилиш, ватанга ва жамиятдаги барча омонатларга вафодорлик қилиш чиройли феъл-атвор ва шахсиятларнинг сифатларидандир.

Шуни билиш керакки, бандада фақат тақво ҳисси ва вафо шуури илоҳий ҳадларни ошиб ўтиш ва муҳаббат қалъасининг вайрон бўлишига йўл қўймайди. Акс ҳолда, нафс нифок ва гафлат йўлларида сарсон бўлиб, кўнгилни жарлик сари етаклади. Чунончи, илоҳий ғазабга дучор бўлган қанчадан-қанча қавмлар доимо Ҳаққа берган ваъдаларига вафо қилмаганлари учун ҳалокатга йўлиққанлар. Улар аҳдга вафо қилиш инсониятнинг бурчи ва энг керакли амали бўлса ҳам унга амал қилмадилар. Шундай қилиб илм, идрок, маърифат ва ирфондан маҳрум бўлиб, ҳалокатга юз тутдилар. Уларнинг бу ҳолатлари бевосита гувоҳ бўлганлар ва улардан кейин келганларга бир ибрат сабоги, тақводорлар учун насиҳат василаси қилинди. Ояти каримада шундай марҳамат қилинади:

«Уларнинг кўпларида аҳдга вафо кўрмадик...» (Аъроф сураси, 102-оят)

Аллоҳ берган неъматларни унуглан ҳолда оддий нафс майлига асир бўлиб, вафосизлик қилганларнинг қисматини Фаридуддин Аттор ҳазратлари шундай тасвирлаганлар:

Подшоҳнинг ити бор эди ва уни жуда қаттиқ яхши кўрарди. Ит мохир овчи эди. Подшоҳ учун ити қадрли эди ва ҳар гал овга чиққанида уни албатта ўзи билан бирга олиб бораради. Итнинг боғичини жавҳарлар билан безаган, оёқларига олтин ва

кумушдан ясалган ҳалқа ва билагузуклар таққандилар. Усти эса атлас мато билан ўралган эди.

Бир куни подшоҳ севимли итини ўзи билан бирга олиб, аркони саройни эргаштириб овга чиқди. Бофичнинг ипак или қўлида, от устидан виқор билан юриб бораётган султоннинг кайфи чоғ эди. Тўсатдан бир нарсага кўзи тушдию, кайфияти бузилди. Қаттиқ севган кучуги подшоҳни унутиб, бошқа нарсалар билан овунмоқда эди. Султон аввал маҳзун бўлиб қўлидаги ипни тортганди, ит қаршилик қилди. Олдидан чиққан суяқ парчасини кемираверди. Буни кўрган подшоҳ ҳайрат ва шиддат билан ҳайкирди:

«Хузуримда мени унутиб, бошқа нарсалар билан машғул бўлиш?! Бу нима деган гап?!..» У жуда қаттиқ ранжиди. Итнинг бу кўрнамаклиги, бевафолиги ва ҳиссизлиги унга жуда малол келганди. Ит бўлса ҳам маъзур кўриб, кечириб юборишга кўнгли рози бўлмади. Шунча иззат, эхсон ва икромга нисбатан ит бир лаҳзада суяқ билантовуниб, уни унутиши кўнгилни жароҳатловчи ва вафони задаловчи хатти-харакат бўлиб, асло кечирилмайдиган ҳолат эди гўё. Фазаб билан: «Шу одобсизга йўл беринглар!» деди. Ит бу ғазабнинг маъносини фаҳмлади. Фақат бўлар иш бўлган эди. Атрофдаги аъёнлар подшоҳга:

- Султоним! Устидаги жавоҳирлар, олтин, кумуш – нима бўлса ҳаммасини олайлигу кўйиб юборайлик! – дейишганди, подшоҳ «Йўқ! Қўйворинглар, шундай кетаверсин!» деди ва шундай кўшимча қилди: «Қўйинглар шу ҳолида кетсин! Шундай кетсину кимсасиз, бўм-бўш ва жазирама чўлларда оч ва сувсиз қолсин, уларга қараб йўқотган икром ва лутфарининг аламини унуполмасин!..»

Ҳақ субҳонаҳу ва таолонинг неъматлари қадрини бил масдан, оддий, фоний ва ўткинчи манфаатлар ортидан судра-

либ, ҳалок бўлиб кетган бевафо кишиларнинг ҳолати акс этган бу қиссанинг ҳиссаси залворли! Бу фоний ҳолатга асир бўлган киши алaloқибат нималарга ишқибозлик қилганларини англаб етади, лекин унда жуда кеч бўлади.

Мавлоно ҳазратлари шундай дейдилар: «Бевафолик итлар учун ҳам кора доғ, айб бўлган ҳолатида, сен қандай қилиб инсон сифатида бевафолик қиласан?» Шу жиҳатдан буюклар Ҳақ йўловчиларига шундай деганлар: «Ғофиллар ва солиҳларнинг амалларидан ибрат олгин ва Аллоҳга вафодор бандада бўлишга ҳаракат қилгин!» Ҳа, ҳамма гап — факат вафодор бандада бўла олишда.

Ҳақ субҳонаҳу ва таолога адоқсиз шукрлар бўлсинки, бизларни шундай банданинг яқинида бир неча йил бўлишдек шараф ва баракотга ноил қилди. Бу муборак киши 1999 йил июль ойида Ҳақнинг раҳматига юборганимиз Сахрои Жадид қабристонида дағн қилинган муҳтарам падаримиз Мусо афанди күддуса сирруҳ бўладилар.

Машраб жиҳатидан Абу Бакр Сиддик розияллоҳу анху ҳазратларининг замонамиздаги мукаммал вакили бўлган падаримиз ва устозимиз у кишини севганлар орасида «соҳибул вафо» бўлиб танилган эдилар. Зеро, ул Ҳақ дўсти бутун умрларини ўзига хос вафо ва садоқат обидаси ҳолида яшаган, бир кўнгил уфқи билан кундузларимизнинг қуёши ва тунларимизнинг ҳилоли эдилар. У киши тўғри йўлнинг кутби, орифларнинг султони эдилар.

У киши юкорида таъкидлаганларимиз — вафо тазохирларининг барчасини ўзида жам этган ва шунинг учун «соҳибул вафо» сифатида ёдга олинишга муносиб бўлган висолот ғунчалиси эдилар. Вафотларидан сўнг ўтган шунча пайт қалбимиздаги айрилиқ жароҳатига бир набза бўлса ҳам малҳам бўлолмади.

Аксинча, янада бадтарроқ кучайди. Зеро, у кишининг таърифсиз бир вафо билан зийнатланган кўнгил иқлими бизга садоқат ва итоаткорликнинг, муҳаббат ва меҳрнинг ўзига хос таълим даргохи эди.

Аллоҳ жалла жалалуҳу бир бандасига шарафли бир хизматни тақдир қиласр экан, унга бу вазифага лаёқатни ҳам лутф этади. Мана шу жиҳатдан қаралса, Мусо афандининг шахсиятидаги зоҳирий ва ботиний камолот ҳар жиҳатдан мушоҳада қилинишга арзигулик эди. У киши жуда қийин бўлган воқеа ва ҳодисаларни ҳам энг нозик жиҳатларигача теран бир фаросат, муллоҳаза ва ҳассосият билан тадқиқ қиласдилар.

У кишининг вафо иқлимидаги беҳисоб атиргуллар, чиннингуллар, нарғису сумбуллар кўнгил чаманимизни яшнатгани ҳолда ҳеч қачон сўлмайдиган гўзалликлардир. У кишидаги садоқат, Китоб ва суннатда маҳкам бўлиш, инфоқ ва садақалири билан аждодлар омонатини давом эттириш, қариндош-уруг ва дўстларга, ҳатто дўстларнинг дўстларига бўлган энг яқин муносабат ва муомала, вақф хизматларидағи ғайрат ва бошқа шунга ўхшаган латофат тўла ҳолатлар Роббиларига берган ваъдаларининг адo этилиши борасидаги энг чиройли намуналар эди.

Мусо афандининг саноқсиз вафо ва садоқат ҳисларидан айримларини қуидаги ҳолатда келтиришимиз мумкин:

Жамиятда вафосизларча ёлғизлатиб, изтироблари билан ўз ҳолига ташлаб қўйилган ғариблар ва кексалар қаршисида кўнгиллари эриб кетарди. «Биз бу ғарибларни аслида уйимизга жойлаштиришимиз керак, лекин биз бунга қодир эмасмиз. Шундай экан, бир Ҳузур маскани қуришга мажбурмиз», дея бир неча яқинлари билан бу эзгу ўйларини амалга оширганлар.

Ох, вафо!

Вақт-вақти билан ғарибларни зиёрат қилас, уларнинг эҳтиёжлари билан яқиндан шуғулланардилар.

У кишининг кўнгли ҳовлидаги мушукларнинг феъл-атворигача етиб борар, уларни сифатлари билан атаб, ҳар бирига алоҳида муомала қиласдилар.

Шахсан гўдаклигимда менинг хизматимни қилган ҳамширани эллик беш йилдан кейин излаб топиб, унга иззат-икром кўрсатган эдилар.

Айниқса, падари бузрукворимизнинг устозлари Сами афандига бўлган садоқатлари тилларда достон эди. Ҳайит кунларида илк зиёрат қиласдиган жойлари Сами афандининг хонадонлари бўларди. Илк қурбонликларини у киши учун сўядидилар. Бевосита у кишининг азиз руҳига хатм Куръонлар ўқилишига васила бўлар ва ҳар йили севгандари томонидан устоз учун тиловат қилинган ўнг мингларча хатми шариф вафодор кўнгилларини ортиги билан хушнуд қилас эди.

Хуллас, у киши бутун бошли умрини камраб олган амаллари ҳамда хатти-харакатлари билан бизга: «севгандарнинг вафоси кандай ва нима бўлиши кераклиги» борасида Абу Бакр розияллоҳу анҳу мисоли билан муҳаббат ва иштиёқ муаллими бўлдилар. Энди жумлаи аҳли муҳаббатга қолгани — ўша муҳаббат ва иштиёқ шохи кўкартирган вафо тупроғида Пайғамбар ғунчаси ҳолатига келмоқда...

Ҳақ субҳонаҳу ва таоло барчамизга эҳсон айласин!

Аллоҳим! Кўнгилларимизга ул «Соҳибул вафо»нинг чиройли амалларидан эҳсон қилиб, бизни солиҳлар сафидан қиласгин! Амалларимизга садоқат ва самимият лутф айлаб, барчамизни ноим жаннатларининг ворисларидан қиласгин! Наслимиздан ва зурриётларимиздан муттақий-

ларга сартож бўладиган кўз нури ва кўнгил суури фарзандлар эхсон айла! Барчамизни Сенга, Расулингга, ота-онага, қариндош-уругларга, бутун аҳли иймонга, Ватангга, миллат ва бошқа омонатларга вафодорлардан айла! Дунё ва охиратда ризои шари芬инг иқлимида яшатгин!

Омин!

Үрнак аҳли иймондан бўлиш

*Ҳақ субҳонаху ва таолонинг ишиқ ва муҳаббати
тажаллиси остида бўлганлари учун уларнинг
нафсоний истаклари умрини яшаб бўлгандир.
Шунинг учун нуроний жозиба маркази ҳолига
келганларидан бошқа кишилар ўз иродаларига
боглиқ бўлмаган ҳолатда уларнинг нуроний
гўзалликларига мафтун бўладилар.*

Ўрнак аҳли иймондан бўлиш

Аллоҳ жалла жалалуҳу бандалари ҳидоят топиши учун ўз ичларидан феъл-хулқ ва шахсияти мукаммал, бошқалардан ажралиб турадиган солих инсонларни раҳбар қилиб, бандала-рининг саодатга эришишида ёрдам беради.

Инсон яратилишдан чиройли хулқ ва шахсиятга шайдодир. Яъни ҳақ ва ҳақиқатга йўналтирилиш ва руҳоний тарбиясида ақл ва кўнгилга таъсир қила оладиган амалий ўрнакка муҳтоҷжидир. Шунинг учун Ҳақ таоло фақат китоб юбориш билан чекланиб қолмай, башарият иршоди учун инсонлар устида ҳар жиҳатдан чуқур из ва таъсир қолдирган, юксак шахсият ва феъл-атвор соҳиби бўлган кишилар, яъни пайғамбарларни юборган, уларнинг изидан юрадиган валийларни эҳсон қилган.

Набийлар ва валийлар шундай шахсиятларки, уларга ҳатто душманлари ҳам ноҳуш сифатларни муносиб кўрмаганлар. Уларнинг шарофати билан қанчадан-қанча кишилар ҳақ ва ҳақиқатга ошно бўлган, иймон билан шарафланганлар.

Чунончи, саҳобаи киром ҳам Расулуллоҳ соллаллоҳу алайхи васалламнинг жонли Қуръон ҳолатидаги бемисл шахсиятлари ва хулқларига мафтун бўлиб иймон келтирган ва У зотнинг атрофларида парвона бўлганлар. Қиз фарзандларини тириклайн кўмган яrim ваҳший одамлар эриб йўқолиб, уларнинг ўрнига ислом тарихининг энг олий шахсиятлари бунёд бўлган.

Шу эътибор билан иймон, ихлос ва такво йўлида юрган аҳли иймоннинг энг муҳим васфи Пайғамбарига ярашадиган шахсият бўла олишдир. Бундай хислат ва хусусиятга соҳиб

бўлган мўминлар гўёки ҳидоят оҳанрабосига ўхшайди. Бундан маҳрум бўлганлар эса, ўзлари билмасдан ҳидоятдагиларни ҳам бездирадиган ва йўлдан чиқарадиган бир вазифани зиммаларига олган бўладилар. Бу ҳолатни Мавлоно ҳазратлари шундай ҳикоя қиласидилар:

«Боязид Бистомий ҳазратлари даврида оловга сизинадиган бир киши бор эди. Бир куни иймонли бир киши унга шундай деди: «Мусулмон бўлиб саломатлик топсанг, шараф ва улуғликка эришсанг...»

Оловга сизинадиган киши шундай жавоб берди: «Эй менинг нажот топшишимни мурод қилган киши! Оғзим қанчалик мустаҳкам муҳр билан қулфланган бўлса-да, яъни иймонимни очиқ ойдин айтмасам ҳам, яширинча Боязид иймон келтирган динга эътиқод қиласман. Чунки унда бошқача гўзалик ва теранлик бор. Мен ҳали дин ва иймонга бутунлай кўнглимни берган эмасман, лекин унинг иймонидаги улуғликка мафтумман. У ҳаммадан бошқача, зариф, нозик таъбли, латиф, нурли, жуда ҳам улуғ инсон. Агар сен мени ўзингнинг иймонингга даъват қилган бўлсанг, мен у иймондан эмасман. Зеро, менинг сизлардаги иймонга майлум ва истагим йўқ. Чунки бир кишининг кўнглида иймон келтиришига юзларча майл бўлса ҳам, иймонга келишини хоҳласа, сизнинг қаттиққўллигингиж ва шафқатсизлигингиж туфайли майли кесилади, совийди. Энди унинг иймон келтириши истаги ҳам таназзулга учрайди. Зеро, сизда ислом номида маъноси бўлмаган бир исм ва гўёки қуруқ русум кўради. Бу ҳолат қақроқ ҷўлларга гул, мева-сабзавот етишитирадиган серҳосил ер кўзи билан қараши каби ажойиб ва бемаънодир.

Менинг фикри ожизимча, иймоннинг бутун жозибаси ва нуронияти Боязиднинг иймонида бор. Унинг иймонидан бир

зарра, бир томчиси тушса, у уммонга айланади. Сизларнинг иймонингиз эса қобиқда қолгани учун риё ва мақтаниши асоратига тушган. Ўткинчи эътиқод овози хунук ва жонсиз муаззинга ўхшайдики, севдириши ўрнига узоқлаштиради. Яъни сизларнинг иймонингиз гул боғчасига кирса, гулларга тикон бўлиб уларни қуритади. Лекин Боязид ҳазратларининг иймон қуёши у муборак руҳининг файзли самосида тугилади ва бу оламда порласа, бу қийматсиз дунё ернинг туб-тубигача зумрад рангига киради, жаннатга айланади. Мўминларнинг кўнгил дунёларида файз булоги бўлади. Шунинг учун Боязиднинг иймони ва сидқи менинг кўнглимда ва жонимда иймонга қарши бир истак, иштиёқ ва ҳасрат уйготади...»

Мана сизга Боязид Бистомийнинг бир оташпаратста таъсир қилган юксак шахсияти ва динни талқин қиласидиган кишилар учун ибрат манзараси!

Аллоҳнинг дўсти бу шахсиятни қандай бунёд этди? Шубҳасиз, Аллоҳ ва Расулига муҳаббат ва боғлиқлик билан. Ҳолик назари билан маҳлуқотга қараш тарзи, яъни «шафқат ли ҳалкиллаҳ»нинг тажаллиларига мусассар бўлиш билан...

Мана бу мисоллар ҳам Ҳақ дўсти Боязиднинг кўнгил дунёсини акс эттириш жиҳатидан жуда ибратлидир:

Боязид Бистомий қуддиса сирруҳ бир сафари асносида дарахт остида бироз дам олгандан кейин йўлида давом этгандилар. Йўлда дам олган жойларидан халталарининг устига бир неча чумоли чиқиб олганини кўриб қолдилар. Уларни ўз юртидан маҳрум қиласлик ва уларга ғурбат ҳаётини яшатмаслик учун шунча йўлни босиб қайтиб келдилар ва чумолиларни ўз жойига қўйиб юбордилар.

Боязид Бистомий ўрни келганда илоҳий муҳаббатдан шу қадар ҳассос ҳолатга келардиларки, Яратган учун яратилгандарнинг ҳар бирининг изтиробини сийналарида ҳис қиласидилар.

Бир куни у кишининг олдиларида бир хачирни қаттиқ қалтаклашди. Зарбалар зўридан ҳайвоннинг орқасидан қон оқишни бошлади. Ўша онда Боязида Бистомий ҳазратларининг болдириларидан қон оқа бошлади...

Бу ҳол Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васалламнинг шу хулқи ҳамидасининг бир инъикосидир: Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васаллам Мадинада хурмозорлар ичида истироҳат ва тафаккур килишни ихтиёр айлаб, ансорийлардан бир кишининг ҳовлисига меҳмон бўлдилар. Ўша ерда ўтирган бир тия Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламни қўргач, ингради ва худди инсон каби йиглаб, кўзларидан ёш оқизди. Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васаллам ҳам туюга яқинлашдилар ва кўз ёшларини артдилар, уни сийпалаб тинчлантиридилар. Кейин туюнинг эгасини: «Аллоҳ сенга мулк қилиб берган бу туюнинг ҳаққидан Аллоҳдан қўрқмайсанми? Қара, бу менга шикоят қилди. Сен буни оч қолдирап экансан ва хаддан ортиқ ишлатиб чарчатар экансан», дея огоҳлантиридилар (Абу Довуд, Жиход, 44).

Пайғамбар хулқининг шу ва шунга ўхшаш қўринишлари билан зийнатланган Боязид Бистомийга ўхшаганлар қалби солимга эришган юксак қўнгиллари бўлгани учун ҳар қандай ҳолатларида Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васалламнинг изларидан юрадилар. Шунинг учун улар ва уларнинг изидан юрганлар ҳам ҳар қандай амаллари билан ўrnak аҳли иймон-дандирлар. Табассумлари баҳор каби қўнгилларга сурур ва ҳузур беради. Назарлари руҳларга малҳам бўлади. Нуроний сиймолари билан ҳам доим Аллоҳни эслатиб турадилар. Мана

бу мисол ҳам фикримизнинг яққол исботидир: Мавлоно ҳазратларининг муридаси Гуржи хотиннинг пошо эри Қайсарига лавозимга тайинланади. Гуржи хотин Салжуқийлар саройининг машхур рассоми ва наққоши Айнуддавладан устозининг суратини билдиримай чизиб келтириши учун Мавлоно ҳазратларига одам юборади. Рассом ғофилларча чикиб вазиятни Мавлоно ҳазратларига айтади. У киши жилмайиб: «Сенга буюрилганини истаган ҳолатингда адо эт!» дейдилар. Рассом чиза бошлайди. Лекин натижада қаршисидаги сиймо чизган суратига ўхшамайдиган бошқача кўринишга бурканганини кўриб, бошқатдан чиза бошлайди. Шундай қилиб, Мавлоно ҳазратларининг суратлари чизилар экан, йигирма карра шакли ўзгарганига гувоҳ бўлади. Ожизлигини англайди ва бу ишдан воз кечишга мажбур бўлади. Зеро, санъати чизганларининг ичидаги йўқолиб кетганди.

Бу ҳодиса рассомнинг қалбини уйғотади — ҳайрат, даҳшат ва қўрқув билан чукур ўйга толади. Тафаккур дунёсининг тубсиз дарёсига шўнгийдию бу ҳолатда ўзига ўзи: «Бу диннинг валийси шундай бўлса, ким билсин, набийси қандай экан?!» дейди ва Мавлоно ҳазратларининг қўлларини ўпади.

Яна шундай бир мисол: Марҳум Сами афанди ва падари бузрукворим Мусо афанди қуддиса сиррух билан Бурсадан Истанбулга қайтаётгандик. Яловадан машина пороходига чиқиш учун автомобилимизда навбатга ўтдик. Машиналарнинг тартибсизликка аралашмай, тартиб билан навбатда туришини назорат қилиб турган авомдан бир иш бошқарувчи бизнинг машинамизга жой кўрсатаётib кўзи орқа тарафда ўтирган Сами афанди ва Мусо афандига тушди. Ҳайрат билан тўхтаб колди. Кейин яқинроқ келди. Машинанинг ойнасидан яна диққат қилиб тикилди. Чукур нафас олди ва шундай деди:

«Аллоҳ-Аллоҳ, дунё бир ғаройиб-да! Шундай чехралар борки, фариштанинг юзидек, бир юзлар борки Намруд-нинг башарасидек!...»

Бу ҳолат, шубҳасиз, гап-сўзсиз тарзда фақат сиймоси билан Аллоҳга даъват қилишнинг бир гўзал кўринишидир. Мўмин сифатида бизнинг вазифамиз ҳам шундай баҳтиёр ва солиҳ бандаларнинг кўнгил оламидан насибаланиб, файзиёб бўлиш билан шахсиятимизни қура билишдир. Айниқса, жамиятнинг олди кишилари бўлган яъни ҳидоятга бошлагувчи бўла оладиган улуғ феъл ва шахсиятга янада кўпроқ диккат қилишлари лозим. Зеро, машинанинг орқа ғилдираги олдиндагиси-нинг изидан юрганидек, одамлар ҳам олдинда кўрган ўрнакларига кўра шаклланиб, унга кўра яшайдилар. Дунё низомининг давоми ва ахлоқий табиатнинг мароми факат ирфон билан, яъни маънавий теранликларга боғлиқдир. Солиҳ кишилар — юртнинг саодат ва ҳаловат уфқидаги раҳмат қуёшларидир. Ғофиллар эса зулмат ва зимистон чукурларидир. Аҳмат Жавдат пошонинг қўйидаги изохи ушбу ҳақиқатни жуда чиройли таърифлайди:

«Уммавий халифалардан Волид ибн Абдулмолик қурилган бинолар ва қишлоқларга қизиқиб қолди. Йигин ва мажлисларда фақат иншоот ва молхоналардан гапириладиган бўлди. Сулаймон ибн Абдулмолик эса кайфу сафога, ҳарам ҳаёти ва овқатга берилиб кетди. Унинг даврида безак, дабдаба, истрофли зиёфатлар, кайфу сафо, хою ҳаваслар юксак даражага чиқди. Кўнгилхушликлар даврнинг модасига айланди. Умар ибн Абдулазиз халифалик бошига келди. Бу улуғ халифа обид ва зоҳид инсон эди. Унинг даврида ҳалқ тоат ва ибодат йўлига кирди. Мажлисларда: «Бу кеча мақсадинг нима эди? Куръони каримдан неча оят ўқидинг, ўргандинг? Бу ой неча кун нафл рўза тутдинг? (Неча ғариф ва ёлғизнинг ёнида бўлдинг?)»га

ўхшаган маънавий сухбатлар килинадиган бўлди...» (Киссасул анбиё ва Тавориҳи Ҳалифа, ж. I, с. 717)

Комил шахсиятларнинг инсонлар устидаги бу каби ижобий таъсиrlари, шубҳасиз, уларнинг нур атрофида айланган парвоналар каби Мавлоно мухаббати билан тўла онларидан-дир. Шу жиҳатдан Мавло — уларнинг кўрган кўзи ва эшигтан қулоғи. Яъни Ҳақ дўстлари Ҳақ субҳонаҳу ва таолонинг ишқ ва мухаббатининг тажаллиси остида бўлганлари учун шамдон остидаги қофоз ёнганидек, нафсоний тамоюллари умрини яшаб битирган. Бу билан нуроний жозиба марказига айланганлари учун бошқа кишилар ҳам уларнинг нуроний гўзалликларига маҳлиё бўладилар. Фақат улар фоний илтифот ва эътиборларнинг ҳавосига тушиб қолишдан ўзларини қутқариб қолганлари учун ғурур, кибр ва ужуб кабилар гирдобига тушмасликка ғайрат қилиб яшайдилар.

Уларнинг барча мақсад ва фоялари Аллоҳ розилигига эришишdir. Шу жиҳатдан оз билан кўпчилик, совук билан иссиқнинг, бой билан камбағалликнинг, яъни фоний рутубатларнинг ва изофиий шартларнинг уларга кўра ҳеч қандай фарки йўқ. Чунки ҳаммалари бир зилли заволдан (бўлмаган кўланкадан) иборадир. Ул баҳтиёрлар нафасларини тасбеҳга айлантириб, ўзларини мудом доимий қузатувда эканликларини хис қилиб яшайдилар. Бошқаларнинг айбу нуқсонларига кўр бўладилар. Дунёнинг ўткинчи ҳавасларига қўнгил боғламасдан, мустағниий умр кечириш билан бошқалар томонидан баъзан қанчалар айблансалар ҳам, ояти каримада марҳамат қилинганидек:

وَعِبَادُ الرَّحْمَنِ الَّذِينَ يَمْشُونَ عَلَى الْأَرْضِ هَؤُنَا

وَإِذَا خَاطَبُهُمُ الْجَاهِلُونَ قَالُوا سَلَامًا

«Роҳманнинг бандалари ер юзида тавозуъ ила юрадиган ва жоҳиллар хитоб қилганида, «салом», дейдиганлардир» («Фурқон» сураси, 63-оят).

Дунё бундай бандаларга хизмат қилиб, ром бўлиш амрини олган.

Ҳадиси шарифда шундай марҳамат қилинади: «*Кимнинг гами оҳират бўлса, Аллоҳ унинг бойлигини қалбида қилиб қўяди, сочилган ишларини жамлагаб қўяди, дунё ўзи истамаган ҳолда унинг ҳузурига келаверади. Кимнинг гами дунё бўлса, Аллоҳ унинг фақиригини икки кўзи ўртасида қилиб қўяди, йигилган ишларини сочиб ташлайди, дунёдан эса унга Аллоҳ битиб қўйганидан бошқаси келмайди*» (Термизий, Сифатул киёма, 30).

Буюк шахсиятлар шунчалик юксак хулқ ва табиатга эга бўлганларки, Аллоҳни севган ва Унинг розилигини истаган киши ҳеч кимни ранжитмайди. Улар:

الَّذِينَ يُفْقُهُنَّ فِي السَّرَّاءِ وَالضَّرَّاءِ وَالْكَاظِمِينَ الْغَيْظَ

وَالْعَافِينَ عَنِ النَّاسِ وَاللَّهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ

«Улар енгилликда ҳам, оғирликда ҳам нафақа қиласидиганлар, ғазабини ютадиганлар ва одамларни афв қиласидиганлардир. Аллоҳ яхшилик қилувчиларни ёқтирадир» («Оли имрон» сураси, 134-оят) илоҳий баёнининг сирини ҳис қилиб яшайдилар.

Жафари Содик ҳазратлари устларига овқат тўкиб юборган хизматкорларини мана шу оятнинг маъносини ҳис қилиб кечирган, ҳатто уни озод этиш билан эҳсон қилганлар. Ҳасан Басрий ҳазратлари ҳам ўзини ғийбат қилганларни кечираш ва уларга ҳадя жўнатиб, эҳсон қилиш орқали тарбиялардилар.

Ушбу ислом буюкларининг чиройли амалларидан инъико олган Юнус Эмро ҳазратлари шундай деганлар:

*Совму салоту ҳаже билан
Ўйлама битмас зоҳид иши.
Эҳсони комил бўлишига
Лозим бўлган ирфон эмиш!*

Хулласи калом, бутун инсониятга ўрнак иймон аҳли бўлган солиҳ бандалар, ҳар қандай амалларида мавжудотларга шафқат, хайр, яхшилик ва Яратганга маҳфий ибодат узра бўладилар. Уларнинг нафаслари — тасбех. Улар билан суҳбат қилганилар илохий лаззат ва қувончлар билан яшайдилар. Чунки ул зот бандаларнинг кўнгиллари нашвои Муҳаммадий билан тўла бўлганидан, рўпараларидағи мавжудотга истеъдодлари дарајасида маънавий насиб ва файз тақдим этадилар.

Шу жиҳатдан Ҳақ дўстларидан фойдаланиш учун улар билан дунёда бирга бўлиш билан абадий оламга кўчгандаги биргалик хусусида Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам шундай марҳамат қиласидилар: «Ўлганларингизни солиҳ кишилар орасига дағн қилинг!» (Дайламий, Муснад, I, 102)

Солиҳ бандалар шундай бўладиларки, Ҳақ таоло уларнинг шахсият ва фазилатлари сабабли вафотларидан кейин жасадларини тупроққа едирмайди. Жобир розияллоҳу анхўдан шундай ривоят қилинади: «Ухуд жангидан аввалги кеча отамнинг ёнларига чакирдилар ва шундай дедилар: «Набий соллаллоҳу алайҳи васалламнинг саҳобаларидан илк шаҳид қилинадигани мен бўламан, деб ўйлайман. Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламдан кейин мен учун ортимда қоладиган энг қийматли киши сен бўласан. Қарзларим бор, уларни эгалари қайтар. Укаларингга яхши муомалада бўлгин!..» дедилар.

Эрталаб Ухудда илк шаҳид бўлган киши отам бўлдилар. Зарурат туфайли отамни бошқа бир шаҳид билан бир қабрга дағн қилишга мажбур бўлдим. Сўнг у кишини бошқа киши билан бир қабрга қўйишни қабул қиломадим. Олти ойдан кейин отамни қабрдан чиқардим. Қулоғининг бир қисмидан бошқа, бутун вужуди қабрга қандай қўйган бўлсам, шундай турган эди. Отамни бошқа бир қабрга ёлғиз ўзларини дағн қилдим» (Бухорий, Жаноиз, 78).

Мана сизга солиҳ иймон аҳлиниң ўrnак бўлгулик қутлуг ҳолати!

Бу ҳолатга яқин яна бир тарихий мисол аданалик, тўғри йўлда событ — аҳли истиқомат, кори, муаззин эдилар. Аллоҳ дўстларидан Маҳмуд Сами Рамазонўғли қуддиса сирруҳ Аданада шу сифатда вафот этган бир қорининг ўттиз йилдан кейин йўл ўтказиш зарурати сабаби билан қабри очилганини, лекин у кишининг жасади ҳеч нима бўлмагани, ҳатто кафани ҳам охорлик мато ҳолида турганининг гувоҳи бўлганларини нақл қилгандилар.

Ислом тарихида шу ва шунга ўхшаган ривояту мушоҳадаларни кўплаб учратиши мумкин. Булар Ҳак субҳонаҳу ва таолонинг айрим солиҳ бандалари устидаги истиснои тажаллиларидирки, ибрат, иршод ва кўрсатмаларни ифодалайди. Акс ҳолда ҳар қандай одамдек вафот этган солиҳ бандаларнинг ҳам жисмлари тупроқ бўлиши керак эди. Баъзи солиҳларнинг ўлгандан кейин жисмлари чиримаслиги каби илоҳий лутфлар Аллоҳ таолонинг бир ҳикмат манбаи сифатида улуғ иродасига оид руҳий ҳолатдир.

Биз учун энг муҳими абадият фойдаси бўлиб, у бир томондан шу улуғ шахсиятлар каби бўла олиш, бошқа томондан фарзандларимизни солиҳ кишилар қилиб тарбиялай олишни

англатади. Ҳадиси шарифда шундай марҳамат қилинади: «Аллоҳ таоло жаннатда солиҳ бандасининг даражасини юксалтирганида ҳайратга тушган баода: «Эй Роббим! Бу мартаба менга нима учун берилди?» деба сўрайди. Аллоҳ таоло «Фарзандингнинг сенга айтган истигфор ва дуолари сабабли!..» дейди» (Ахмад ибн Ҳанбал, II, 509; Ибн Можа, Адаб, 1).

Бу ҳолат билан боғлиқ бошқа бир ҳадиси шариф эса шундай: «Инсон вафот этганидан кейин барча солиҳ амаллари кесилади. Фақат шу уч нарса қолади: Садақаи жория, ундан фойдаланилган илм, ортидан дуо қилаётган солиҳ бир фарзанд...» (Муслим, Васият, 14; Термизий, Аҳком, 36).

Рухоний кўнгил билан кечирилган умр ер юзини жаннатга айлантиради. Аллоҳнинг раҳмати ва лутфи тақводорлар узра ёғилади. Муҳаммадий муҳаббат билан Муҳаммадий баҳор иклимида яшамоқ — дунё ҳаётининг саодат чўққиси, абадий саодатнинг эса бошланғичидир. Ул зотга уммат бўлиш хислатини асрай олиш ва У кишининг изидан юра олиш бир умрлик вазифамиздир.

Ҳақ таоло бу улуг вазифа билан бизга лутф айласин!
Барчамизни Умар ибн Абдулазиз, Боязид Бистомий, Сами афанди ва бошқа солиҳлар каби бутун умр ўрнак аҳли иймон сифатида яшаган ва умматни орқасидан эргаштира олган баҳтиёрлар сафидан қиласин!

Омин!

Қадар ва сири

Күзнинг күриши, қулоқнинг эшитиши тоқати маълум бир масофагача. Ўша масофадан кейин күриши ва эшитишининг имкони йўқ. Шунингдек, қазо ва қадарни муносиб равишда идроки башарий тоқат узрадир. Чунки бизлар ҳодисаларни сабаб ва баҳоналардан деб билиб, ечим топишга уринамиз. Аксарият ҳолатларда унинг ортида-ги ҳикматни идрок этолмаймиз.

Қадар ва сири

Коинотда — заррадан куррагача, ҳаббадан қуббагача, микро ва макро оламдан келажақдаги «нормо» оламгача бутун ҳодисаларга замон, макон, шакл ва сабаб тайин қилиниб, энг нозик деталларигача аниқланган қадар ва вақти келганида ижро қилинадиган қазо дастури илохий иҳтишомга муносиб азamat билан хукм суради.

Аллоҳ таоло маҳлүқотларни қадар билан яратади ва шу қадар билан юритади. Ҳаёт йўлларидағи ҳодисаларнинг излари ҳақиқатга қадар чизгилариディр. Қуёш, ой, юлдузлар, наботот, ҳайвонот, одамзод ва бошқа бутун борлиқнинг сайри мана шу қадар дастурининг бир кўринишиди. Шохидан узилган бир япроқ ҳам ҳатто бу дастурдан четда эмас. Агар мавжудотлар қадар дастурига итоат қиласаса эди, коинотда буюк анархия юзага келар эди. Ҳар бир санъат асари — санъаткорнинг кудрати ва имкониятига кўра вужудга келади. Масалан, рассом чизган расмини, ҳаттот хат асарини ўз иродаси ва қобилиятига кўра яратади. Аллоҳ жалла жалалуху ҳам борлиқнинг яратилишидан йўқ бўлишига қадар, унда намоён этган қудрат оқимларини санъат мўъжизаси бўлган инсондаги сир ва ҳикматларни бошқа жонзорларнинг туғилишидан ўлимигача бўлган хусусиятларни илохий иродаси билан азал тақдир ва тасбит (собит) қилган.

Қадар — илохий ирова маҳсули бўлган бу кетма-кетлик ҳолатининг номланиши. Бу ҳақиқатни Ҳақ таоло ояти карималарда шундай баён қиласади:

إِنَّا كُلَّ شَيْءٍ خَلَقْنَاهُ بِقَدَرٍ

«Албатта, Биз ҳар нарсани ўлчов билан яратдик» (Камар сураси, 49-оят),

مَا أَصَابَ مِنْ مُصِيبَةٍ فِي الْأَرْضِ وَلَا فِي أَنفُسِكُمْ إِلَّا فِي كِتَابٍ
مِنْ قَبْلِ أَنْ تَنَزَّلَهَا إِنَّ ذَلِكَ عَلَى اللَّهِ يَسِيرٌ

«Бирор мусийбатни пайдо қилмасимиздан олдин у Китобда битилган бўлур, акс ҳолда, ер юзида ва ўз шахсларингизда сизга бирор мусийбат етмас. Албатта, бу иш Аллоҳ учун осондир» (Хадид сураси, 22-оят).

Қисқаси, Аллоҳ таолонинг ҳали бўлмаган ҳодисаларни аввалдан билиб тартиблагани ва лавхул маҳфузда битиб қўйгани — қадар, тасбит қилган ҳолатда ўз ўрни билан рўй бериши «қазо»дир.

Ҳақ субҳонаҳу ва таоло рўй берадиган ҳодисаларни ҳали рўй бермасданоқ, «илм» сифати билан билиши улуҳиятининг тақозосидир. Замон ва макондан пок Аллоҳнинг бундай маълумотларга эга бўлиши табиий ҳолатдир. Зеро, биз учун қадар ва қазони англаш машаққатини туғдирган шартлар Аллоҳ таоло учун баҳслашадиган мавзу эмас.

Борлиқда ҳамма нарса илоҳий қаламнинг ёзуви билан рўй беришига ишониш керак. Қадар — иймоннинг олти шартидан мужарради бўлишига қарамай, аслида ҳамма иттифоқ бўлиб қабул қилган далилдир. Бу борада эътиқодсиз кишилар ҳам мудом ўз кучларининг устида бир қудратнинг таъсирини «пешонадаги битик» дея эътироозсиз қабул қиласидар. Ҳатто куфр ахлининг ҳам «Омад юз ўғирди» ёки «толеъ кулиб бокмади» қабилидаги ифодалари ҳар бир киши онг остида қадар ҳақиқатини тасдиқлашини тақозо қиласидар.

Нажиб Фозилнинг бир ҳикоясидан олинган мана шу жумлалар номаълум қадар ҳақиқатини тафаккур қилган бир кишига ўзини қандай тасдиқ эттирганини чиройли тарзда ифода этмоқдадир:

«...Масалан, бир куни Эминўну майдонида автомобиль бир одамни босиб кетади. Ҳодисадан ўн дақиқа олдинга қайтайлик. Киши, масалан, Гулхона хиёбонининг олдида. Автомобиль ҳам фаразан Таксимдан келяпти. Манзарапи кўрятасизми? Келяпти! Минг автомобиль ичидан бир автомашина, минг инсон ичидан бир киши! Киши мажаҳланишини билмайди, ҳайдовчи одам босишини билмайди! Иккови ҳам бир дунё тасодифлар (!) билан бир-биридан бехабар бир-бирларига яқинлашади. Масалан, киши бир дўқоннинг олдида турибди. Бир қути гутурт олади. Балки бир-икки қадам кўяди. Бирор ўртоғи, таниши билан гаплашади. Бир витринани томоша қиласди. Бу бегуноҳ харакатларнинг ҳам бир неча дақиқадан кейин рўй берадиган фожиада хиссалари бор. Бутун бу ҳодисалар бир-бирини сирли равишда кечиб ўтиб, ниҳоят ўша машъум онларни келтириб чиқаради. У лаҳзалар фоятда оддий бир сўнгти сабабга асосланади. Бир эътиборсизлик, бир хоргинлик... у, бу... Тасодифларнинг (!) ким билсин, қандай ва қаердан бошқариладиган ниҳоятда мураккаб ва машаққатли хисоби бўлади...» (Бир кишини яратиш, б. 43)

Шу каби ҳаётдаги ҳодисаларни муносиб равишида тафаккур қила олган киши коинот сахнасида намоён бўлган сон-саноқсиз сценарийларни илоҳий қалам томонидан битилганига ишонишдан бошқа чораси қолмайди.

Кўзи кўрмайдиган кишига ранг таъриф қилинмаганидек, дунё оламидан олган таассуротлар билан тасаввур ҳосил қилган, замон ва макон қайдига эргашмаган башарий идрок билан

қазо ва қадар каби юксак ҳолатлар сирига муносиб равишида ета олиш мумкин эмас. Бу ҳолат — одамлар тоқат қилолмайдиган сирларга воқиф бўлиб, беҳаловатликка тушмасликлари учундир.

Дарҳақиқат, Ҳақ таоло қадарини бутун мавжудотлар учун номаълум қилган, унинг қазо ҳолига келмасдан аввал билинишини гўёки имконсизлаштирган. Бу борада фақат Ҳақ субҳонаҳу ва таолонинг илми ладуний берган кишилар бир микдор насибланган бўлишлари мумкин.

Аллоҳнинг чексиз марҳаматларидан келиб чиқиб, қадарнинг мажхуллиги ва номаълумлиги инсон тафаккури қаршисида ошиб ўтилмас девор кабидир. Фақат, барибир, Ҳақ таолонинг лутғи билан бу тўсиқ ошиб ўтилиб, девор ортида томоша қилинадиган баъзи ўзига хос ҳолатлар борки, улардан бири содик тушлардир.

Ҳақиқатдан ҳам, солих кишиларнинг тушларида кўрган хабарлари ўнгларида тасдиқланганига кўп бор гувоҳ бўлинган. Булар лавхул маҳфуздан уларнинг қалбларига акс этган нурлардир.

Одам боласининг ижобий ёки салбий, хайр ёки шаърга йўналган ишларни қилиш-қилмаслигини танлай олиш салоҳиятига «жузъий ирода» дейилади. «Куллий ирода» эса фақат Ҳақ таология хос. Шу боис банда учун мутлақ эркинликнинг имкони йўқ. Туғилиш, ўлиш, яшаш муддати, жинс, миллат, қобилият каби инсон аралашуви имконсиў бўлган хусусиятлар қадарнинг мутлоқ кўринишига боғлиқ. Одам боласи итоат қилишга мажбур бўлган бу амаллардан масъул эмасдир.

Ҳақ таоло бандасини унга берган имконлари даражасида масъул деб билади. Шундай экан, кишининг иродасига боғлиқ

бўлмаган ҳолатда юзага келган амалларда на мукофот, на жазо бор. Чунончи, рўзадор киши иродасидан ташқари рўзадорлигини унутиб еб-ичиб қўйиши рўзани бузмайди. Ва шу сабабли у ҳеч қандай жазога лойик кўрилмайди. Ҳақ таоло ояти каримада: **«Аллоҳ ҳеч бир жонни тоқатидан ташқари нарсага таклиф қилмас...»** («Бақара» сураси, 286-оят) деб марҳамат қилинганидек, одам боласига тоқатидан ортиғи юкламаган. Лекин ҳар бир киши тоқати даражасидаги амалларидан масъулдир. Тоқати бўла туриб, керак бўлган ишини бажармасдан айбни қадарга юклаш кишининг ғафлат ва жаҳолатидан нишона.

Аллоҳ таоло имтиҳонга тобе ва масъул мавжудот бўлгани учун инсон нафсиға фисқ ва тақво асосларини қўйган, иродасини ҳар икки томонда хоҳишига қараб қўллаши борасида унга танлаш хуқуқини беради. Яъни бу фоний дунёда бандага маълум ҳудудлар ичida эркинлик берилган. Бу худди бир боланинг отасидан олган пулни яхшиликка ёки ёмонликка сарфлашига ўхшайди.

Борлиқда бир япроқ ҳам Аллоҳнинг иродасисиз қимиirlай олмайди. Яъни Ҳақ субҳонаху ва таоло ҳар ишда хоҳиш-иродаси бўлганидек, розилиги ҳам фақат хайрдадир. Бир ўқитувчининг мақсади — талабасининг муваффақиятли бўлиб, курсдан курсга ўтишидир. Талаба ўқимаса, харакат қилмаса, устознинг қўлидан ҳеч нарса келмайди. Докторнинг вазифаси беморнинг соғлигини тиклаш. Бемор шифокор томонидан берилган йўриқномани қўлламаса, салбий натижадан ўзи жавобгар бўлади. Шифокорга ҳеч қандай айблов қўя олмайди.

Шу боисдан бир кишининг ёмон йўлга тушиб: «Нима қиласай, қисматим шундай экан!» дейиши фақат ва фақат ғафлатдандир. Намоз ўқишини хоҳлаган кишига Ҳақ субҳонаху ва

таоло намоз ўқиши сабабларини эҳсон қиласди. Намозни тарк қилганларга эса тарк этишга арзигулик кўринган сабаблар бериб, намоздан узоқлаштиради. Шундай экан, инсон қадарга бўхтон килиб, ўзини узрли кўрсатишни хоҳлаши ҳақ ва ҳақиқатга қарши бир исёндир.

Ояти карималарда Ҳақ таоло шундай марҳамат қиласди:

إِنَّ اللَّهَ لَا يَظْلِمُ مِنْ قَاتَلَ ذَرَّةً

«Албатта, Аллоҳ заррача ҳам зулм қилмас...» (Нисо сураси, 40-оят)

وَمَا أَصَابُكُمْ مِنْ مُصِيبَةٍ فِيمَا كَسَبْتُ أَيْدِيكُمْ وَيَعْفُوا عَنْ كَثِيرٍ

«Сизга қайси бир мусийбат етса, бас, ўз қўлингиз қилган касбандир ва У зот қўпини афв қилур» («Шууро» сураси, 30-оят).

Мавлоно ҳазратлари куддиса сирруҳ ҳам гўё бу оятларнинг тафсири маъносида жузъи иродаси нисбатида бандаларнинг масъул бўлганларини ва айбни қадарга юкламаслик кераклигини «Маснавий»да шундай ифодалайди:

«Агар сенга бир тикон ботган бўлса, билгинки, бу тиконни ўзинг ўстиргансан. Агар юмишоқ ва латиф матолар ичida бўлсанг, у матони ўзинг тўжигансан, демак».

Кўзнинг кўриши, кулоқнинг эшлиши тоқати маълум бир масофага қадар. У масофадан узоқ бўлган нарсани кўриш ва эшлишининг имкони йўқ. Шунингдек, қазо ва қадарни муносаб тарзда идрок этиш башарий тоқат устидадир. Чунки биз ҳодисаларга сабаб ва баҳоналар билан ечим топишга ҳаракат қиламиз. Унинг ортидаги ҳикматни аксарият ҳолатда идрок

этолмаймиз. Чунончи, қазо ва қадарнинг сирини сўраган бир кишига ҳазрати Али розияллоҳу анху «Бу мавзу чукур дарёга ўхшайди!» деган эканлар.

Ақлига ишониб бу дарёда сузмоқчи бўлғанларнинг кўпчилиги банданинг ҳеч қандай иродаси бўлмаганини ҳимоя қиласидаган «жабрий»лар ёхуд ҳар қандай ҳолатда мутлақ бошқарувга эга эканини иддао қиласидаган «қадарчилар» каби ботил гирдобларда айланиб, ўралашиб юраверишади. Ниҳоят, у чукур ва туби бўлмаган денгизда чўкиб, ғарқ бўлади.

Шу сабабдан инсоннинг масъулият манбанини ташкил қиласидан иродасини тўғри йўналтира олмагунча, нотўғри йўлларга тушишдан халос бўлолмаймиз. Бандани ҳар ишни яратувчи сифатида кўриш бошқарув ва танлаш қудратини илоҳийлаштириш каби жузъий иродани инкор қилиб, кишини автомат бир борлиқ сифатида қабул қилиш динимизнинг асосий қоидаларига зид ҳолатдир. Инсонда ирова ва танлаш хусусияти борлиги, аммо бунинг ҳам Ҳақ таоло томонидан баҳшида этилгани энг тўғрисидир.

Ақл ва идрок ожиз қолган бундай ҳолатда таслимият билан кўнгил оламида бир микдор масофа қўшиш мумкин бўлган ҳолатда ҳам бу ишнинг сирини мутлоқ маънода еча олиш мумкин эмас. Буни англаб, ҳаддини билиш ва ундан нарига ошмаслик комил мўминликнинг заруратидир.

Мавлоно ҳазратлари қадар сирини ақл билан изоҳлаш ва идрок этишнинг имконсизлигини ҳамда бу махфийлик аслида буюк бир неъмат эканини “Маснавий”да мана шу чиройли қисса билан ифодалайди: «Бир киши Мусо алайҳиссаломга келиб: «Эй Калимуллоҳ! Менга ҳайвонларнинг тилини ўргатинг! Уларнинг сўзларини тушуниб, ҳолларидан ибрат олай, азамати илоҳийяни идрок қиласай!» деди.

Мусо алайҳиссалом унга шундай дедилар:

«Сен бу ҳавасдан воз кеч, кучинг етмайдиган нарсаларни ўрганишга уринма! Бир чумоли қўлдан ҳажмидан ортиқ сув ичмоқчи бўлса, гарқ бўлади, ҳалок бўлади. Яъни сенга тақдир қилинган билимларнинг ортиғини истама! Зеро, бунинг бир неча ҳавфи, хатари бор. Сен борлиқдаги илохий салтанатдан ақлинг етганича ибрат олишга интил. Қалбинги Аллоҳга бур. Шуни билки, илохий тажаллиларнинг сири солим бир қалбга ошкор бўлади!»

Шунда у киши: «Ҳеч бўлмаса, эшик олдида ётган, уйни пойлаётган ит билан катакдаги жониворларнинг тилини ўргат!» деди.

Нима қилса ҳам истаганидан воз кечмаслигини англаған Мусо алайҳиссалом унинг сўнгти талабини қабул қилди. Факат огоҳлантиришни ҳам унутмади:

«Лекин эҳтиёт бўл. Бу сир уммонида гарқ бўлма!» У киши тонгда «Кўрайлик-чи, чиндан ҳам жониворларнинг тилини ўргандимми?» дёя синаб кўриш учун эшик олдида туриб кутди. Шу пайт хизматчи аёл дастурхонни қоққан эди, бир бўлак нон ерга тушди. Ўша ерда юрган хўроздархол нон бўлагини чўқиб олди. Ит хўрозга:

«Сен бизга зулм қилдинг! Чунки сен буғдои доналарини ейсан. Ҳолбуки, мен ёёлмайман. Нега менинг насибам бўлган шу бир бўлак нонни олдинг?!» деди.

Хўрозда кўпакка: «Қайғурма! Эртага уй эгасининг оти ўлади, сен ҳам тўйиб-тўйиб гўшт ейсан!» деди.

Хўрознинг ғойибдан берган хабарини эшитган уй эгаси дархол отини сотди. Хўрозда ҳам, ит ҳам хижолат бўлиб қолди. Хўроз билан итнинг бу манфаат тўқнашуви уч кун давом этди.

Биринчи куни от, иккинчи куни хачир ва учинчи куни кулининг ўлимидан хабар топган хўжайин ўлмасдан аввал отини сотганидек, хушёрлик қилдим севиниб, қули ва хачирини ҳам сотиб юборди. Натижада ит ўз мақсадига эриша олмади. Хўрозд ҳар сафарида итни алдаган бўлиб чиқаверди. Бу воқеалардан уч сафар уялиб қолган хўрозд ниҳоят тўртинчи куни итга шундай деди: «Ҳақиқат шуки, у хушёр хўжайин гўёки молини қочириб юборди. Лекин бу хатти-ҳаракатлари билан ўз ҳаётига зомин бўлди. Энди эртага ўзи ўлади. Меросхўрларининг фифони фалакка чиқади. Бир хўқиз сўйилади. Ундан ҳамма фойда кўради, сен ҳам, мен ҳам! От, хачир ва қулнинг ўлими бу хом кишининг бошига келадиган ёмон қазонинг қалқони эди. Лекин у молнинг увол бўлиши ва зарар қилишидан қочиб, ўз умрига зомин бўлди!»

Аҳмоқ киши хўроznинг бу гапларини қулоқлари динг бўлиб эшитди. Эшитганларидан даҳшатга тушиб, афт-ангори сарғайди. Ичига қўркув тушди. Мусо алайҳиссаломнинг олдиларига учеб борди ва у кишига:

«Эй Калимуллоҳ! Фарёдимни эшит ва дардимга малҳам бўл!» дея ёлвора бошлади.

Мусо алайҳиссалом дедилар: «Сен бўйингдан ошган ишларга киришдинг. Энди чиколмай типирчиласан. Сен у ҳайвонларни сотиш билан фойда қиласман деб ўйлаганимидинг? Сенга қадар ва қазонинг сирига қизиқма дегандим. Ақлли кишига охирида кўринадиган иш аввалдан кўринади, аҳмоққа эса охирида! Лекин бўлар иш бўлди. Модомики, тижорат ва сотиш ишларида уста экансан, энди жонингни сотиб халос бўл!»

У киши улкан пушаймонлик билан ёлворган эди, ҳазрати Мусо алайҳиссалом:

«Үқ ёйдан учди энди! Унинг ортга қайрилиши имконсиз. Фақат лутф эгаси Ҳақдан сўрайманки, ўлаётганингда иймон билан жонингни таслим қил!» дедилар. Мусо алайҳиссалом Ҳақ субҳонаҳу ва таолога у киши ҳақида илтижо қилди. Шундай қилиб, киши охиратга Калимуллоҳнинг дуолари баракоти билан иймон билан кўчишга мусассар бўлдилар. Қолаверса, Аллоҳ таоло Мусо алайҳиссаломга: «Эй Мусо! Истасанг уни тирилтайин!» дея марҳамат қилганди, ҳазрати Мусо: «Эй Робби! Сенга чексиз ҳамду санолар бўлсин! Сен уни чин дунёда ёруғлик ва қутлуғ оламда тирилтиргин! Чунки у ер абадийдир, қазо ва қадарнинг бутун сиру асрори ўртага чиққан ердир!» деди».

Ҳикоядан кўриниб турибидики, одамзод баъзан ўзи учун хайрли бўлмаган нарсаларни ҳам ҳарислик билан қўлга киритишни истайди. Ҳолбуки, бу орзуси уни ҳалокатта бошлиши ҳам мумкин. Чунончи, бундай оқибатта тушган киши уни ғофиллик билан қаттиқ истаган бўлишига қарамай, пушаймон бўлишдан ўзини тўхтатолмай фарёду фигон қиласди. Шунинг учун ҳам дунёда кўнгил ҳузури ва охиратда абадий саодатга эришиш йўлида илохий азamatни идрок этиб, таваккул ва таслимиятда бўлиш лозим. Лекин бу ҳам ҳамма учун эмас. Банданинг ўзининг ҳечлигини англай олиши абадият сармоясидир. Яъни қазо ва қадар қаршисида ягона чора — Ҳаққа таслим бўлишдир. Чунки таваккул ва таслимият қадарни сафога айлантирадиган раҳмат эшигидир.

Чунончи, Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам: «Қадарга иймон келтириш ҳар қандай қайғу ва маҳзунликни кетказади», (Суютий, Жомиус Сафир, I, 107) дея марҳамат қилганлар. Фақат ризолик, таслимият ва таваккулни ҳеч қайси тадбирга мурожаат қиласлик, кутилаётган балоларнинг олдини олиш учун ҳеч қандай ғайрат кўрсатмаслик тарзидаги бема-

лоллик ва дангасалик сифатида қарааш янгилишдир. Таваккул — яхшиликни жалб этиш, ёмонликни даф қилиш учун ҳар қандай чораларни күргандан кейин улар натижаси борасида Ҳақ субхонаху ва таолога таслим бўлиб, Унга сифинишидир. Сабабларга тавосул қилмасдан, қуруқ таваккул қилиш мақбул бўлмаганидек, бу ҳолат ҳам ҳақиқий таваккулнинг рухига зиддир.

Чунончи, ҳазрати Умар розияллоҳу анху сафардаликларида улар бормоқчи бўлган Шом давлатида вабо касаллиги тарқалгани ҳақида хабар олгандан кейин, бормаслик ҳақидаги маслаҳатлардан сўнг Шомга боришдан воз кечганлар. Аслида Аллоҳ таоло ва Пайғамбар алайҳиссаломнинг буйруқларига мувофиқ бўлган бу катта эҳтиёт чораси ва тадбир учун саҳобалардан Абу Убайда ибн Жарроҳ розияллоҳу анху Умар розияллоҳу анхудан:

– Аллоҳнинг тақдиридан қочяпсизми? – дея сўрайдилар. Умар розияллоҳу анху эса у олим ва фозил саҳобадан бундай саволни кутмаганлари учун:

– Кошки буни сендан бошқаси айтса эди, эй Абу Убода! Ҳа, Аллоҳнинг қадаридан Аллоҳнинг қадарига қочамиз! Қани, айтгин-чи, сенинг туяларинг бўлса. Уларни бир томони серхосил, бошқа тарафи қуруқ водийга тушсалар ва сен туяларингни серхосил ерда ўтлатсанг Аллоҳнинг қадари билан боқкан, қуруқ ерда боқсанг яна Аллоҳнинг қадари билан боқкан бўлмайсанми?!» (Бухорий, Тиб, 30) деган сўзлар билан жавоб берганлар.

Кўриниб турибдики, тақдиридан четга чиқиб бўлмайди. Шунинг учун банданинг вазифаси — тадбир ва ғайратдан иборат. Undan кейин эса Аллоҳнинг тақдир қилганига рози бўлишдир. Ҳикмат дарчасидан қараганлар учун қадардаги сир-

лилик ва банданинг уни муносиб идрок этолмаслиги қаҳр сабабли эмас, аксинча, ниҳоятда буюк лутф василасидир. Чунки башар қадарни билмаса-да, ичидан чиқолмайдиган бир қанча таҳлика ва фалокатларга тушиши инкор қилинмайдиган ҳақиқатдир. Масалан, касалликка чалинганини то ўлгунига қадар билмаган кишининг жон таслим қиласидиган вақтгача бехавотир бўлиши қадарнинг мана шу мажхулиятидандир. Лекин бир киши вафоти аниқлигини билса, ўлим унга яқинлашгани сари қайғу ва ғамдан кўл-оёғи bemажол бўлар, бирор ишни қилолмайдиган ҳолга тушиб, қайта-қайта ўлиб-тириларди. Боласининг ўзидан аввал ўлишини биладиган она ҳам бир неча йил аввалдан ўша холатнинг мотамини тушиши аник.

Кейинги пайтларда стресс, депрессия ва ўз жонига қасд қилишлар маънавиятдан маҳрумликнинг оқибатидир. Чунки маънавий таълимдан узоқ бир кўнгилнинг нафсоний истак ва эҳтиосларга асир бўлиши табиий холатдир. Ҳаётнинг сюрпризлари матонат ва сакинат билан қарши олинадиган бир таслимият ҳолидай яшashi фақат кишини гайбга йўналтирган иймон туфайлидир.

Саодатнинг адашмайдиган қоидаси — ақлни ваҳийга итоат эттириш, қалбни чиройли хулқ билан зийнатлаш ва шунинг учун ҳаётнинг кутилмаган холатларига, яхши-ёмон кунларига чин кўнгилдан рози бўлишдир. Яна ҳақиқий саодат — ҳаётнинг паст-баландини қабул қилиш, мashaққатларга тоқат қилиш, ҳамма нарсанинг яхши томонини кўриб, Оламлар Роббисига таслим бўлишдир.

Ҳақ таоло баъзан бир лутфни зоҳиран қаҳр суратида, бир қаҳрни эса лутф суратида кўрсатиши мумкин. Бу холатларни инсонга мажхул қилиши бу дунёнинг имтиҳон диёри эканлигидан келиб чиқади. Аллоҳ таоло шундай марҳамат қиласиди:

عَسَىٰ أَنْ تَكْرُهُوا شَيْئًا وَهُوَ خَيْرٌ لَكُمْ وَعَسَىٰ أَنْ تُحِبُّوا شَيْئًا
وَهُوَ شَرٌّ لَكُمْ وَاللَّهُ يَعْلَمُ وَأَنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ

«...Шоядки, ёқтирган нарсангиз сиз учун яхши бўлса. Ва шоядки, ёқтирган нарсангиз сиз учун ёмон бўлса. Аллоҳ биладир, сиз билмассиз» («Бакара» сураси, 216-оят) Бошқа бир ояти каримада эса шундай марҳамат қилинади:

قُلْ لَنْ يُصِيبَنَا إِلَّا مَا كَتَبَ اللَّهُ لَنَا هُوَ مَوْلَانَا وَعَلَى اللَّهِ
فَلِيَتَوَكَّلْ كُلُّ الْمُؤْمِنُونَ

«Сен: «Бизга Аллоҳ ёзиб қўйган нарсадан ўзгаси зинҳор етмайди. У бизнинг хожамиздир. Мўминлар Аллоҳгагина таваккал қилсинлар», – деб айт» («Тавба» сураси, 51-оят).

Дарҳақиқат, дунё ҳаёти жиҳатидан, масалан, кўзи ожиз бўлиш катта йўқотиш каби қўринади. Ҳеч қандай неъмат кўриб турган кўзнинг ўрнини босолмайди деб билинади. Лекин дунёга кўзи ожиз ҳолатда келган бир киши бу узрнинг моне бўлишига гуноҳ ботқокликларига тушишдан солим қола олса, зоҳиран бир қадар василасидек қўринган бу ҳол аслида сурур билан қабул қилинади. Камбағаллик ва бадавлатлик ҳам шундай. Бир факир ҳолидан шикоят қилмасдан Аллоҳнинг тақдирiga рози бўлса, бу таслимияти абадият бойликка этишишига васила бўлади. Ҳолбуки, бу факир дунёда бой бўлганида, эҳтимол, қўлидаги моддий имкониятлар манманликка сабаб бўлиб, кайфу сафога берилар, абадий саодатини увол килиши мумкиндир. Хулласи калом, мўмин ҳар қандай ҳолатини чиройли деб билиб, илоҳий тақдир ва танзимга рози бўлиши, уни абадият фойдаси учун бир фурсат деб билиши керак. Ва сабр, шукр ва таслимият билан яшашда давом этиши керак.

Бир ҳадиси шарифда шундай марҳамат қилинади: «Мұміннинг ҳолати ҳақиқатанам ҳавас қилишига ва лол қолишига арзийди. Чunksи ҳар қандай ҳолати унинг учун хайрға василадир. Бундай хислат фақат мұмінда бор — севинадиган бўлса шукр қиласди, бу унинг учун хайр бўлади. Бошига бир бало келса сабр қиласди, бу ҳам унинг хайр бўлади» (Муслим, Зухд, 64).

Қадар билан боғлиқ шу ергача зикр қилинган асосий масалалар таҳлил қилинганда, жуда кўп муаммоларга дуч келинадики, булар илми қалом мунозараларига сабаб бўлишдан бошқа ишга ярамайди. Шунинг учун Расууллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам қадарга иймон келтириш билан кифояланишимиznи буюрганлар ва бу борада баҳс-мунозаралардан бизни қайтарғанлар. Қадар борасида тортишаётган бир жамоага дуч келгандарида уларга: «Сиз шунга буюрилғанмидингиз? Мен сизларга шунинг учун юборицканмидим? Сиздан аввалгилар бу борада мунозара қилғанлари учун ҳалок бўлдилар. Зинҳор бу масалада баҳслашманглар!» дея марҳамат қилғанлар (Термизий, Қадар, 1).

Эй Роббимиз! Бизни ҳақиқий маънода таваккул аҳли бўлган бандаларингдан қилиб, розилигингга мувофиқ амалларни бажаришимизни насиб эт! Қазо ва қадарга розилар саҳифасига ноил бўла олишни барчамизга мусасар айла!

Омин!

Иймондан эҳсонга Мусо афанди *(қуддиса сурруҳ)*

(1917 – 1999)

«Ҳақ субҳонаху ва таолонинг энг буюк неъматларидан бири - бандасига ожизлигини билдиришидир. Бу маънавият йўлида қўлга киритганим энг катта неъмат янгишларимни қўриш бўлди. Роббимнинг қарисида инқирозга юз тутганимни билдим. Бу ҳолатимда бирорнинг хатосини қўриши ва у билан ўчакишига ҳолим қолмади. Алҳамдуиллаҳ, буларнинг барчаси учун шукр қиласман!

(Мусо афанди раҳматуллоҳу алаайҳ)

Иймондан эхсонга Мусо афанди

(қуддиса сирруҳ) (1917 – 1999)

Мўмин ҳар доим илоҳий кузатув остидалигини идрок қилиши ва бу ҳолат қалбда барқарор бўлиши эхсон айни пайтда ҳар қандай иш ва хатти-ҳаракатнинг энг мукаммал ўлчовлар асосида адо этилишидадир.

1999 йил 16 июль санасида илоҳий раҳматга йўллаганимиз Мусо афанди қуддиса сирруҳ ҳазратларининг ҳаёт тарзи ва услуби башарий муносабатлар ва амаллар жихатидан бир-бираидан айри назокат, зарофат ва латофат мисоллари билан тўла эди. Яъни у кишининг ҳаётининг тамоми «эхсон» маромида эди.

Ҳаттоки у киши ҳазиллашганларида ҳам, латифа айтганида ҳам Аллоҳнинг кузатуви остидалиги борасидаги идрок ва эътибори таназзулга учрамаслиги учун ғайрат қиласарди.. У кишининг бу чиройли ҳоли атрофидагиларда ҳар доим эхсон хиссини уйготар эди. Ул буюк зот иймондан эхсонгача чўзилган услуг ва ўргатишни барча хатти-ҳаракатлари ва сўзларида комил суратда рўёбга чиқариш азмida эдилар. У кишининг покиза ҳаёти, амалларининг зарофати ва мукаммалиги давримиздаги энг комил мисоллардан бири эди. У киши доимо ҳолу қол жихатидан тинимсиз нур таратган ва иситган қуёш каби атрофига бу талқиннинг файз-баракасини ёядилар. Ўзларига озми кўпми узок-яқиндан эътибор берган ҳар бир кишига алоҳида файз манбаи бўлган ул Ҳак дўстининг борлиқдаги илоҳий низом заруратининг ҳамоҳангি бузилишидан кўнгли ранжида бўларди. Гувоҳи бўлгани хатолик ва нуқсонларни

аритиш учун чукур дикқат ва ҳассосият билан ҳаракат қиласди.

Масалан, энг оддий нарсаларга, деворда бир лавҳанинг қийшайиб қолиши, жойнамознинг дуч келган жойда очилишидан ҳам безовта бўлардилар. Кўзларига ёмон кўринган нарсаларни ё бировга айтиб тўғрилатар ёки ўз қўллари билан тўғрилар эдилар. Бир мажлис ёхуд сухбатда хонанинг бетартиблиги, келганларнинг интизомни сакламаслиги ёки эшик олдида тўпланиб қолишлари дикқатидан четда қолмас ва кайфиятларини туширади. Ҳақ дўстларининг амалларидағи комиллик ва зарофатни мана шу ояти карималар чиройли очиб беради:

وَعِبَادُ الرَّحْمَنِ الَّذِينَ يَمْسُونَ عَلَى الْأَرْضِ هُنَّا وَإِذَا خَاطَبُهُمْ
الْجَاهِلُونَ قَالُوا سَلَامًا ﴿١﴾ وَالَّذِينَ يَبْشِّرُونَ لِرَبِّهِمْ سُجَّدًا وَقِيَاماً

«Роҳманнинг бандалари ер юзида тавозуъ ила юрадиган ва жоҳиллар хитоб қилганида «салом», дейдиганлардир. Улар тунларни Роббиларига сажда қилиб, бедор ўтказдилар» («Фурқон» сураси, 63–64-оятлар).

Бу ояти карималар ва уларнинг ортидан келган бошқа ояти карималарда Ҳақ таоло солих мўминларнинг хусусиятларини саккиз сифат билан тавсифлайди:

1. Роҳманнинг бандалари ер юзида тавозуъ ила юрадиган ва жоҳиллар хитоб қилганида «салом», дейдиганлардир. Атродфагилларга марҳаматли ва тоқатли киши сифатида ишонч ва хотиржамлик берадилар. («Фурқон» сураси, 63-оят)
2. Кечаларни ибодат билан ўтказдилар. Уйқулари ҳам, бедорликлари ҳам ибодат («Фурқон» сураси, 64-оят).

3. Шундай дуо қиласилар: «Эй Роббимиз, Ўзинг биздан жаҳаннам азобини бургин, албатта, жаҳаннам азоби доимийдир («Фурқон» сураси, 65-оят).

4. Сарф-харажатларида исрофга ҳам йўл қўймайдилар, баҳиллик ҳам қилмайдилар. Иккисининг ўртасида бир йўл тутадилар («Фурқон» сураси, 67-оят).

5. Улар Аллоҳ билан бирга бирор илоҳга илтижо қиласлар. Аллоҳ (ўлдиришни) ҳаром қилган жонни ноҳақдан ўлдирмаслар. Зино қилмаслар. Ким ана шуни қилса, укубатга дучор бўлур («Фурқон» сураси, 68-оят).

6. Ёлғон гувоҳлик бермайдилар, бехуда нарсаларни кўрсалар, олдидан хурматларини сақлаган ҳолатда ўтадилар («Фурқон» сураси, 72-оят).

7. Уларга Роббилиарининг оятлари эслатилганда, қўр ва сагир бўлмайдилар, яъни ҳиссизлик қилмайдилар («Фурқон» сураси, 73-оят).

8. Ҳақ субҳонаху ва таолога: «Эй Роббимиз, Ўзинг бизга жуфти ҳалолларимиздан ва зурриётларимиздан кўзимиз кувонадиган нарса ҳадя эт ҳамда бизларни тақводорларга йўлбошли қил», дея дуо қилиш билан оиласавий ҳаётларининг, наслларининг дунё ва охиратда ёруғ юзли қиласиган иймон, ирфон ва ахлоқда бўлишини илтижо қиласилар ҳамда ўзларининг истаклари ҳам доимо тақвода олдинда бўлиш бўлади («Фурқон» сураси, 74-оят).

Ҳақ таоло бундай солих мўминлар ноил бўладилан абадий оқибатни шундай марҳамат қиласиди:

«Ана ўшалар сабр қилганилари учун «ғурфа» ила мукофотланурлар ва унда табрик ва салом билан қаршиланурлар» («Фурқон» сураси, 75-оят).

Қалб — башарий ва тасаввуфий камолотга қўшимча равишида Аллоҳнинг лутфу марҳамати билан покланиб, зийнатланиб, алалоқибат шундай ҳолатга келадики, кишини сурат жиҳатдан инсон ҳолатида қолдирса-да, сийрат жиҳатидан гўёки фаришта дараҷасига кўтаради. Бу ҳолатда улардан айримлари самодаги юлдузлардан бирортасидек ўз оламида ва ташки оламга нисбатан сирлилик билан яшайдилар. Уларнинг ким эканлиги бошқаларга билинмайди. Чунончи, ҳадиси қудсийда ривоят қилинган: «*Валиларим қуббаларимнинг остида, уларни мендан бошқаси билолмайди*» (Абдурахмон Жомий, Нафотатул Унс, с. 45) тарзидаги марҳамати ҳам улар ҳақидадир.

Баъзи бир Ҳақ дўстлари эса зиммаларига юкландган иршод вазифалари сабабли маълум миқдорда билинадилар ва ўз замоналаридан келажакка қараб келаётган ҳидоят машъаласи сифатида башарий ҳаётда хизматларини давом эттириш учун бақо сиридан насибаланадилар. Ҳодисаларнинг парда ортидаги сири, хикмати ва муроди илоҳийни илғай оладилар. Шунинг учун бу ҳикматдан воқфиликнинг хузур ва сакинатини туйиб яшайдилар. Улар хавотир ва бесаранжомлик каби башарий ожизликлардан химояланганлар.

Улар учун энди «абас» йўқдир. Яратилганни севиш, Яратган учун деган ўлчовлар билан бошланган маънавий юксалиш йўлида оламнинг айланишини ҳикмат, ибрат, муҳаббат ва ҳайрат ҳислари билан томоша қила бошлийдилар.

Мана шундай қутлуг ҳолат ва сифатларга эга Мусо афандининг амалларидаги назокат ва зарофатнинг бир кўриниши кундалик ҳаётда Роббимизнинг ҳар бир маҳлукотига марҳамат ва муҳаббат билан назар солишларида намоён бўлар эди. Ҳатто атрофдаги мушуклар ва ҳовлилари устидан учиб ўтган кабутарлар ҳам у кишининг марҳаматларидан бенасиб қолмас-

ди. Биз ҳам «таҳдиси неъмат» қабилида зикр қиласликки, устимиздаги маънавий ва моддий неъматларнинг ҳақиқий акси бўлган ул Ҳақ дўстининг ҳаётдаги муносабат услуби моҳиятидаги «иймондан эҳсонга» тамойилини сўнгти асаримиз бўлган «Тасаввуф» сарлавҳасига жо қилиб, уни «Иймондан эҳсонга тасаввуф» дея атамоқдамиз.

Бунинг василасида у Аллоҳ дўстининг барча севганлари ва талабалари номидан шу ерда чукур хурмат, мухаббат, дуо ва миннатдорлик билан ёд этамиз. **Ўқувчиларимиздан ул зотга бир дуои фотиҳа лутф этишларини сўраб қоламиз.**

Насиҳатларидан Бир Даста

Марҳум Мусо афандининг талабаларига ёзган мактубларидаги насиҳатлардан бир гулдаста тақдим этамиз.

«Мўминнинг кўнгил олами ва камоли хатти-ҳаракатларидан намоён бўлади. Бу эзгуликларнинг энг аввалида келадиганлари куйидагилардир:

Мудом рамҳдил бўлиши, вақти ва нафасларининг қийматини билиб, исроф этмаслиги, Аллоҳнинг бандаларини севиб, улар билан тортишмаслиги, қаршисидаги кишиларга диний савиясига кўра муомала қилиши, айбларни ёпадигани бўлиши, харом ва ҳалолга дикқат қилиши ва барча кичик деб хисобланган гуноҳларни ҳам катта санаши керак. Зоро, гуноҳни кичик кўрган, астағриуллоҳ, Ҳақ субҳонаху ва таолонинг буйруқ ва қайтарикларини кичик санаган бўлади. Мавломиз розилиги йўлида, билхосса сахар вақтларини намоз, зикр ва дуолар билан зийнатлантироғимиз керак. Оила аъзоларимиз ва оила катталарининг хизматида бўлайлик. Дунёчилар, яъни ғафлатга қолганлар билан улфатчиликни камайтириб, солиҳлар билан

үтириб-турайлик. Бошқа қариндошларимиз билан мухтожлар-нинг хизматида бўлиб, ўрни келганда тил билан, ўрни келганда моддий жиҳатдан ёрдам берайлик. Энг муҳими, ҳаром ва ҳалолга қатъий риоя қиласайлик. Қолаверса, чорсу-бозор ишларида ҳам дикқат билан муносабатда бўлайликки, бандаликка нуқсонга йўл қўймайлик.

Бир банда марҳамати ва ахлоқи даражасида Роббисига яқин бўлади.

Роббисига яқин бандада:

أَدَبِنِي رَبِّيْ فَأَخْسَنَ تَأْدِيبِيْ

«Мени Роббим тарбия қилди ва тарбиямни қандай чирой-ли қилди!» (Суютий, «Жомиус Сагир», I, 12) ҳадиси шарифининг ҳикматига ноил бўлади. Яъни Ҳақ субҳонаху ва таолонинг ҳулқи билан ҳулқланадики, бундан ҳам кўра шарафли ва фазилатли бир нарса йўқ. Барча хатолар, исён, иккиланишлар зикрдан ғофил бўлганимиз, яъни Роббимизни унуглан лаҳзаларда юз беради. Зикрнинг маънавий ҳолатини давом эттирганларга дунё қайфуси, хафачилиги, ҳатто керагидан ортиқ дунёвий завқ ҳам бўлмайди. Доимий ҳузур, саховат ва маҳлуқотга шафқатли бўлиш у бўшлиқнинг ўрнини тўлдиради. Яъни меҳр, доимо меҳр...

Аллоҳ таоло Ўзини севган бандани муҳаббат дарёсига тўлдиради. Энди у киши Ҳақ субҳонаху ва таолонинг севгани даражасида севилишга муносиб бўлгандарни севади.

Оқил киши Ҳақ субҳонаху ва таолонинг илоҳий азаматини ва ўзига лутф этган дунёвий ва ухровий неъматларни ўйлагани сари камтарлиги, мулойимлиги ортади. Ҳар бир кишини даражасига кўра севади. Ҳақ бўлса ҳам тортишмайди.

Яна бир жиҳатдан киши ҳаётининг муваққат, яъни ўткинчи эканини билади. Шу боис Аллоҳнинг розилигини топиш ниятида бўлади. Қолаверса, ҳали дунёдалигига ёқ қалбидаги зулмат ва машакқат ҳолати сууррга инқилоб қиласиди. Яъни дунёдалигига ёқ жаннат ҳаётига кирган бўлади.

Бир инсон ўз жамиятига ризоий илохий учун чиройли хизмат қилишни жуда қийматли вазифа деб билиши керак. Бир жамиятнинг ҳаёти, интизоми, фарогати учун хизмат қилган киши ўз жамиятга Аллоҳ розилиги учун хизмат қилаётганини билиши керак.

Ҳадиси шарифда: «Бир қавмга хизмат қиладиган киши (ажри ва мукофотга ноил бўлиш жиҳатидан) уларнинг энг буюкидир», дея марҳамат қилинади (Дайламий, Муснад, II, 324).

Баъзи кишилар ибодат ва тоатга юзланганлари ҳолда Ҳақ субҳонаҳу ва таолонинг сифати бўлган «сатторул уюуб», яъни айбларни ёпувчи ва нуқсонларни кечирувчилик хусусиятларига бефарқ қарайдилар. Шу сабабдан талаб қилинганидек ривожланишдан қоладилар. Ҳолбуки, кечириш ва айбларни ёпиш гўзал хулқнинг энг муҳимларидан биридир. Аллоҳ таоло биз бандаларининг сон-саноқсиз айбу нуқсонларимизни ёпиб, кечирганидек, биз ҳам кечиримли бўлишимиз керак. Зоро, Аллоҳни севганлар кечиришни биладилар. Кечирайликки, иншашаллоҳ, кечирилайлик.

Хотиржамлик ва ҳаловатнинг ягона қалити — таслимият. Яъни илохий тақсимотга рози бўлиб, ҳалол ва ҳаромга диққат қилиш керак.

Соликлар ҳар турли бўлади. Бир қисми давомли ҳолатга келтирган ибодатини қиласди ва эвазига, шубҳасиз, мукофоти берилади. Бошқа бир қисми эса, тоат-ибодатини қилиш билан

бирга, давомли равища Ҳақ субҳонаҳу ва таолонинг ҳузури илоҳийсида эканини идрок қиласи. Қуръони каримнинг ҳукмларига риоят қиласи, қазо ва қадарда Ҳаққа таслимиятда бўлади. Унинг ҳар қандай хатти-ҳаракати Аллоҳнинг розилигига мувофиқ келади. Унинг ҳам қалби ва руҳий дунёси шунга кўра қиймат топади. Бу гурух жуда оздири, ҳатто ознинг озири.

Буларнинг бари бу дунё можаролари, минг турли машғулоти ичида ҳам Роббиси билан бирга бўла олишдир. Бу шундай бир хуш ҳолки, Ҳақ субҳонаҳу ва таолонинг бандасига олий тухфасидир. Бу олий вазифани бажара олсақ, дунёнинг келиб-кетувчи ўйинчоқларига алданишдан халос бўламиз.

Ҳақ субҳонаҳу ва таолонинг бандаларига берган энг буюк неъматларидан бири — ожизлигини англатмоғидир. Бу маънавият йўлида мен қозонган энг буюк неъмат — хатоларимни кўра олишим бўлди. Раббимнинг қаршисида накадар таназзулга учраганимни билдим. Шундай қилиб, бирорвнинг хатосини кўриш ва у билан ўчакишишга тоқатим қолмади. Буларнинг барчаси учун шукр қиласман...»

Бу муҳаббатнинг барчаси марҳамат ва истиқоматга тўла огоҳлантириш ва насиҳатлар унинг «эҳсон» мақомидаги ҳаётидан бизгача акс этган файз томчилариридир.

Рахматуллоҳи алайх.

«Иймондан Эҳсонга Тасаввуф» номли асар ҳақида -1-

Бу кўнгил томчиси

Тасаввуф — китоб ва суннат доирасида илоҳий қузатув ва эҳсон ҳислари билан бандаликни энг гўзал тарзда кечирмоқ. Тасаввуф — бандаликка тўсиқ бўлгувчи говларни ўртадан олиб ташлаш ва бандаликка васила бўладиган имкониятларни таъминлаш демакдир.

«Иймондан Эҳсонга Тасаввуф» номли асар ҳақида -1-

Бу кўнгил томчиси

ОЛТИНОЛУК: Устоз, «Иймондан эҳсонга тасаввуф» номли китоб тайёрладингиз. Бугунгача тасаввуфга таалукли жуда кўп асар ёзилган экан, бу китобга нима учун зарурат бор деб ўйладингиз?

Тўғри айтдингиз. Тасаввуфга оид китоблар кўп. Фақат динамик бўлган ҳаёт оқимидағи пасту баландликлар, яъни жамият моддиятга ром бўлган, ижтимоий хотиржамлик ва сакинат бузилган бугунги давр инсонларининг ҳар куни бир неча янги заруратларни тутдирмоқда. Мавзуларнинг асоси бир бўлгани билан, вақт ўтгани сари янгича қарашлар ва талабларни келтириб чиқади. Улар баҳоланиши ва бундай эҳтиёжлар қондирилиши учун, шаръий ва тарихий китобларда бўлганидек, тасаввуфий масалалар ҳам ҳар даврда ўша даврнинг шарт ва талабларига биноан руҳий таълим эҳтиёжи сифатида янгидан ёзилиши керак. Яъни тасаввуфий ҳақиқат ва далиллар ҳар доим тўғри тарзда тилга олиниб, ифода этилиши янглиш тушунчалар ва ҳаддан ошишларни тузатишда ниҳоятда мухим заруратдир. Албатта, фақат бу зарурат билан эмас, тасаввуф қамраб олган чексиз гўзалликларнинг ҳам замон ва макон шартларига кўра барча кўнгилларга тақдим этилиши учун тасаввуфий соҳа гўёки асарлар дарёси қабидир. Биз ҳам шу дарёга айни гояларга йўғрилган ожизона кўнгил томчинини армуғон этишга харакат қиласидик. Бир томчи, чунки тасаввуф «қоъл»дан (сўздан) ортиқ «ҳол» бўлгани учун асаримиз кўнгилларни кутлуг ҳузурга йўналтиришда бир кўприк вазифаси-

ни бажара олса, ўзимизни баҳтиёр хис қиласиз. Яъни асаримизни ҳозиргача ёзилган китобларни ошиб ўтиш иддаоси билан қаламга олмадик. Бундай ҳолатдан андиша қиласиз. Бизнинг изланишларимиз бугунга қадар нашр қилинган тасаввуфий асарлар ва Ҳақ дўстларининг файзли ҳаётларидан андоза олиб, тасаввуфни замонамиз шароитларига кўра, умумий маънолари билан маслаҳатга лойик тарзда оммага тақдим этиш учундир. Асосан бу асар, Ҳақ дўстларининг тасаввуфий меросидан сузуб олиниб, одамларга тақдим қилинган бир кўза сув кабидир. Ҳақ дўстлари янги чиққан қуёшга нур хизматларининг ранго ранг манзараларига ҳайратга фарқ бўлган ҳолда қарайдилар ва ҳар василада маърифатуллоҳ уфқига учадилар. Улар илонга ҳам муҳаббат назари билан қараб, бошқалар чўчиған жойда, бу жонзотнинг ҳаракатларига оёклари бўлмаса ҳам ҳаракатларининг тезлиги ва жадаллигига мафтун бўладилар. Яъни бу хос бандалар бутун маҳлукотга муҳаббат ва ҳикмат назари билан қарашади. Шунингдек, бу асар тасаввуфни исломдан айри интизом ва услуб каби кўрган мулоҳазанинг нотўғрилигини юзага чиқариш билан диннинг зоҳиран ва ботинан бир бутун ҳолида файз ва ҳузур ичиди яшаш заруратини очиқ-ойдин ифодалаш мақсадида нашр қилинди. Бу гояни сарлавҳа қилиш билан китобга «Иймондан эҳсонга тасаввуф» деяном бердик.

Бу асарнинг ёзилишдан мақсад, иймон ва исломнинг «эҳсон» билан зийнатланиши, яъни илохий кузатув остида бўлиш ҳиссининг қалбда шуур ҳолатида собит бўлишини таъминлашдир.

Чунки ҳақиқий тасаввуф — китоб ва суннатнинг теран ҳислар ва ҳикматлардан насиба олиб яшашдир. Китоб ва суннат мазмунидан четга чиққан ҳар қандай ҳол, қоъл ва хатти-ҳа-

ракат — ботилдир. Бу ҳақиқатни ифодалаш учун: «Шариат—циркулнинг событ оёғи» дейилган.

Мавлоно ҳазратлари шундай дейдилар: «Биз циркулга ўхшаймиз. Собит оёғимиз шариатда, бошқа оёғимиз билан етимиш икки миллатни айланиб юрибмиз».

«Шариат шамга ўхшайди: чироқ тутиб, йўл кўрсатади. Шамни қўлга олиш билан йўлни ошиб ўтган хисобланилмайди. Лекин шариатни қўлга олмай туриб ҳам йўлга тушиб бўлмайди. Шариат чирогин тутиб йўлга тушиб, юра бошладингми, мана шу йўлинг тасаввуфдир».

Бошқа бир жихатдан Роббиси хар доим уни кўриб турганини хис қилиш орқали ўзини ислоҳ этиб, бу ҳақиқат узра ҳаётини тартибга солиши Аллоҳга яқин бандаларнинг кўнгил меърожидир. Бу — маънавий, руҳий ва илоҳий ҳақиқат бўлиб, мутасаввуфларнинг мақсади мана шу ҳақиқатга эришишдир. Шунингдек, бу холат Аллоҳ билан қурилган руҳий ва теран робитани ифодалайди. Мустаҳкам тарзда бу робитани кура олган, илоҳий хулқ билан хулқланган киши Роббисининг валий бандаси ҳолатига келади.

Бу ҳол Аллоҳга чиройли бандалик ва абадий оламга жиддий ҳозирликдир. Яъни тасаввуф — бандаликни чиройли тарзда яшай олишдир. Зеро, Ҳақ таоло инсонни Ўзига бандалик қилиш учун яратгандир. Шундай экан, тасаввуф бандаликка тўсик бўлгувчи ғовларни йўлдан олиб ташлашдан ва бандаликка васила бўладиган имконларни таъминлашдир. У не-не яраларга малҳам, неча ҳосил бермайдиган тупроқларни ям-яшил ва серҳосил гулистонга айлантириб, қанчадан-қанча кўнгилларни масрур айламоқда.

Умумий қилиб айтганда, тасаввуф — шу ғурбат оламидан чексиз висолот оламига бораётган бандаларни Ҳақ даргоҳида «**قىنۇم ئىغىدۇر**» «Қандай яхши банда» рутба ва мақомига мұяссар қила-диган нурли йўлдир. Бу йўлга эса иймон ҳолатига келиш билан тушилади.

ОЛТИНОЛУК: — Сиз таъкидлаб ўтган сўзлар бир вақтнинг ўзида китоб мазмуни ва мавзуларини акс эттира-ётгандек. Бу жиҳатдан олиб қаралганда, китобингизда асосан нималар ҳақида гап боради? Бу борада қандай янгиликларни тақдим эта олди?

Асаримизда тасаввуфнинг умумий мазмун-моҳияти тушунтирилганидан кейин, унинг асосий мавзусини ташкил қилган маърифатуллоҳ, муҳаббатуллоҳ, тазкияи нафс, тасви-яии қалб, тасаввуфий услугуб ва шунга ўхшаган бошқа хусусиятларни изоҳлашга ҳаракат қилдик. Аввало, Пайғамбар алайхис-салату вассаламдан бошлаб Ул зотнинг муборак шахсиятларининг вориси бўлган ислом буюкларининг амалларидан мисоллар беришга ҳаракат қилдик. Тасаввуфнинг теран ва нозикликлар билан боғлиқ бир неча иккиланиш ва мухолиф қарашларга жавоб мазмунида шахсларни нишонга олмаган ҳолда факат мулоҳаза қўринишидаги маълумотларни келтириб ўтдик.

Қолаверса, асарда тасаввуф талаб қилган маънавий тарби-ядан узоқ айрим кишиларнинг балки яхши ният билан, лекин жоҳилона ёки ғафлатдаликлари учун оқсоқ, ярашмаган ва ноўрин амалларининг бу муборак йўл билан ҳеч қандай алоқа-си бўлмаганини таъкидладик. Зоро, тасаввуф — Куръони карим ва ҳадиси шарифларда алоҳида таъкидланган нафсни зийнатлаш сурати билан инсонни камолотга етказиш ва абадий саодатга мұяссар қилишни бош мақсади деб билади. Бу масала Ҳақ субҳонаҳу ва таоло устма-уст қасам ичиб, эътиборни жалб

қилган бир ҳақиқатидир. Аллоҳ таоло Қуръони каримда шундай марҳамат қиласы:

«Қуёш билан ва унинг зиёси билан қасам. Унинг ортидан келган ой билан қасам. Ва у(куёш)ни равшан қўрсатган наҳор билан қасам. Ва у(куёш)ни қоплаган тун билан қасам. Ва осмон билан ва унинг бино қилиниши билан қасам. Ва ер билан ва унинг тўшалиши билан қасам. Ва нафс билан ва унинг мукаммал қилиниши билан қасам. Бас, унга фужурини ва тақвосини билдириди. Батахқиқ, ким у(нафс)ни покласа, ютуққа эришди. Ва батахқиқ, ким у(нафс)ни кирласа, ноумид бўлди» («Шамс» сураси, 1–10-оятлар).

Ҳақ субҳонаху ва таоло қасами билан устига қасам берилган мавжудотларнинг қиймати ва шарафларини билдириб, шунингдек, аслида бу қасамдан кейин ифодаланган илоҳий мақсад ва муроднинг улуғлиқ, азamat аҳамиятини қўрсатишни ирова қилган. Бу оялардаги қасамларда ҳар доим аҳвол шундайдир. Факат шундай фарқи бор — Ҳақ таоло бу ояти карималарда устма-уст етти марта қасам ичиши ортидан маънони янада кўпроқ қувватлантириш учун «ъё» (мутлақо) одатини кўлламоқда, факат бу кучли таъкидлардан кейин билдирмоқдаки: «Нафсини поклаган киши, албатта, нажот топади, аксинча, уни гуноҳ ва маъсиятлар билан кир қилган киши, муҳаққак, йўқотишга учрайди...»

Шу жихати диққатни жалб қиласиди, Қуръони каримда Аллоҳ таоло нафс тазкиясидан бошқа ҳеч қайси масала борасида бундай устма-уст етти даъфа қасам ичмаган. Бу ҳақиқат — кишининг нажот топиши учун нафс тазкияси нақадар муҳим ва зарур эканлигини ифодалаш учун етарлидир.

«Иймондан эҳсонга тасаввуф» номи билан қаламга олган бу асаримиз Ҳақ дўстларининг ушбу ҳақиқати, яъни нафс тазкиясини — сўз, ҳол ва хатти-ҳаракат гўзалликларининг изоҳидан иборатdir.

ОЛТИНОЛУК: — Буларнинг барчаси «Қандай тасаввуф» саволига жавоб бўлади. Шунга кўра, афродини масжид, ағёрини моний тарзда тасаввуфни қандай таърифлашимиз керак? Бу саволни зоти аълоингиздан «Тасаввуф таърифи ёхуд таърифлари, шу маънодаги мулоҳазалар» тарзида ҳам мушоҳада қилишингиз мумкин.

Тасаввуф ёш улғайган сари таъми сезилган ва идрок қилинган илм бўлгани учун уни ҳар бир киши умумий ҳолатда ҳис қилиб, идрок этган жиҳат ва хусусиятлари қаламга олинган. Натижада ўз-ўзидан жуда кўп таъриф юзага келади. Бу йўлда олдинда юраётганлар худди ҳар бўлагидан ўзгача чироқлар акс этган билурнинг ўзларига кўринган қисмини очиқлаш йўлини тутганлар. Ҳақ дўстлари ноил бўлган руҳоний кўринишларга кўра, келтирган тасаввуф таърифларидан баъзиларини санаб ўтамиш:

Тасаввуф — чиройли хулқ ва одоб.

Тасаввуф — нафс тазкияси ва қалб тасфияси.

Тасаввуф — сулҳи бўлмаган маънавий жанг.

Тасаввуф — ихлос.

Тасаввуф — истиқомат.

Тасаввуф — розилик ва таслимият.

Тасаввуф — ёр бўлиб, бор бўлмаслик. Яъни ҳамманинг юкини кўтариш ва шунга қарамай ҳеч кимга юқ бўлмаслиқдир.

Бу турли таърифлар муштарак жиҳатлари эътибори билан **тасаввуф — мўминларнинг ички дунёсини ислоҳ қилиб, уларни маънан баркамолликка етказадиган, бандани**

хулқу хамидага етказиб, Ҳақ таолога яқинлаштирадиган ва шу билан маърифатуллохга етказадиган илм, дея оламиз.

Шайх Иброҳим афандининг машхур «Тасаввуф манзумаси» бошдан охиригача чиройли тасаввуф таърифлари билан жилоланганд. Улардан бир нечтасини келтириб ўтишни жоиз деб билдик:

*Бидоятта тасаввуф сўфи бежон бўлмоққа дерлар,
Ниҳоятда кўнгил тахтига сulton бўлмоққа дерлар.*

*«Тасаввуфнинг бошлангичи моддий борлигидан сиргалиб чиққан ва ўзида бир борлиқ кўрмаган, қисқача айтганда, иро-
дасини Ҳаққа таслим этган бир сўфи бўла олишидир. Охири эса
бутун илоҳий гўзалликларни қўлга киритиб, кўнгил тахтига
сulton бўлишидир».*

*Тасаввуф — урватул вусқо юкин жон билан тортмоқлиkdir,
Тасаввуф — мазҳари оятигуфрон бўлмоққа дерлар.*

*«Тасаввуф — Ҳақ инсонга юклаган илоҳий омонат Куръо-
ни карим ва унинг масъулиятини жон билан ўзида олиб юрмоқ-
дир. Тасаввуф — илоҳий мағфират ҳуихабарини етказган
оятларга муяссар бўлмоқдир».*

*Тасаввуф — исми аъзам билан тасарруфдир бутун қавмни
Тасаввуф — жами аҳкоми Куръон бўлмоққа дерлар.*

*«Тасаввуф — бутун коинотни «Ислим аъзам» билан тасар-
руф этиши. Шунингдек, тасаввуф Куръон ҳукмларини кўнгилда
жам қилиши, яъни жонли Куръон бўла олишидир».*

Бу ифодалар нурида тасаввуф — кўнгилнинг моддий маъ-
навий кирлардан покланиб, чиройли хулқ ва сифатларни қозо-
ниши, дини, аслиятига муносиб ҳолатда ихлос ва файз билан

яшаш ғайратидир. Шу жиҳатдан тасаввуф — ақл күзи топишга кифоя қилолмаган моддий ва маънавий ҳодисалардаги сирли ҳодисалар, ҳикмат ва кутлуг жумбокларни қамраб олгувчи бир қараш камолотига эришишдир. Күнгилнинг чексиз руҳоний ҳаяжонларга мафтун бўлиб, худди оёғига урилган занжир каби нафс ғовидан ҳалос бўлишга ҳаракат қилиши ҳам тасаввуфдан-дир. Яъни тасаввуф — аввало рух қамалган жисмнинг нафсоний тамойилларини ошиб ўтишдир. Ундан кейин эса барча ҳодисалар асосидаги сирли ҳақиқатларни ва у ҳақиқатлар орқасида рўй бераётган ибрат ва ҳикмат саҳифаларини орифона услуб билан томоша қила олишни таъминлаган бир неча маълумотлар, маънавий ҳолатлар, кўнгил ҳислари, сунухот (калбга тушган илҳом) ва тажаллийлардир.

Шу жиҳатдан тасаввуф Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламнинг муборак ҳаётлари билан зоҳирлан ва ботинан бир бутун бўлиб, чексиз муҳаббат билан уйғунлашиб кетгандир. Чунки тасаввуф — Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламнинг зоҳирий-ботиний, ички ва ташқи кўринишлари, яъни ҳолатларидир. Шунинг учун Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васалламнинг руҳониятларидан насибаниш ва руҳан Ул зот билан бирга бўлишдан иборат.

Бошқача қилиб айтганда, тасаввуф — ишқ билан бирлашган иймон, ҳаяжон билан адo этилган гўзал ибодат ва амаллардир. Барини умумлаштириб айтиш мумкинки, тасаввуф — Одам алайхиссаломга «руҳ пуфланиши» билан бошланган улуғ насибанинг охирзамон Набийсидаги камол тазоҳиридан муҳаббат тўла қалбларда акс этган файз шабнамларидир.

ОЛТИНОЛУК: — Тарих давомида тасаввуф борасида-ги катта қизиқиши бу таърифларингиз атрофида кечётган самимий иймон ва ирфон ҳаёти василасида такомиллаш-

ди, дея оламизми? Ҳакиқатдан ҳам, кеча бўлганидек, бугун ҳам тасаввуфни вақт-вақти билан қасдан ноўрин айбловлар билан обрўсизлантиришга уринилса ҳам, борган сари қизиқиш ва эътибор жалб қилаётган диний соҳа бўлиб келмоқда. Хоҳ мусулмонлар бўлсин, хоҳи ғайримуслимлар, «Исломнинг маънавий ўлчови» дея оладиганимиз бу соҳага катта қизиқиш билдирилмоқда. Бу қизиқиш ва эътиборнинг сабаблари нимада деб ўйлайсиз?

Тасаввуф кишини рухга йўналтиради. Рухиятга, шахсий истеъоддога муносиб маънавий лаззатга йўл очади. Шу боисдан инсоннинг нафси ва рухи билан боғлиқ ҳар қандай масалага дикқат қаратади. Яъни банда маънавий сафарда назарда тутгани бутун масофалар, ўзи алоқага кирган бутун оламлар, бошдан ўтказгани бутун аҳвол ва ниҳоят, оламларнинг Роббиси бўлган Аллоҳни топиш, Уни қалбан таний олиш ва Унга мақбул бир кўнгил маромида бандалик қилиш каби сон-саноқсиз масалалар билан шуғулланади.

Шу холати билан жамиятнинг ҳар қандай табақасига хитоб қила олган тасаввуф — бошқа бир томондан иқтисодий ва ижтимоий ҳаловат пайтларидаги фаровон ва бепарвонликларни тўсиб, маънавий тетикликни давом эттирган, бошқи бир жиҳатдан истило, ишғол ва зулм қайнаган машакқатли дамларнинг тартибсизликлари ва инқирози орасида сиқилган қалбларга малҳам, хорғин димоғлар ва чанқоқ руҳларга оби ҳаёт бўлган. Тасаввуф бир жиҳатдан чиройли хулқ ва ибодатда юксалгандар учун камтарлик ва моҳият талқин этиш билан ғурур, кибр ва ужубдан муҳофаза қилишни таъминлаган, бир томондан гуноҳ ботқоғига ғарқ бўлган бандаларга чексиз афв, мусомаха, марҳамат ва раҳмат каби жон озуқаларини тақдим этади.

Чунончи, мұғуллар истилосидан кейин бутун бошли Онадўлини қоплаган инқироз туфайли келиб чиққан беҳаловатлик ва изтиробларни тасалли ва таскин қилиш учун тасаввұф жараёнлари кучайгани ва жуда күп буюк мутасаввұф етиштириб бергани тарихий далолатдир. Чунки тасаввұф ақл кифоя қылмаган масалаларда күнгилни орага қўйиб, таслимият билан йўлда давом этади. Ҳар қандай ҳолатларни Куръон ва суннатга кўра татбиқ қилиш ва илҳом каби қалб билан боғлик жиҳатлар билан баҳолайди. Шу жиҳатлари билан шахсни ҳаловат ва лаззатга етказади. Ўтган асрнинг улуғ олимларидан бўлган Мухаммад Ҳамидуллоҳнинг қўйидаги жумлалари ниҳоятда бамаъни ва ибратлидир: «Мен ақл билан ҳаракат қиласман. Ҳуқукий тадқиқот ва изланишлар менга ишонтиришга уринтирган таъриф ва исбот қилинмаган ҳар қандай нарсани рад эттирган. Мұхаққақ, мен намоз, рўза ва бошқа исломий вазифаларимни тасаввұфий сабабларга кўра эмас, ҳуқукий сабабларга кўра адо этаман. Ўз-ўзимга дейманки: «Аллоҳ менинг Роббимдир, Эгамдир. У менга буларни адо этишимни буюрган. Шундай экан, буларни бажаришим керак. Бундан бошқа ҳақ ва вазифа бир-бирига боғлиқдир. Аллоҳ буларни фойдаланишим учун менга буюргандир. У ҳолда мен Унга шукр қилишим керак. Ғарб жамиятида, Париж мұхитида яшәтганимдан бери, ҳайрат билан гувоҳи бўляпманки, насронийларни исломни қабул қилишга фикҳ ва Куръон олимларининг қарашлари эмас, Ибн Арабий ва Мавлоно каби сўфийлар ундаяпти. Исломий мавзуларда мендан изоҳ сўралганида, менинг ақлий далилларга таяниб берган жавобларим сўровчини кондирмас, лекин тасаввұфий изоҳ тез фурсатда ўз самарасини берарди. Шуни ишонч билан айта оламанки, Хулагунинг вайронкор истилосидан кейин Газанхон даврида бўлганидек, бугун Европа ва

Афримда исломга ақл ва қилич эмас, балки қалб, яъни тасаввұф хизмат қилади.

Бу мушоҳададан кейин тасаввұф мавзусида ёзилған айрим асарларни күздан кечира бошладим. Гувоҳи бўлганларим менинг кўзимни очди. Шуни англадимки, Пайғамбар алайхисалом даврларидағи тасаввұф ва буюк ислом мутасаввұфларининг йўли сўзлар билан уралашиб қолиш ҳам, бефойда ишлар билан машғул бўлиш ҳам эмас. Лекин инсон билан Аллоҳ орасидаги энг қисқа йўлда юриш, шахсиятни ривожлантириш йўлини излашдир.

Одамзод ўзига юкланган вазифаларнинг сабабларини излайди. Маънавий соҳада моддий изоҳлар бизни ғоядан узоқлаштиради. Фақат маънавий изоҳларгина инсоннинг тала-бини қондира олади».

Бу мулоҳазалардан шуни билиб олиш мумкинки, оғир саноат ва илм-фан тараққиёти чўққиларга тирмашиб чиқиши билан бирга, бошқа томондан ижтимоий ва иқтисодий танazzул ортиб, инсон тишли роботга айлантирилган бу замонамизда тасаввұф жуда улкан аҳамият касб этмоқда.

«Иймондан Эҳсонга Тасаввуф» номли асар ҳақида -1-

Тасаввуфсиз бўлмайдими?

*Тасаввуфни ортиқча, кераксиз деб билиш
— ихлос, тақо, ирфон, нафси тазкия ва
қалби тасфияни, хулласи қалом, Аллоҳга
эҳсон мақомидаги бандаликда бўлишини
кераксиз деб билишидир.*

«Иймондан Эҳсонга Тасаввуф» номли асар ҳақида -1- Тасаввуфсиз бўлмайдими?

ОЛТИНОЛУК: — Бу гапларингиздан тасаввуфий услугб ислом таблиғида қандай аҳамиятга эгалигини англаш мушкүл эмас. Шундай экан, тасаввуфий услуг исломий таблиғда, параллел ҳолатда кишиларнинг ҳидоят топиши ва хулқ жиҳатдан камолотга етишишида ижобий натижалар беришининг сири нимада, деган савол келиб чиқади...

Тасаввуфнинг бугуннимиздаги аҳамиятининг яна бир жиҳати инсонни ислоҳ қилиш йўлида олиб бораётган услуби ва йўналишидир. Шаърияти шарифнинг зоҳирий аҳкоми дунё ва оҳиратда мукофот ва мужазот (жазолаш) билан бандани тўғри йўлга бошлаш ғоясини тарғиб қиласди. Шариятнинг ботиний ҳукми дея олишимиз мумкин бўлган тасаввуф эса буларга кўшимча равишда меҳр, шафқат ва муҳаббатни кўлладайди.

Давримиз кишилар кўп ҳоллара нафсониятга ром бўлиб, диндан узоқлашиш ва оғир гуноҳларга ғарқ бўлишдек руҳий инкиroz ҳолатида яшаяптилар. Бундайларга ислоҳ ва нажот имконини тақдим этиш — кечириш, афв, мусомаха ва шафқат йўли билан янада осон ва манфаатли эканини ҳеч ким инкор этолмайди. Шу жиҳатдан давримиз тасаввуфий далиллари билан биргаликда услуг ва усулларига доир қоидалар ҳам буюк аҳамиятга эга ҳисобланган пайтдир. Чунончи, афв, мусомаха ва шафқат билан назар солғанлар мусулмон юртларда бўлганидек, ғарб дунёсида ҳам маънавий футухотга янада кўпроқ мұяссар ва муваффақ бўлаётганларини кўряпмиз. Ақл

ва нафс исканжасида бўғилган кўнгилларга исломий илоҳий тасаллини нафсга хуш ёқадиган ҳолатда тақдим этиш учун уларга жазо бериш ва ғазаб билан ёндашмасдан, аксинча, шафқат ва марҳамат тўла хатти-ҳаракатлар кўрсатиш ҳар доим файзли ва самарали бўлади.

Чунки инсон асл яратилиш гоясидан қанчалик узоқлашса ҳам, «одамзод»лик хусусияти унинг буюк шараф сохиби эканига далолатdir. Унинг ўз жаҳваридаги улуғликдан бехабар ҳолатда гуноҳ ботқоғига ботиши, худди Каъбаи муаззама деворидаги Ҳажарул Асватнинг ерга тушиб, чангутупроққа беланишидай гап. Бу ҳолатга лоқайдлик билан қараб, ҳаловат топадиган мўминлар ҳам бор деган гап тасаввурга сифмайди. Шу ҳолатда ҳам мўминлар Ҳажарул асватга ҳурмат ва эхтиромдан воз кечмайдилар. Буюк ёпинчиқнинг бу ҳолатга тушиши мўминлар назаридаги қийматини заррача бўлсин туширамайди. Аксинча, мўминлар уни дарҳол чангутупроғи билан юлқиб олиб, кўз ёшлари билан поклаб, эҳтиром билан аввалги ўз мавқеъига кўйиши учун бир-бирлари билан мусобақалашадилар. Ҳажарул асватнинг Жаннатдан чиққанини мулоҳаза қилиб, аслиятидаги бу кутлуг қадрга эътибор қиласидилар. Ҳолбуки, инсон Ҳақ субҳонаху ва таоло «руҳидан рух пулғани», яъни Аллоҳ таолонинг улуг қудратидан қанчадан-қанча сирлар ташиған маҳлукотдир. Шу жиҳатдан унинг қадру қиймати, содир этган гуноҳлари билан қандай даражага тушишидан қатъи назар, аслиятидаги қадр-қийматга мувофиқ абадий сақланиб қолаверади.

Мавлоно ҳазратлари деганларидек, инсоннинг рухи — тиниқ сув мисоли. Бирор ёмонликлар ва гуноҳлар билан булғанган руҳда ҳеч нарса кўринмайди. Бу жиҳатда маънавият инжулари ва ҳақиқат нурларини кўра олиш учун сувни тиндириш лозим бўлади. Шунинг учун ҳам тасаввуфнинг гояси худ-

бин ва нафсоний ҳисларни тарбиялаб, шахслар ва улар орқали жамиятларни сулх, сакинат ва ҳаловатга етказишдан иборатдир. Шу жиҳатдан куфр, ширк ва гуноҳда қанчалик ҳаддан ошган бўлса-да, бирор банда хидоят даъватига лойикликдан бенасиб қолдирилмайди. Бу борада саодат асидаги сон-саноқсиз мисоллардан бирини келтирамиз: Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам амакилари ҳазрати Ҳамза розияллоҳу анхуни шаҳид қилиб, у Зотни чуқур қайғуга ғарқ қилган Ваҳшийни исломга даъват қилиш учун саҳобалардан бирларини юборадилар. Ваҳший эса Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламга жавобан:

«Эй Мұхаммад! Сен «Аллоҳ (ўлдиришни) ҳаром қилган жонни ноҳақдан ўлдирмаслар. Зино қилмаслар. Ким ана шуни қилса, уқубатга дучор бўлур. Қиёмат куни унинг азоби бир неча баробар қўпайтирилур ва у(азоб)да хор бўлиб абадий қолур» («Фурқон» сураси, 68–69-оятлар) дея Аллоҳнинг ҳукмини баён қилиб, яна қандай қилиб мени исломга даъват қиляпсан? Мен бу жирканч ишларнинг ҳаммасини қилдим. Мен учун қандай омон қолиш йўли бўларди?» деди.

Аллоҳ таоло:

**فُلْ يَا عِبَادِيَ الَّذِينَ أَسْرَفُوا عَلَىٰ أَنْفُسِهِمْ لَا تَقْنَطُوا مِنْ رَحْمَةِ اللَّهِ
إِنَّ اللَّهَ يَغْفِرُ الذُّنُوبَ جَمِيعًا إِنَّهُ هُوَ الْغَفُورُ الرَّجِيمُ**

«Сен (Менинг тарафимдан): «Эй ўз жонларига исроф (жабр) қилган бандаларим, Аллоҳнинг раҳматидан ноумид бўлманг! Албатта, Аллоҳ барча гуноҳларни мағфират этар. Албатта, Унинг Ўзи ўта мағфиратли ва ўта раҳмли зотдир», деб айт» («Зумар» сураси, 53-оят) деган оятларини туширди.

Нихоят, Ваҳший ояти каримадаги хушхабардан ҳаловат топди ва «Рахматинг нақадар буюк, эй Роббим!» дёя тавбайи насух қилиб, шериклари билан бирга мусулмон бўлди.

Шу ва шунга ўхшаган ҳақиқатлардан илҳом олган тасаввубий услубнинг энг муҳим хусусияти — инсонга қараш тарзи. Яъни тасаввубиф тамойилларига кўра инсон — илоҳий хитобга мұяссар ва илоҳий сифатнинг комил тажаллиларига ноил бўлган ҳамда Роббига халифа бўлиш истеъоди билан яратилгандир. Шу жиҳатдан зудбаи олам (борлиқнинг гавҳари) сифатида Роббининг сири ўзи билан бирга олиб юрмоқда. Шу сабабли, бироз аввал таъкидлаб ўтганимиздек, инсоннинг гуноҳлари туфайли қадр-қиймати қанчалик тушса ҳам, аслиятидаги аҳамият абадийдир. Лекин тасаввубиф буни ўлчовсиз, ўз қаричларига кўра сўйламайди. Унинг бу амалини қисқача шундай изоҳлаш мумкин: **«Гуноҳкорга бўлган ҳурматни гуноҳга тоширмаслик, гуноҳга душманликни гуноҳкорга сачратмасликдир».**

Бу жиҳати билан тасаввубиф — давримиизда исломий таблиғнинг энг самарали воситасини ташкил қиласди. Чунки одамлар доимо Абдулқодир Жийлоний, Азиз Маҳмуд Худоий, Юнус Эмро, Баҳоуддин Нақшбанд ва Мавлоно каби Ҳақ дўстларининг мұҳаббат тўла қучоғини соғинадилар.

ОЛТИНОЛУК: — **Бу маълумотларингиз билан тасаввубиф инсонни қандай қилиб ҳом кишилиқдан комил шахсият даражасига етказишини тасвирлаб бердингиз. Бу ҳақиқатга биноан, тасаввубининг мусулмон ҳаётидаги ўрни қаерда деб ўйлайсиз? Бошқача қилиб айтганда, тасаввубифиз бўлмайдими?**

Жуда ўринли савол бердингиз. Тасаввубиф чексиз ва чукур маъно-мазмуни билан аҳли иймоннинг қўлида ҳар доим бўли-

ши керак бўлган исломий тажалли, файз ва комиллик неъматидир. Бу жиҳатдан мусулмонларнинг камол топиши билан бирга, гайри муслимларнинг ҳам ҳидоят топа олиши ва уларга исломни тўғри тарзда акс эттира олиш учун буюк аҳамият касб этади. Зоро, китобий маълумотлар аслида урукқа ўхшайди. Худди уруғ тупроққа экилмасдан факат омборда қолганида йиллар ўтса ҳам уруғлигича қолганидек, китобдаги маълумотлар ҳам фақат сатрлар ёки ҳарфлар кўринишида қолиб кетса, ҳеч кимга нафи тегмайди. Шунингдек, тупроққа экилган уруғлар сифатига кўра сочилиб, баҳайбат чинор бўлади, бири бошқа дарахт бўлиб кишиларнинг корига ярайди. Мана шундай кўнгил тупроғига экилган илм уруғлари ҳам қалбларни маънавият боғига айлантиради. Илму ирфоннинг ҳақиқий мевалари бўлган сир ва ҳикматлар ана ўшанда қўлга киритилади. Шу жиҳатдан диннинг фатво йўналиши, бинонинг устунлари, тақво йўналишлари эса устунлар атрофидаги гўзаллик ва зарофат унсурлари саналади. Бир томондан бу икки хусусиятни бирлаштирган тасаввуф, бир томондан эса гўзал амал ва мукаммал ахлоққа кўшимча равишда Қуръонни ва борлиқни изоҳламоқдаки, бу билан масъулиятларни янада теран ҳикмат билан идрок ва ифода қилинишини таъминламоқда. Шу жиҳати билан тасаввуф — муҳаббатуллоҳ ва маърифатуллоҳ баҳсида бандаларга кўнгилларидан меърожга қараб очилган маънавий дарча моҳиятидадир.

Шунинг учун ҳам тасаввуф, рух ва қалба ҳар доим зарур бўлган эҳтиёждир. Шундай бўлгач, ҳар бир мусулмоннинг ҳаётида озми-кўпми ўрни бўлиши керак бўлган ҳақиқатдир. Тўғрироғи, каерда инсон бўлса, ўша ерда тасаввуф бўлади. Бу ҳақиқатни бир четга суриб, «Тасаввуфсиз бўлмайдими?» демоқ «Исломнинг асосларини қувватлантирган тафсир, ҳадис, фикҳ ва бошқа илмлар бўлмаса бўлмайдими?» маъносида савол

беришга ўхшайди. Тасаввуфни ортиқча, кераксиз деб ўйлаш ихлос, тақво, ирфон, нафси тазкия ва қалби тасфияни, умуман айтганда, Аллохға әхсон мақомидаги самимий бандаликда бўлишни аҳамиятсиз деб хисоблашдир. Зеро, тасаввуф деганда шу ҳақиқатлар назарда тутилган бўлади. Шунинг учун бу ҳақиқатлар билан яшаган киши, гарчи тасаввуф деган номни қабул қилолмаса ҳам, у бизга кўра тасаввуф холатида яшамоқда деганидир. Чунки тақво, зухд, әхсон ва тасаввуф — далил ва моҳияти жиҳатдан айни маъно ва ғояни далолат қилиш билан бир-бирига яқин сўзлар ҳисобланади. Номлаш эса шунчаки бир олам, деймиз. Бу ифодаларнинг марказида бутун бошли инсониятни энг улуғ муршиди комили сифатида, ягона намуна, усвои ҳасана (энг гўзал намуна) жаноби Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васаллам ва Ул зотнинг маънавий тарбияларида етишган, ҳар бири қутлуг шахсият, маънавият юлдузи бўлган саҳобаи киромлар бордир.

Яна бир жиҳатдан қалб лаззатга эришиши, хузур ва сакинат топиши — маънавий жиҳатдан дараражасига боғлиқ. Шунинг учун ҳам банданинг маънавий тарбиядан ўтиши талаб қилинади. Зеро, қалбнинг илм ва ҳикмат билан тўлиши, диннинг юксак ҳақиқатларидан боҳабар бўлиши ва банданинг маънан камолотта эриша олиши фақат ва фақат бир неча жараёнларнинг самарасидир.

Чунончи, башариятга намуна қилиб юборилган пайғамбарлар ҳам ваҳийга дуч келмасдан олдин ҳозирлик жараёнидан ўтганлар. Зеро, қалб латиф маънавий тажаллийларни қабул қиласидиган ҳолатга келиши учун ёмонликлардан покланиши, ҳассосиятга эга бўлиши ва маълум бир маромга етишиш керак.

Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламга пайғамбарлик вазифаси юборилишидан аввал Ҳиро форида эътикофга ўти-

пардилар. Мусо алайхиссалом Ҳақ субҳонаҳу ва таоло билан муқоламаларидан аввал Турى Синода кирк кун риёзатга киргандилар. Юсуф алайхиссалом Мисрга султон бўлишдан аввал ўн икки йил зиндонда ўтирилар. Зиндонда азоб, риёзат, мужоҳада ва мashaққатнинг барча қадамларидан ўтказилди. Бу билан муборак қалблари Аллоҳдан бошқа барча истинод ва эътиборлардан тамоман покланди.

Расулуллоҳ соллаллоҳу алайхи васаллам Меърожга чикмасларидан аввал «Шарҳ» сурасининг сирига мұяссар бўлдилар. Садрлари очилиб, қалби шарифлари покланди. Илм ва ҳикмат руҳонияти билан тўлдирилди. Чунки ул Зот соллаллоҳу алайхи васаллам Меърожда ажойиб ва гаройиб ходисалар билан юзлашишлари, башарий кўнгил билан кўриб бўлмайдиган асрори илоҳий ва бошқа латиф манзараларни томоша қилишлари керак эди.

Аллоҳнинг танланган бандалари бўлган пайғамбарлардан ҳам қалб тасфиясидан ўтишлари такозо қилинар экан, бошқа кишиларнинг руҳий покланишга нақадар мухтоҷ эканлигини тушуниш қийин эмас. Зеро, косиф қалб билан Латифга яқинлашиб бўлмайди. Бурни ҳид сезмайдиган киши атиргул ва қалампирмунчоқ ҳидидан насиблана олмайди. Буғланган ойнадан аниқ манзарапни томоша қилиш мушкул. Бошқа бир жиҳатдан, ҳалолнинг ичига бир зарра бўлса-да ҳаром ёхуд шубҳали лукманинг аралашиши бир кўза тиник булоқ сувига бир томчи нажосат қўшилганидекки, унинг барча соғлиги, мағбулияти ва файзини йўқотади. Шу сабаб билан қалбнинг маънавий ҳассосияти зиёдалашиб, илоҳий сир ва ҳикматларни қабул қиласиган ҳолатга келиши учун ёмонликлардан покланиб, латофатга бурканиши керак. Чунки Ҳақ субҳонаҳу ва таоло:

يَوْمَ لَا يَنْفَعُ مَالٌ وَلَا بَنُوَنَ ﴿۱﴾ إِلَّا مَنْ أَتَى اللَّهَ بِقُلْبٍ سَلِيمٍ

«У кунда на мол манфаат берар ва на болалар. Магар, ким Аллоҳ ҳузурига тоза қалб ила келса, (манфаат топар)»
«Шуаро» сураси, 88–89-оятлар) дея марҳамат қилади.

Қалбнинг солим ҳолатга келиши эса фақат маънавий тарбия билан софлик қозонишига боғлиқ. Зеро, маънавий тарбия аввалида қалб совуқ темир мисоли бўлади. У талаб қилинган шаклга кира олиши учун аввало оташда тобланиши, зангларидан фориф бўлиши, қаттиқликдан кутилиб, юмшаши ва урилиши керак.Faқат шу ҳолатлардан кейин исталган шаклга кира оладиган ҳолатга келади.Худди шунга ўхшаган жараёнлар татбиқ қилинмасдан қалб такомиллиги рўй бермайди. Қалб камолотга етганидан кейин эса, бошдаги кўз билан кўрилмайдиган, ақл билан идрок этилмайдиган ҳақиқатлар олами завқли туюлади ва қалб билан ҳис қилинади. Бунинг учун эса қалбни сабр-тоқатли қилиб камол топтириш керак бўлади.

Бу баркамолликнинг аҳамиятини изоҳлаш мақсадида Мавлоно Жалолиддин Румий Салжуқийлар мадрасасида зоҳирий илмларнинг чўққисида бўла туриб, ҳолатларини «хом эдим», маърифатуллоҳ тажаллилари билан тўла борлиқ китобга айланниб, ундаги сирлар аён бўла бошлагандаги ҳолатларини «пишдим», Зоти муҳаббатда фоний бўлган ҳолатларини эса «ёндим» дея ифодалаганлар. Бундан билиш мумкинки, банданинг Аллоҳ даргоҳидаги мағбулияти қалби инкишоф(очилиш)га боғлиқ бўлгани сабабли қалб камолотга эришиши учун бутун бошли маънавий таълим зарур. Бу ҳақиқатнинг сон-саноқсиз ёрқин мисолларини сахобаи киромлар намоён қилганлар. Чунончи, уларнинг кўпчилиги қизларини тириклайн тупроққа кўмган тошдан қаттиқ мавжудот эдилар. Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи васалламнинг маънавий тарбиялари остида кўзлари ва кўнгиллари ёшга тўла шафқат ва марҳамат обидасига айланган-

лар. Жонлари ва молларини Аллоҳ ва Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам учун фидо қилганлар.

Хулоса қилиб шуни айтиш мүмкінки, тасаввұфсиз мусулмонлик бўлиши мүмкін, лекин маромига етмаган мусулмонлик бўлади. Яъни маънавий таълим ҳисобланган тасаввұфдан ажратилган исломий ҳаёт кишини «Аллоҳга олиб борадиган бандалик мароми»га етказолмайди.

ОЛТИНОЛУК: — Устоз, «ОЛТИНОЛУК» ўқувчилари сиз зоти олийларининг кўнгил дўстларидир. Сиз билан кўнгил иқлимида учрашишдан баҳтиёрлик хис қилган инсонлар нашримизни ўқиб борадилар. Уларга тасаввұф ҳакида охирги сўзларингиз борми?

Шу ергача айтганларимизга илова қилиб, ахлуллоҳлар қайта-қайта таъкид айлаган ўгит ва насиҳатдан баъзиларини айтмоқчиман: Тасаввұф — Расулуллоҳнинг хулқларига эришишга ҳаракат қилишдан иборат маънавий таълимдир. Ибодатда важд, муомалатда фазилат ҳолидир тасаввұф. Бу борликнинг Ҳолиқ ва Унинг Расулига ишқ билан юзланишидир. Шунинг учун самимий ишқ ва юзланиш билан дўстликнинг марказига Мавло ва унинг Расулини кўйган Ҳақ дўстлари — абадул-абад инсониятнинг дўсти бўлганлар. Солиҳлар билан улфат ва сухбатда бўлиш мўминни солиҳлардан қиласди. Зеро, файзли феъл-атворларда сироят хусусияти бўлади. Рухларга низом ва маънавият малҳамини қўядиган солиҳлар нафсини поклаган, дунёнинг ҳою ҳавасларидан воз кечган кишилардир. Уларнинг кўнгил хонаси файзи илоҳий билан тўла бўлади. Улар билан улфат бўлиш бандани тилидан бутун маҳлукот наф оладиган бандага айлантиради. Мухаббат икки кўнгил орасидаги электр сими каби. Киши кўнгил кўйган инсонига мафтун ва маҳлиё бўлади. Унга тақлид қиласди. Шу жиҳатдан мўмин

ҳар васила билан ҳар соҳадаги ғайратида муҳаббат дорисини қўллаши керак.

Илмнинг шахсият қозониб ифронга айланиши Ҳақ субҳонаху ва таолони қалдан танишига васила бўлади. Билиш кузатиш эмас, ҳикмат ва сирга ошно бўлиш демакдир. Қалбнинг қасофатдан омонлик топиб, латофатга бурканиши, Мавлога яқинлиги дараҷасидадир. Қалби тирилган мўмин — абадий ҳаётга эришади. Аксинча, нафсониятга бурканган киши эса нафсга берилгани сари инсоний сифатини йўқотади. Ислом ахлоқининг асоси — Робга ишқ ва ихлос билан юзланиш, бу юзланишнинг ягона аломати, шубҳасиз, «хизмат»дир. Муҳаббат — заҳматларни раҳматга айлантирган энг сеҳрли воситадилар. Муҳаббат билан адo этилган бир хизмат қанчалар оғир бўлишидан қатъи назар, енгиллик ва ҳузур билан бажарилади. Шу билан бирга, хизматнинг қиймати уни бажарилишда қўрсатилган фидойилик ва ибодат важди билан адo этилишига боғлиқ. Самимий ва ҳақиқий хизматлар — маънавий камолотнинг шоҳ асарларидир. Бу камолга эришган қалблар «назаргоҳи илоҳий»дир.

Ҳақ субҳонаху ва таоло Куръонда кўп бор зикр қилган «Раҳмон ва Раҳим» исмлари Унинг марҳамати ифодалангандар асмои хусналардандир. Мўмин учун марҳамат ва шафқат асл табиатига айланиши керак.

Шафқатдан бебаҳра, ачинишни билмаган киши энг катта хазинани, бутун саодатларнинг эшигини очадиган калитни йўқотган саналади. Ачинишни билмаган марҳамат маҳрумларига ҳаммадан кўп ачиниш керак.

Зулмнинг сабаби — муҳаббатдан маҳрумиятдир. Севмаган киши мудом ваҳший мавжудотга айланиши мумкин. Ҳақиқий ишқнинг меваси — шафқат ва марҳаматдир. Ер

юзида шафқат ва марҳамат билан фатҳ этилмайдиган кўнгил ёки худуд йўқ. Зеро, куёш учун иситмаслик қандай имконсиз бўлса, қувватли руҳлар учун маҳлуқотга ачинмаслик шундай имконисизdir.

Ошиқ кўнгилларда ўзига хос ўрни бўлган Ҳаллож тошбўрон қилинар экан:

«Эй Робби! Мендан аввал мени тошбўрон қилганларни кечиргин!» дея ёлвориш билан буюк кўнгил исорини намоён қиласди. Маънавий йўлдаги савиямизни кўрмоқчи бўлсак, ҳолимизни ва хатти-харакатларимизни таҳлил қилишимиз керак.

«Манманлик» ва «иддао» маънавий йўлнинг саратонларидир. Иблис бир пайтлари ўзига хос мавқеда бўлганида, шу манманлик туфайли залолатта гирифтор бўлган.

Мавлоно ҳазратлари дейдилар: «Мухими, атиргулдек табиатли бўлиш. Яъни дунё боғида тиконларни кўриб, улардан ранжиб тиконга айланиш эмас, ўртага қиши каби машаққатлар кирса ҳам, уларни баҳор иқлими билан кучоқлаб, бутун оламга гул бўла олишдир».

Абдухолик Фиждувоний ҳазратларининг руҳи мароми ва чиройли амалларига оид гўзал насиҳатлари ҳам тасаввуф йўлини жуда кийматли дастурларданdir:

«Эй ўғил! Сенга васиятим шу: барча амалингда илм, адаб ва тақво узра бўл! Ўтганларнинг асраларини ўқи, аҳли байт ва аҳли суннат вал жамоат йўлидан бор! Фикҳ ва ҳадис ўрган, жоҳил сўфилардан узокда бўл. Намозларингни албатта жамоат билан қил! Қалбингда шуҳратга мойиллик бўлса, имом ва муazzин бўлма! Шуҳратдан кучинг етганича узоклаш! Шуҳратда оғат бор. Мартабаларга кўз тикма, мудом ўзингни қуида

тут. Тоқатинг етмайдиган ишга кафил бўлма! Халқнинг сенга алоқаси бўлмаган ишларига аралашма! Фосик раҳбарлар билан ўтириб-турма! Ҳар қандай ҳолатда мувозанатни муҳофаза қил! Ўлчовни қочириб, чиройли овоз тингламагинки, кўнглингни қорайтиради ва алалоқибат нифоқ келтириб чиқаради. Шундай экан, чиройли овозни инкор этмагинки, у билан ўқилган Куръон руҳларни ихё қиласди.

Оз е, оз гапир, оз ухла. Фоғил ва аҳмоқлардан арслондан қочгандай қочгин! Фитна келган пайтларда ёлғизликни афзал бил. Манфаати тақозосига ижобий фатво бериб, динига беписанд бўлганлардан, мағрур бойлар ва жоҳиллардан узоқ бўл!

Ҳалол е, шубҳали ишлардан тийил ва никоҳланишда тақвога диққат қил. Акс ҳолда, дунёга боғланасан ва бу йўлда динингни задалайсан. Кўп кулма, айниқса қаҳқаҳа отиб кулмасликка диққат қил. Кўп кулиш қалбни ўлдиради. Лекин ҳар доим юзингда табассум бўлсин. Зеро, табассум — садақа. Ҳаммага шафқат кўзи билан қара ва ҳеч кимни ҳақир кўрма. Ташингни ҳаддан ортиқ безаб-бўяма. Оддий ва сипо кийин. Зеро, ташки кўринишга ҳаддан ортиқ боғланиш ички дунёнинг хароблигидан келиб чиқади. Баҳслашма, тортишма, ҳеч кимдан бирор нима сўрама. Кўзинг, кўнглинг тўқ бўлсин, қаноат билан бой бўл, викорингни асра! Сенга машаққати сингганларга, сени тарбия қилганларга вафодор бўл, молинг ва жонинг билан уларга хизмат қил! Уларнинг ҳолатини ҳис қил. Дунёга ва дунё аҳли бўлган ғоғилларга мойил бўлма! Кўнглинг доимо маҳзун, жисминг бандаликда кучли, кўзинг ёшли ва қалбинг тоза бўлсин. Ишинг холис, дуойинг илтижо, либосинг камтарлик, йўлдошинг солиҳлар, сармоянг зоҳирий ва ботиний дин илмлари, уйинг масжид ва яқининг Аллоҳ дўстлари бўлсин!..»

Омин!

Адабиётлар рўйхати

Абдураҳмон Жомий, «Нафоҳатул Унс», (Абдулқодир Оқчечак соддалаштирган), Истанбул, 1981.

Абдураҳмон Гўзал, Мустафо Тотчи, Юнус Эмро, Анқара, 1991.

Абдулқодир Жийлоний, «Фатхур Раббоний», (Яман Арикан таржимаси), Истанбул, 1987.

Ажлуний, Исмоил ибн Муҳаммад, Кашфул Ҳафо, Байрут.

Аҳмад ибн Ҳанбал, Муснад, Истанбул, 1992.

Аҳмад Жавдат Пошо, «Қиссаси анбиё ва тавориҳу хулафо», Истанбул, 1976.

Али ал Муттақий, Канзул Уммол, Байрут, 1985.

Куръони карим ва туркча изоҳли маъноси, Саудия Арабистони, 1992.

Али Ўзек, Ҳайриддин Караман, А. Турғут, М. Ҷағричи, И. Кофий Дўнмас, С. Кумуш, Куръони карим ва туркча изоҳли маъноси.

Азизий, «ас-Сиражул Мунир шарҳу Жомеъ ус-Сағир фи ҳадисул Баширин Назир», Миср, 1894.

Балазурий, «Ансобул ашраф», Миср, 1959.

Бухорий, Абу Абдуллоҳ Муҳаммад ибн Исмоил, ал-Жомиъ ас Саҳиҳ, Истанбул, 1992.

Доримий, Абу Муҳаммад Абдуллоҳ ибн Абдураҳмон, Сунануд Доримий, Истанбул, 1992.

Дайламий, Абу Шужа' Шируге ибн Шахридор, ал-Фирдавс
би-Маъсурат-Хитоб, Байрут,
1986.

Абу Довуд, Сулаймон бин Ашъас ас Сижистоний, Сунани Аби
Довуд, Истанбул, 1992.

Абул-Хасан ан-Надавий, ислом йўлбошчилари тарзи, Истанбул,
1992.

Фарид Давваллиоғлу, Усмонлича-туркча энциклопедик лугат,
Анқара, 1997.

Ҳоким, Абу Абдуллоҳ Мұхаммад ибн Абдуллоҳ ан-Найсабурий,
Мустадроқ алъяс-Саҳиҳайн, Байрут, 1990.

Ҳасан Басрий Чантай, Қуръони ҳаким ва маънои карим
Истанбул, 1996.

Ибни Абдилбар, Абу Умар Юсуф ибн Абдуллоҳ ибн Мұхаммад,
ал-Истилоб фи маърифатул асҳоб, Қохира.

Ибн Асир, ал Комил фильт тарих, Байрут, 1965.

Ибн Ҳажар ал-Асколоний, Шаҳобуддин Аҳмад ибн Али,
Фатхул Борий, Шарҳу саҳиҳил Бухорий, (Дорул-Фикр,
Фуат Абдулбоқий нашри.)

Ибн Ҳиббан, Абу Хотим ал-Бустий, Саҳиҳу ибни Ҳиббан,
Байрут, 1993.

Ибн Ҳишом, ас Сиратун набавийя Байрут, 1992.

Ибн Касир, Имодадун Абул-Фидо, Тафсири Қуръонил Азийм,
Байрут, 1988.

Ибн Можа, Абу Абдуллоҳ Мұхаммад ибн Язид ал Қазвиний,
Сунану Ибни Можа, Истанбул, 1992.

Адабиётлар рўйхати

- Иброҳим Жонон, Ҳадис энциклопедияси, Кутуби Ситта,
Истанбул.
- Имом Ғаззолий, Кимёи саодат, Истанбул, 1989.
- Имом Ғаззолий, Иҳёу Улумиддин, (Ахмад Сардорўғли
таржимаси), Истанбул, 1987.
- Имом Нававий, Ҳадислар билан ислом, (Професор Мустафо
ал-Буғо, Мухйиддин Миству; Ахмад Олим таржимаси),
Истанбул.
- Имом Нававий, Риёзус-солиҳийн, (таржима ва шарҳ: Яшар
Кандемир, И. Лутфий Чакан, Рашит Кучук), Истанбул,
1998.
- Исмоил Ҳақи Бурсавий, Канзи Махфий, Истанбул, 1727.
- Махмуд Сами Рамазонўғли, Куллиёт, Эркам нашр, Истанбул.
- Мөхмәд Акиф Эрсой, Сафоҳат, (нашрга тайёрлаганлар:
М.Эртуғрул Дуздағ), Истанбул, 1993.
- Мөхмәд Доган, «Катта туркча сўзлашгич, Истанбул, 1994.
- Абдулқовий, ат-Тарғиб ваът-Тарҳиб, Қоҳира, 1934.
- Муслим, Абул-Хусайн ибн Ҳажжож ал Кушайри, ал-Жомус-
Саҳих (таҳқиқ, М. Фуад Абдулбокий) Истанбул, 1992.
- Н. Фозил Қисакурак, «Бир одам яратиш», Истанбул, 1998.
- Н. Фозил Қисакурак, «Азоб», Истанбул, 1999.
- Рудоний, «Катта ҳадис куллиёти», (Жамул- Фавоид), Истанбул.
- Содик Доно, ОЛТИНОЛУК Сұхбатлари, Эркам нашр,
Истанбул.
- Салжуқ Эройдин, Тасаввуф ва Тариқатлар, Истанбул, 1994.

Суат Йилдирим, Қуръони Ҳаким ва изоҳли маъноси, Истанбул,
2001

Суютий, Абул-Фазл Жалолиддин Абудурраҳмон ибн Абу Бакр
ал-Жамус-Сафир, Миср, 1888.

Шафик Жон, Мавзусига кўра изоҳли «Маснавий» таржимаси,
Истанбул, 1997.

Шоҳбандарзода Аҳмад Ҳилмий, Тарихи Ислом, Истанбул, ҳ.
1326.

Табароний, ал-Хофиз Абул-Қосим Сулаймон ибн Аҳмад,
Муъжамул-Кабир, 1983.

Табаройи, Абу Жаъфар Мухаммад ибн Жарир, Жомиул-Баён ан
Таъвийли Айил Қуръан, Байрут, 1995.

Термизий, Абу Исо, Мухаммад ибн Исо, Сунанут Термизий,
Истанбул, 1992.

Воқидий, Мағозий, Миср, 1948.

Яхё Камол Байатли, Ўзимизнинг Кўк Куббамиз, Истанбул,
1999.

Мундарижа

Сүзбоши	5
Сүнгги нафас -1-	15
Сүнгги нафас -2-	31
Сүнгги нафас -3-	45
Борлиқда зикрүллох ва сахар	59
Куръон ва тафаккур -1-	75
Куръон ва тафаккур -2-	87
Куръон ва тафаккур -3-	103
Тавба ва күз ёш	119
Дуо	133
Хақ ва хайрга даъват -1-.....	147
Хақ ва хайрга даъват -2-.....	161
Исор	175
Бирр	183
Истиғно	189
Тижорат хулқи.....	207
Аллоҳга берилган қарзи ҳасана	223
Ижтимоий муносабатларда қарз ва қарз олиш.....	239
Дүстлик	263
Ох, вафо!	279

Үрнак ахли иймөндөн бўлиш	301
Қадар ва сири	315
Иймөндөн эҳсонга Мусо афанди (қуддиса сирруҳ)	331
Насихатларидан бир даста	335
«Иймөндөн эҳсонга тасаввуф» номли асар ҳақида -1- Бу күнгил томчиси	341
«Иймөндөн эҳсонга тасаввуф» номли асар ҳақида -1- Тасаввуфсиз бўлмайдими?	355
Адабиётлар рўйхати	367

